



MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY

KAAM
YAYINLARI

OLBA
VII
(Özel Sayı)



MERSİN
2003

KAAM YAYINLARI
OLBA
VII
(Özel Sayı)

© 2003 Mersin/Türkiye
ISSN 1301-7667

OLBA dergisi hakemlidir ve Mayıs-Haziran aylarında olmak üzere,
yılda iki kez basılmaktadır.
Published each year in May and June.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.
Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.
It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of KAAM.

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde yada KAAM tarafından dağıtılan
broşürlerde bildirilmiş olan formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.
Articles should be written according the formats mentioned in the following web address
or brochures distributed by KAAM

Yayınlanması istenilen makalelerin, her yılın sonuna kadar aşağıda belirtilen
iletişim adreslerine teslim edilmiş olması gerekmektedir.
Articles should be sent to the following correspondence addresses till the end of the year.

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü
33342-MERSİN
TURKEY

Diğer İletişim Adresleri
Other Correspondance Addresses
Tel:00.90.324.361 00 01 (10 Lines)/162-163
Fax: 00.90.324.361 00 46
web mail: www.kaam.mersin.edu.tr
e-mail: kaam@mersin.edu.tr



MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-VII

MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-VII
(Özel Sayı)

Editör

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Tomris BAKIR
Prof. Dr. Hayat ERKANAL
Prof. Dr. Sencer ŞAHİN
Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN



MERSİN
2003

*OLBA'nın Basılması İçin Vermiş Olduğu Desteklerden Dolayı
Mersin Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Uğur Oral'a
Teşekkür Ederiz.*

İçindekiler/Contents

Fikret K. Yegül <i>Closing Remarks on the III. International Symposium on Cilician Archaeology, 1-4 June 2002</i>	1
Ahmet Ünal <i>Hititler, Akdeniz ve Liman Kenti Ura</i>	13
Emanuela Borgia <i>Archaeology in Cilicia in the Ancient Travellers' Notes</i>	41
Sabine Fourier <i>Cyprus and Cilicia in the Iron Age : a Review of the Evidence</i>	79
Serra Durugönül <i>Archaic Cypriote Statuary in the Museum of Adana</i>	93
Ahmet Kaan Şenol-Gonca Cankardeş Şenol <i>Commercial Ties of Cilicia by Means of Hellenistic and Roman Amphorae</i>	119
Emel Erten <i>Glass Finds From OLBA Survey-2001</i>	145
İsa Kızgut <i>Silifke Müzesi Bronz Heykelciklerine Yansıyan Kilikya Tanrıları</i>	155
Marion Meyer <i>Divinities and their Images. Phenomena of Acculturation in Smooth Cilicia</i>	189
Ruprecht Ziegler <i>Asklepioskult und Kaiserkult im kilikischen Aigeai um die Mitte des 3. Jahrhunderts n.Chr.</i>	205
Murat Durukan <i>Olba/Diocaesarea' daki Piramit Çatılı Mezar Anıtının Tarihlemesi Üzerine Yeni Bir Görüş</i>	219
Bilal Söğüt <i>Dağlık Kilikia Bölgesi Mezar Nişleri</i>	239
Eugenia Equini Schneider <i>Some Considerations on Elaiussa's North-Eastern Necropolis</i>	263

**CLOSING REMARKS ON THE III. INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON CILICIAN ARCHAEOLOGY,
1-4 JUNE 2002**

Fikret K. YEGÜL*

Dear Colleagues, Students, Friends,

Many of you have already expressed from this lectern your thanks and appreciation to the organizational committee and the advisory board of the Third International Symposium on Cilician Archaeology for their hard work in creating this important event. The three intensely stimulating days we spent together here, the numerous sessions and the scheduled activities associated with them are, as we all know, only the visible tip of the iceberg, only the small visible part of the year long efforts in planning, conceptualizing and organizing that must have gone into the making of such a successful and inspiring multi-national gathering. Representing all of us, then, I would like to invite you to join me to express once more our deeply felt thanks and admiration to those who have contributed to the realization of the Third International Symposium on Cilician Archaeology, and especially to Professor Serra Durugönül, the indefatigable and dedicated director of KAAM and the primary inspiration behind this congress.

The end of three intense, busy days –eleven sessions, over thirty papers, and an archaeological tour; questions and debates on issues; receptions, meals, and teas offering opportunities to see and socialize with colleagues and friends from near and far– gives one a sense of a pleasant rush, an intellectual euphoria, and now that it is over, even a sense of emptiness. Perhaps, it is time to take stock and to reflect on what we heard

* Prof. Dr. Fikret K. Yegül, Department of the History of Art and Architecture, University of California, Santa Barbara, USA-CA 93106

and saw. Last night (and in the days following the symposium), I tried to organize my thoughts and create a framework for the many different approaches and categories of the talks presented here. I would like to take a little of your time to share with me this process of rethinking, organizing, consolidating, and deconstructing.

A symposium that takes as theme a large, diverse, and dynamic region such as Cilicia naturally benefits from **broad historical and cultural overviews** to serve as a general framework of reference, a conceptual compass. Just such a broad cultural approach was introduced by the first paper, Giovanni Salmeri – Anna Lucia D’Agata’s *Process of Hellenization in Cilicia*, a subject of fundamental importance across a vast chronological span, from the 2nd millennium to Alexander the Great. Professor Salmeri presented a learned and cautious view of hellenization expressed through the establishment of permanent settlements in Cilicia. Warning us against easy conclusions based on linguistic, numismatic and the odd ceramic evidence (“trophy pieces”), he underscored the complex and slow process of hellenization in Cilicia achieved only through the Seleucid interventions following the conquests of Alexander.

Professor Salmeri’s caution was matched by Paolo Desideri in his erudite paper on *The Presence of Cilicia in the Intellectual Life of the Roman Empire*. Professor Desideri presented a soberingly and refreshingly realistic assessment of the evidence, and opted against an over-optimistic interpretation of the nature of Cilician intellectualism. He pointed out that unlike the western Greek colonies, there was no specific political and ethnic identity in Cilicia. The mixed, impure, cultural world of Cilicia, reflected by its mixed and impure linguistic tradition (as opposed to the ‘pure’ standard Greek preferred by the likes of Galen), inspired me to imagine the rich human resources of this world, the mixed and diverse populations of Cilicia, that gave the region its unique, if ‘impure’ and messy dynamism. When he jestingly apologized about his “disappointing conclusions” on the limits of Cilician intellectualism, I wanted to say, but no, Dr. Desideri, your conclusions about Cilicia are exciting and refreshing, they reflect not the limits of its intellectualism but the limitlessness of its aspirations. I would very much like to learn more (in future KAAM symposia) about this dynamic region, and its heterogeneous, iconoclastic, fun-loving, and yes, “intellectually-challenged,” and sometimes unruly people.

Erendiz Özbayoğlu, in her *Notes on Natural Sources of Cilicia: A Contribution to Local History* gave us a selected view of the material resources of the region based on literary evidence. From cloth made of Cilician goat hair to an image of Apollo in Rome carved in Cilician cedar, it was a paper that presented a rare and welcome ecological awareness of the region and invited us to appreciate and understand its natural wealth, flora and fauna. Focusing on a specific chapter in the history of Cilicia (and the Roman republic), Murat Arslan in his *Mithridates Eupator and Piracy in the Southern Coast of Asia Minor* pointed to the importance of timing and political will as critical factors that finally forced Rome to put an end to this menace, and once the decision was made, how it achieved this end so completely and effectively. Mustafa Adak, in *Welche Tracheia bekämpfte Veranius?* demonstrated the use of historical analysis to illustrate a topographical problem centering on the meaning of “tracheia.” Deceptively modest in its formal parameters, it was one of the many papers that employed an effective crossing of methodologies and disciplines in exploring a subject.

Equally effective as an example of crossing over the boundaries between the categories of **topographical studies** and broad, cultural overviews, was Ahmet Ünal’s *Hititler, Akdeniz ve Liman Kenti Ura*. Dr. Ünal provided us with a model of topographical analysis in considering and evaluating the identification of this mysterious and resourceful city from the Hittites to the Assyrians. Even after we admitted defeat in establishing the exact location of ancient Ura (having followed the extremely high standards set by Dr. Ünal), we felt that Ünal’s rational and learned discourse defined for us the contextual parameters in addressing this and similar topographical problems. Hasan Tekel, who presented a paper on *Towards Arsinoe of Famagusta in Cyprus*, shared his recent research and close familiarity with local archaeology in the identification of the Hellenistic city, and added another important piece to the great topographical mosaic of the eastern Mediterranean. Likewise, Ümit Aydınoglu’s effective regional survey added many pieces to this map. *Hellenistic Settlements in the Territory of Olba* identified and defined not one but a network of interconnected military settlements. Located high on hilltops, and often surrounded by sturdy walls in polygonal masonry, these garrison towns were important agents in protecting the territory and the roads connecting the inland with seaports.

Regional Studies and Cultural Contacts was the overarching subject for a number of thematically linked talks grouped together in the second session of our first day. Sabine Fourrier in her *Cyprus and Cilicia in the Iron Age: A Review of Evidence* reviewed the evidence for geographical, literary/mythical, and archaeological connections and presented a cautious and minimalist view of the causal contacts and accidental similarities between the island and the mainland. Even in the case of material culture provided by a common repertoire of objects, especially ceramics, she reminded us that it was the artists, not the artifacts that traveled, and often, what appears to be a direct cultural link could be the result of parallel, independent, developments generated by common origins. Serra Durugönül discussed an intriguing collection of 7th and 6th century B.C. *Archaic Cypriote Statuary in the Museum of Adana*. Noting the fundamental Cypriotic characteristics of the figures, she took a larger view of the problem, accepting contacts between Cyprus and Cilicia, perhaps indirectly, by way of Samos. Kaan Şenol and Gonca Cankardeş-Şenol, in their *Commercial Ties of Cilicia by means of Hellenistic and Roman Amphorae*, underlined the ubiquitous influence of trade and commerce in establishing and maintaining cultural links between Cilicia and its maritime trading partners. In so far as linguistics, or the choice of the words we use, is an important indicator of who we are and whom we talk to, Murat Özyıldırım's *Antik Kaynaklarda Olba-Ura ve Sözcüğün Değişik Kullanımları ve Kökeni* provided us with a philological discourse on the changing meanings and the etymology of the site name Olba-Ura, thus demonstrated that language could be used as an effective tool in the service of regional cultural contacts.

A paper that cut across the boundaries of **cultural contacts, religion, cult and iconography** –and represented its author's close knowledge of the intimidating heights of the Taurus– was Mustafa Sayar's *Toros Dağlarında Oturan Tanrıça Athena Oreia*. Dr. Sayar elucidated the topographical presence and cultural characteristics of a mysterious mountain goddess, known to us by way of an obscure rock inscription, whose cult might have been centered in the remote, westward facing caves recalling the Anatolian cult of Cybele-Artemis, though with no apparent iconographic connections.

Indeed, no regional conference could be complete without papers on **iconographical studies**, a category well represented in ours, and ushered

in by Ramazan Özgan in his *Arkaik ve Klasik Döneme Ait Bazı Kilikya Kabartmaları*. Focusing his study on Cilician reliefs of the archaic and classical periods, and particularly on a group of grave stele from Kelendris, a Samian colony, Professor Özgan presented us not only an insightful, general analysis of a regional sculptural style but attempted to identify and isolate certain iconographical characteristics that indicate the expression of a culture through its art and artifacts. And, he was the first, in our symposium, to formulate the important question of what is Greek, what is Persian, and what is particularly Cilician in this art. In the second day of our meeting, Marion Meyer's paper *Divinities and their Images. Phenomena of Acculturation in Smooth Cilicia* returned to the same broadly defined theme. Starting from iconographic analysis of coins and coin images, Dr. Meyer posed for us fundamental questions endemic to humanities and arts on the meaning of continuity and change, innovation and renovation, and emphasized the complexity and unpredictability of the process of acculturation – a process with many variables, adaptations, and reversals. She underlined the critical importance of choice as a deliberate process that was as clear-headed and rational in its aims to represent the political aspirations of Cilician cities as it was impure and ambiguous in the creation of a mixed imagery in achieving this end. Using numismatic and epigraphic evidence, Ruprecht Ziegler's erudite paper on *Kaiserkult und Asklepioskult im Kilikischen Aigeai* addressed relevant problems of image making. Focusing on issues of religious convergences and transparencies at local and regional levels, Dr. Ziegler's paper also manifested bold crossovers into the larger concerns of religion and cult under the empire (as was the case with Sayar's paper on Tanrıça Oreia). Another paper that took up the problem of acculturation in Cilicia manifested locally through the making of hundreds of bronze cult figurines was presented by İsa Kızgut, *Silifke Müzesinden Bronz Heykelcikler*. Kızgut illustrated how varied yet formulaic the process of image making could become –the process of “duplication and serialization” he touched upon, though not vocalized in such terminology, would have fascinated even the most jaded of my art historical colleagues back at home, especially if they had been acquainted with the 49 examples of Hermes among the 250 figurines Kızgut presented to us– and underscored, through stylistic observations, how thoroughly hellenized the region had become under the Roman empire.

Even more numerous than the bronze figurines in the collection of the Silifke Museum are, of course, the wide ranging wealth of architectural remains –from the proud and mighty aqueducts to the maddeningly ubiquitous piles of stones and ornament– that crowd the coastlands and inlands of Cilicia. A group of our papers that can be subsumed under the category of **architecture, urbanism, and culture expressed through building**. Architecture, too, has its language of images. Murat Durukan’s *Olba/Diocaesarea’ daki Piramit Çatılı Mezar Anıtının Tarihlemesi Üzerine Yeni Bir Görüş* was a valuable model of the use of architectural iconography as a methodological tool in proposing an alternative date, a Roman imperial one instead of the widely believed Hellenistic date, for the handsome funerary tower at Olba. Providing an effective crossover to iconographical studies through potential linkage with Syrian models, Durukan’s general analysis and proposal for a later date, on the whole, appeared convincing and significant.

Roman architectural presence in the region was further underscored by Marcello Spanu’s paper *Roman Influence in Cilicia through Architecture*. Surveying the building types as well as the structural technology of Cilicia, Spanu searched for ways to isolate and identify what is universal and ubiquitous and what is eastern and regional that defines this architecture. For those of us who had long been admirers of John B. Ward-Perkins’ pioneering and intriguing observations about the exceptional position of Cilicia in all of Asia Minor (such as the use of western style brick-faced concrete, *opus caementicium*, or *opus reticulatum*, the use of volcanic scoriae in vaults), Spanu’s current research focuses on a remarkable subject whose time has come – and one that puts Cilicia at its center.

While emphasizing the colonnade street as an effective urbanistic motif in shaping ancient cities, Suna Güven’s *Evolution of Colonnaded Avenues in the Roman Cityscape* pointed out the somewhat overlooked potential of Cilician urbanism. Drawing some of her best examples from Tarsus, Pompeiopolis-Soli, and of course, Antioch-on-the-Orontes, Güven recalled that in contemporary opinion, along with Ephesos and Smyrna, Tarsus and Antioch were considered among the four leading centers of Roman antiquity, and underlined the historic (and, perhaps, not so historic) prejudice against which the scholar-specialists of the region need to do their work.

Like its title *Cilicia at Crossroads: Transformation of Baths and bathing Culture in the Roman East*, my own paper aimed to explore the interface between regional architecture and its cultural nexus. Using a peculiar manifestation of a bath type –baths characterized by a predominant “social, multi-purpose halls”– in whose development Cilicia was an important player, I tried to suggest that the region’s unique and privileged position between the East and the West, and its close connection to Antioch and north Syria. The passing and subsequent reinvention of baths and bathing in the Roman east was one of the many ways in which the institutions of classical antiquity supplied the inspiration as well as direct models for the birth of new modes and values espoused by Early Christianity and rising Islam.

It was these **new values and modes that defined late antique and Christian Cilicia** that formed the basis of inquiry for a number of papers on the last day of the symposium. Burcu Ceylan’s subject *Antik Dönem Yapılarının İkinci Kullanımına Bir Örnek: Zeus Olbios Tapınağı* provided a bridge between the classical period and the new world of late antiquity by considering the second life of the Temple of Zeus Olbios, a privilege often enjoyed by architecture that is too deeply embedded in a society’s values, and too expensive, to totally abandon – such as temples, basilicas, public baths. Hugh Elton in his *The Economy of Cilicia in Late Antiquity* approached his subject mainly by a technical and statistical analysis of ceramic evidence, but also, considered questions of imports and exports, local centers of production, and the recognition of specific Cilician items such as the so-called ‘Kilikium amphora.’

Turhan Kaçar and Mark Wilson introduced different aspects of Christianity in Cilicia. Kaçar, in his *The Fourth-Century Church Politics and the Christian Bishops* informed us of the active role played by three Cilician bishops in local politics and in the larger decisions espoused by important church councils that shaped late antique Christianity. Wilson focused on one person and one question: *Was Paul a Cilician, a Native of Tarsus?* He reassessed historical information on the apostle’s connections to the region in the light of his cross-religious background. After these literary and historical subjects, Ayşe Aydın’s paper on *Tapureli Kazısında Bulunan Ambon* put us back in the hard reality of objects and material culture and the expression of Christian ritual through liturgical art. It also

restated the important role played by museums and scientific excavations in the discovery and preservation of this culture.

It is natural that the heart of a symposium on archaeology, sponsored by an archaeological research center (KAAM), should be given to presentations based on archaeological excavations and surveys. Indeed, a large number of papers delivered over three days of our meeting stemmed directly from **archaeological studies, excavations and surveys**, while a great many others, informed by field work, indirectly contributed to this category. Eugenia Equini's *A Rock Tomb Relief from Elaiussa Sebaste* was only deceptively limited to the northeast necropolis at Elaiussa Sebaste (Ayas) and its special tomb-temple. The director of the recent archaeological excavations in Elaiussa, dottoressa Equini's talk illustrated her and her colleagues' heroic efforts at uncovering this important coastal city and shed light on the cultural and material identity of Cilicia through architecture and urbanism. This talk was aptly supplemented next day by a superbly guided tour of Elaiussa-Ayas, where the symposium members had a chance to see and appreciate the city first hand, and were privileged to ask questions to Equini and discuss matters among themselves (and, yes, what is that huge, uniquely designed, circular structure, and could it really be as late as archaeological considerations seem to dictate?).

Full scale archaeological excavations are expensive, difficult to assemble, and difficult to conduct. Furthermore, minimalist and non-intrusive concerns of post-Modern, "new" archaeology seem to be haunted by fear of digging: we are developing psychological complications with what used to be our symbol, the pick. Perhaps, that is all very good, to retain the cultural heritage of the past for future archaeologists who may be able to read the material evidence without breaking the surface of mother earth, much like the medical diagnosis and cure achieved without interfering with the body, as portrayed in Star Trek world. That may be why at this point in time surface surveys and site studies are such popular and effective alternatives to digging. Costing a fraction of the cost of actual excavation, and entirely reversible in its treatment of archaeological material, surveys can yield a vast amount of information.

Bilal Söğüt's *Dağlık Kilikya Bölgesi Mezar Nişleri* was just such a worthwhile regional survey concentrating on the funerary niches in Rough Cilicia, and contributed towards the emergence of a larger picture of

Cilicia, its arts, architecture, cities, and religion. Such a survey requires specialized knowledge and demands dedication and energy from its investigators – but, it can also be gratifying and remarkable, as also demonstrated by Sayar and Aydınoglu, in their previously mentioned papers.

The words gratifying and remarkable best expressed our thoughts as we listened to the results reported by Detlev Wannagat's survey of the Sanctuary of Zeus Olbios, *New Finds at the Sanctuary of Zeus Olbios*. Wannagat and his survey team provided a host of new observations of the old material as well as making many new exciting discoveries: a Hellenistic tower under some houses south of the temple; a Doric propylon east of the temenos; and a new, small, podium temple just outside of it. One admires Dr. Wannagat and his team for their hard work and sharp eyes, who have coaxed so much out of an old site in such a short time. The same concerns were at the back of my mind listening to Emel Erten's survey results in *Glass Finds from Olba*, where she presented a focused and well-organized study of different types of glass represented in Cilicia and related them to the lively Syria-Palestine glass industry. More importantly, on the hard evidence of certain types of finds, Dr. Erten supplied valuable information on the early residential history and urban life of the region. It is important to reiterate that Erten's deceptively modest results were only one facet of one year's survey effort. What I have heard in a few days here compels me to add my voice to those of others to endorse and encourage all state and private sponsorship of these prolific and efficient survey efforts.

An appropriate closing paper on archaeology –and the symposium– was Emmanuele Borgia's *Archaeology in Cilicia in the 18th and 19th Century Travelers' Notes*. Just as Dr. Salmeri had started us speculating on the early days of the process of hellenization in Cilicia, Dr. Borgia reviewed the closing of this process by our near contemporaries. Such attempts at archaeological historiography not only provide useful, hard, information now lost to us, and offer valuable perspectives to the study of the region, but hold a mirror to our own reasons, goals, and desires in undertaking such studies – excavate, conduct surveys, publish essays, present papers.

Despite my best efforts to group, categorize, and 'box-in' your papers according to their different approaches –and noting that many actually

refused to be boxed in, and crossed boundaries— there was one paper I was hard pressed to fit into any category: Nevzat Çevik’s *Kaya Anıtları Işığında Farklı Kültür Bölgeleri Arasındaki Etkileşim Olgusunun Farklı Bir Arkeolojik Bakışla İrdelenmesi: İlişkısizlik Kuramı*. No wonder, you might say, that I shied away from this formidable title, but it requires, and deserves, a translation – at least, an attempt at one: *A New Archaeological Approach to the Understanding of Influence and Interdependence among Different Cultural Regions in the Light of Rock-Carved Monuments: the Principle of Disconnectedness*.

Çevik invited us to reconsider the fundamental question that underlies the process of material, literary, visual, and stylistic comparisons resulting all too often in optimistic, easy, and sometimes even wild and glib, hence irresponsible, conclusions. To put it baldly, he called for a common sense approach, the consideration that different cultures and people *can* at the same time arrive at the same conclusions (or the same or similar stylistic representations of objects) independently, without having to establish contact with each other, or learn from each other. Çevik’s arguments on the concept of ‘disconnectedness’ have an underlying theoretical, even a philosophical, dimension, even though they were expressed without theoretical discipline and un-philosophically.

And this brings me to another observation: Was this the only paper that introduced, however polemically, theoretical concerns? We archaeologists and ancient historians are hopeless realists. We shape our thoughts on peoples and cultures mainly on the material evidence of objects. We love objects and we like the stylistic connectedness of objects. Remembering my art historical colleagues back at home, and their post-modern, post-colonial, post-constructivist/deconstructivist discourse, I marveled at the pure and delightfully straight-forward language of our conference: thirty odd papers and not a single mention of Foucault, Derrida, or Barthes- or liminality. How refreshing! Yet, I could not help feeling somehow that I was caught in a strange time warp: I could have, just as well, been sitting here at a 1960s conference. And, human nature being what it is, I must confess, I missed a little bit of theory.

Naturally, there will be new archaeological, sociological, and political approaches to the study of Cilicia. Historical and literary research will be balanced by new field work. The region, between the East and the West, is

immensely resourceful. It is hard to imagine or predict future directions. But, in the context of a similar conference, if I had my wish list, these would be some of my concerns and desires. I would have liked to see taken up and developed the issues of social mix and diversity, which Cilicia and its leading urban centers were famous for (listen to Malalas? Waxing about the widely ranging ways and mixed dialects of his fellow citizens filling the market place in Antioch). I would have liked to expand on the question of the lack of specific political identity in Cilicia –an important observation already brought up in this meeting. Cilicia and its rugged back country was a remote and rude province– or, was it? I would have liked hear the question and definition of provincialism explored further vis a vis Cilicia and its hinterland. And, indeed, the liminal world occupied by Cilicia was also shared by Antioch, a world-class city. Some of us already touched upon Cilicia’s relations with Antioch and its cultural backyard, northern Syria. I would have liked to see these critical relations between Cilicia, Antioch and Syria expanded and explored.

These issues, and others, define the strength and uniqueness of Cilicia as a region. I have no doubts that the challenge of defining and framing this unique and interesting province will be taken up in future international symposia. We are in good hands with Mersin University’s Research Center on Cilician Archaeology (KAAM) and its excellent director Dr. Serra Durugönül. I thank you all for being here, and wish you best in your future work!

HİTİTLER, AKDENİZ VE LİMAN KENTİ URA

Ahmet ÜNAL*

ABSTRACT

Hethiter, Mittelmeer und die Handelsstadt Ura

Es ist eine Tatsache, dass die Hethiter, als sie noch in ihrem indoeuropäischem Heimatland lebten, ein Landvolk waren und sie diese Eigenschaft aufbewahrt haben, auch nach dem sie nach Mittelanatolien eingewandert sind. Dies ist aus der Studie des Wortschatzes im Hinblick auf die Terminologie des Marinewesens und die Interessenlosigkeit der Hethiter gegenüber dem Meer in Anatolien, welches von drei Seiten durch das Meer umgeben ist, deutlich zu sehen. Durch ihre Geschichte hindurch gehörte das Interesse der Hethiter dem Gebiet südöstlich von Hattusa in Richtung Osten, d.h. dem Gebiet, welches nach Nordsyrien führte. Obwohl, in der Geographie von Anatolien nur die Wege nach Osten und Südosten, sehr weit entfernt vom Meer liegen, ausser dem Golf Basrain, welches im Interessengebiet liegt, führen alle anderen Wege den Reisenden unbedingt zu einem der vier Meere rund um Anatolien. Dies ist eine Besonderheit; man muss lange darüber nachdenken, aus welchem Grund die Hethiter zu Anfang sich diesen Ort ausgesucht haben. Selbstverständlich hat sich diese Interessenlosigkeit gegenüber dem Meer auch in den Texten wiedergespiegelt; dies führte dazu, dass in den Quellen über das Meer, Marinewesen und Häfen sehr wenige Informationen zu finden sind. Erst im 14. und 13. Jh. v. Chr. als die Hethiter nach Nordsyrien und zum östlichen Mittelmeer einwanderten und sich dort ein Seehandel entwickelte, fingen sie an, sich für den Seehandel und für die Flotten zu interessieren. Ura war neben Ugarit einer der wichtigsten Handelsstädte, die Mittelanatolien mit Südanatolien, das östliche Mittelmeer, Zypern und Ägypten verband. Die Hethiter hatten unter dem Schutz Kargamis und dem Königen von Tarhundassa das Recht im ganzen östlichen Mittelmeerraum und Anatolien Handel zu treiben. Neben anderen Handelsmöglichkeiten haben sie Getreideprodukte, welches am meisten in Syrien angebaut oder aus Ägypten geschickt wurde nach Anatolien importiert. Aus diesem Grund war der Handel, der über Ura nach Ugarit und Ägypten erfolgte, für das Volk von Mittelanatolien von grosser Bedeutung. Die Händler

* Prof. Dr. Ahmet Ünal, Universität München, Institut für Assyriologie und Hethitologie, Geschwister - Scholl Platz, D-80539 München.

von Ura waren die grossen Kapitalisten ihrer Zeit. Die Völker auf hethitischen Territorien, die sich mit Handel, Seehandel und Marinewesen beschäftigten, waren keine Hethiter, sondern einheimische Völker der Küsten von Mittelmeer und Anatolien.

Es ist zu bedauern, dass die Lokalisation von Ura nicht sicher ist. In diesem Aufsatz wird Mersin Yumuktepe als Lokalisationsmöglichkeit vorgeschlagen.

Özellikle çivi yazılı belgeler en başta olmak üzere antik yazılı kaynaklar, tarihi coğrafya ve topoğrafyayla ilgili olarak çok az bilgi içerir. Verilen bilgilerde bir süreklilik ve tutarlılık olmadığı gibi, kent, dağ, arazi yapısı ve ırmakların yerini belirlemeye yarayacak ayrıntılı tasvirler de yok denecek kadar azdır¹. Ama en kötüsü, kil üzerine yazılmış olan bu belgelerin çoğu kez kırık dökük olması ve araştırmacıyı yarı yolda bırakmasıdır. Bundan dolayı, bu belgelere dayanarak antik kentlerin yerini arayıp bulmaya çıkan bir araştırmacı, sanki elinde yarı sönmük bir meşale ile bir mağaranın içinde ilerlemek gibidir. Yanarken bile kıta kıt aydınlatabilen bu meşale söndüğünde, araştırmacı tamamen karanlıklarda kalır, hangi yöne doğru ilerleyeceğini bilemez. Bu araştırmada söz konusu olan antik liman kenti Ura'nın yerini aramak işte tıpkı buna benzer.

Tüm diğer kavimlerde olduğu üzere, Hititler de sürekli olarak kendi ellerinde ve ülkelerinde bulunmayan çeşitli tabii kaynak ve mal zenginliklerine ulaşmak için tüm gerekli çabaları göstermişlerdir. Zengin kaynaklara ulaşmak, iptidai kavimlerde çoğu kez savaş ve yağmalar ile, yenik düşen veya işgal edilen ülkeleri haraca bağlamak suretiyle yapılmıştır; şaşırtıcıdır ama, Hititler de bu yöntemi devletleri yıkılıp gidinceye kadar hep uygulayıp gelmişler, zengin kaynaklara ulaşmayı ticaret veya değiş tokuş dediğimiz fenomenle yapmayı büyük çapta ihmal etmişlerdir. Ticaret, çok özel ve hassas bir oluşumdur ve ancak medeniyetin gelişmesiyle ve her şeye askeri araçlarla ulaşamayacağının anlaşılmasıyla oluşmuş ve gelişmiştir. Ticaretin pürüzsüz işlenmesini sağlamak için çok titizlikle uygulanması gereken kurallar vardır; bu kuralların uygulanmadığı yerde mal değiş tokuşu olamaz. Kuralların eksiksiz ve kesintisiz uygulandığı ve tüm ön şartların var olduğu yerlerde ise tüccarlar artık askerlerin bile ulaşamadığı yerlere kadar girer ve gerekli malları kralların ayaklarına kadar taşırlar.

¹ Ünal 1993a, 11vdd.; Ünal 1993b, 117vdd.

Ne var ki, tüccar deyince günümüzdeki gibi belirli malları pazar pazar dolaşarak satan orta sınıf insanlar anlaşılmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki, Hititler devrinde faaliyet gösteren tüccarlar, varlıklı yüksek sınıfa dahildiler ve onların komşu veya dost ülkelerle yürüttükleri ticaret faaliyetleri direk olarak bizzat kralın koruyuculuğu altındaydı².

Üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu'nun ortasında, o zamanın şartlarına göre değerlendirildiğinde büyücek bir devlet kurmuş olan ve yaklaşık 450 sene boyunca bu yarımadanın bazı sahil kesimleri dahil bir çok kısmına hakim olmuş olan Hititlerin denizler, deniz ticareti ve donanma ile pek ilişkileri olmamıştır. Daha sonraki devirlerde de karşılaştığımız gelişmelerin gösterdiği gibi bu durum, Hitit askeri ve politik gücünün nüvesini oluşturan Orta Anadolu topraklarının her yönden bakıldığında denizlerden oldukça uzak olmasından ve sahillerin Karadeniz dağları, Toroslar ve İç Ege'deki sıradağlar vasıtasıyla iyice ayrılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Vurgulamak gerekir ki, denizlerin kendileri için stratejik ve ticari bir önemi olmayan bir topluluk için Orta Anadolu gerekli hemen tüm yaşam şartlarını sağlıyordu. Bu yaşam şartlarının en başında ise stratejik unsurlar gelir. Denebilir ki, Hititler için kurdukları imparatorluğun çekirdeğini oluşturan Orta Anadolu onları en başta stratejik açıdan ilgilendirmiş, ekonomik unsurlar ikinci planda gelmiştir. İmparatorluğun ekonomik kaynakları, sahil kesimleri saf dışı bırakan bölgelerde aranmış ve oralarından sağlanmıştır. Bundan ötürüdür ki, Hititlerin tüm tarihleri boyunca ilgi duydukları tarihi eksen, Hattuşa'dan güneydoğu istikametine doğru, yani Kuzey Suriye'ye uzanan alan içinde yer alıyordu. Gerçekten de Anadolu coğrafyasında sadece ve sadece doğu ve güneydoğuya giden yollar denize ulaşmazken, tüm diğer istikametlere yapılacak yolculuk, insanı eninde sonunda hep Anadolu'nun dört denizinden birinin sahillerine götürür. Burada çok özel bir durum söz konusudur; bundan dolayı Hititlerin yayılma alanı olarak niçin ilk başta bu güzergahı seçmiş oldukları üzerinde uzun uzun düşünmek lazımdır. Can damarı olarak bu bölgenin seçiminde en başta, bir çok yerde değindiğimiz gibi, Hititler için Avrupa'nın Kuzey Suriye ve Mezopotamya'da olması, uygarlık ve ekonomi kaynaklarının orada yer almış olması önemli derece etken olmuştur³. Gerçi eski Hititçe

² Hoffner 2001,181.

³ Ünal 1999, 97vdd.; Ünal 2002, 85vdd.

tarihi belgeler, ilk Hitit kralı Labarna'nın denizi sınır yaptığından söz eder, ama bu kayıtlar sadece bir klişeden ibarettir ve ayrıca bu denizin hangisi olduğu bile maalesef bilinmez; belki de Tuz Gölü gibi Anadolu içlerindeki göllerden biri söz konusuydu. Metinlerde denizle ilgili diğer tüm kayıtlar, onların ne Ege sahillerindeki Arzawa ülkesinde, ne Ahhiyawa, ne Lukka, ne de Kizzuwatna taraflarında kalıcı bir hakimiyet ve deniz üssü kurma çabası içinde olmadıklarını gösterir⁴. Zaten denize komşu topraklarda Hitit varlığının olduğu da pek kuşkuludur. Sözün kısası, Hitit günlük yaşamında denizlerin önemi yoktu; ne deniz ticareti, ne deniz taşımacılığı, ne donanma ve ne de balıkçılık önemli bir yer tutmaktaydı.

Hititçe'de “deniz” anlamına gelen sözcük *aruna-*'nın aynı zamanda “göl” dahil tüm diğer su birikintilerine işaret ediyor olması, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Eski Anadolu hidrolojisinin araştırılmasını oldukça güçleştirir. Sonraki Pers ve Osmanlılar dönemlerinde olduğu gibi, Hititlerde de deniz ticaret ve donanması mutlaka başka kavimlerin ellerinde olmalıydı. Hititleri denize en yakın yerlere ulaştıran Kizzuwatna ve Levant'ta yaşayan halk ta zaten yerliydi ve onlardan pek çoğunun da denizle pek fazla ilişkisi yoktu. Hitit tebası olmaları ve onların koruyucu güçlerinden yararlanmaları dışında onları Hititli yapan hiç bir şey yoktu. Belki de Ege Denizi'nin özellikleri dolayısıyla Batı Anadolu'da yaşayan toplulukların denize olan bakışları ve denizle olan ilişkileri çok daha maritim idi. Hititlerde denizin stratejik değeri, ancak İmparatorluğun çöküşü arefesinde, anlaşılan genel kanıya göre Deniz Kavimleri olarak bilinen ve denizden gelen potansiyel tehlikelerin artmasıyla anlaşılmaya başlamış ve Hitit donanması tarihinde ilk ve son kez deniz aşırı bir ülkeye sefere çıkmıştır. Son Hitit kralı I. Şuppiluliuma, bir deniz filosuna sahip olan, bir deniz savaşına katılan ve Kıbrıs'ta bazı üsleri işgal etmeyi başaran tek ve son Hitit kralıdır ve ondan sonra da krallık zaten kısmen denizlerden de gelen bu tehlikeler sonucu batacaktır.

Denize duyulan aşırı ilgisizlikle orantılı olarak metinlerden bilinen liman kentlerinin sayısı da yok denecek kadar azdır. Ura kenti bunlardan bir tanesidir ve bu araştırmada Ura'nın lokalizasyonu üzerinde duracağız: Peşinen belirtmek lazımdır ki, Ura sadece bir Anadolu liman kenti değildir, onun bir de Yakındoğu kültür ve denizcilik tarihinde ve ticaret hayatın-

⁴ Puhvel 1957, 225-237.

da önemli bir yeri vardır ve yayınlarda bunlar üzerinde hemen hiç durulmamıştır⁵.

Hitit metinlerinin verdiği bilgiler içeriklerine ve metin türlerine göre sınıflandırılarak incelendiğinde, Anadolu’da Ura ismini taşıyan çok fazla kent olduğu görülür. Bu bilgiler gelişi güzel değerlendirildiğinde ise, işin içinden çıkılmaz hale gelir ve kent sayısı keyfi olarak dört veya hatta altıya kadar çıkarılabilir⁶; ama bu durum çok abartılıdır ve gerçekleri yansıttığı pek kuşkuludur; bundan dolayı kaynaklar zorlanarak da olsa, biri Akdeniz sahillerinde, diğeri de Doğu Anadolu’da Azzi ülkesi hududunda olmak üzere iki kente indirilmesi, ancak çok gerekli durumlarda sayının üç çıkarılması düşünülebilir. Bu sonuncusu hiç de önemli bir kent değildir. Metinlerde sadece bir defa adı geçer, o da II. Murşili’nin bir Doğu Anadolu seferi sırasında sarp ve yüksek bir tepe üzerinde müstahkem bir kale olarak kurulmuş olan bu askeri garnizon kentinin kuşatılmasıyla ilgilidir⁷. Kıbrıs’ta var olduğu bildirilen Ura yer adı da tıpkı Soloi ve Arsinoe gibi Anadolu’daki isimlerden esinlenerek verilmiştir.

Aşağıda ayrıntılarıyla göstereceğimiz gibi kaynaklar dört esaslı ana grupta toplanmaktadır. Birinci grup Ura’lı tüccarların veya zengin kişilerin mal varlıklarıyla böbürlenmelerinden bahseden efsanevi nitelikli bir metinden ibarettir. İkinci grup, Orta Hitit kralı I. Arnuwanda’nın Ura’nın yaşlı kabile reisleriyle yapmış olduğu bir antlaşma, üçüncü grup M.Ö. 13. yüzyılda Ura’yı İç Anadolu, Mısır ve Yakındoğu’ya bağlayan ve yardım malzemesi getiren bir liman kenti olarak gösteren Hattuşa ve Ugarit çıkışlı yazılı kaynaklar, dördüncü ve son grup ise Yeni Babil kralı Neriglissar’ın Kilikya seferleriyle ilgili raporudur. Kaynaklar zorlanarak da olsa, II. Murşili yıllıkları dışında kalan tüm diğer bilgilerin bu dört ana grup etrafında toplanması ve Akdeniz Ura’sına dönük olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Hemen belirtelim ki, ta öteden beri yer adının etimolojisi de yanlış yapılmış, onun Pan-Luwistler tarafından Luwice *ura-* “büyük, ulu” dan geldiği öne sürülmüş, *ura* unsuru, Gazziura, Urauna ve Tiliura gibi diğer yer adlarında da bulunmak istenmiştir. Bu her üç yer adında da *ura*

⁵ Haider 1995, 70-107.

⁶ Skótt Jørgensen, 6 October 1999 tarihli özel başılmış yazısı s. 12vd.

⁷ Metin yerleri için bk. II. Murşili Yıllıkları, del Monte-Tischler 1978, 457vd.; Beal 1992, 65vdd.

unsurunun bulunduğu hiç kuşku yoktur, ama *ura-*'nın Luwice kökenli olduğu savı yanlıştır, keza bir defa bu kentlerin üçü de Kuzey Anadolu'da, yani hakiki Luwi bölgesi dışında ve Hatti-Kaşka bölgelerinde yer almaktaydı. Bundan dolayı, *Ura*'nın yerli Anadolu veya Hurro-Hatti kökenli bir sözcük olduğu anlaşılmaktadır⁸.

Kent tarihiyle ilgili haberler, yukarıda sözünü ettiğimiz en azından dört ana grup kaynaktan gelmekteyse de, bunlar maalesef çok kısıtlıdır. İlk haber epik stilde efsane nitelikli bir metindir⁹. Metin büyük bir olasılıkla *Ura* limanının ve *Ura*'lı tüccarların Eski Hitit ve hatta Eski Asur Ticaret kolonileri çağında (M.Ö. 19. yüzyıl) faal olduklarını göstermesi ve ayrıca, Hititler çağında onlarla ilgili anıları yansıtması bakımından önemlidir¹⁰. Metinde, Kuzey Suriye'de veya Çukurova'da bir liman ve ticaret merkezi olan U[ra]'lı ve Zall[ara]'lı tüccarlar, bol miktarda köle (NAM.RA), tahıl, şarap, sığır, koyun, katır, merkep, gümüş, altın, lapislazuli, Babil taşı, dağ kristali, demir, bakır, tunç ve kalay getirip onları stokta tutmakla övünmektedirler. Ancak, metin gerçek bir ticaret eylemini yansıtmaktan çok efsanevi bir nitelik taşımaktadır. Ne var ki, diğer Hititçe metinlerden bu çapta ve nitelikte canlı bir ticaret faaliyeti bilinmediği için, metnin içeriğinin doğrudan Koloni Çağıyla ilgili olması gerekir¹¹.

Bu karmaşık haberden yaklaşık 400 sene sonra I. Arnuwanda devrine tarihlenen ve *Ura* Protokolü olarak literatüre geçen, gerçekte ise bir antlaşma metni olan belge gelmektedir¹². Metin maalesef kırık döküktür; iyi korunmuş yerlerinde, *Ura* ve çevresindeki kentlerle bu kent sakinlerinden ileri gelen yaşlı kimselerin isimleri anılmaktadır. Anlaşılan burada da bir kent devletinden ziyade, tıpkı Kaşka'lılar, İşmerika'lılar ve diğer bazı kabile devletlerinde olduğu gibi, *Ura* merkez olmak üzere çevre kentleri de içeren bir kabile devleti söz konusudur ve isimleriyle sayılan bu kişiler, Arnuwanda'nın antlaşma yapmak üzere güç bela arayıp bulup, bir araya getirebildiği ve muhatap olarak kabul ettiği yaşlı kişiler, yani kent ileri

⁸ Bk. Ünal 2003.

⁹ KBo 12.42, bk. Hoffner 1968, 34-45; Hoffner 2001, 184vdd.

¹⁰ KBo 12.42 + ABoT 49, Ünal 1997, 341-356; Ünal 1995, 269-276.

¹¹ Ünal, yage.

¹² KUB 26.29 + KUB 31.55, metin şimdiye dek tam olarak işlenmemiştir, bk. Klengel 1965, 223-236; de Martino 1996, 73vdd.

gelenleri ve kabile reisleridir. Kentler arasında Ukšu, Partanta, Iyaninna, Huddu/Huttu, Lalatta, şahıslar arasında ise ...]u, Muw[a..., ...]x-riu, Zappananda ve Parkuli sayılmakta, gerek kent, gerekse şahıs isimlerinin Anadolu/Kizzuwatna kökenli olduğu dikkati çekmektedir. Metinde bundan sonra kralın bu şahıslara şu şekilde yemin ettirdiği belirtilmektedir:

“... Şimdi ba[kın]ız, ben size majesteye karşı sadakat yemini ettirdim [ve (sizin için) yem]in tableti yaz[dır]dım. (Bu yemini unutmamanız için) siz [istisna]sız, benim Ura’da (kutlanan) *AYARI*-Bayramı (veya tanrı Yarri) için göndermiş olduğum gümüş ritondan içki içiniz! [Her] kim majeste ve Hatti ülkesine [düşman] ise, (böyle bir durumda) majestelerine (yardım için) seferberlik ilan edin ve hiç tereddütsüz benim düşmanıma karşı savaşın! Benim dediklerime hep kulak verin ve majesteye [itaat] edin! İyi bir orduyla sefere çıkın! [...]... ve onu (gerekli olan) her tarafa sevk edin. Ben majestelerinin düşman bildiğim kimseler [sizin için de düşman olsun! Yardımcı güçler ve] ... veriniz ve askerlerin tümüyle birlikte geliniz! [...] ve hiç tereddüt etmeden savaşınız!¹³ Bunu izleyen kırık yerde “kardeş, akraba, arkadaş ve tanıdık (^{LÜ}*šakkant*)” herkesin yardım amacıyla savaş mahalline getirilmeleri buyurulmaktadır.

Görüldüğü gibi, metinde I. Arnuwanda’nın da hüküm sürdüğü Orta Hitit çağında bu metinde söz konusu olan Ura’lıların ticaretle uğraştıklarına dair en ufak bir ima yoktur; aksine, Ura çok sayıda kabile ve köylerden oluşan bir kabileler konfederasyonunun merkezi olma konumu arz etmektedir. Eğer gerçekten aynı kent halkını temsil ediyorlarsa, onların ticaret konusunda asıl faal oldukları devir, Hitit imparatorluk çağıdır ve bu konudaki bilgilerimiz hem Hattuša, hem de Ugarit’te bulunan belgelerden gelmektedir. Ama bir zamanlar iptidai bir kabile toplumu niteliğini yansıtan Ura sakinleri 200 senelik bir zaman zarfında nasıl olup ta birden bire uygarlaşmışlar ve Yakındoğu’nun en etkin ve kurnaz tüccarları haline gelebilmişlerdi? Bu tüccarlar gerçekten o eski yerlilerle aynı insanlar ve o kabile halkının ahvadları mıydılar? Yoksa Hitit devletinin Yakındoğu, Doğu Akdeniz ve Mısır’a açıldığı Hitit İmparatorluk çağında, coğrafi yapısı itibarıyla tüm bu bölgeler arasında deniz ve kara ticaretine uygun bir konuma sahip olan Ura kentine dışardan, ticaretten anlayan kişiler buraya göç edip, ticaret kolonileri mi kurmuşlardı? Böyle bir olasılık,

¹³ KUB 26.29 öy. 7-16.

başka bir Ura kentinin varlığını kabul etmekten çok daha akla yakın gelmektedir. O zamanlar Güney Anadolu ve Kizzuwatna sahillerinde ticaretten anlayan kişilerin olmadığı göz önünde tutulduğunda, bu yabancı tüccarların Ugarit ve yakın çevresinden buralara gelmiş ve ticaret tekeli ellerine geçirmiş olmaları muhtemeldir. Nitekim Ura'lı tüccarların elimize geçen isimlerinin Hurri ve Luwi kökenli olduğunu aşağıda göreceğiz. Ancak bundan sonradır ki, Ura'lı tüccarlar ticaret alanlarını çok daha genişletmişler ve bugün Latakiye (Lazkiye) yakınlarında yer alan, tıpkı günümüzün Beyrut'u gibi o dönemin en önemli ticaret ve bilim merkezi olan Ugarit'e kadar yaymışlardır. Aksi taktirde Arnuwanda'nın sözünü ettiği Ura'nın, Ugarit ile Anadolu arasında yer alan liman kenti Ura ile hiç bir ilişkisinin olmadığını, burasının tıpkı İşmerika ve Kaşka'lılar gibi bir kabile devleti olduğunu kabul etmek gerekecektir ve bunun da bir anlamı kalmayacak, soruna bir çözüm getirmeyecektir.

Elimizde başka bir metin daha vardır ve bu da Orta Hitit dil özellikleri taşıyan bir antlaşmadır. Antlaşmayı yapan tarafların her ikisi de bilinmemektedir, ama içerik ve dilinin Ura antlaşması ile kıyaslanmasından I. Arnuwanda devrine tarihlenebilir. Bu metinde Ura'lı askerlerin Pamfilya bölgesinde yer alması mümkün olan Mutamutaşi'li askerlerle birlikte büyük kralın safında askeri seferlere katılacakları ve kralın vereceği stratejik emirler doğrultusunda savaşacakları yazılıdır¹⁴. Görülüyor ki, bu her iki antlaşma arasında tarihi açıdan ilişkiler ve karşılıklı referanslar vardır.

Kentin tarihi sürecinde gene bir kopukluk varır. I. Arnuwanda'nın saltanatından çok sonraları, büyük bir zaman aralığından sonra, yani Hitit İmparatorluk çağında Ura ile son bir kez daha karşılaşmaktayız; ama bu defa bize verilen bilgiler hem daha fazla, hem de zengin içeriklidir. Ura'lılar artık çok tecrübeli ve ticaret hayatının tüm yöntemlerine hakim kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu devre ait (14. ve 13. yüzyıllar) Ugarit metinlerinden öğrendiğimize göre Ura'lı tüccarlar Ugarit'te Hitit kralının koruması altındaydılar ve orada kral adına ticaret yapıyorlardı. Ugarit'te Hatti'li tüccar denince hep Ura'lı tüccarlar anlaşılıyordu ve onlara ya "Ura'lı tüccarlar", ya da "majestenin tüccarları" veya "kralın

¹⁴ KBo 16.47 öy. 5vdd., Otten 1967, 55-62; de Martino 1996, 69vdd.; Türkçe çevirisi Karauğuz 2002, 251.

tebaları” deniyordu. M.Ö. 14. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu’nun güneyinde Tarhundaşsa krallığının kurulmasıyla bölge büyük çapta bu krallığın hakimiyetine geçmiş olduğundan, onlara “Tarhundaşsa kralının tüccarları” da deniliyordu. Ura’lılar diğer ticaret faaliyetleri yanında büyük çapta Suriye’de yetiştirilen tahıl ürünlerini Anadolu’ya ihraç etmekle meşguldüler ve bundan dolayı Ura üzerinden Ugarit ile yapılan ticaretin Anadolu halkı için hayati değeri vardı¹⁵. Tüccarların faaliyetleri ve ticaret özgürlükleri Hitit kanunları¹⁶ yanında diğer bir çok belge vasıtasıyla koruma altına alınmıştı. Kargamiş’ta Hitit kralının bölge temsilciliğini üstlenmiş olan kral Initeşub, Kargamiş’ta faaliyet gösteren Ugarit’li tüccarların veya aksine Ugarit’te çalışan Kargamiş’li tüccarların öldürülmeleri veya soyulmaları durumunda, suçluların bulunup cezalandırılmalarını emreder. Suriye’de Hititli tüccarların öldürülmelerinden yakınan III. Hattuşili’ye ait bir mektubun da gösterdiği gibi, tüccarlar anlaşılan nedenlerden ötürü eşkiyaların hep ana hedefi halindeydiler¹⁷. Katillerin veya eşkiyaların bulunamaması durumunda, tıpkı Hatti kanunlarında olduğu gibi cinayetin topraklarında işlenmiş olduğu cemaat sorumlu tutulmakta, 3 Sekel gümüş ödemesi gerekmektedir.

Fevkalade avantajlara sahip ve büyük kralın özel koruması altındaki tüccarlar Ugarit’in yerli halkı için büyük bir yük teşkil ediyorlardı. Nitekim Ugrit kralı Niqmepa’nın III. Hattuşili’ye Hatti’li tüccarların tüm yıl boyunca Ugarit’te oturmalarından yakındığını görüyoruz¹⁸. Bunun sonucu Hattuşili tüccarların kenti hiç olmazsa hava muhalefeti yüzünden ticaretin durgun olduğu kış aylarında terk etmelerini bir talimatnameyle buyurmuştur¹⁹. Kral ayrıca tüccarların herhalde haksız olarak satın almış oldukları toprakları da iade etmelerini emretmiştir.

Ugarit’te 1980’lerden beri yürütülen yeni kazılarda RS 34.179’a benzeyen yeni metinler ele geçirilmiştir²⁰. Ugarit metinlerinde Ura yanında

¹⁵ J. Nougayrol 1956.

¹⁶ Bk. Kanun maddesi 5.

¹⁷ III. Hattuşili’nin Babil kralı Kadaşmanenil’e mektubu KBo 1.10, , Heltzer 1999, 440; Singer 1999, 660vdd.

¹⁸ Gordon 1958, 28vdd.

¹⁹ Schaeffer 1968, 103vd.; Beckman 1999, 177.

²⁰ Singer 2000, 21.

Ugarit'te ticaretle uğraşan başka bir Anadolu kenti daha vardır ve bunun adı Kutupa'dır²¹. Bu kentin Orta Anadolu'da yer alan Katapa ile aynı olması imkansızdır. Kutupa'lı tüccarlar da tıpkı Ura'lılar gibi Ugarit'te alabildiğine mal mülk ediniyorlar, yerliler için birer tehdit oluşturuyorlardı. Ugarit kaynaklarına göre²² tüccarlar arasında o kadar zengin olanlar vardı ki, kazandıkları fazla paralarla Ugarit'te ne kadar mal ve mülk varsa hepsini satın alıyorlar ve böylece yerlilere hiç bir şey bırakmıyorlar ve haklı olarak onları kışkırtıyorlardı²³, yani bu adamlar günümüzün tabiriyle ve tam anlamıyla kapitalistiler, ticaret yanında ticaret yanında arsa ve gayri menkul alış verişi, tefecilikle uğraşıyorlar ve neredeyse sonraki Levantinleri aratmıyorlardı. Satın alma yanında çoğu kez borçlarını ödeyemeyen yerli Ugarit'lilerin menkullerine de haciz yoluyla el koyuyorlardı. Böyle bir durumda, Ugarit kralı borcunu ödeyemeyen bir Ugarit'liyi tüm aile fertleriyle birlikte Ura'lı tüccara vermişti; gerçi bu kişinin malına mülküne dokunulmamıştı, ama köleliğe satılmış birisi için dünya malının ne anlamı olabilirdi ki? Kargamiş kralı Initeşub'un Ugarit'teki temsilcisi Zuzuli isimli birisi, III. Niqmadu ile Ura'lı bir tüccar olması muhtemel Kumiyaziti arasındaki antlaşmazlığı Ugarit'li lehine karara bağlama dürüstlüğüünü göstermişti. Buna benzer duruşmalarda Ura'lı tüccarlar tanık olarak mahkemelere de katılıyorlardı. Bir metinden Ura'lı bir tüccarın zeytin bahçesindeki tarım aletlerinin çalındığını, ama daha sonra bulunup kendisine iade edildiğini öğreniyoruz²⁴.

Hitit kralının kendilerine tanıdığı yetkileri ve onun korumacılığını gerçek kapitalizm açısından amansızca kullanan bu tüccarların Ugarit'teki faaliyetleri, Hitit devleti yıkılıncaya kadar sürdü gitti. Ura'lı tüccarların bazı akıl almaz yolsuzluk ve sahtekarlıklara katıldıkları bile metinlere aksetmiştir. Boğazköy'de ele geçen bir mahkeme tutanağına göre²⁵ büyük kral herhalde Kargamiş kralına ulaştırması için Az[-... isimli Ura'lı bir tüccara altından mührünü vermişti. Bu adam kralın mührünü düpe düz çaldığını ve bir başka şahsa verdiğini itiraf etmektedir. Bu skandal bize,

²¹ RS 34.179.

²² RS 20.04; 18.20 + 20.371; 17.299; 17.316.

²³ RS 17.130, PRU IV s. 103vdd., Lemaire 1993, 227-236.

²⁴ RS 17.319, Heltzer 1999, 411.

²⁵ KUB 13.34 + KUB 40.84 i 23vdd., Werner 1967.

II. Murşili'nin gene Ugarit'te sahtesi yapılan mührüyle ilgili bir olayı anımsatmaktadır. Keza Niqmepa'ya ait bir metinde “Üç kişinin büyük bir cürüm işledikleri, kralın mührünün bir kopyasını yaparak onunla sahte evraklar düzenledikleri” yazılıdır. Hatta bu haber dolayısıyla II. Murşili'nin Ugarit'te şimdiye dek ele geçirilen tek mührünü oluşturan eserin sahte olduğu bile düşünülmektedir. Bir başka metne göre²⁶ II. Şuppiliuma olması gereken Hitit kralı, herhalde Hatti'de baş gösteren açlık ve kıtlığa karşı Ugarit kralından yaklaşık 500 ton (200 kur) buğdayın Mukiş'ten getirilip Ura üzerinden Hatti'ye nakledilmesini istemektedir²⁷. Diğer bazı Hitit metinlerinde de açlık ve kıtlık yüzünden Ura üzerinden Hatti'ye tahıl gönderilmesi söz konusudur. Bunlardan birinde adı bilinmeyen bir Hitit kralı Hatti halkını kırıp geçiren aşırı kıtlığa rağmen tahıl yüklü gemilerin alıkonulması yüzünden ortaya çıkan öfkesini dile getirmekte ve gemilerin hemen ya Ura'ya ya da Lašti[-... 'ye gönderilmesini istemektedir²⁸. Gerçi Ugarit limanında kaptanlığını yerli denizcilerin yaptığı ve Kargamış krallığına bağlı 14 gemiden oluşan bir filo mevcuttu, ama bunlar seyire çıkamayacak kadar perişan durumdaydı²⁹.

Tüm bu gereksinimlere cevap verebilmesi için Ura limanı mutlaka o zamanın büyücek gemilerin yanaşabileceği şekilde genişletilmiş, deniz yoluyla gelen malların, özellikle tahılların depolanması için uygun silolar da yapılmıştı. O zamanki gemilerin 450 tona kadar varan tahıl taşıyabildikleri öne sürülmüştür³⁰.

Hitit İmparatorluğunun yıkılmasını izleyen yaklaşık 700 seneyi kapsayan gene büyük bir aralıktan sonra bir kez daha Ura ile karşılaşmaktayız. Haber bu defa Yeni Babil kralı Neriglissar Kroniğinden gelmektedir. Biraz daha önceki bir dönemde Yeni Asur devrinde kentin var olduğuna ilişkin iddialar varsa da, bunlar maalesef ihtimal dışıdır. Buna göre Sargon 715 yılında daha önce Mita'nın işgal ettiği ve kendisinin geri alıp Que kralına geri verdiği kentlerden Ušnaniş ve Qumaşi yanında bir de Harrua isimli bir kent geçmektedir. Sırf tesadüfi isim benzerliğinden hareketle Harrua

²⁶ RS 20.213.

²⁷ Metin tercümesi Karauğuz 2002.

²⁸ Bo 2810, Klengel 1974, 173; Ünal 1977, 447-472.

²⁹ Singer 2000, 22.

³⁰ Nougayrol 1960,163-171; Taffet 2001, 133.

Bizans'lı Stefanos kroniğinde geçen Huria (Hyria) ile mukayese edilmiş, bunun da Ura ile aynı olduğu ve dolayısıyla Ura'nın, Huria'nın yerleştirildiği Silifke ile eşitlenmesi gerektiği ileri sürülmüştür³¹. Bu eşitleme asla mümkün değildir, keza Bizanslı Stefanos'a kuşkuyla bakmak lazımdır ve ayrıca onun sözünü ettiği Hurua'nın Holmoi'dan bozma olduğunu var saymak lazımdır.

Ura'nın Coğrafi Konumu

Tarihi sadece anahatlarıyla bilinen bu çok önemli Akdeniz liman kentinin bırakın kesin yeri, kaba taslak ta olsa hangi bölgede olduğu bile maalesef henüz tesbit edilememiştir. Bunun nedenleri, en başta metinlerin verdiği kısıtlı bilgiler yanında sahil kesimlerinin alüvyonlarla dolması yüzünden antik limanların kumullar altında kalmış olmasıdır³². Bunun dışında, yapılan jeolojik incelemeler, neolitik, kalkolitik ve Hititler devrinde Tarsus, Seyhan ve Ceyhan deltalarının kıyı şeridinin, bugünkünden çok çok kuzeyden, yani içerlerden geçtiğini göstermiştir³³.

Son yıllarda genel eğilim Ura'yı Silifke'ye koyma yönündedir, ama oralandaki çağdaş yerleşime müsait höyükler (Taşucu içinde Merkez Camiinin altında kalan ve bizim tesbit ettiğimiz Höyük, Hüdüde, Silifke, Gülümüş vs.) Ura'nın layık olduğu önem ve konuma müsait değildir. Onun için biz burada muhtemel bir yer olarak daha ziyade Mersin/Yümük-tepe üzerinde duracağız³⁴.

19. yüzyıl araştırmacılarından bazıları, önceleri klasik devirlerle sınırlı kalan, ama sonradan Hititler devri Ura'sı ile ilişkiye geçirilen Ura'yı Uzuncaburç'a 4 km. mesafedeki Ura antik kentiyile eşitliyorlardı. Türkçe Uğuralan adındaki "uğur" sözcüğünün antik Ura'dan bozma olduğundan hareket ediyorlar, Antik çağlarda genellikle Olba olarak bilinen bu yerde Ura'yı bulduklarını sanıyorlardı. Böylece buraya verilen bu yer adının kelimenin tam anlamıyla bir hortlak olduğu açıktır. İlk kez T. Bent'in yap-

³¹ İlk kez Forrer 1921, 71; ayrıca bk. Naster 1938, 37; Bing 1969, 75; Desideri-Jasink 1990, 123 altnot 45.

³² Taffet 2001, 131vd.

³³ Göney 1976, harita I-2.

³⁴ Bk. eskiden Smith 1990-91, 113-115 ve Ünal 2002, 140.

mış olduğu bu hata³⁵ uzun süre revaçta kalmış³⁶, ancak çok sonraları düzeltilebilmiştir³⁷. Bu eski görüşe göre Ura Olba'ya yerleştirilirken, sonradan Meydancikkale'ye konacak olan Kirsu da Mut/Claudiopolis'e veya Dağpazarı/Koropissos'a yerleştirilmek istenmiştir³⁸; ne var ki, bu hata hala bazı yanılgılara neden olabilmektedir. O zamanlar Urwa da denilen Ura, Pirindu'nun başkenti idi³⁹. Ancak çok sonraları, Hitit Ura'sının bir liman kenti olması gerektiği anlaşıldıktan sonradır ki, bu tezden vaz geçilmiş, buna ilaveten Olba'da hiç bir şekilde M.Ö. 2. binyıl yerleşim izleri mevcut olmadığı da doğru olarak gözlenmiştir.

Bu bozma yer adından hareketle tarihi coğrafya araştırmalarında hala ciddi hatalar yapılmaktadır. Bunlardan bazılarında göre Ura çok sayıda mahalle veya kentlerden oluşmakta ve kent sınırlarını aşan oldukça geniş bir alana yayılmaktaydı. Bu yapmacık genişlik, sırf Hyria/Huria yer adını yanlışlıkla Holmoi, Olba ve Seleukeia için kullanılan Stephanos Byzantios'a bir kılıf hazırlayabilmek ve her iki yer adını da birbiriyle eşitleyebilmek amacıyla yapılmıştır ve yanlıştır. Hatta bir adım daha ileri gidilerek herhalde klasik geleneklerden hareketle deniz kenarında ve liman kenti olan Ura'nın Korykos'da (Kızkalesi) aranması gerektiği ve gene klasik geleneğe göre şimdi güya Ura olan Korykos ve Olba arasında yer alan hinterlandın da Ura adıyla anıldığı öne sürülmüştür⁴⁰. Ura'yı Silifke yakınlarında aramak isteyenler ise⁴¹, sadece paleografik kriterlere göre (!) M.Ö. 5 yüzyıla tarihdedikleri sikkelerde Ura olarak seslendirdikleri Arami yazısıyla yazılmış 'RH adına basılmış sikkelerden hareket ederler; ama bu yapmacık ve keyfi seslendirmeden ve bundan çıkarılan sonuçlara⁴² kuşku

³⁵ Bent 1890, 445vd.; Bent 1891, 222 ; Ramsay 1929, 27; referanslar için bk. Davesne-Lemaire-Lozachmeur 1987, altnot 27.

³⁶ Wiseman, Laroche, Houwink ten Cate, Goetze, Bing, Zadok ve Y. Scarborough'nun da aralarında bulunduğu isimler Beal 1992, 65 altnot 4'te verilmiştir.

³⁷ Albright 1961a, 400; Albright 1961b, 44 altnot 42; Casabonne 1999, 74vdd.

³⁸ Wiseman, yage.

³⁹ Ramsay 1890, 22, 364.

⁴⁰ Dinçol-Yakar-Dinçol-Taffet 2000, 1-29; aynı makale bir çok kez tekrarlanmıştır: Dinçol-Yakar-Dinçol-Taffet 2001, 82vd. ve s. 86'daki harita ve gene tekrarı: Yakar-Dinçol-Dinçol-Taffet 2001,711-720.

⁴¹ Bk. en son Silifke'yi Ura ve Taşucu-Holmoi'yu onun limanı olarak gören Casabonne 1999, 81.

⁴² Lemaire 1989, 150vdd.

ile bakmak zorundayız! Bu sikke grubunu daha erken bir devre, yani 6. yüzyılın sonlarına tarihlemek isteyenler de vardır⁴³.

Genel kanaate göre Ura İskenderun Körfezi ile Aydıncık (Gilindire, Kelenderis) arasındaki geniş bölgede aranmalıdır. Bu kaba coğrafi alan içersinde onu Yumurtalık, Silifke ve Taşucu çevresindeki Göksu Deltası ve Aydıncık'a koymak isteyen araştırmacılar vardır. İç Anadolu ile olan kolay yol bağlantısı nedeniyle özellikle Silifke yakınlarındaki Göksu Deltası üzerinde uzun uzun durulmuştur, ama zaten belirtildiği gibi metinlerde kentin kesin yerini belirlemeye yarayacak ipuçları yoktur.

Kral II. Muwatalli'nin başkenti Tarhundašša'ya taşımamasından sonra belki de Ura'nın da içinde bulunduğu coğrafi bölge o zamanlar artık Hititlere tabi olan Kizzuwatna'dan alınıp, Tarhundašša krallığı hudutları kapsamına alınmıştı. Ama ne Bronz tablette, ne de daha eskiden bağımsız Kizzuwatna krallarıyla oldukça çok sayıda elimize geçen devlet antlaşmalarında Ura'nın bu her iki devletten birinin sınırları içinde bulunduğu dair hiç bir kayıt yoktur. Özellikle dikkat edilmesi gereken nokta, Tarhundašša krallarıyla yapılan her iki antlaşmada da⁴⁴, Ura'nın adının geçmemesidir. Bu olumsuz bilgidен hareketle onun, Hitit İmparatorluğu toprakları veya Hitit etki sahası içinde yer alması gerektiğini savunanlar da vardır⁴⁵. O zamanlar Anadolu topraklarında Hitit siyasi etkisi altında olabilecek tek sahil kesmi ancak ve ancak Kizzuwatna toprakları olabileceğinden, Ura Kizzuwatna'da, yani Ovalık Kilikya'da aranmalıdır. Ayrıca Tarhundašša ile Kizzuwatna/Hititler arasındaki sınırın doğuda Göksu Irmağı vadisini izlediği doğru olarak gözlenmiştir ki⁴⁶, bu durum dahi Ura'yı bu sınırın daha doğu kesimine, yani Tarhundašša hudutlarının dışına ve o zamanlar Hitit hakimiyetinde olan bir yerlere götürür. Tarhundašša-Kizzuwatna hududunun Lamas (Limonlu) Irmağına kadar doğruya gittiğini destekleyen ipuçları yoktur⁴⁷. Bu konuda teorilerin bir türlü ardı arkası kesilmez ve M.Ö. 13. yüzyılda Kizzuwatna'nın henüz yeni kurulan Tarhundašša krallığı hudutları içine dahil edildiği bile öne

⁴³ Casabonne 1999, 80.

⁴⁴ KBo 4.10 ve Bronz Tablet

⁴⁵ Özet halinde en son bilgi için bk. de Martino 1999, 293vd. ve Jasink 2001, 49.

⁴⁶ Jasink, agy.

⁴⁷ Liverani 1995, 48.

sürülür⁴⁸; ama bu keyfi teklifin gerçekçi olmaktan uzak olduğu açık seçik ortadadır⁴⁹.

Yeni Babil çağındaki Neriglissar kroniğine dayanarak, Ura kenti illa da o zamanlar Hume (Que) diye anılan Kilikya Ovasının çok ötesinde olmalıdır diye onu ta Aydınçık'a yerleştirmek de⁵⁰ pek abartılıdır. Nitekim aşırıya kaçan bu görüşe karşı çıkanlar olmuştur⁵¹. Bazı araştırmacıların büyük bir inatla hâlâ inandıkları gibi Meydancikkale'de II. Muwatalli'nin hiyeroglifle yazılmış adı yoktur. Bu hata, Laroche'un taş bloklardan biri üzerinde hiyeroglif işaretleri gördüğü yanlışına dayanıyordu⁵². Buna ilaveten Kelenderis/Aydınçık kazılarında M.Ö. 7. yüzyıldan öncesine ait izlere rastlanmamıştır⁵³. Bundan dolayı buraya sadece iki metin yerinden tanıdığımız⁵⁴ Şaranduwa kentini yerleştirmek de yanlıştır⁵⁵.

Ura'yı Silifke civarına Hüdüde Höyük'te yerleştirmek isteyenler ise, mahalli arkeologların şifahi olarak kendilerine verdikleri bilgilere dayanarak, Silifke Müzesinin önünden geçen Taşucu yolunun sağında kalan kalker tepelerde Demir Devri izleri bulunduğuna ve Keben kaya kabartması üzerinde dururlar⁵⁶. Hitit devri Ura'sı ile Demir Devri arasındaki ilişkilerin anlamsızlığı bir tarafa, biz kendi gezilerimiz ve gözlemlerimiz sırasında o tepelerde Demir devri göremedik. Ama Gülümüş köyü yakınlarında, İncekum Deltasındaki Akyapı'da ve Taşucu içinde başkaca höyükler tesbit ettik. Kaçak kazı, tarıma açmak için tesfiye etme ve traktörle tarım gibi bir sürü etkenler dolayısıyla bu höyükler her geçen yıl biraz daha alçalmakta, yok olmaya yüz tutmaktadır. Denizden çok

48 Trémouille 2001, 57vdd.

49 Yakar 2001, 124.

50 Beal 1992, 65-73.

51 Lemaire 1993, 231-235.

52 Laroche'un sur duvarları üzerindeki bloklarda gördüğünü sandığı hiyerogliflerde Tarhundaşsa adı yazılı olduğu yanlış kanısı o zamanlar oldukça sansasyon yaratmış, yaygınlaşmış ve bilim dünyası içinde oldukça ciddi yanlışlara neden olmuş, bir süre Meydancikkale sanki Tarhundaşsa kenti gibi bir intiba ortaya çıkmıştı, Mellink 1972, 171; Ünal 1974; Davesne 1993, 150-151.

53 Zoroğlu 1993, 165vdd.

54 KBo 4.10 öy. 30 v3 Bronz Tablet öy. I 57.

55 Gurney 1997, 138 altnot 21

56 Casabonne 1999, 76 ve altnot 20, 80.

içerlerde kalan Keben kaya kabartmasının ise⁵⁷ hiç bir yerleşimle, Hititlerle veya limanla ilişkisi yoktur ve üstelik çok geç bir tarihe aittir!⁵⁸ Ayrıca, aşağıda göreceğimiz gibi, Yeni Babil Çağındaki Ura, uzak bir olasılıkla Silifke civarında olduğu söylenen kentten tamamen başka bir yerdeydi ve bir araştırmacıyı yanlışlıkla ta Aydıncık'a kadar götüren neden de zaten buydu.

Bu durumda bölgede bu kadar önemli bir yere aday olabilecek tek liman kenti olarak Mersin Yümüktepe kalmaktadır. Yümüktepe, sahilten biraz içerde kalmakla birlikte, tıpkı Göksu, Lamos, Liparis, Tarsus Irmağı, Seyhan ve Ceyhan Irmakları gibi o zamanlar seyri sefere mutlak surette uygun olması gereken Soğuksu Deresi'nin (Müftü Deresi) hemen doğu kenarında kurulmuştur. J. Garstang'ın kazılarında iyi bilinen ve kaba taslak da olsa Hitit varlığı tesbit edilen Yümüktepe'de⁵⁹ 1993 yılından beri Roma ve İstanbul üniversitelerinin birlikte yürüttükleri küçük çaplı kazılar, maalesef Orta Tunç devriyle ilgili yeni buluntular ve keşifler yapamadı, kentin Orta Anadolu ve deniz aşırı ülkelerle olan ilişkileri araştırılmadığı gibi, böyle bir soru dahi ortaya atılmadı. Mersin'in Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı ile ilgili olarak yapılan ayrıntılı ve özenli bir araştırma⁶⁰, Hititler Devri Mersin'i için yapılmadı; halbu ki, olağanüstü coğrafi konuma sahip bir ticaret merkezi olarak burasının bir hipotez olarak Mısır, Yakındoğu ve Anadolu üçgeni içinde yer alan geniş bölgenin ayaklarından biri olduğu kabul edilebilir ve höyüğün VII. katta temsil edilen Hititler devri katmanları da bu ticaret ilişkileri göz önünde bulundurularak araştırılabilirdi. Keza teorik olarak Ura kenti kazıldığında, onun özel coğrafi konumu nedeniyle Mısır, Kıbrıs, Yakındoğu, Mezopotamya, Orta Anadolu ve hatta Ege dünyası malları vermesi gerekir, diye yola çıkılabilirdi. Bunların hiç biri maalesef yapılmadı. Bu kazılar sadece Ü harfinin üzerindeki noktaları kaldırarak burasını Yumuktepe yaptı ki, bunun tarih ve tarihi coğrafya açısından hiç önemi yoktur!

⁵⁷ Taşyürek 1976, 97-98, 99-102; Rossner 1988; Ehringhaus 1995, 215vdd.

⁵⁸ İlk keşfedildiği andan beri Hitit olarak lanse edilen bu kabartmanın Hititlerle asla alakası yoktur ve en erken M. Ö. 5. yüzyıla tarihlenmelidir!

⁵⁹ Garstang 1947, 1-7; Garstang 1952; Mellink 1962, 219-226; Orthmann 1976-1980, 24-27; Esin 1993-1997, 66-73; Magness-Gardiner 1997, 9-10; Breniquet 1995, 1-31; Caneva 1999, 105-115.

⁶⁰ Mellink 1989, 319-331.

Bölgeye en yakın başka bir kazı yeri de Mut'un 25 km. güneyindeki Kilisetepe'dir, ama burasının Ura'dan iç Anadolu'ya giden tarihi yol üzerinde olup olmadığı kuşkuludur. Ele geçen çok sayıda Hitit kökenli seramik türleri arasında çömlekçi çarkında yapılmış bir seramik türünün (RLW) Tarsus ve Gözlükule kazılarında nadiren ele geçtiği, Ovalık Kilikya'da bulunmadığı ve sadece Göksu deltasına ve havzasına özgü olduğu ve hatta Doğu Akdeniz havzasında Kıbrıs ve Suriye'ye kadar geniş bir alana yayıldığı belirtilmiş, buna dayanarak da bölgenin kültürel bir bütünlük oluşturduğu ve Orta Anadolu ile Göksu deltası arasındaki seramik ticaretinde önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Bundan da bölgenin Tarhundaşsa krallığı sınırları içinde kaldığı sonucu çıkarılmıştır⁶¹. Bu seramik türünün kökeni de öteden beri tartışılma gelmiş, Anadolu ve Kıbrıs üzerinde özellikle durulmuştur. Zekice yapılan bu yerinde gözlem, ilk bakışta Ura'yı Göksu vadisine yerleştirmeyi kolaylaştırıyor gibi gelebilir, ama gene de çok temkinli olmak lazımdır. Bir defa Ura'lı tüccarların seramik ticareti yapıp yapmadıkları bilinmemektedir. İkinci nokta, Mersin/Yümüktepe kazılarında da benzer bir gözlemin yapılamamış olmasıdır. Yukarıda belirtildiği gibi, eğer burada kazı yapan ekip gerekli titizlikle çalışmış olsaydı, bu pek ala yapılabilirdi. Onun için şimdilik beklemekten başka çare yoktur.

Unutmamak lazımdır ki, Ura'ya aday olabilecek başkaca yerleşimler de vardır. Bunlardan bir tanesi Mersin doğusundaki büyük Kazanlı höyüktür ve araştırılmayı beklemektedir. Gene önemli bir liman olma konumuna haiz Soloi-Pompeipolis'te (Viranşehir) son zamanlarda başlatılan kazılar ise henüz M.Ö. 2. binyıl iskanıyla ilgili sağlam ipuçları vermemiştir⁶². 19. yüzyılın sonlarına doğru burada bulunduğu iddia edilen ve yurt dışına kaçırılan karışık buluntuların Soloi ile ilişkisi olmaması gerekir. Eskilerden isim benzerliğinden hareketle buraya Şaliya kenti yerleştiriliyordu⁶³, ama bunun aslı olmadığı anlaşılmıştır. Burası ancak M.Ö. 1. binyılda Yümüktepe ve çevresinin merkezi limanı olabilmıştır⁶⁴.

⁶¹ Symington 2 001, 167-184.

⁶² Yağcı 2001, 159-165.

⁶³ Olmstead 1922, 223vdd. Ve ona dayanarak Sommer 1934, 275.

⁶⁴ Krş. Güven 2001, 22-34.

Sargon'un Harrua'sını bir tarafa bırakacak olursak, Ura ile ilgili kayıtlar uzun bir aradan sonra M.Ö. 6. yüzyılda Neriglissar Kroniğinden gelmektedir. Ama hemen peşinen belirtmemiz gerekir ki, burada sözü edilen Ura ile Hititler devri Ura'sının aynı kent olup olmadığı kuşkuludur, ortada kronikte verilen uzaklık ölçülerinden kaynaklanan bir dizi büyük güçlükler vardır. Kronik aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır⁶⁵:

1. Appuası ile Neriglissar arasında Hume civarında yapılan savaş
2. Hume'den Ura'ya yürüyüş (160 km.)
3. Ura'dan Kirsu üzerine saldırı (64 km.)
4. Kirsu'dan Pityussa adasına saldırı
5. Pityussa'dan Sallune'ye yürüyüş
6. Sallune'den Lydia sınırlarına kadar yürüyüş

Neriglissar kroniği, tarihi konularda bizi fevkelade aydınlatmasına karşın, tarihi coğrafya açısından çözülmesi zor pek çok güçlükler arz etmektedir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla Neriglissar, Pirindu kralı Appuası'nın kendisine saldıracağını önceden haber almış ve ondan daha tez davranmak amacıyla ordusunu toplayarak hiç vakit kaybetmeden yola çıkmıştır. Neriglissar bu istihbarat haberini, Appuası Çukurova'nın içlerine girdikten sonra bu kadar uzak yerlerden almış olamaz, çünkü önemli bir engeli bulunmayan Çukurovanın ortasında onu durdurması çok zor olurdu; bundan dolayı söz konusu çarpışmanın genel eğilimin aksine Adana yakınlarında değil, tıpkı Issos savaşında olduğu gibi Amanos dağlarına yakın bir yerlerde yapılmış olması gerekir, keza açıkça belirtildiğine göre Appuası'nın asıl hedefi, Neriglissar'ın çekirdek bölgesi Suriye'yi yağmalamaktı ve bir an önce Amanos Dağlarını aşip ovaya inmeyi amaçlıyordu. Bundan dolayı savaş yerini Toprakkale yakınlarına koymak isteyenler çok haklıdır⁶⁶ ve bundan çıkarılacak topografik veriler fevkelade önemlidir. Appuası'nın piyade ve süvarileriyle savaş düzeni aldığı dağ vadisi, daha doğrusu geçit, pek ala Beylan geçidi veya Antitoroslar içinde daha başka bir yer olabilir. Demek ki, Neriglissar ordusunu toplayıp daha Amanosları tamamen geçip ovaya inmeden, dağ yamaçlarında Appuası ile karşılaşmıştı. Amanosların batı yamaçlarını Neriglissar savaş raporunu yazarken

⁶⁵ Casabonne 1999, 75.

⁶⁶ Casabonne 1999, 77.

“bu alçak tepeleri asla önemsememiştir ve raporuna sokmamıştır” diye geçiştirmek⁶⁷ yanlıştır⁶⁸.

Neriglissar ile Appuasus arasındaki savaşın o zamanlar Hume ile eşit olduğu sanılan Adana’da yapıldığını söyleyen araştırmacılar da vardır⁶⁹. Biz, Hume ile Adana’nın eşitlenmesi tezini⁷⁰ paylaşamaz, savaşın da orada yapıldığı görüşlerine katılamayız ve bu görüşe burada sırf savaş alanını çok batılarda değil, hiç olmazsa biraz doğuya koyduğu için yer verdik. Bir defa Yeni Babil kaynaklarına göre Hume/Qume bir kent adı değil (URU), bir ülke adıdır (KUR)! Anlaşılan yenik düşerek kaçan Hume’lileri (eğer zaman ve mesafe hesapları doğruysa) otuz saat boyunca takip ederken Neriglissar’ın “askerler tek sıra halinde geçebiliyordu” dediği dağ, pek ala kuzeyde Yılanlıkale ile güneyde Cehyan Irmağının denize döküldüğü yer arasında kaba taslak bu ırmağa paralel uzanan ve ortalama yüksekliği 750 m. olan Nur Dağları (Misis Dağları, Cebeli Nur Dağları) olabilir, keza tarafımızdan yapılan incelemelere göre bu dağ silsilesi içinde de aşılması ve geçilmesi güç sarp kayalıklar ve geçitler vardır. Dolayısıyla Adana ile Silifke arasında askerlerin tek sıra halinde geçebileceği sarp dağ yoktur diye Ura’yı daha batılarda, daha uzak yerlerde aramaya hiç gerek yoktur. Üstelik bu otuz saatlik yolun hepsinin de sarp dağlar içinden geçmiş olduğuna dair elimizde hiç bir ipucu yoktur. Beylan Geçidi yakınlarında Appuasus’un yenilgisiyle sona eren savaştan sonra otuz saatlik (15 çifte saat) takibin bir kısmı Nur Dağları içinden geçmiş olabilir. Asla unutulmamalıdır ki, kural olarak bozguna uğrayan askerler hiç bir zaman kestirme ve ovalık kesimlerden kaçmazlar; saklanmak ve zaman kazanmak için hep dağlık ve sarp arazileri tercih ederler. Eğer Neriglissar’ın hep dağlık yerlerden gittim sözünü ciddiye alacak olursak, yenik düşen Appuasus’un kuzeye, Kadirli, Karatepe, Kozan, Karaisalı ve Tarsus kuzeyindeki dağlık ve sarp kesimlere kaçtığını ve otuz saatlik takibin oralarda cereyan ettiğini kabul etmek zorundayız. Askeri seferlerde bir yerden diğerine gidilirken illa da en kısa yoldan gidilecektir diye bir kural olmadığından, takip

⁶⁷ Beal 1992, 67.

⁶⁸ Krş. Davesne-Lemaire-Lozachmeur 1987, 376.

⁶⁹ Davesne-Lemaire-Lozachmeur, yagy.

⁷⁰ Ashı Wiseman’a dayanan, Lemaire ve Lozachmeur’ün destekledikleri bu görüş için bk. ayrıca Casabonne 1999, 77.

sırasında düşman nereye kaçarsa oralara gitme, onu adım adım izleme zorunluluğu söz konusudur. Yani Kilikya’da sarp dağlar arayacağım diye Ovalık ve kuzeydeki dağlık kesimi bırakıp ta batılara, Taşucu, Limankalesi veya Tokmar kalesine kadar gitmeye hiç gerek yoktur⁷¹. Sözüün kıyası, Ura’yı lokalize etmek isteyen araştırmacılar, Neriglissar’ın Amanoslardaki savaş ile Kirsu⁷² arasında geçtiği toplam kırkaltı saatlik rotayı düz bir çizgi üzerine koymaktadırlar ki, bu da aşağı yukarı günümüz İskenderun-Dört Yol-Toprakkale-Osmaniye-Ceyhan-Adana-Tarsus-Mersin otoyolu ve ondan sonra Mersin-Silifke, Silifke-Gökbelen-Gülнар karayoluna tekabül eder. Bu hesap yapılırken kronikte geçen uzaklık birim ölçüsü *bēru*’nun yaklaşık 10,46 km. olduğu, savaş alanından Ura’ya 15, Ura’dan Kirsu’ya ise 6 *bēru* gidildiği ve toplam uzunluğun da 157 km. olduğu tahmin edilmiştir⁷³. Zaten yukarıda da belirtildiği gibi, Neriglissar’ın verdiği rakamlar ve uzunluk ölçüsü *bēru*’nun hesaplanması ne derece doğrudur, tabii ki tartışma konusudur.

Neriglissar’ın Ura-Kirsu (Meydancikkale) arasındaki mesafeyi oniki saat olarak vermesi yüzünden, Ura liman kenti bir çok araştırmacı tarafından Göksu Deltasına veya bizzat Silifke’ye konmak istenmişti. Sırf bu lokalizasyonu kolaylaştırmak ve desteklemek uğruna yalan ve yanlışlarla dolu olan klasik devir ve Erken Bizans kaynakları da devreye sokulmuştur. Bunlardan biri, yukarıda da sözünü ettiğimiz Justinianus (M.S. 6. yüzyıl) devrinde yaşamış olan Bizanslı Stefanos’un kaleme aldığı ve çok sayıda yanlışlar ve yanlış anlamalarla dolu olmasıyla dikkati çeken eseridir⁷⁴. Bu yazara göre Silifke (Seleukeia) “eskiden Olbia (veya başka bir varyantı Holmia) ve Huria adıyla” anılmış. Görüldüğü gibi burada Stefanos aralarında en az 50 km.’lik mesafe bulunan Uzuncaburç yakınlarındaki Olba ile Taşucu’daki Holmi kentlerini açıkça birbirleriyle karıştırmaktadır. Çevreyi tanımayan ve antik yazarların verdikleri çoğu tutarsız bazı bilgileri birbirine karıştıran bir insan için böyle bir yanlış göze batmaz ve gayet doğal gözükür. Eserinin başka bir yerinde Isauria’ya yakın olan bir yerde ve

⁷¹ Daha eskilerden Goetze de bu güzergahı çok batılara, Karaman civarına almıştı, Goetze1962, 48 altnot 7.

⁷² Meydancikkale; Kirsu daha eskilerde bazı araştırmacılar tarafından Mut, Claudiopolis ile eşitlenmişti, Wiseman 1991, 242.

⁷³ Eski literatürle birlikte Beal 1992, 66.

⁷⁴ Davesne-Lemaire-Lozachmeur 1987, 372vdd.; Casabonne 1999, 80.

Göksu Irmağı kenarında yer alan Seleukeia'nın Huria ile aynı kent olduğunu ikinci kez belirtmesi bizi şaşırtmaktadır ve yanlışların boyutunu göstermesi bakımından ilginçtir. Şimdi klasik kaynaklarda devreye bir de Hurmia veya Hormia adları girmektedir ve ortalığı daha da bulandırmaktadır. Ama bunlar da nereden çıkmaktadır? Olsa olsa bu ad, Holmoi'un yanlış işitilmesi sonucu halk ağzında bozulmuş bir şeklidir. Eskiden bu eşitlemeye inanılıyordu ve üzerinde çok duruluyordu. Plinius'un sözünü ettiği Hormia'nın "balığı bol" anlamına geldiğini yazdığı etimolojiye körü körüne inanılıyor ve Göksu Deltası ağzındaki İncekum ile Lamas (Limonlu) ırmağı arasında Kilikya sularının balık bakımından çok zengin olduğuna dikkat çekiliyor ve bu yanlış etimoloji güya pekiştiriliyordu⁷⁵.

İşte sırf bu yalan yanlış, karmaşık ve güvenilmesi güç antik kaynaklardan hareketle Huria ve Hurmia isimleri Ura ile eşitlenmek istenmiş ve bundan dolayı Hitit-Kizzuwatna-Ugarit-Akdeniz liman kenti Ura dahil Babil Ura'sı da Silifke veya Taşucu civarına konulmak istenmiştir. Ancak bu konularda ileri sürülen tezlerin hiç bir zorlayıcı, hele hele ikna edici tarafı yoktur⁷⁶. Yukarda değindiğimiz gibi, en kötü olasılık, bu Ura'yı Hitit-Ugarit Ura'sından ayrı tutmaktır.

Nitekim bu Ura'yı Mersin'e veya biraz daha batıda bir yerlere koymakta güçlük çeken araştırmacılar, onu Hitit imparatorluk devrindeki Ura'dan ayırmaktadırlar⁷⁷. Gerçekten de Neriglissar kroniğinde kentler ve bölgeler arasında verilen mesafe ölçüleri ciddiye alındığında, Hitit-Ugarit Ura'sı ile Yeni Babil Ura'sının mutlaka birbirinden ayrılması gerektiği gerçeği açıkça ortaya çıkar. Bu durumda pek de önemli bir yer olmayan Yeni Babil Ura'sının deniz kenarında olması gerektiğini ve dolayısıyla Mersin Yümüktepe ile eşitlemeye zorlayan bir gerekçe de yoktur ve burası Dana Adası ve Yeşilovacık civarında bir yerlere, mesela Aphrodisias Yarımadasına veya Tokmar Kalesi arkalarında kalan geniş İmamuşağı Köyü mezrasına konabilir.

Neriglissar'ın Ura'dan sonra saldırdığı diğer Kilikya kenti Kirsu'dur. Uzun tartışmalar sonunda Kirsu'nun Gülnar'a 10 km. uzaklıktaki yüksek dağlar içinde yer alan, ya Aydınçık (Kelenderis, Gilindere) üzerinden ya da

⁷⁵ Langlois 1861, 179vd.

⁷⁶ Ayrıntılar için bk. Beal 1992, 68.

⁷⁷ Örneğin Bing 1969, 66 antnot 8.

sahil kesiminden ancak Sipahi Deresi vadisi üzerinden ve sarp yamaçlardan ulaşılabilen Meydancikkale ile aynı olduğuna karar verilmiştir. Meydancikkale’de yapılan kazılarda ele geçen Persler dönemine ait Aramice bir yazıtta “Kirsu müstahkem kenti”nin (*KRŠ BYRH*) geçmesi, hiç tereddüte düşmeden burasının Neriglissar kroniğinde Appuası’nın atalar kenti olarak sözü edilen Kirsu ile eşitlenmesini sağlarken⁷⁸, onunla ilişkisi olan diğer yer adlarının da bu yeni haritaya uygun olarak değişik yerlere serpiştirilmesine neden olmuştur. Kirsu Meydancikkale eşitlemesinin kesinliğini ve doğruluğunu kanıtlamak veya buna itiraz etmek, araştırmaların içinde olmayan bir insan için oldukça zordur ve dolayısıyla konuyla yakından uğraşan araştırmacıların söylediklerine inanmak zorundayız. Denizden yüksekliği 700 metre olan ve ince uzun bir kalker korniş üzerinde yer alan Meydancikkale’nin coğrafi konumu dolayısıyla Aydıncık’tan gelip, sahil kesimini İç Anadolu ile bağlayan yolları kontrol altında tutabildiği, bundan dolayı stratejik konuma da sahip olduğu öne sürülmüştür⁷⁹.

Neriglissar’ın bundan sonra neler yaptığı ise topografik açıdan çok önemlidir ve biraz da şaşırtıcıdır. Kirsu’dan sonra dağ yamaçlarını ve oradaki çay vadisini izleyerek muhtemelen Bozyazı’ya (Nagidos) inmiş, oradan da doğuya doğru hareketle Yeşilovacık, Işıklı ve Akkuyu üzerinden Aphrodisias yarımadası (Tisan) ile Boğsak arasında yer alan Dana Adası’na saldırmıştır. Metinde haklı olarak “denizin ortasında bir dağ” olarak nitelendirilen, Göksu Deltası ve Taşucu’dan da açıkça görülebilen, ayrıca Mavikent sitesi yakınlarındaki sahilden bakıldığında gerçekten bir dağı andıran ve 1.5 x 3 km. boyutları ve 275 m. yüksekliğiyle Neriglissar’ın sözünü ettiği 6000 savaşıyı geçici olarak pekala barındırabilecek bir yüz ölçümüne sahip olan ve eskiden Provensal, Manavat ve Kargıncık Adası olarak bilinen Dana Adası’nın klasik adı Pityussa’dır ve bu ismin Neriglissar’ın Pitusa’suyla aynı olduğunda hiç kuşku yoktur⁸⁰. Ama buna rağmen bazı araştırmacıların⁸¹ Pitusa’yı Manavgat ile eşitlemek istemeleri yadırganmalıdır. Yeterince araştırılmamış olmasına rağmen⁸² Dana Adası

⁷⁸ Davesne-Lemaire-Lozachmeur 1987, 359vdd.; Lemaire-Lozachmeur 1998, 311

⁷⁹ Bögenin coğrafi yapısıyla ilgili olarak bk. Yiğitbaşıoğlu 1991, 235-242, özellikle 235.

⁸⁰ Bk. Houwink ten Cate 1965, 24 altnot 4; Desideri-Jasink 1990, 171; Beal, page. 72 altnot 54.

⁸¹ Wiseman 1991, 242.

⁸² Hellenkemper-Hild 1986.

üzerinde Neriglissar'ın sözünü ettiği kentin izleri yoktur, ve illa da olması şart değildir, çünkü sadece geçici süre için askeri bir barınak, sığınma yeri ve bir kamp olarak kullanılmıştır; yoksa ada üzerindeki en eski kalıntılar Geç Roma ile Erken Bizans devirlerine tarihlenmektedir⁸³. Herhalde Neriglissar'ın kendisi karada iken donanması yakınlarda bir yerlerde hazır bekliyordu veya sahil açıklarından onu takip ediyordu. Yazıtta adı geçen Sallune geçidi de sırf isim benzerliğinden hareketle Selinus (Gazipaşa) ile kıyaslanmıştır⁸⁴.

Neriglissar'ın ülkesi ve başkentinden bu kadar uzak yerlerde yalnız başına seferlere çıkması gereksiz tartışmalara yol açmış ve onun belki de Medlerle işbirliği yapmış olabileceği öne sürülmüştür⁸⁵. Babil'lilerin batıda bu kadar uzaklara ulaşan seferleriyle ilgili yazılı kaynaklar ve arkeolojik belgeler maalesef eksiktir⁸⁶.

Neriglissar bu uzun ve meşakketli seferi sonunda Kilikya'yı kesin olarak Babil hakimiyetine sokamamış olacak ki, kral Nabonid M.Ö. 555 yılında Hume'ye bir sefer düzenlemek gereğini duymuştur⁸⁷. Bu tarihten biraz önce veya sonra, Kilikya'daki Babil hakimiyeti de zaten bitmiştir.

Yukarda verilen bilgilerin tümünden anlaşılmaktadır ki, Ura liman kentinin kesin yerini tesbit edebilmek için daha uzun yıllar beklemek ve yeni araştırma yöntemleri geliştirmek gerekecektir.

83 Bk. Hellenkemper-Hild, yage 32vd.

84 Desideri-Jasink 1990, 171.

85 Wiseman 1991, 242.

86 Arkeolojik verilere toplu bir bakış Lafli 2001, 195-213 tarafından verilmiştir.

87 Nabonid Kroniği, Smith 1924, 111vdd., 119.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Albright 1961a Albright, W. F., AJA 65 (1961)
- Albright 1961b Albright, W. F., BASOR 163 (1961)
- Beal 1992 Beal, R. H., The Location of Cilician Ura, AnSt 42 (1992) 65-73
- Beckman 1999 Beckman, G., Hittite Diplomatic Texts (2. baskı 1999)
- Bent 1890 Bent, J. T., Explorations in Cilicia Tracheia, Proceedings of Royal Academic Society 12 (1890) 445-463
- Bent 1891 Bent, J. T., A Journey in Cilicia Tracheia, JHS 12 (1891) 206-224
- Bing 1969 Bing, J. D., A History of Cilicia During the Assyrian Period (1969)
- Breniquet 1995 Breniquet, C., La stratigraphie des niveaux prehistoriques de Mersin et l'évolution culturelle en Cilicie, ANAN 3 (1995) 1-31
- Caneva 1999 Caneva, E., Early Farmers on the Cilician Coast: Yumuktepe in the Seventh Millennium BC, in: M. Özdoğan-N. Başgelen (yayınlayanlar), Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization. New Discoveries (1999) 105-115
- Casabonne 1999 Casabonne, O., Notes Ciliciennes, ANAT 7 (1999) 69-98
- Davesne – Lemaire – Lozachmeur 1987
Davesne, A. – Lemaire, A. – Lozachmeur, H., Le site archéologique de Meydancikkale (Turquie): du royaume de Pirindu a la garnison ptolémaïque, Académie des Inscriptions & Belles-Lettres, Comptes Rendus des Séances de l'Année 1987 (CRAI 1987) 359-383
- Davesne 1993 A. Davesne, Meydancikkale, RIA 8/1-2 (1993) 150-151
- Desideri – Jasink 1990 Desideri, P. – Jasink, A.M., Cilicia dell'eta di Kizzuwatna alla conquista macedone (1990)
- Dinçol – Yakar – Dinçol – Taffet 2000
Dinçol, A. M. – Yakar, J. – Dinçol, B. – Taffet, A., The Borders of the Appanage Kingdom of Tarhuntašša - A Geographical and Archaeological Assessment, Anatolica 26 (2000) 1-29
- Dinçol – Yakar – Dinçol – Taffet 2001
Dinçol, A. M. – Yakar, J. – Dinçol, B. – Taffet, A., Die Grenzen von Tarhuntašša im Lichte geographischer Beobachtungen, in: É. Jean ve diğerleri (yayınlayanlar), La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII (2001) 79-84
- Ehringhaus 1995 Ehringhaus, H., Das hethitische Felsrelief von Keben, Antike Welt 3/1995 215-219

- Esin 1993-1997 Esin, U., Mersin, RIA 8 (1993-1997) 66-73
- Forrer 1921 Forrer, E., Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches (1921)
- Haider 1995 Haider, P. W., Ura - Eine hethitische Handelsstadt, Münsterische Beiträge zur antiken Handelsgeschichte 14 (1995) 70-107
- Hellenkemper – Hild 1986 Hellenkemper, H. – Hild, F., Neue Forschungen in Kilikien (1986)
- Heltzer 1999 Heltzer, M., The Economy of Ugarit, in: Winfred G. E. Watson and Nicolas Wyatt (yayınlayanlar), Handbook of Ugaritic Studies (HdO Brill 1999) 423-454
- Hoffner 1968 Hoffner, H.A., A Hittite Text in Epic Style About Merchants, JCS 22 (1968) 34-45
- Hoffner 2001 Hoffner, H.A., Some Thoughts on Merchants and Trade in the Hittite Kingdom, in: Th. Richter ve diğerleri (yayınlayanlar), Kulturgeschichten Altorientalische Studien für Volkert Haas zum 65. Geburtstag (2001) 179-189
- Houwink ten Cate 1965 Houwink ten Cate, Ph. H.J., The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period (1965)
- Garstang 1947 Garstang, J., Mersin Kazısı, Halil Edhem Hâtıra Kitabı I (1947) 1-7
- Garstang 1952 Garstang, J., Prehistoric Mersin. Yümük Tepe in Southern Turkey (1952)
- Goetze 1962 Goetze, A., The Cilicians, JCS 16 (1962) 48-58
- Gordon 1958 Gordon, C.H., Abraham and the Merchants of Ura, JNES 17 (1958) 28-31
- Göney 1976 Göney, S., Adana Ovaları I, İstanbul Üniversitesi Yayınları no. 2162 (1976)
- Gurney 1997 Gurney, O.R., The Annals of Hattuşilis III, AnSt 47 (1997) 127-139
- Güven 2001 Güven, S., Roma Liman Kentleri: Pompeiopolis'e Bir Bakış, 2000 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları (2001) 22-34
- Jasink 2001 Jasink, A.M., Kizzuwatna and Tarhuntašša. Their Historical Evolution and Interactions with Hatti, in: É. Jean ve diğerleri (yayınlayanlar), La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII (2001) 47-56
- Jean ve diğerleri 2001 Jean, É. ve diğerleri (yayınlayanlar), La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII (2001)
- Karauğuz 2002 Karauğuz, G., Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri (2002)

- Klengel 1965 Klengel, H., Die Rolle der “Ältesten” (LÚ.MEŠ.ŠU.GI) im Kleinasien der Hethiterzeit, ZA 57 (1965) 223-236
- Klengel 1974 Klengel, H., “Hungerjahre” in Hatti, AoF 1 (1974) 165-174
- Lafli 2001 Lafli, E. Alaca Dağ; eine neue Fundstelle von späteisenzeitlicher Keramik im westlichen Rauhen Kilikien, in: É. Jean ve diğlerleri (yayınlayanlar), La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII (2001) 195-213
- Langlois 1861 Langlois, V., Voyage dans la Cilicie et dans les Montagnes du Taurus exécuté pendant les années 1852-1853 (1861)
- Lemaire 1989 Lemaire, A., Remarques à propos du monnayage Cilicien d’époque Perse et de ses légendes araméennes, in: R. Descat (yayınlayan), L’or perse et l’histoire grecque (1989) 141-156
- Lemaire 1993 Lemaire, A., Ougarit, Oura et la Cilicie vers la fin du XIIIe s. av. J.-C, UF 25 (1993) 227-236
- Lemaire – Lozachmeur 1998 Lemaire, A. – Lozachmeur, H., Les inscription araméennes, in: A. Davesne - F. Laroche Traunecker (yayınlayanlar), Gülnar I: Le site de Meydancikkale. Recherches entreprises sous la direction d’E. Laroche (1971-1982) (1998) 301-344
- Liverani 1995 Liverani, M., Le Royaume d’Ougarit, in: Y. M. Sznycer-M. Bordreuil (yayınlayanlar), Le pays d’Ougarit autor de 1200 av. J.-C, Ras Shamra Ougarit (1995)
- Magness – Gardiner 1997 Magness-Gardiner, B., Cilicia, in: The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East 2 (1997) 9-10
- de Martino 1996 de Martino, S., L’Anatolia occidentale nel medio regno ittita, in: EOTHEN 5 (1996) de Martino 1999 de Martino, S., Ura and the Boundaries of Tarḫuntašša, AoF 26 (1999) 291-300
- Mellink 1962 Mellink, M.J., The Prehistory of Syrio-Cilicia, BiOr 19 (1962) 219-226
- Mellink 1972 Mellink, J.M., Archaeology in Asia Minor, AJA 76 (1972)
- Mellink 1989 Mellink, M. J., Anatolian and Foreign Relations of Tarsus in the Early Bronze Age, Fs T. Özgüç (1989) 319-331
- del Monte – Tischler 1978 del Monte, G.F. – Tischler, J., Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte, RGTC 6 (1978)
- Naster 1938 Naster, P., L’Asie Mineure et L’Assyrie aux VIIIe et VIIe Siècles av. J.-C. d’après les Annales des Rois Assyriens (1938)
- Nougayrol 1960 Nougayrol, J., Nouveaux Texte Accadiens de Ras Shamra, Comptes Rendus de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (1960) 163-171
- Olmstead 1922 Olmstead, A.T., Near-East Problems in the Second Pre-Christian Millennium, The Journal of Egyptian Archaeology VIII (1922) 223-232

- Orthmann 1976-1980 Orthmann, W., İçel, RIA 5 (1976-1980) 24-27
- Otten 1967 Otten, H., Ein hethitischer Vertrag aus dem 15./14. Jahrhundert v. Chr. (KBo XVI 47) *IstMitt* 17 (1967) 55-62
- Özdoğan – Başgelen 1999 Özdoğan, M. – Başgelen, N. (yayınlayanlar), Neolithic in Turkey. *The Cradle of Civilization. New Discoveries* (1999)
- J. Puhvel, *The Sea in Hittite Texts*, Fs. Whatmough (1957) 225-237
- Ramsay 1890 Ramsay, W., *The Historical Geography of Asia Minor* (1890)
- Ramsay 1929 Ramsay, W., *Res Anatolicae*, *Klio* 22 (1929)
- Rossner 1988 Rossner, E.P., *Die hethitischen Felsreliefs in der Türkei. Ein archaologischer Reiseführer*2 (1988)
- Schaeffer 1968 Schaeffer, C.F.A. (yayınlayan), *Ugaritica* 5 (1968)
- Singer 1999 Singer, I., *A Political History of Ugarit*, in: Winfred G. E. Watson and Nicolas Wyatt (yayınlayanlar), *Handbook of Ugaritic Studies* (HdO Brill 1999) 603-704
- Singer 2002 Singer, I., *New Evidence on the End of the Hittite Empire*, in: E. Oren, (yayınlayan), *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment* (2002) 21-33
- Smith 1924 Smith, S., *Babylonian Historical Texts* (1924)
- Smith 1990-91 Smith, D., *The Hittite Corridor*, *Talanta* 22-23 (1990-91) 113-115
- Sommer 1934 Sommer, F., *IF* 55 (1934)
- Symington 2001 Symington, D., *Hittites at Kilise Tepe*, in: É. Jean ve diğerleri (yayınlayanlar), *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII* (2001) 167-184
- Szzyrmer – Bordreuil 1995 Szzyrmer, Y.M. – Bordreuil, M. (yayınlayanlar), *Le pays d'Ougarit autor de 1200 av. J.-C, Ras Shamra Ougarit* (1995)
- Taffet 2001 Taffet, A., *The Likely Locations of Middle and Late Bronze Age Harbors in Cilicia. An Assessment Based on Levantine Models*, in: É. Jean ve diğerleri (yayınlayanlar), *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII* (2001) 127-133
- Taşyürek 1976 Taşyürek, O. A., *Silifke "Keben" Hitit Kaya Kabartması/ The Keben Hittite Rock Relief From Silifke*, *TAD* 23/1 (1976) 97-98, 99-102
- Trémouille 2001 Trémouille, M.-L., *Kizzuwatna, terre de frontière*, in: É. Jean ve diğerleri (yayınlayanlar), *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII* (2001) 57-78
- Ünal 1974 Ünal., A., *Ḫattušili III. Ḫattušili bis zu seiner Thronbesteigung*, *Theth* 3 (1974)

- Ünal 1977 Ünal, A., Naturkatastrophen in Anatolien im 2. Jahrtausend v. Chr.- M.Ö. II. Binyıl Anadoluşunda Doğal Afetler, Belleten 163 (1977) 447-472
- Ünal 1993a Ünal, A., Boğazköy Metinlerinin Işığında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilere Örnekler, 1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları (1993) 11-31
- Ünal 1993b Ünal, A., Grundsätzliches zur Korrelation archäologischer und philologischer Daten im hethiterzeitlichen Anatolien, IstMitt 43 (1993) 117-122
- Ünal 1995 Ünal, A., Reminiszenzen an die Zeit der altassyrischen Handelskolonien in hethitischen Texten, AoF 22 (1995) 269-276
- Ünal 1997 Ünal, A., Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili Kayıt ve Anımsamalar, Archivum Anatolicum 3, Fs. Bilgiç (1997) 341-356
- Ünal 1999 Ünal, A., Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları (1999)
- Ünal, 2002 Ünal, A., Hititler Devrinde Anadolu, Kitap I (2002)
- Ünal 2002 Ünal, A., Survival of the Hattic/Hittite Toponyms During the Greco-Roman Period in Northern Anatolia: Hittite Tiliura, Cappadocian Talaura and Modern Taurila (2003) (baskıda)
- Watson – Wyatt 1999 Watson, W. G. E. – Wyatt, N. (yayımlayanlar), Handbook of Ugaritic Studies (HdO Brill 1999)
- Werner 1967 Werner, R., Hethitische Gerichtsprotokolle, StBoT 4 (1967)
- Wiseman 1991 Wiseman, D. J., CAH III/2 (1991).
- Yakar 2001 Yakar, J., in: É. Jean ve diğereeri (yayımlayanlar), La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII (2001) 124
- Yakar – Dinçol – Dinçol – Taffet 2001 Yakar, J. – Dinçol, A. M. – Dinçol, B. – Taffet, A., The Territory of the Appanage Kingdom of Tarḫuntašša An Archaeological Appraisal, Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie, StBoT 45 (2001) 711-720
- Yağcı 2001 Yağcı, R., The Importance of Soli in the Archaeology of Cilicia in the Second Millennium, in: É. Jean ve diğereeri (yayımlayanlar), La Cilicie : Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII (Paris 2001) 159-165
- Yiğitbaşıoğlu 1991 Yiğitbaşıoğlu, H., Meydancikkale ve Çevresinde Jeomorfolojik Gözlemler, ANAN I (1991) 235-242
- Zoroğlu 1993 Kelenderis 1991 Yılı Kazısı, 14. KST II (1993) 165vdd.

ARCHAEOLOGY IN CILICIA IN THE ANCIENT TRAVELLERS' NOTES

(LEV. 1-5)

Emanuela BORGIA*

ÖZET

20. yüzyılın başlarından önce çok az sayıda Avrupalı gezgin Kilikia'yı ziyaret etme şansına sahip olabildi çünkü, bölge ücra bir konumdadır ve siyasi durumu karışıktır, pek çok kesiminde sağlıklı iklim koşulları hüküm sürmektedir. Yolculuk güzergahları genellikle kıyılarla, Kalykadnos vadileri ve Kilikia Kapıları ile sınırlı kalmaktadır. Ancak, Kilikia antik anıtlarının zenginliği ile bilimadamları için büyük çekiciliğe sahiptir. Bölgeye gelen ilk gezginler (Wilbrandus de Oldenburg, Bertrandon de la Broquiere ve Giosafat Barbaro) sonrasında şu gezginlerin yapıtları, bugün çoğu tahrip edilmiş olan antik Kilikia kentleri konusunda bilgi edinmemizi sağlamaktadır: Otter, Beaufort, Irby ve Mangles, de Laborde, Langlois, Barker, Collignon, Bent ve Hicks, Heberdey ve Wilhelm. Beaufort, Karamania'da ilk haritacı olarak değerlendirilebilir. G. Bell, Bergiojoso prensesinden sonra Kilikia'da yolculuk eden ilk kadın gezgindir (1905) ve temel ilgi alanı Bizans mimarisidir. Bu çalışmada, gezginlerin notlarından elde edilen bilgilerin büyük önemini en iyi biçimde yansıtabilmek için Kilikia'daki birçok kent seçilmekte ve dikkatle incelenmektedir. Ayrıca, her bir gezginin kişiliği ve özel ilgi alanları da ele alınmaktadır.

“When we consider the great number of European and American travellers who annually visit the Levant, it is strange how seldom any of them extends his journey into Northern Syria, or the adjacent provinces of Turkey in Asia. [...] Northern Syria is almost a “terra incognita” [...] The adjacent territory of Karamania is almost equally unvisited, and only once perhaps in every thirty years does a European traveller painfully make his way through some portion of the province. The only other Europeans who care to visit it are a few buyers of walnut wood, or leech merchants, chiefly Greeks, whose one aim is to forward their trade interests, and on whom the

* E. Borgia, *Vicolo Silvestri*, 6, I-00164 Roma.

wonderful antiquities and surpassing beauties of the country naturally make but little impression.” (Davis, E.J., *Life in Asiatic Turkey*, London 1879; Preface, Alexandria, November, 1878)

Unlike the main provinces of Asia Minor¹ a very limited number of European travellers have had the opportunity to visit Cilicia before the beginning of the 20th century, owing mostly to its location, remote from the principal roads crossing the region, to the difficult and unsettled political situation in those times, and to the unhealthy climate of many areas, still suffering from malaria until present day. And as we can infer from the travel notes that have been left to us, they had to face many troubles during the journeys, which were due both to the isolation and roughness of the country, lacking any kind of comfort, and to the difficulty of understanding the local political status, totally different if compared to the organization of the European countries². Even if the abundance of ruins and ancient monuments could be a great attractive for the scholars, as noted by Walpole (“these countries abound with many of great and varied interests, sufficient to repay the traveller for the difficulties and dangers to which he is exposed³”), the big difficulties and dangers of such a trip were themselves the real obstacle, which is the reason why the country remained largely unknown until the beginning of the 19th century⁴.

¹ A general list of the travellers who visited Asia Minor before 1820 has been redacted by Walpole 1820, pp. 187-193; a similar catalogue can be found also in de Laborde 1838, pp. 3-6.

² The local people and authorities were not always favourably disposed towards foreigners, who needed quite always an escort to be safer during the trip. See for example Langlois 1861, p. VII.

³ Walpole 1820, p. III.

⁴ We can describe this situation with the words of two authors, travelling in the 18th and at the beginning of the 19th century. Leake, in Walpole 1820, pp. 185-186: “In Asia Minor among the numerous impediments to a traveller’s success must be chiefly reckoned the deserted state of the country, which often puts the common necessities and conveniences of travelling out of his reach; the continual disputes and wars among the persons in power; the precarious authority of the government of Constantinople, which rendering its protection ineffectual, makes the traveller’s success depend upon the personal character of the governor of each district [...]. If the traveller’s prudence or good fortune protect him from all these sources of danger, as well as from plague, banditti, and other perils incidental to a semibarbarous state of society, he has still to dread the loss of health from the combined effects of climate, fatigue, and privation [...]”; and Beaufort, in Letronne 1919, p. 160: “Ce pays [...] appeloit depuis long-temps les recherches des Européens: la grandeur des souvenirs qu’il rappelle, la certitude de découvrir une multitude de ruines et de monumens antiques, étoient un attrait puissant qui les auroit amenés plutôt sur cette côte, si les difficultés et les périls d’un pareil voyage n’étoient pas de nature à effrayer les plus intrépides; aussi étoit-elle demeurée presque inconnue, à l’exception de quelques points à l’ouest et de la partie orientale, placée sur la route de Constantinople à Alep”.

We owe to the medieval traveller Wilbrandus de Oldenburg the very first information on the region, even if it is highly concise and very poor in details: coming from the Holy Land in 1209 he seized the opportunity to visit the main religious sites of Cilicia, so that the data available regarding the ancient and modern Christian buildings are the most precise⁵.

We owe the very first exhaustive descriptions of Cilicia to Captain Beaufort in 1811-1812 and to Irby and Mangles in 1817-1818. Captain Beaufort was firstly charged by the English Admiralty to survey the South Eastern coast of Asia Minor, but in the course of his observations he was led occasionally to visit and depict the extensive ruins of cities which once flourished in the region and were an evidence of the “former opulence and grandeur⁶” of Cilicia. His attention to “the state of civil degradation” of the country peopled by “jealous and discordant tribes” has to be noted also. “It does appear somewhat strange”, however, according to his opinion, “that [...] this portion of the Mediterranean shores should have remained undescribed, and almost unknown⁷”. Irby and Mangles, after having made a journey along the eastern coasts of the Mediterranean sea from Egypt to Asia, could not complete the expected itinerary because of their bad health conditions⁸. The situation was gradually getting better in the second half of the century, nonetheless Bent in 1889 states the difficulties on the ground his wife and he had to get over, owing this especially to the peculiar object of their search and to the varied climatic conditions, hot and malarious by the sea and in the mountains exceedingly cold in winter⁹.

Given such circumstances, the travel itineraries could hardly reach the inland regions, whose mountainous nature made them often quite inaccessible, and had to be restricted within the coastal areas or the main

⁵ Laurent 1864, pp. 159-191.

⁶ Beaufort 1818, p. IX.

⁷ Beaufort 1818, pp. V-VI. As an evidence of the problems sometimes occurring with the local people, we must bring to mind the attack suffered on the 20th of June 1812, while Captain Beaufort was at the anchorage in Ayaş (Aigeai): some of the local villagers, firstly favourably disposed towards him and pointing out the ancient inscriptions reused in the tower along the shore, just a few time later started firing against them and their ship, wounding the Captain himself. See Beaufort 1818, pp. 302-306; Barker 1853, p. 265.

⁸ Irby, Mangles 1823, p. 529.

⁹ Bent 1890b, p. 445.

settlements located in the Kalykadnos valley or on the road connecting Asia Minor to Syria, through the Cilician and Amanian Gates (fig. 1). This way, chosen by many travellers, such as Bertrandon de la Broquière, Otter, Ainsworth, Belgiojoso, touched partially Cilicia, crossing its eastern corner only. Moreover the very bad conditions of the roads along the shore, mainly re-using the layout of the ancient Roman paved streets, without undergoing any kind of maintenance, is outlined by de Laborde in 1828, during the trip from Silifke to Tarsos¹⁰. Another big problem sometimes occurring to the travellers was that of crossing the large rivers, such as the Kalykadnos or the Pyramos, whose rare bridges were often broken, causing therefore long delays to the trips¹¹.

It is worth pointing out the travel in 1852 of one of the first women in Cilicia, the princess of Belgiojoso, whose itinerary through the Tauros Mountains from Ankara to Adana showed “la société turque telle qu’on peut l’observer dans quelques régions rarement visitées par les Européens. A partir d’Adana on entre dans les contrées de l’Orient que les voyageurs se flattent de mieux connaître, et où du moins l’influence de la civilisation occidentale se fait plus généralement sentir¹²”.

Such a gap in the knowledge of the entire region, particularly of the Tauros area, and the lack of completeness of the previous accounts is clearly exposed by Langlois, whose trip in 1852-1853 was specifically

¹⁰ de Laborde 1838, p. 131.

¹¹ Otter had to stop twice in Adana and in Mopsuesthia because the bridges over the Saros and the Pyramos were broken, Otter 1748, p. 68-75: “Nous nous y arrêames sept jours (in Adana), ne pouvant pas aller outre à cause que le pont étoit rompu par une de ses extrémités [...]. Le pont étant raccomodé, nous partimes le 30, & arrivames après six heures de marche à Misis ou Masisa, autrefois Mopsuestia [...]. Ce n’est aujourd’hui qu’un bourg, situé sur le Dgeïhan qui le partage en deux quartiers qui communiquoient par un pont de pierre. L’on voit encore sur le bord septentrional de cette grande rivière des colonnes rompues, & d’autres marbres antiques, qui font juger qu’il y avoit anciennement de beaux édifices. [...] & nous trouvames le pont rompu. Il avoit été facile de réparer celui d’Adana, mais il n’en étoit pas de même de celui-ci, dont les trois arches du milieu étoient ruinées. Le passage de la rivière fut fort difficile, la rapidité de l’eau entraîna & fit périr quelques-uns de nos plus beaux chevaux”. Davis too found two of the arches broken: “A bridge of nine arches connects the east and west banks; but of these arches one is entirely, and another partially destroyed. [...] A temporary bridge of wood had been placed across the broken arches [...]”. Davis 1879, pp. 65-66.

¹² Barbiano di Belgiojoso 1858, p. 66.

aimed at an extensive exploration of Cilicia¹³. Nonetheless many ancient sites still remained unknown and, for instance, Bent in 1889 could investigate for the first time the Lamos valley, discovering many new settlements, some of which raised much interest¹⁴.

Besides this, it is necessary to stress that, until the first half of the last century, large areas, which are densely populated and completely built up today, appeared mostly deserted or inhabited by small groups living in semi-nomadic conditions¹⁵. On the other hand, as a consequence of the increase in population and the growth of villages and cities in Cilicia, a progressive destruction and dismantling of many ancient monuments, in order to build the new constructions, is frequently pointed out by many scholars. Already in 1877, when Duchesne and Collignon travelled along the Cilician coast between Selinous and Pompeiopolis, some monuments and inscriptions which were still visible in the first half of the 19th century, according to the description of Beaufort and Langlois, were by then no longer preserved¹⁶. The most evident case illustrating this process is the city of Soloi-Pompeiopolis, whose ruins were used as stone quarries, the main monuments having been totally plundered so as to furnish materials for the new buildings growing up in Mersin¹⁷. A similar situation has to

¹³ Langlois 1861, pp. VI-VII.

¹⁴ This is the case, for instance, of Tapurelü, which has been identified by Bent with the ancient Bemisos: "it stands on the left bank of the river, about half-way from the source to the mouth, crowning two hills; it had six polygonal towers standing, a valley of rock cut tombs, ruins of temples, theatre, and public buildings, and next to the capital itself must have been the most important town in the Olbian kingdom, yet ancient and modern geographers are entirely silent as to its existence". Bent 1890b, p. 452.

¹⁵ Langlois 1861, p. 406, says relating about Elaioussa: "A la place de ces splendeurs d'un autre âge, je n'ai trouvé qu'un seul village; et encore doit-on donner ce nom à quelques cabanes momentanément abandonnées par les habitants et groupées autour d'un ancien temple dont les colonnes ont été renversées par une commotion souterraine?"; also Duchesne, Collignon 1877, p. 374 report about such a situation in Elaioussa Sebaste and Korykos, but note that owing to this reason their monuments are better preserved. Bent 1890b, p. 455: "We had to dwell amidst ruins, to inhabit tombs when we could find them, and to put up with the tents of the nomads when nothing better presented itself, for there are no towns in this district, no villages unless you can designate by such a title small nests of miserable hovels, which the nomads use as storehouses for their grain, and occasionally during the bad season inhabit themselves".

¹⁶ Duchesne, Collignon 1877, pp. 373-376; Collignon 1880, p. 913.

¹⁷ See ntt. 82-85. Paribeni, Romanelli 1914, cc. 86-88.

be pointed out for Kelenderis, where Collignon in 1880¹⁸ could identify nothing but the mausoleum amongst the monuments seen by Leake¹⁹, Beaufort²⁰, Irby and Mangles²¹ and Langlois in 1852-1853²².

The careful analysis of the notes of the ancient travellers proves to be extremely useful today to the archaeological research in Cilicia, mostly owing to the information we can get on some monuments which have at present disappeared or else have been partially and even totally transformed within the modern cities. In order to better illustrate the extreme importance of the information available in the travellers' journeys, several cities and archaeological sites have been selected, whose different history and evolution offers us varied examples. Of great benefit for the reconstruction of the single monuments is the comparative analysis of the data inferable from the earlier travellers and the more recent descriptions relating to the end of the 19th century. Even in the first photographs we possess, taken by Keil and Wilhelm, a quite similar situation as the one described by the former travellers is observed, bearing however the clear traces of the occurred destructions. Taking into consideration the remarkable changes brought about in many places up to today, it stands to reason that the great destructions had not yet stopped and that the memory of numerous historical and archaeological traces in Cilicia is strictly linked to the travel reports.

The importance of the travellers' notes for the knowledge of no longer existing monuments (Seleukeia on the Kalykadnos, Tarsos, Klaudioupolis)

A little known archaeological site, due to the huge destruction carried out since the end of the last century, involving both the urban area and the necropolis, is Seleukeia on the Kalykadnos, which is actually quite completely buried under the modern Silifke. It follows that the travellers'

¹⁸ Collignon 1880, pp. 901-902: "C'est à cette activité (de construction de maisons) qu'il faut attribuer la disparition rapide des ruines de l'antique Celenderis, à laquelle la ville moderne a succédé. [...]. Les maçons de Khilindri n'ont respecté qu'un joli petit édifice, un tombeau [...]"

¹⁹ Walpole 1820, pp. 241-242.

²⁰ Beaufort 1818, p. 209.

²¹ Irby, Mangles 1823, p. 527.

²² Langlois 1861, p. 177.

notes become basic sources for the knowledge of its disappeared monuments and their topographical distribution.

Following the first visit of the Venetian ambassador Barbaro in 1474²³, the site of Seleukeia on the Kalykadnos has been more than once visited by the ancient travellers. Barbaro tells us about the ruins of the theatre and his description of the Armenian castle above the hill overlooking the plain is so well founded that Langlois doesn't deem necessary to examine it closely²⁴. Cippico, relating about Barbaro's siege of Seleukeia, describes some of the antiquities of this city, between which a square portico, previously unknown and apparently in a very good state of preservation, is worth being mentioned²⁵. Comparing the data of the various reports, it is easy to follow the progressive disappearance of the most important Roman and Byzantine monuments, as a consequence of the reusing of ancient materials as the modern village was evolving into a city (fig. 2). According to Beaufort, in 1811-1812, "the remains of Seleucia are scattered over a large extent of ground, on the west side of the river". His companions could find "the remains of a theatre, partly cut out of

²³ Ramusio 1973, pp. 111-112: "Partendo dal Curcho e andando verso maestro .10. miglia lontano se trova Seleucha, la qual è in cima d'un monte per sotto el qual passa uno fiume che mette in mar apresso el Curcho simel de grandeza alla Brenta; apresso questo monte è uno theatro nel modo de quel de Verona, molto grande, circondato de colonne d'uno pezo con li sui gradi intorno. Ascendendo il monte per andar in la terra, a man manca se vedeno assaissime arche, parte d'un pezo, come è ditto de sopra, separate dal monte, e parte cavade nel proprio monte. Ascendendo più suso se trovan le porte de la prima centa de la terra che sono quasi alla summità del monte, le quale hanno un turrior per lato e sono de ferro senza legname alcuno, alte circa .15.piedi, large la mità, lavorate politissimamente, non meno che si fussero d'argento, et sonno grossissime et forte. El muro è grossissimo, pieno di drento, con la sua guarda davanti, el qual de fuora è cargo e coperto de terreno durissimo, tanto rato che per esso non se puol ascender alle mura. El qual terreno li va d'ognio intorno, et è tanto largo da le mura che da basso lui circonda .3. miglia et in cima el muro non circonda più de uno, et è fatto a similitudine d'un pan de zucchero. Dentro da 'sta centa è el castello de Selleucha con i suo' muri e torrepiene, tra el qual e le mura de la prima centa è tanto terreno vacuo che a un bisogno faria da .300. stara de frumento. Dista la centa dal castello passa .30. e più. Dentro mo' dal castello è una cava quadra fatta nel saxo, profunda passa .5., longa .25. e più, larga cerca .7. In questa erano legne assai da munition et una cisterna grandissima in la qual non è mai per manchare aqua".

²⁴ Langlois 1861, pp. 189-191; see nt. 23.

²⁵ Cippico 1792, pp. 44-45: "Seleucia città antica fu edificata da Seleuco [...]. Restano ancora molte vestigia di edifizii, specialmente sulle rive del fiume. Qui vidi io oltre le rovine di tempj e dell'anfiteatro, una loggia quadrata, la maggior parte della quale era intera, eccetto il coperto, ornatissima di colonne di statue e d'ogni altra scoltura: la qual vedendo mi dolsi che un'opera così rara e di tanta spesa, per la negligenza de' barbari, fusse andata in rovina".

the side of a hill, and facing south-east; and in front of it, a long line of considerable remains with porticoes and other large buildings: farther on, a temple, which had been converted into a Christian church, and several large Corinthian columns, about four feet in diameter, a few of which are still standing²⁶”. In 1852 Langlois could still visit the ruins of the theatre, of which the masonry of the cavea, some steps, the niches and two columns of the scaenae frons were preserved²⁷.

Irby and Mangles²⁸, de Laborde²⁹, Langlois³⁰ and Trémaux (fig. 3)³¹ could yet see the ruins of the Byzantine church built inside the roman Corinthian temple. Their engravings represent the two windowed apse still standing, whose mullioned windows were separated by a little column in red marble. Nearby some other columns in their original position, probably pertaining to another church or to a colonnade, are also recorded by Langlois.

The wide remains of the eastern and south-eastern necropolis, already pointed out by Beaufort³² and Irby and Mangles³³ and carefully described by de Laborde³⁴, Langlois³⁵, Trémaux³⁶ and Collignon³⁷, were still visible

²⁶ Beaufort 1818, pp. 222-225. Beside these monuments, he describes the necropolis, the big water reservoir and the Citadel.

²⁷ Langlois 1858-1859, p. 749; Langlois 1861, pp.115-116: “les ruines du théâtre de Sélefké ont perdu leur revêtement de marbre et leurs colonnes, mais la maçonnerie est restée debout, et l’on peut aujourd’hui [...] circuler autour de cet antique monument [...]. Seules deux colonnes décapitées se dressent au milieu des décombres [...]. Des chapiteaux corinthiens gisent à leurs pieds [...]. Les niches, privées de leurs statues [...]”.

²⁸ Irby, Mangles 1823, p. 523.

²⁹ de Laborde 1838, pp. 129-130.

³⁰ Langlois 1858-1859, p. 750; Langlois 1861, pp.187-188. He describes the ruins belonging to two temples “assez rapprochés l’un de l’autre, et situés à environ huit minutes à l’est du village actuel de Sélefké. L’un de ces temples, dont les débris gisent épars sur le sol, était orné à l’intérieur d’une frise représentant des génies ailés qui tiennent d’énormes grappes de raisin. Une belle colonne corinthienne, surmontée d’un chapiteau du même ordre, a quatre pieds de diamètre”.

³¹ Trémaux 1863, Seleucia, pl.5

³² Beaufort 1818, p. 224.

³³ Irby, Mangles 1823, p. 523.

³⁴ de Laborde 1838, p. 129.

³⁵ Langlois 1861, pp.117; 188-189.

³⁶ Trémaux 1863, Seleucia, pll. 2-3.

³⁷ Collignon 1880, p. 910. He considers this necropolis as the main archaeological area of the city and carefully describes the various types of tombs.

in the photographs by Keil and Wilhelm in 1925³⁸. The tombs had unfortunately been quite completely destroyed and most of the grave inscriptions copied by the different travellers, particularly by Paribeni and Romanelli³⁹, are at the present time no more recognisable: all of them probably belonged to the Byzantine age and some sketches and copies were made by various travellers⁴⁰. As we can assume from the pictures of Langlois and Trémaux, the most spread type were the rock cut tombs consisting of a façade and an inner square room, while the monolithic sarcophagi with decorated lids were less frequently attested.

The theatre was located on the same slope of the hill as the necropolis. Irby and Mangles⁴¹ and de Laborde describe it as almost completely destroyed, as it can be seen in his engravings⁴², while Langlois just mentions it⁴³ and Collignon could only identify the semicircular hollow being once the site of the building⁴⁴. Of the cavea only a single arched passageway, belonging to the northern sector, is preserved nowadays.

An undoubtedly irretrievable loss is that of the so-called stadium, which must be interpreted rather as a circus⁴⁵, and was located along the right bank of the river Kalykadnos to the north-west of the temple; this building was in a perfect state of preservation until the first half of the 19th century, as can be seen from the sketch of de Laborde who describes it carefully (fig. 4): “On entre presque immédiatement dans un vaste stade admirablement conservé sur une étendue de quatre cent trente pas de long et quatre-vingt-seize de large. On ne peut pas déterminer exactement sa longueur, parce qu’il ne reste rien des constructions qui formaient ses deux extrémités; mais les deux grands côtés parallèles se présentent avec leurs

³⁸ Keil, Wilhelm 1931, pl. 8.

³⁹ Paribeni, Romanelli 1914, cc.100-101.

⁴⁰ Beaufort 1818, p. 224; Langlois copied one text on a sarcophagus pertaining to the eastern necropolis, Langlois 1861, p. 189.

⁴¹ Irby, Mangles 1823, p. 523. They could see the semicircular shape of the building and the two vomitoria reused as huts by the poor inhabitants of Silifke.

⁴² de Laborde 1838, p.129: “Nous retrouvons [...] l’emplacement d’un théâtre, mais il ne reste rien de sa construction. Un voyageur avait encore vu un vomitoire dans lequel s’étaient établis des habitants; ce vomitoire a disparu [...]”.

⁴³ Langlois 1861, p. 188.

⁴⁴ Collignon 1880, p. 909.

⁴⁵ Spanu 2001, p. 459.

arches soutenant les gradins, dans un état de conservation assez rare. Sur le côté le plus rapproché de la rivière, le côté oriental, on compte encore vingt-sept arches, mais aux deux tiers enterrés; elles s'appuient sur un mur qui avait le double emploi de mur de soutènement pour le stade et de mur d'enceinte pour la ville. Un plan détaillé pourrait seul rendre compte de la disposition des bâtiments annexés aux gradins⁴⁶". The plan and section by Trémaux (fig. 5)⁴⁷ correspond well with this description, but they certainly include a reconstruction of the whole building, consisting of 84 arched passageways on each side, supporting 10 rows of seats, and three entrances, one on the axis of the building and the others along the sides. Since then the circus was slowly spoiled of all the blocks and seats by which it was made up and disappeared under the buildings of the modern Silifke. Its scanty remains lie perhaps a few meters underground, but no actual archaeological excavation has been carried out in order to identify this important and impressive building.

Very little was known of the ancient Tarsos, whose noted importance was due to its role of capital city of the roman province of Cilicia, except for the archaeological research carried out recently on the Gözlü Kule and in the area of the colonnaded street and Donuktaş⁴⁸. Besides the excellent results of the present excavations and the study of the surviving remains, much data coming from the descriptions of Barbaro⁴⁹, Beaufort⁵⁰, Langlois⁵¹, Trémaux⁵² and Davis⁵³ are very important for the study of the topographical layout of this city.

⁴⁶ de Laborde 1838, p. 130.

⁴⁷ Trémaux 1863, Seleucia, pl. 1.

⁴⁸ Baydur 1991; Zoroğlu 1995.

⁴⁹ Ramusio 1973, pp. 113, 276, nt. 222. "El primo logo ch'io ritrovai è Tharsus, bona città, el signor de la qual è Dulgadar, che fu fratello de Sessuar. El paese è sottoposto al soldan, quantunque sia pur ne l'Armenia Minore. La terra volta .3. miglia; ha una fiumara davanti, sopra la quale è uno ponte de pietra in volti, per el qual se ense de la terra; e questa fiumara li va quasi attorno. In essa è uno castello scarpado da doi ladi de una scarpa alta passa.15., la qual è de pietre tutte lavorate a scarpello. Davanti è un logo piano, quadro, eminente, al qual se va per el castello con una scala, el qual è tanto longo e largo che tegniria homini .100. suso. La terra è posta su un montesello non molto alto".

⁵⁰ Beaufort 1818, pp. 272-273.

⁵¹ Langlois 1856-1857.

⁵² Trémaux 1863, Tarsus, pll. 1, 3.

⁵³ Davis 1879, pp. 30-41.

The Donuktaş temple, previously identified as the grave of Sardanapal, was most certainly the building where the main historical and archaeological interests were concentrated. Verzone relates about the first excavations carried out during the years 1837-1839 by the French consul in Tarsos, M. Gillet, aimed at understanding the real nature of the monument⁵⁴. Both in the plan by Trémaux⁵⁵ and in the analysis of its peculiar structure carefully carried out by Langlois⁵⁶ and Davis⁵⁷, it turns out that the temple was already in its present state in the 19th century. What is missing since then are the numerous marble fragments belonging to its decoration, which were seen by Davis and only partially preserved.

Nothing remains of the double city-wall of Tarsos, described by Wilbrandus de Oldenborg in 1209⁵⁸ and Bertrandon de la Broquière in 1432⁵⁹, and which was continuously spoiled by the inhabitants to build new houses, as related by Paul Lucas in 1714⁶⁰ and still noted by Irby and Mangles in 1817-1818⁶¹ and Barker in 1845⁶². The recently restored Cleopatra's Gate west of the city is the only extant trace of these

⁵⁴ Verzone 1957, p. 59, nt. 6.

⁵⁵ Trémaux 1863, Tarsus, pl. 3.

⁵⁶ Langlois 1853-1854; Langlois 1861, pp. 268-269.

⁵⁷ Davis 1879, pp. 37-39.

⁵⁸ Laurent 1864, p. 176: "[...] muro cingitur pre antiquitate mutilato, sed castrum habet in capite sui firmum et bonum [...]".

⁵⁹ Schefer 1892, p. 99: "Cette ville de Tarso est une ville bien ferme de deux murailles et en aucun lieu de trois et est grande, et sont les fossez tous glacissez. Et à ung bout y a ung chastel. Et passe auprez de ceste ville une rivyere et parmy la ville une petite".

⁶⁰ Lucas 1714, p. 273.

⁶¹ Irby, Mangles 1823, p. 504.

⁶² Barker 1853, p. 153: "On the ancient wall of Tarsus a hill leaned, which must have been many centuries there, in as much as on its summit, and towards its base, there exists a fabric, the foundation of which are of Roman cement, which was used for the interior of walls, and which, petrifying, becomes a conglomeration of mortar, sand, and pebbles, of different sizes, and harder to break up than the rock itself. The inhabitants of the present town do not trouble themselves to go to the mountains to cut thence the stones they may require for their buildings; they prefer using such as those who lived in the same spot before have left them; and they carry away, wherever they find them, all the large square stones they require. After using up all that they could find on the surface of the ground, they dug up the foundation of the old city of Tarsus. This foundation is now as low down as forty feet under ground [...]".

walls⁶³, the south-eastern gate called Demir Kapı, being no more preserved. This last structure aroused a great interest on the part of many of the travellers, whose recounts remain the only available sources in order to know its original shape. In Trémaux's drawings the gate is still connected with the city walls and on its right side a big rampart in square blocks can be seen (Fig. 6)⁶⁴, while in the later description of Davis the arch appears isolated (fig. 7)⁶⁵, the walls having probably been destroyed in the course of time. The notable differences between the previously mentioned drawings and the one of Langlois⁶⁶ raise doubts as to the reliability of his pictures, which are not convincing even in the case of other buildings.

The theatre was probably already destroyed when Irby and Mangles visited the city, as they did not find it, while Beaufort's officers could yet distinguish its shape under the brushwood near the river⁶⁷.

Aiming at identifying the porticoes and the colonnaded street of the ancient city of Klaudioupolis (Mut), the information coming from Leake⁶⁸, de Laborde⁶⁹, Davis⁷⁰, Collignon⁷¹, Sitlington Sterrett⁷², Alishan⁷³, is the only evidence we possess. They mention the well-preserved remains of rows of columns in different marbles (porphyry, granite, verde-antico),

⁶³ A good description of this gate, when it was still connected to the city walls, can be found in Lewis Burckhardt's notes about a journey in Cilicia, reported by Barker 1853, pp. 355-371: "The western outer gate of the town, through which we entered, is of ancient structure; it is a fine arch, the interior vault of which is in perfect preservation: on the outside are some remains of a sculptured frieze. I did not see any inscriptions. To the right and left of this gateway are seen the ancient ruined walls of the city, which extended in this direction further than the town at present does".

⁶⁴ Trémaux 1863, Tarsus, pl. 2

⁶⁵ Davis 1879, pp. 36-37.

⁶⁶ Langlois 1861, pl. XVIII.

⁶⁷ Beaufort 1818, p. 273; Irby, Mangles 1823, p. 505.

⁶⁸ Walpole 1820, p. 237.

⁶⁹ de Laborde 1838, pp. 126-127.

⁷⁰ Davis 1879, p. 333.

⁷¹ Collignon 1880, p. 909.

⁷² He copied an inscription on an epistyle block: the text mentioned a stoa, which may possibly be identified in the colonnade in the South Eastern area of the city. Sitlington Sterrett 1888, pp. 8-9.

⁷³ Alishan 1899, p. 238.

recorded even by a Greek inscription relating to this portico as a tristoon. In order to identify this monument, particularly significant are the words of Leake who describes the castle, some mosques, baths, temples, the main roads “and long colonnades and porticoes with the lower part of the columns in their original places. Pillars of verde-antique, breccia and other marble lie, half buried, in different parts or support the remains of ruined mosques and houses⁷⁴”. Only by Davis we get informed about the existence of a large gateway whose side stones were preserved⁷⁵.

The same unlucky fate occurred to the necropolis of this city, whose extent seemed to be very large according to the relations of Leake⁷⁶, de Laborde⁷⁷, Alishan⁷⁸; they describe the tombs and sarcophagi, none of which is still visible in situ: “Sarcophagi stand in long rows on either side, some entire and in their original position; others thrown down and broken; the covers of all removed, and in most instances lying beside them. The greater part were adorned with the usual bull’s head and festoons, and had a Greek inscription in a tablet on one side. The letters were sufficiently preserved to indicate the date to be that of the Roman Empire, but we searched in vain for the name of the city⁷⁹”. Copies of some of the funerary inscriptions were made by Sitlington Sterrett⁸⁰.

The travellers’ notes as a contribution in better understanding the partially preserved cities and monuments (Soli-Pompeiopolis, Demir Kapı)

The city of Soli-Pompeiopolis, though much of it had been destroyed similarly to the cases mentioned above, offers us some examples of buildings which had the fortunate fate to be at least partially preserved.⁸¹. Besides the wonderful colonnaded street, as far as the other monuments are

⁷⁴ Walpole 1820, p. 237.

⁷⁵ Davis 1879, p. 333.

⁷⁶ Walpole 1820, p. 238.

⁷⁷ de Laborde 1838, p. 126.

⁷⁸ Alishan 1899, p. 238.

⁷⁹ Walpole 1820, p. 238.

⁸⁰ Sitlington Sterrett 1888, pp. 11-12.

⁸¹ For a complete study on the travellers who visited this city in the 19th century, see Erten 2002.

concerned, such as the theatre, the harbour, the so-called Aratus' tomb, the huge remains of the city walls and the necropolis, represented in some of the travellers plans of the city, were continuously robbed and pillaged. A further cause for such poor preservation is the large expansion of Mezitli and Mersin, which went so far as to enclose the ancient city up to the quite total disappearance of even the traces of the buildings scattered inside and outside the urban area. It is worth quoting on this subject both the words of Langlois “Dans les dernières années on a enlevé beaucoup de matériaux sur ce point pour construire un khan à Mersine⁸²” and those of Davis who says with regard to the theatre: “its materials have been entirely removed, not one of its rows of seats remain [...]. Everything else has been removed, and so great is the destruction of the place owing to the proximity of Mersine that in a few years the whole city will have disappeared. In short Mersine has been entirely built of stones brought from Pompeiopolis⁸³”. The plundering process was still going on when Duchesne and Collignon visited the city⁸⁴, and nothing but the traces of the walls and the theatre were left during the first years of the 20th century, as far as Du Loup tells us⁸⁵.

The exact location of the theatre was actually difficult to identify, until the results of the excavations carried out by Remzi Yağcı during the last years. Through the drawings of Trémaux (fig. 8)⁸⁶, and the descriptions of Beaufort⁸⁷, Irby and Mangles⁸⁸, Barker⁸⁹, Langlois⁹⁰, Davis⁹¹ and Du

⁸² Langlois 1861, p. 241.

⁸³ Davis 1879, p. 25.

⁸⁴ Duchesne, Collignon 1877, p. 375.

⁸⁵ Du Loup 1930-1931, p. 715: “Les murs d’enceinte de la ville ont été démolis et enlevés pierre à pierre par les habitants de Mersina. [...] À l’est, à toucher le mur d’enceinte, on reconnaît l’emplacement du théâtre, adossé à une petite colline; il n’en subsiste aujourd’hui aucune pierre importante”.

⁸⁶ Trémaux 1863, Pompeiopolis, pl. 1.

⁸⁷ Beaufort 1818, pp. 262-263.

⁸⁸ Irby, Mangles 1823, p. 509.

⁸⁹ Barker 1853, p. 131. Barker is wrong in calling it amphitheatre, but its description is very useful, being complete in the details: “The only public buildings that can be distinguished out of such a heap of ruins are, 1st, the place of the amphitheatre, which was built of white marble, and had at the top all round a cornice with wreaths in alto relievo, between each of which was sculptured a tragic mask. In this place was found the centre part of a Venus of full size, in white marble”.

⁹⁰ Langlois 1853.

⁹¹ Davis 1879, pp. 24-25.

Loup⁹² it was easy to argue that such a building had been located on the western slope of the low hill to the east of the colonnaded street, leaning against the city walls. It was almost destroyed when Beaufort visited the city: “neither the precise dimensions, nor the number of seats can be ascertained⁹³”, while de Laborde could see some of the steps and the foundation of the scenic building⁹⁴, and Davis an archway which connected the outside area and the diazoma⁹⁵. Its horse-shoe shape and its building technique, partly using the natural ground as foundation but with the two aisles of the cavea made by opus caementicium, can clearly be inferred by the careful plan realised by Trémaux. There can be seen eight of the arched substructions belonging to the south aisle of the cavea and six of the northern one, apparently still standing; on the other hand, nothing was preserved of the scaenae frons at that time.

As regards the walls enclosing the urban area, with the help of the plans of Beaufort and Trémaux, it is possible to re-design, their complete layout, with 10 square towers to the north, 11 on the western and 5 on the eastern side⁹⁶.

Concerning the harbour, whose western mole made of concrete with big pebbles and big blocks' facing is still preserved, its elliptic shape is carefully drawn in the plans of Beaufort and Trémaux⁹⁷ and its structure is carefully analysed also by Davis⁹⁸. It is described since 1818 as completely filled in with sand dunes, only the piers still projecting into the sea; when Du Loup visited the site in 1930-1931 the eastern pier had already disappeared⁹⁹.

⁹² Du Loup 1930-1931, p. 715.

⁹³ See nt. 87.

⁹⁴ de Laborde 1838, p. 135: “C’est d’abord le théâtre, assis dans une colline peu élevée, et qui pourrait bien être artificielle, au sud-est de la ville. Il n’a que de petites dimensions, et présente seulement quelques gradins et les soubassements de la scène”.

⁹⁵ See nt. 91

⁹⁶ Beaufort 1818, p. 249; Trémaux 1863, Pompeiopolis, pl. 1; de Laborde 1838, p. 135, passes through the walls to get into the old city but he does not describe them. Davis 1879, pp.21-22: “The best and most expensive construction appears to have been the city wall, of which some few foundation stones remain, well wrought, and of very large size”.

⁹⁷ Beaufort 1818, pp. 259-260; Trémaux 1863, Pompeiopolis, pl.1

⁹⁸ Davis 1879, p. 22.

⁹⁹ Du Loup 1930-1931, p. 715.

Neither the necropolis nor the so-called Aratus' tomb are preserved today and we are obliged to describe the latter with the help of Langlois' words, which bear the first attestation of this monument, ascribing it to Aratus of Soli¹⁰⁰. Leaving aside the problem of the uncertain attribution of this monument to the ancient poet, it is difficult to ascertain whether its exact location was inside the city walls to the north of the theatre, as the map of Trémaux and the description of Davis suggest, or along the seaside according to the engraving of Langlois and the description of Du Loup¹⁰¹.

The colonnaded street has been likewise at the mercy of the plunderers, nevertheless its preservation is by far the best, if compared with the other buildings¹⁰². Paribeni and Romanelli describe quite carefully the

¹⁰⁰ No other traveller had described this monument before, even if it must have been perfectly visible from the road coming from Mersin: Langlois 1861, p. 243: "on arrive à un tertre naturel couronné par une construction en poudingue ou béton, détruite en partie et qui renferme un sarcophage renversé. Cette construction à beaucoup de ressemblance, quand aux matériaux, avec le monument de Sardanapale à Tarsous; toutefois, ses murailles sont moins épaisses que celles de ce dernier édifice, et ses dimensions beaucoup moins considérables. La hauteur de cette construction est d'environ 4 mètres sur 6 de longueur. Le côté occidental s'est écroulé et le sarcophage monolithe est couché sur le côté, dans l'intérieur du monument: son couvercle de forme prismatique est tombé au pied de la construction et en partie caché sous des broussailles. Il n'y a aucune trace d'inscription sur le sarcophage, non plus que sur son couvercle...". For a description of Soloi Pompeiopolis see also Langlois 1853.

It is not easy to argue if Barker's description of some tombs belonging to the necropolis in the outer part of the city includes this monument too: Barker 1853, pp. 131-132: "One (tomb) that is out of the town to the eastward, near the river, in a field, has been opened. It contained two large sarcophagi, more than twelve feet long; one is overturned, and the other still in its place. They are of marble, without any ornament, not having been intended to be seen, but to be completely in the masonry. They have been originally covered all over by a composition formed of pebbles, sand, quick-lime, and pieces of brick, which has become petrified. [...] Another tomb, which has not been opened, lies in the town to the west of the amphitheatre towards the sea, and is overgrown with brush-wood. It appears to be eight times the size of the last described. The French consul some years back tried to force it open; but although he cut the monument nearly half through at the centre, as he did not happen to light upon either of the sarcophagi, they have remained enveloped in their pristine mass of mortar".

¹⁰¹ Du Loup 1930-1931, p. 715.

¹⁰² Beaufort 1818, p. 262; Irby and Mangles 1817-1818 and de Laborde in 1826 relate about 44 columns still standing, Langlois in 1853 could see 43 columns, such as Trémaux who points out in his drawings 6 shafts in the western row and 37 belonging to the eastern one; the description of Barker mentions a total number of 42, while according to Davis only 41 columns were left. Heberdey and Wilhelm and Du Loup could find 28 columns but Paribeni and Romanelli relate about only 24, among which 21 on the eastern side of the road and 3 on the western one. Beaufort 1818, p. 262; Irby, Mangles 1823, p. 509; de Laborde 1838, p. 135; Barker 1853, pp. 130-132; Langlois 1861, pp. 248-249; Trémaux 1863, Pompeiopolis, pl. 1; Davis 1879, p. 22; Heberdey, Wilhelm 1896, p. 23; Paribeni, Romanelli 1914, cc. 88-89; Du Loup 1930-1931, p. 714.

dismantling process that was carried out during their visit to the site by a Yuruk tribe interested in reusing the metal clamps connecting the stone drums¹⁰³.

A restricted number of scholars dwells upon the so-called Amanian Gates, one of the main passes on the way towards Syria. This gate was mentioned for the first time by Bertrandon de la Broquière in 1432¹⁰⁴, but Ainsworth in 1838-1840 gives a most detailed description: “the remarkable stone arch which is called in the Mecca Itinerary, Timour Kapi (Gate of Tamerlane); by Kinneir, Williams, and others, Demir Kapu (Iron Gate); but which has a more remote antiquity, as its Cyclopean style of architecture sufficiently demonstrates, for it is built of polygonal masses of basalt, not arranged in courses, and without cement. In the Memoir previously alluded to I have identified these gates with Pylae Amanica, or Amanian Gates of the Greek and Romans [...]”¹⁰⁵. Barker just mentions it¹⁰⁶.

The still well preserved sites (Korykos, Anazarbos, Hierapolis Kastabala)

The propitious case where the ancient cities and monuments are even until today in a notable state of preservation should be briefly considered. The comparative analysis of the remains still extant at the present time and the previous description of the same sites by the travellers is extremely useful in order to infer the scientific attitudes of the single authors who had been concerned with them.

Notwithstanding the growth of a modern village near the ruins of the city of Korykos, the descriptions transmitted by the travellers correspond even in the slightest details to the present state of preservation. Beaufort's, Irby and Mangles's, Langlois' and Collignon's descriptions of the necropolis, focused on the rock cut tombs sometimes carrying a bas-relief and the great amount of inscribed sarcophagi, are also perfectly true for the

¹⁰³ Paribeni, Romanelli 1914, cc. 88-89.

¹⁰⁴ Schefer 1892, p. 93.

¹⁰⁵ Ainsworth 1842, pp. 89-90.

¹⁰⁶ Barker 1853, p. 265: “[...] and the Amanian gates, near to the Cyclopean arch, called the Tamir Kapu or iron gates”.

monuments which are still visible¹⁰⁷. Regarding the two Armenian castles, we owe the first careful description of their architecture to Barbaro¹⁰⁸ and Cippico¹⁰⁹, but they were first analysed by Beaufort¹¹⁰ and depicted by de Laborde and Langlois¹¹¹.

Such are the conditions of the ancient cities of Anazarbus and Hierapolis Kastabala, which are still in a very good state of preservation, not having been plundered, nor occupied by modern cities. For Anazarbos, we must consider of a great importance the first account by Wilbrandus de Oldenburg in 1209¹¹², but also the following detailed descriptions

¹⁰⁷ Beaufort 1818, pp.242-244; Irby, Mangles 1823, p. 518; Langlois 1855, pp. 137-139; Langlois 1861, pp.109-110; 206-208; Collignon 1880, p. 911. The detailed description by Langlois of the warrior's figure which is still preserved ratify the reliability of his work: "A l'extrémité sud de ce rocher on voit un bas relief représentant un guerrier debout, vêtu d'une tunique qui lui descend jusqu'au genou et qui est retenue à la ceinture par un baudrier auquel est suspendue une épée; de la main droite il tient un labarum. La tête a été cassée (p. 207)".

¹⁰⁸ Ramusio 1973, pp. 110-111, 271, 274-275, ntt. 202, 213. "Questo Curcho è sul mar; ha per mezzo verso ponente un scoglio che volta un terzo de miglio, in su el qual per avanti soleva esser un castello, monstra d'esser fatto forte, bello e ben lavorato, ma di presente in gran parte è ruinato; ha su le porte maestre certe inscription de lettere le qual mostravano d'esser belle e simel a le armenie, pur in altra forma de quella che usano li Armeni de presenti, conciosia che li Armeni ch'io havea con mi non le sapevan lezer. El castel rotto è lontano dal Curcho a la via de la bocca del porto un trar de balestro, ma el Curcho è parte edificato in su un saxo e parte scorre su la spiazza verso el mar. El saxo in su el qual è da la parte de levante è tagliato in un fosso alto eguale. El sabion verso la spiazza ha un muro scarpado grossissimo, da non poter esser offeso da bombarde. In el castello n'è un altro con le sue mura grossissime e torre fortissime, tutto el qual cengie do terzi d'un miglio. Ha etiamdio lui sopra le porte, le qual son due, certe inscription di lettere armenie. Ogni stantia di questo castello ha la sua cisterna de aqua dolce e ne i logi publici .4. cisterne, tanto grande, tutte de aqua dolce perfettissima, che servivano ad ogni grande città. Ne l'ussir de la porta che è verso levante, per una strada lontana un trar d'arco dal castello, se trovano arche de marmori d'un pezzo, bona parte de le qual son rotte, da un capo como da l'altro de la strada, et durano per insina una certa giesia, mezzo miglio distante, la qual mostra esser sta' assai grande e ben lavorata de colonne de marmoro grosse et altri eccellenti lavori. [...]".

¹⁰⁹ While describing Korykos, Cippico mentions north to this site the island of Elaiousa: "Curco da due parti è bagnato dal mare; dalla parte di terra ferma è fortificato con una profondissima fossa e con doppio muro. Ha il porto dalla parte di ponente; nel quale chi vuol entrare convien che passi presso alle mura della torre. Allo incontro dalla parte di Mezzogiorno trecento passi lungi dalla terra giace l'Isola di Eleusia, tutta occupata da un antico edificio fabbricato eccellentemente di marmo. Questo anticamente fu il palazzo di Archesilao". Cippico 1796, p. 42.

¹¹⁰ Beaufort 1818, pp. 241-247.

¹¹¹ de Laborde 1838, pp. 132-133; Langlois 1855, pp. 139-144; Langlois 1861, pp. 210-216.

¹¹² Laurent 1864, p. 179: "Venimus Naversam, quod est castrum optimum in alto monte situm [...]. In pede huius montis sita fuit quaedam civitas, cuius auctoritatem magnam fuisse quidam mirabilis aqueductus illuc super altas columnas ad spacium duorum miliariorum productus, hodie contestatur".

by Alishan¹¹³, Langlois¹¹⁴, Davis¹¹⁵ are noteworthy for carrying out a thorough historical and archaeological research¹¹⁶. Davis was the first European traveller who, in 1875, had the opportunity to visit the site of Hierapolis Kastabala but could not identify the ancient name of the city¹¹⁷.

On the other hand, as a direct consequence of some recent peculiar restorations, a few Roman and Byzantine monuments have been quite completely transformed, being deprived of the original facing and totally covered with modern cut limestone blocks: this kind of intervention, even if undergone for valid necessities of preservation, caused great damage to the ancient buildings, which have partially lost their previous appearance along with their beauty and fascination. This is the case of the late Roman bridges in Adana and Mopsouhestia, of Cleopatra's Gate in Tarsos¹¹⁸ and of the arched gate in Korykos, to cite only the main examples, and the comparison between the engravings and the present conditions of those buildings is astonishing. Both the bridges in Mopsuhestia and Adana have been described firstly in 1432 by Bertrandon de la Broquière¹¹⁹, who says with regard to Adana: "et passe selon les murs, d'une part une grosse rivyere que on nomme Adena et vient de ces haultes montaignes d'Armenie, sur laquelle a ung pont assés long et le plus large que je veis oncques¹²⁰". The splendid Roman bridge over the Saros described quite always by the visitors of Adana¹²¹ is actually well preserved, while the

¹¹³ This work is peculiar for the historical background, Alishan 1899, pp. 281-282.

¹¹⁴ Langlois 1856; Langlois 1861, pp. 434-443.

¹¹⁵ Davis 1879, pp. 140-150.

¹¹⁶ For some sketches depicting the gate (before the collapse of the western arch), the aqueduct, the rock cut reliefs, see Barker 1853, pp. 64, 91, 275, 283; Verzone 1957, pp. 9-25.

¹¹⁷ He calls it with the modern name Boudroun. Davis 1879, pp. 128-134.

¹¹⁸ A good picture of Cleopatra's Gate before restoration can be found in Verzone 1957, p. 58, fig. 11.

¹¹⁹ He relates that the bridge in Misses was in very bad conditions and it had been buttressed with wooden props, Schefer 1892, p. 94 (Mopsuhestia).

¹²⁰ Schefer 1892, pp. 95-98 (Adana), for the bridge p. 98.

¹²¹ Barbaro (Ramusio 1973, pp. 113, 276, nt. 223): "Una zornata lontano se trova Adena, terra molto grossa, davanti de la qual è una fiumara grossissima, la qual se passa per un ponte de pietra in volto longo passi .40"; Lucas 1714, p. 271; Otter 1748, p. 67; Ainsworth 1842, pp. 83-87; Langlois 1854-1855, p. 644 (he could still see the dedicatory inscription on the edge of the bridge); Davis 1879, pp. 49-50; Bell 1906, p. 386.

similar building in Mopsuestia is no more recognisable under the modern limestone covering (fig. 9)¹²².

When the information collected so far is examined, it will be seen that the general lines of the various travellers' works, even if not always rising to a real scientific level, prove they have adopted a rather good approach to their work. Considering their difficult travelling conditions, the general lack of time during the journeys and the limited archaeological research carried out in Cilicia until then, the information collected should be considered on the whole adequate and satisfactory. It is obvious that there are some specific characteristics and even little faults peculiar to each traveller's personality and to the single situations that must be taken into account when analysing them.

Before the beginning of the 19th century there were mainly travellers who visited Cilicia not with the sole intention of a scientific study of its antiquities but only for other, mainly political, religious, commercial or military, purposes, seizing as they could the opportunity to describe briefly whatever interesting monuments they found. Among these we can point out Bertrandon de la Broquière (1432). The Venetian Ambassador Giosafat Barbaro, observing with a sharp curiosity the situation of the areas he visited and particularly interested in the various cultures of the Asiatic countries (he must have had a slight knowledge of the Turkish and Persian languages), participated to the siege and seizure of the fortresses of Korykos and Seleukeia in 1474¹²³. Whenever he could, he did not miss the opportunity to give a short description of the sites and monuments, and while visiting Korykos castles he seemed to be very interested in Armenian epigraphy too¹²⁴.

It is necessary to wait until the works of Beaufort (1818), Walpole (1820), de Laborde (1838) to find such detailed accounts as to be useful to the archaeological research, in spite of the obvious differences occurring

¹²² Some sketches of this bridge in his ancient shape can be found in Barker 1853, p. 110; Davis 1879, pp. 65, 68-69. de Laborde 1838, p. 139 describes the bridge as a very nice building supported by nine arches. Other travellers crossed this bridge, such as Otter 1748, pp. 71-75.

¹²³ Ramusio 1973, pp. 16-20. On the personality of Barbaro see also Cippico 1796, pp. 34-35.

¹²⁴ See note 108.

between their methods and personal capacities. Irby and Mangles, whose trip's main purpose was certainly far from archaeology (1817-1818), collect some very useful and detailed information, especially on some sites previously unvisited, such as Akkale¹²⁵.

As regards one of the first aims of the travels, that is to say the desire to explore the region and to draw up a detailed cartography, Francis Beaufort, a rear-admiral to the British Navy, Captain of His Majesty's ship *Frederikssteen* and later hydrographer, may be considered the very first cartographer of the coasts of Karamania. From his survey (1811-1812) a valuable addition to the geographical knowledge of the southern part of Asia Minor and the Caramanian shore has been derived, while the maps available until then were by far imprecise; for many years after returning to England, Beaufort was engaged in constructing and engraving the nautical charts of his survey. In this line Kiepert's maps were also fundamental for the cartography of the area, where the castle on the island in Korykos was signalled for the first time since Beaufort's work. Before even Beaufort's and Kiepert's contributions, Otter's work (1748) rises to a very high scientific level, collecting many political and geographical data, making a note especially of the latitude and longitude of some cities, rivers and mountains in Cilicia¹²⁶. His narrative is chiefly valuable as being composed of the information extracted from some Oriental and Turkish geographers, such as Mustafa Ben-Abdalla Kalib Tchelebi (Hadji Khalfa) and Abubekr Ben-Behren from Damascus and from the director of the Press at Constantinople, Ibrahim Effendi¹²⁷. Unfortunately his travel was limited to the eastern regions of Cilicia and the information collected appears to be partial. The correction of some errors which prevailed, respecting the geography of Asia Minor, was among the objects of enquiry which Browne had proposed to himself in his journey through that country in 1802, but he reached only the Tauros and Tarsos¹²⁸.

¹²⁵ Irby, Mangles 1823, p. 511.

¹²⁶ Otter 1748.

¹²⁷ Walpole 1820, p. 191.

¹²⁸ Walpole 1820, pp. 124-129.

Langlois offers a rather interesting and valid general study of the physical, natural and also political situation of the region in the introduction of his trip's journal¹²⁹. An important contribution to ancient topography is due to this author, who was able to identify the location of many sites which were previously unknown or whose ancient name had not yet been uncovered (such as the case of the Corycian Cave¹³⁰).

Ramsay must be regarded as a real historian and geographer, and his plan of Cilicia, in view of its exactness in the details and the right identification of the main ancient sites, is still a good basis for the topographical reseaches in the region¹³¹. Hogart and Munro were engaged in studying all the ancient roads through the Tauros mountains towards the sea and their work, together with the maps enclosed, is very accurate and useful in understanding the situation of the country¹³².

We note this kind of precision also in the travel maps of Bent and Hicks, Heberdey and Wilhelm, Keil and Wilhelm, which are still fundamental for the present archaeological research.

Concerning more strictly ancient history and archaeology, the exactness in depicting even the single architectural features is peculiar firstly to de Laborde's works, as some of the previously cited examples illustrate, and the case of the monastery in Alahan confirms¹³³. We must note however a few inexactnesses and wrong interpretations of some monuments, owing this mostly to the fact that the archaeological research in the region was not yet developed enough on a vast scale.

¹²⁹ Langlois 1861, pp. 1-62.

¹³⁰ In the same years (1852) the cave was visited and identified by Tschihatcheff, but Langlois can be considered the first discoverer: "L'antre de Corycus n'ayant pas été visité par les voyageurs du moyen âge et modernes, M. de Tchihatcheff, qui ignorait mon exploration de la Cilicie Trachée, vers la fin de 1852, a cru qu'il avait, le premier, retrouvé la caverne [...]". Langlois 1861, pp. 217-219. Although de Laborde was very interested in visiting the site described by Stabo and tried to get information on where such a cave could be located, he didn't have enough time to reach it while he was on the road from Silifke to Korykos; de Laborde 1838, p. 131.

¹³¹ Ramsay 1890, pp. 361-367.

¹³² Hogart, Munro 1893, pp. 1-25. The authors are not specifically interested in archaeology, but their description of the churches in Alahan is quite detailed, see p. 12.

¹³³ de Laborde 1838, pp. 124-126.

The works of Langlois (1861), Trémaux (1863) and Davis (1879) in the second half of the 19th century deserve a better analysis, owing to their specific studies of Cilicia and its main archaeological sites. The lack of some precision which can be noticed in the drawings by Langlois is not significant if compared with the exact and detailed written description, together with the careful historical research by means of the information coming from ancient sources. We know of his specific archaeological interests since he obtained the permission to make excavations on the western slope of Gözlü Kule in Tarsos, discovering a large number of terracotta figurines. He must not bear the blame of having immediately sent all these objects to the Louvre, as this was a common and spread behaviour in that period¹³⁴. While visiting Pompeiopolis Langlois firstly decided to draw a map of the site, which seemed to be very important¹³⁵. Barker is not such a reliable source as the previous mentioned Langlois, because his specific archaeological competence was very limited and his interpretation of the remains mostly inadequate; however, as he had the opportunity to visit many sites while he was resident in Tarsos, he sometimes provides useful descriptions of the monuments¹³⁶. The questionable archaeological method he adopted is evident if we consider the tunnels which were dug inside the caementicium of the Donuktaş trying to find treasures or tombs¹³⁷, or the research on the terracotta figurines found in Gözlü Kule, whose nature and function were by far misunderstood.

The travel notes of Princess Belgiojoso (1852), who admittedly was not interested in antiquities, do not offer any kind of information, with the sole exception of the Donuktaş, which appeared to her curiosity so unusual and

¹³⁴ It is astonishing that the difficulties he had to face were due not to the export of antiquities to a foreign country, but only to the fear of the local people that some gold treasures could be found and stolen. Langlois 1861, pp. 87-90. Until the end of the 19th century, the expeditions to the eastern countries nearly always resulted in large number of antiquities being brought to the Museums in Europe. Fortunately at the end of the century the Turks developed a real interest in their own antiquities and produced laws making extremely difficult to export them. On this excavation see also Davis 1879, pp. 30-31; Collignon 1880, pp. 914-915.

¹³⁵ Langlois 1861, p. 103.

¹³⁶ He is mostly interested in the terracotta statuettes found in Tarsos and in the Donuktaş. Barker 1853, pp. 145-261.

¹³⁷ Barker 1853, pp. 132-134 (plan p. 133).

particular to be worthy of mention¹³⁸. Trémaux (1863) seems to be very precise in the rendering of the details, both in his plans and reproductions.

A high degree of reliability must be ascribed to Davis' method, as both his descriptions of some well-preserved sites and monuments and his plans and drawings demonstrate¹³⁹. Comparing the plan of Mopsuestia by Davis (1879)¹⁴⁰ and the more recent ones¹⁴¹, it is possible to ascertain a quite perfect correspondence in the location of monuments, amongst which only the theatre and aqueducts are missing, besides the obvious inexactness due to the lack of modern measuring instruments available today. It should also be stated that Davis' sketch of the triumphal arch in Anazarbos¹⁴² corresponds quite perfectly, as the basic measurements are concerned, to the later plan by Verzone¹⁴³, besides the little differences occurring in the single details, and especially in the outer aisles; nevertheless Davis himself was not sure of his sketch as he tells us: "the subjoined are the measurements which I took of the dimensions of the gateway, but I find that they differ both from those given by Texier, and from the measurements of my companion, which themselves also widely differ¹⁴⁴".

¹³⁸ Barbiano di Belgiojoso 1858, pp. 402-403: "Celui qui m'intéressa davantage est un grand édifice élevé au centre d'une forêt, tellement ruiné que le mur d'enceinte est seul debout, et encore ne l'est-il pas dans toute sa hauteur. Son origine se perd dans la nuit des temps, et aucun archéologue n'a su le définir encore. Etait-ce un temple, un palais, une basilique, ou des termes? C'est un carré long dont les murs, d'une épaisseur énorme, rappellent les constructions dites cyclopéennes. - On n'y aperçoit ni fenêtres, ni portes, mais elles peuvent, les portes surtout, avoir été comblées par l'exhaussement du sol. On y pénètre par une brèche et l'on ne trouve à l'intérieur qu'un terrain labouré par des larges sillons régulièrement tracés, et un tertre en forme de cône élevé à l'extrémité du bâtiment, auprès de la muraille qui le ferme du côté du nord. J'ai peu de goût pour les ruines, surtout pour celles qui son devenues l'occasion de dissertations scientifiques et d'un enthousiasme d'admiration posthume. Mais le monument anonyme de Tarsus ne me rappelait aucun chapitre d'histoire et n'avait pas inspiré, que je suse, de dithyrambes. [...] On m'offrit plusieurs brochures écrites sur le monument de Tarsus, dans le but de résoudre ce problème archéologique; mais je me gardai bien d'accepter la proposition et je conservai soigneusement ma précieuse ignorance".

¹³⁹ This opinion is also shared by Dupont-Sommer and Robert: Dupont-Sommer, Robert 1964, pp. 24-28.

¹⁴⁰ Davis 1879, pp. 66-67.

¹⁴¹ Budde 1969.

¹⁴² Davis 1879, p. 145.

¹⁴³ Verzone 1957, p. 15, fig. 12.

¹⁴⁴ See nt. 142.

Gertrude Lowthian Bell¹⁴⁵, the first woman travelling though northern Syria and eastern Cilicia with archaeological purposes was mainly interested in Byzantine architecture but she didn't fail to describe all the buildings she could identify. The very first archaeological expedition for which G. Bell's records are available was carried out in 1905, in eastern Cilicia and her descriptions of the cities of Epiphaneia, Hierapolis Kastabala, Anazarbos, Elaioussa Sebaste are still well grounded nowadays¹⁴⁶.

Taking into account the copies and drawings of Greek and Latin inscriptions, whose importance involves not only archaeology but also ancient history of Cilicia, it is easy to determine the real capacities of the various travellers, who often took care in depicting even the smallest details. Paul Lucas had a specific interest in epigraphy and at the end of his work he collected all the inscriptions he could copy during his travel, two of which had been found in Adana and one in Tarsos¹⁴⁷.

Beaufort in 1818 reveals a real epigraphic competence, while, describing and copying the inscriptions in the necropolis of Seleukeia on the Kalykadnos, he points out that "it is remarkable that four differently shaped alphas are promiscuously used as well as both the curved and square epsilons¹⁴⁸". The same careful analysis was carried out during the visit to the necropolis of Korykos, where a great number of funerary inscriptions had been copied. Ainsworth in his brief speech about Mopsuestia brings to mind an inscription which he could see twice in the site and whose copy was transmitted to Colonel Chesney¹⁴⁹.

¹⁴⁵ On the personality of G. Bell, see Hill 1976, Mallowan 1976.

¹⁴⁶ The travel notes describing her itinerary in Cilicia have been published in Bell 1906.

¹⁴⁷ Lucas 1714, pp. 271-272; 322-323.

¹⁴⁸ Beaufort 1818, p. 224. He saw various inscriptions, one of them belonging to the Byzantine period, the others, probably Armenian, inside the castle on the top of the hill.

¹⁴⁹ Ainsworth 1842, pp. 87-89: "At that visit (my first visit, four years before), I copied and gave to Colonel Chesney, an inscription that still remains here, and which I suspect is the same as that quoted by Cellarius, after Gruter".

The study of the inscriptions has always raised a special interest even in the later works of Langlois and Davis¹⁵⁰, where some texts and transcriptions together with a few drawings can be found. Langlois was the very first epigraphist studying Cilicia, as he collected during his two years trip a large number of unpublished texts, arising to a total of 182 inscriptions¹⁵¹.

Nevertheless the first real archaeologists and epigraphists travelling in Cilicia and aiming at a scientific collection and analysis of ancient texts were undoubtedly Bent¹⁵² and Hicks¹⁵³, Heberdey and Wilhelm¹⁵⁴, Paribeni and Romanelli¹⁵⁵, Keil and Wilhelm¹⁵⁶, scholars who already fall within a new era of Cilician archaeology.

It is necessary to stress, at the end of this research, how difficult is to reward the various travellers according to their merits, mostly because of their different point of view in comparison to the aims of the actual archaeological research. What we certainly owe to those personages can be resumed by the final words in the *Voyage de l'Asie Mineure* by de Laborde: “Après sept mois passés dans cette Asie Mineure, contrée privilégiée, nous quittons ses rives, l'esprit rempli de ses souvenirs, l'imagination exaltée par la beauté de sa nature, par les magnificences ignorées de ses villes ruinées et de ses monuments encore debout. Le temps n'est pas loin où la science, comme autrefois le goût des plaisirs, quittera l'Occident pour venir s'établir dans cette belle partie de l'Orient: alors elle étudiera à loisir ces restes d'une civilisation belle jusque dans ses erreurs; elle décrira ces créations du génie de l'Orient et de l'Occident, éclore par l'effet de leur fusion et sous l'influence de ce doux climat, de cette riche nature; alors aussi on critiquera mes croquis imparfaits, mes descriptions incomplètes, et l'on aura raison, si l'on oublie dans quelles

¹⁵⁰ Davis depicts carefully the two shaped consoles of the colonnade in Pompeiopolis, copying the inscribed texts, to cite only a single example, Davis 1879, pp. 23-24.

¹⁵¹ The inscriptions were published separately from the trip's notes: Langlois 1854.

¹⁵² Bent 1890a, Bent 1890b, Bent 1891.

¹⁵³ Hicks 1890, Hicks 1891.

¹⁵⁴ Heberdey, Wilhelm 1896; Heberdey 1909.

¹⁵⁵ Paribeni, Romanelli 1914.

¹⁵⁶ Keil, Wilhelm 1931.

circonstances je les ai faits et avec quelle absence de prétention je les mets au jour. Si l'on est assez juste pour m'accorder au moins le mérite d'avoir signalé, le premier, la plupart de ces belles ruines, de ces sites enchanteurs, et de les avoir dessinés fidèlement, quoique en courant, de les avoir décrits en détail, quoique en présence de quelques dangers, tandis que d'autres pourront maintenant les étudier à leur aise; si l'on me fait cette juste part, j'aurai obtenu la récompense de mes efforts et une compensation à mes fatigues¹⁵⁷".

¹⁵⁷ de Laborde 1838, p. 140.

Abbreviations and Bibliography

- Ainsworth 1842 Ainsworth, W.F., *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, I-II, London
- Alishan 1899 Alishan, P.L.M., *Sissouan ou l'Arméno-Cilicie. Description géographique et historique, avec carte et illustrations*, [traduit du texte arménien et publié sous les auspices de son ex. Noubar Pacha], Venise.
- Barbiano di Belgiojoso 1858 Barbiano di Belgiojoso, C., *Asie Mineure et Syrie. Souvenirs de Voyages*, Paris.
- Barker 1853 Barker Burckhardt, W., *Lares and Penates: or, Cilicia and its Governors* (ed. Ainsworth, W.F.), London.
- Baydur 1991 Baydur, N., "Tarsus-Donuktaş Kazısı 1990", *Kazı Sonuçları Toplantısı XII*, 1, 377-390.
- Beaufort 1818 Beaufort, F., *Karamania or a brief Description of the South Coast of Asia-Minor and of the Remains of Antiquity with plans, views, &c. collected during a survey of the coast, under the orders of the Lords Commissioners of the Admiralty, in the years 1811 & 1812*, London (second edition).
- Bell 1906 Bell L.G.M., "Notes on a journey through Cilicia and Lycaonia", *Revue Archéologique VII.1* (4 ser.), 1-29; 385-414.
- Bent 1890a Bent, J.T., "Recent Discoveries in Eastern Cilicia", *JHS XI*, 231-235.
- Bent 1890b Bent J.Th., "Explorations in Cilicia Tracheia", *Proceedings of the Royal Geographical Society*, VIII, August, 445-463.
- Bent 1891 Bent J.T., "A Journey in Cilicia Tracheia", *JHS XII*, 206-224.
- Budde 1969 Budde, L., *Antike Mosaiken in Kilikien, I-II, Frühchristliche Mosaiken in Misis-Mopsuestia*, Recklinghausen.
- Cippico 1796 Cippico, C., *Delle guerre de' Veneziani nell'Asia dal MCC-CCLXX al MCCCCLXXIII*, libri tre di Coriolano Cippico riprodotti nel solenne ingresso di S.E. Cavaliere Messer Antonio Cappello alla dignità di procuratore di S. Marco, (a cura di Jacopo MORELLI), Venezia
- Collignon 1880 Collignon, M., "Notes d'un voyage en Asie-Mineure. II. Adalia, la Cilicie-Trachée, le Taurus", *Revue des deux Mondes XXXVIII*, 891-917.
- Cramer 1832 Cramer, J.A., *A geographical and historical Description of Asia Minor; with a map*, Oxford.

- Davis 1879 Davis, E.J., *Life in Asiatic Turkey. A journal of travel in Cilicia (Pedia and Trachoea), Isauria, and parts of Lycaonia and Cappadocia*, London.
- de Laborde 1838 de Laborde, L., *Voyage de l'Asie Mineure par Mrs. Alexandre de Laborde, Becker, Hall, et Léon de Laborde*, Paris.
- Duchesne – Collignon 1877 Duchesne, L. – Collignon, M., “Rapport sur un voyage archéologique en Asie Mineure, par M. l'Abbé Duchesne et M. Max. Collignon”, *BCH I*, 361-376.
- Du Loup 1930-1931 Du Loup, G., “Excursion aux ruines de Pompéiopolis (Cilicie)”, *Bulletin Archéologique du Comité des travaux historiques et scientifiques*, 711-716, pl. XXXVII.
- Dupont-Sommer – Robert 1964 Dupont-Sommer, A. – Robert, L., *La déesse de Hiéropolis Castabala (Cilicie) [Bibliothèque Archéologique et Historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul, XVI]*, Paris.
- Erten 2002 Erten, E., “19th Century Travellers and Soli Pompeiopolis” *Mersin, The Mediterranean and Modernity. Heritage of the Long Nineteenth Century. Kolokyum 19. yy'da Mersin ve Akdeniz Dünyası, Mersin*, 117-123.
- Heberdey – Wilhelm 1896 Heberdey, R. – Wilhelm, A., *Reisen in Kilikien ausgeführt 1891 und 1892 [Denk Wien XLIV]*, Wien.
- Herzfeld 1909 Herzfeld, E., “Eine Reise durch das westliche Kilikien im Frühjahr 1907”, *Abdruck aus Dr. A. Petermanns Geogr. Mitteilungen, heft II*, 25-34.
- Hicks 1890 Hicks, E.L., “Inscriptions from Eastern Cilicia”, *JHS XI*, 236-254.
- Hicks 1891 Hicks, E.L., “Inscriptions from Western Cilicia”, *JHS XII*, 225-273.
- Hill 1976 Hill, S., “Gertrude Bell”, *Antiquity L*, 190-193.
- Hogart, Munro 1893 Hogart, D.G. – Munro J.A.R., *Modern and ancient Roads in Eastern Asia Minor [Royal Geographical Society, Supplementary Papers, III]*, London.
- Irby – Mangles 1823 Irby, Ch.L. – Mangles J., *Travels in Egypt and Nubia, Syria, and Asia Minor; during the years 1817 & 1818*, London 1985 [1823].
- Keil – Wilhelm 1931 Keil, J. – Wilhelm, A., *Monumenta Asiae Minoris Antiqua. III. Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien*, Manchester.
- Langlois 1853 Langlois, V., “Voyage dans la Cilicie. Soli et Pompeiopolis”, *RA XIX*, 358-363.
- Langlois 1853-1854 Langlois, V., “Voyage dans la Cilicie. Le Dunuk Dasch. Tombeau de Sardanapale à Tarsous”, *RA XX*, 527-537.

- Langlois 1854 Langlois V., *Inscriptions grecques, romaines, byzantines et arméniennes de la Cilicie*, Paris.
- Langlois 1854-1855 Langlois, V., “Voyage dans la Cilicie. Adana”, *RA XI*, 2, 641-651.
- Langlois 1855 Langlois, V., “Voyage en Cilicie. Corycus”, *RA XII*, 1, 129-147.
- Langlois 1856 Langlois, V., “Voyage dans la Cilicie. Anazarbe et ses environs”, *RA XXV*, 361-370.
- Langlois 1856-1857 Langlois, V., “Voyage dans la Cilicie. La route de Tarse en Cappadoce”, *RA XXVI*, 481-490.
- Langlois 1858-1859 Langlois, V., “Les ruines de Séleucie dans la Cilicie-Trachée”, *RA XV*, 2, 748-754.
- Langlois 1861 Langlois, V., *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus exécuté pendant les années 1852-1853*, Paris.
- Laurent 1864 Laurent, J.C.M., *Peregrinatores medii aevi quatuor. Burchardus de Monte Sion, Ricoldus de Monte Crucis, Odoricus de Foro Iulii, Wilbrandus de Oldenborg*, Lipsiae.
- Letronne 1819 Letronne, M., “Karamania, or a brief Description of the south Asia Minor (compte rendu)”, *Journal des Savans* mai 1819, 259-271.
- Lucas 1714 Lucas, P., *Voyage du Sieur Paul Lucas fait par ordre du roi dans la Grèce, l’Asie Mineure, la Macédoine et l’Afrique, Tome Premier, Contenant la Description de la Natolie, de la Caramanie, & de la Macédoine*, Amsterdam.
- Mallowan 1976 Mallowan, M., “Gertrude Bell - The last Years in Iraq. Archaeological Activities”, *Iraq XXXVIII*, 80-84.
- Otter 1748 Otter, J., *Voyage en Turquie et en Perse. Avec une Relation des expéditions de Tahmas Kouli-Khan*, I-II, Paris.
- Paribeni – Romanelli 1914 Paribeni, R. – Romanelli, P., “*Studi e ricerche archeologiche nell’Anatolia meridionale*”, *MonAnt XXIII*, 85-103.
- Ramsay 1890 Ramsay, W.M., *Historical Geography of Asia Minor* [Royal Geographical Society, Supplementary Papers, IV], London.
- Ramusio 1973 *Il Nuovo Ramusio. VII. I Viaggi in Persia degli ambasciatori veneti Barbaro e Contarini*, (edd. Lockhart, L., Morozzo della Rocca, R., Tiepolo, M. F.), Roma.
- Schefer 1892 Schefer, Ch., *Le voyage d’Outremer de Bertrandon de la Broquière*, Paris.
- Sitlington Sterrett 1888 Sitlington Sterrett, J.R., *The Wolfe Expedition to Asia Minor* [Papers of the American School of Classical Studies at Athens, III, 1884-1885], Boston.

- Spanu 2001 Spanu, M., "Teatri ed edifici da spettacolo in Cilicia", in Jéan, E., Dinçol, A.M., Durugönül, S., *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux*, Table Ronde Internationale, Istanbul, 2-5 novembre 1999, Paris, 445-477.
- Trémaux 1863 Trémaux, P., *Exploration archéologique en Asie Mineure*, Paris.
- Verzone 1957 Verzone, P. "Città ellenistiche e romane dell'Asia Minore. Anazarbus. Hieropolis-Kastabala, Tarso", *Palladio* VII, 9-25; 54-61.
- Walpole 1820 Walpole, R., *Travels in various countries of the East; being a continuation to European and Asiatic Turkey, &c.*, London.
- Zoroğlu 1995 Zoroğlu, L., "Tarsus Cumhuriyet Alanı 1994 yılı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* XVII, 2, 245-262.

Other travellers who visited Cilicia (non vidi)

- Favre, C., Mandrot, B.E., *Voyage en Cilicie en 1874*, [Bulletin de la société de Géographie de Paris, 1879], Paris 1878.
- Isambert Chauvet, A., *Itinéraire ... de l'Orient: Syrie, Palestine, comprenant le Sinai, l'Arabie Pétrée et la Cilicie*, Paris 1882.
- Kotschy, D.T., *Reise in den Cilicischen Taurus über Tarsus*, Gotha 1858.
- Léon Paul, *Journal de voyage. Italie, Egypte, Judée, ... Tarsus Cilicien, etc.*, Paris 1865.
- Macdonald Kinneir M., *Journey through Asia Minor, Armenia etc.*, London 1818.
- Maggiore, N., *Adana città dell'Asia Minore*, Palermo 1842.
- Seetzen U.J., *Reisen durch Syrien, Palästina ...*, Berlin 1854-1859.
- Tschihatscheff Pierre, *Reisen in Klein-Asien und Armenien (1847-1863). Itinerare redigirt und mit einer neuen Construction der Karte von Kleinasien begleitet von Kiepert*, Gotha 1867.

Traveller	Charge	Date of the trip	Purpose of the trip	Itinerary in Cilicia	Publications
Wilbrandus de Oldenburg	Priest and Bishop	1209	Journey to the Holy Land	Amanikâi Pylai-Mopsuestia-Tarsos-Adana-Sis-Anazarbos-Canamella-Tarsos-Korykos-Seleukeia	Laurent, J.C.M., <i>Peregrinatores mediî aevi quatuor</i> . Burchardus de Monte Sion, Ricoldus de Monte Crucis, Odoricus de Foro Iulii, Wilbrandus de Oldenburg, Lipsiae 1864
Bertrandon de la Broquière		1432		Amanikâi Pylai-Kurt Kulaghi-Mopsuestia-Adana-Tarsos-Tauros-	Schefer, Ch., <i>Le voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière</i> , Paris 1892
Giosafat Barbaro	Ambassador of the Republic of Venice	1473-1478	Diplomatic mission to Uzun Hasan in Persia	(1474) Korykos (June 4th to 6th)-Seleukeia (June 7th to 13th)-Tarsos-Adana-eastwards	Il Nuovo Ramusio. VII. I Viaggi in Persia degli ambasciatori veneti Barbaro e Contarini, (edd. Lockhart, L., Morozzo della Rocca, R., Tiepolo, M. F.), Roma 1973
Paul Lucas				Adana-Tarsos	Voyage du Sieur Paul Lucas fait par ordre du roi dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macédoine et l'Afrique, I, Amsterdam 1714
Jean Otter	Member of the Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres	1734-1744	Political and Exploration	(1737) Tauros-Adana-Mopsuestia-Kourd Kulaghi-Issos	Voyage en Turquie et en Perse. Avec une Relation des expéditions de Tahmas Kouli-Khan, I-II, Paris 1748

Traveller	Charge	Date of the trip	Purpose of the trip	Itinerary in Cilicia	Publications
William Martin Leake		1800		Klaudioupolis-Kalykadnos-Gülnar-Kelenderis	"Journey through some provinces of Asia Minor in the year 1800, communicated by Lieut. Col. Leake", in Walpole, R., Travels in various countries of the East; being a continuation to European and Asiatic Turkey, &c., London 1820, p. 185 ss.
William George Browne	Lieutenant Colonel of the Royal Artillery	1802	Geographical and natural survey	Taurus-Tarsos	"Journey from Constantinople, through Asia Minor, in the year 1802, from the papers of the late William George Browne", in Walpole, R., Travels in various countries of the East; being a continuation to European and Asiatic Turkey, &c., London 1820, p. 106 ss.
Sir Francis Beaufort	Rear-admiral of the British Navy- Cartographer	July 1811- June 1812	Geographical-topographical survey of the coast of Karamania	Selinous-Antiocheia epi Krago-Charadros-Anemourion-Kelenderis-Provençal Island-Aghaliman-Seleukeia-Pershendy-Korykos-Elaioussa Sebaste-Soloi Pompeiopolis-Mersin-Tarsos-Magarsos-Aigeai	Karamania or a brief Description of the South Coast of Asia-Minor and of the Remains of Antiquity, London 1818
Charles Leonard Irby, James Mangles		1817-1818	Exploration of the Eastern Mediterranean coasts	Kilikiai Pylai-Tarsos-Soloi Pompeiopolis-Akkale-Elaioussa Sebaste-Korykos-Seleukeia-Haghia Tekla-Kelenderis	Travels in Egypt and Nubia, Syria, and Asia Minor; during the years 1817 & 1818, London 1823

Traveller	Charge	Date of the trip	Purpose of the trip	Itinerary in Cilicia	Publications
Léon de Laborde		1826-1828	Exploration of Cilicia	Alahan-Klaudioupolis-Zeinet-Nouri-Keui-Keukbelen-Seleukeia-Perchendy-Korykos-Elaïoussa Sebaste-Tece-Mezitli-Soloi Pompeiopolis-Tarsos-Mopsuestia-Aigeai	Voyage de l'Asie Mineure par Mrs. Alexandre de Laborde, Becker, Hall, et Léon de Laborde, Paris 1838
William Francis Ainsworth	Surgeon and geologist	1838-1840	Geographical and Religious studies	Kilikiai Pylai-Tauros-Adana-Mopsuestia-Pyramos-Amanikai Pylai	Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia, I-II, London 1842
Cristina Barbiano di Belgiojoso	Princess and doctor(?)	1852	Trip to the Holy Land	Tauros-Adana-Alexandreia Adana-Tarsos-Tauros	Asie Mineure et Syrie. Souvenirs de voyages, Paris 1858
Victor Langlois		1852-1853	Geographical, historical, archaeological-epigraphic exploration of Cilicia	Antiocheia api Krago (?)-Anemourion-Kelenderis-Seleukeia-Korykos-Elaïoussa Sebaste- Lamos-Kanytelteis-Soloi Pompeiopolis-Mersin-Tarsos-Adana-Sis-Zeithoun-Anazarbos-Tumlo-Mopsuestia-Aigeai-Mallos-Pylai Kilikiai	Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus exécuté pendant les années 1852-1853, Paris 1861
William Burekhardt Barker	English Consul in Tarsus	1845	Historical, geographical, natural description of Cilicia	Lamos-Korykos-Elaïoussa Sebaste-Soloi Pompeiopolis-Tarsos-Epiphaneia-"Kastabala"-Aigeai	Lares and Penates: or, Cilicia and its Governors, (ed. William Francis Ainsworth), London 1855
Edwin John Davis	Chaplain of the British Consulate of Alexandria	Summer 1875	Exploration of Cilicia, Isauria, Lycaonia, Cappadocia	Mersin-Soloi Pompeiopolis-Tarsos-Adana-Mopsuestia-Amanos-Pyramos-Hierapolis Kastabala-Anazarbos-Sis-Adana-Kilikiai Pylai- [...]Klaudioupolis-Germanikoupolis	Life in Asiatic Turkey. A journal of travel in Cilicia (Pedias and Trachoea), Isauria, and parts of Lycaonia and Cappadocia, London 1879

Traveller	Charge	Date of the trip	Purpose of the trip	Itinerary in Cilicia	Publications
L. Duchesne Maxime Collignon		Before 1877	Archaeological exploration	Kragos-Selinous-Charadros-Anemourion-Kelenderis-Taurus-Germanikoupolis-Klaudioupolis-Seleukeia-Korakesion-Korykos-Koryktion Antron-Elaioussa Sebaste-Soloi Pompeiopolis-Mersin-Tarsos	“Notes d’un voyage en Asie-Mineure. II. Adalia, la Cilicie-Trachée, le Taurus”, Revue des deux Mondes XXXVIII, 1880, pp. 891-917 “Rapport sur un voyage archéologique en Asie Mineure”, BCH I, 1877, pp. 361-376
John Robert Sitlington Sterrett	Archaeologist and Epigraphist	Before 1884		Lamos-Örenkieui-Mara-Klaudioupolis-northwards	The Wolfe Expedition to Asia Minor [Papers of the American School of Classical Studies at Athens, III, 1884-1885], Boston 1888
James Theodore Bent	Archeologist	Before 1890		Elaioussa Sebaste-Korykos_Koryktion Antron-Korasion-Kanytellets-Adamkayalar-Lamos-Tapureli-Cambazlı-Olba-Diokaisareia-Mara	“Explorations in Cilicia Tracheia”, Proceedings of the Royal Geographical Society, VIII, August, 1890, pp. 445-463
James Theodore Bent, Edward Lee Hicks	Archeologists-epigraphists	1890	Archaeological and epigraphic survey	1. Anazarbos-Kars Bazaar-Hierapolis Kastabala 2. Elaioussa Sebaste-Korykos-Korasion-Kanytellets-Koryktion Antron-Lamos valley-Tapureli-Cambazlı-Olba-Diokaisareia -	1. “Recent discoveries in Eastern Cilicia. Inscriptions from Eastern Cilicia”, JHS XI, 1890, pp. 231-254 2. “A journey in Cilicia Tracheia. Inscriptions from Western Cilicia”, JHS XII, 1891, pp. 206-273
David George Hogart-J.A.R. Munro	Geographers	1890, 1891	Study of the road system in Eastern Asia Minor	1st Itinerary: Kalykadnos valley (Alahan-Klaudioupolis-Karadiken-Zeine-Ala Klisia-Gyuk Belen-Aine Bazar-Seleukeia 2nd Itinerary: Karaman-Korash-Mersin; Kilikiai Pylai-Tarsos	Modern and ancient Roads in Eastern Asia Minor [Royal Geographical Society, Supplementary Papers, III], London 1893

Traveller	Charge	Date of the trip	Purpose of the trip	Itinerary in Cilicia	Publications
Rudolf Heberdey, Adolf Wilhelm	Archaeologists - epigraphists	1891-1892	Epigraphic survey of Cilicia	Mersin-Tarsos-Adana-Mallos-Magarsos-Mopsuestia-Amanikai Pylai-Aigeai-Epiphaneia-Pajasa-Alexandreia-Toprakkale-Hierapolis Kastabala-Kars Bazar-Anazarbos-Tumlo-Adana-Mersin.Soloi Pompeiopolis-Shahir-Lamos-Akkale-Kanytelles-Elaïoussa Sebaste-Korykos-Korykion Antron-Olba-Diokaisareia-Dösene-Mara.Kelenderis-Aphrodisias-Aghaliman-Seleukeia.Klaudioupolis-Dalisandos-Germanikoupolis.Korakesion-Syedra-Iotape-Selinous-Antiocheia epi Kragos-Anemourion	Reisen in Kilikien ausgeführt 1891 und 1892 [Denk Wien XLIV], Wien 1896
Pierre Léonce Marcar Alishan	Historian			Anazarbos-Kastabala-Mopsuestia-Adana-Tarsos-Mers-in-Elaïoussa Sebaste-Korykos-Seleukeia-Kalykadnos-Olba-Klaudioupolis-Germanikoupolis-Kelenderis-Selinous-Anemourion	Sissouan ou l'Arméno - Cilicie. Description géographique et historique, Venise 1899

Traveller	Charge	Date of the trip	Purpose of the trip	Itinerary in Cilicia	Publications
Gertrude Lowthian Bell	Archaeologist, diplomatic	1905	Byzantine archaeological remains in northern Syria and Cilicia	Antiocheia-Issos-Epiphaneia-Amanikai Pylai-Toprak Kalesi-Osmanieh-Hierapolis Kastabala-Kars Bazar-Anazarbos-Mercimek-Mopsouhestia-Adana-Tarsos-Mersin-Soloi Pompeiopolis-Lamos-Sheher-Elaioussa Sebaste-Akkale-Kanytelleis-Yemişkum-Ayaş-Korykos-Korasion	“Notes on a journey through Cilicia and Lycaonia”, RA VII.1, 1906, pp. 1-29; 385-414
Roberto Paribeni, Pietro Romanelli	Archaeologists - epigraphists			Mersin-Soloi Pompeiopolis-Tarsos-Jumuk Tepe-Arpaj-khan-Lamos-Elaioussa Sebaste-Korykos-Korasion-Seleukeia	Monumenti Antichi, XXIII, 1914, cc. 85-103
Josef Keil, Adolf Wilhelm	Epigraphists	1925	Epigraphic survey of Cilicia	Seleukeia-Imbriogon-Cambazlı-Drokaisareia-Olba-Örenköy-Tapureli-Sömek-Korasion-Korykos-Korykion Antron-Elaioussa Sebaste	Monumenta Asiae Minoris Antiqua. III. Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien, Manchester 1931

CYPRUS AND CILICIA IN THE IRON AGE: A REVIEW OF THE EVIDENCE¹

(LEV. 6-7)

Sabine FOURRIER*

ÖZET

Demir Devrinde Kıbrıs ve Kilikia: Verilere Bir Bakış

E. Gjerstad'in otuzlu yıllarda yaptığı öncü yapıt sonrasında Demir Devrinde Kıbrıs ve Kilikia arasındaki bağlantılar hiçbir zaman ayrıntılı olarak yeniden çalışılmamıştır. Her iki bölgede de yapılan çok sayıdaki araştırma sonucunda elde edilen yeni veriler, her ne kadar hala başlangıç aşamasında olsa da yeni sonuçlara ulaşabilmemizi sağlamaktadır.

Bu bildiriye, Kıbrıs ve Kilikia arasındaki yakın bağlantıları gösteren yazılı gelenekten başlanarak, coğrafi, efsanevi, kültürel ilişkilerin yanısıra, arkeolojik veriler de ele alınmaktadır. Bunlar, başlıca üç başlık altında incelenmektedir: ithaller, taklitler ve paralel üretimler.

Bir bütün olarak ele alındığında, Kilikia'nın batı kesimi, Kalykadnos vadisine kadar olan bölge, doğu kesime oranla Ege ile daha yakın ilişkiler içinde görülmektedir. Kıbrıs'ta ise, kuzey ve batı kesimler, Salamis Anadolu anakarası ile adanın diğer bölgelerine oranla çok daha yakın bağlantıları yansıtmaktadır.

To someone studying commercial and cultural relationships between Cyprus and the Eastern Mediterranean in the Iron Age, and more specifically during the Archaic period, Cilicia appears as a special case. Classical sources witness close and complex links between the two regions, but genuine Cypriote artefacts are relatively scarce in Cilicia and they don't match, as a whole, the *kypriaka* exported to the neighbouring countries, i.e. the coast of Asia Minor and the Phoenician mainland. On the other

* Dr. Sabine Fourrier, Centre Camille Jullian 5 Rue du Chateau de l'Horloge. BP 647-13094 Aix-en-provence FR-Cedex 2

¹ I would like to thank Prof. Dr. S. Durugönül for inviting me to the Mersin symposium, and Sonia Argaud who revised a previous draft of this paper.

hand, there is an undisputable stylistic and iconographic proximity between Cypriote and Cilician productions, as demonstrated by ceramics, glyptics or even sculpture, which needs to be more closely examined.

I do not intend in this paper to review all evidence pertaining to this subject but only to sort out and classify different types of documents, in order to define the extension and modes of contact between the two regions, and ask a number of issues. Some methodological warnings are required. I have not been able to examine myself any of the so-called 'Cypriote' wares found in Cilicia. I am thus indebted to the diagnostic of the publications in which they appear. Anyway, no definite identification of local vs imported ceramics is to be expected without the help of scientific analyses. As far as I know, the databases are still very limited in both regions². In Cilicia, however, some kilns were discovered³, what is not the case in Cyprus. Finally, as most Iron Age excavations are quite recent in Cilicia and not yet completely published, all conclusions must remain provisional.

The literary tradition enables us to define three levels of relationships between Cyprus and Cilicia : geographical, mythical and cultural.

As expected, the first kind of links is expressed by geographers. The *Periplous* of the Pseudo-Skylax leads him from Cilicia to Cyprus : "Under Cilicia is the island of Cyprus" (*Periplous*, 103). Strabo gives more details, for example : "I have said somewhere that opposite to Anemourion, a cape of Cilicia Tracheia, is the promontory of the Cyprians, I mean the promontory of Krommyon, at a distance of three hundred and fifty stadia. Thence forthwith, keeping the island on the right and the mainland on the left, the voyage to the Cleides lies in a straight line towards the North-East, at a distance of seven hundred stadia." (Strabo, XIV, 6, 3 = C 682).

The sea separating the Cilician coast from the island was thus frequently crossed, be it by troops (the Persians departed from Cilicia to repress the Cypriote insurrection at the time of the Ionian revolt, Herodotus, V, 108), fugitives (Evagoras, before becoming king of Salamis,

² In Cyprus, most studies have concentrated on the Late Bronze Age, cf. Jones, Catling 1986.

³ In Tarsus, cf. Hanfmann 1963. An Iron Age (?) kiln was discovered in Kilise Tepe, but apparently filled with imported ceramics (Postgate 1999).

seeks refuge in Soli, Cilicia, Isocrates, *Evagoras*, 27), or cargoes (as the same Evagoras raids boats supplying in grain the Persian troops garrisoned in Cyprus, the Persians have to sail off themselves with their entire fleet to transport grain from Cilicia to Cyprus, Diodorus, XV, 3, 1-3).

The mythical links concern two of the most salient Cypriote figures, Kinyras and Teukros. They both intervene in the foundation legends of important Iron Age cities, respectively Paphos on the Western coast, and Salamis on the Eastern coast of Cyprus. They are linked, as founding heroes, to the great divinities of those kingdoms, worshipped in two of the most famous sanctuaries of the island, the Aphrodite sanctuary at Kouklia-Paleapaphos and the Zeus sanctuary at Salamis⁴. They are also representative of the different populations living in the island in the Iron Age : Kinyras is an Oriental figure, related sometimes to the autochthonous population of Cyprus, the so-called “Eteocypriots”, sometimes to the Phoenicians, whereas Teukros is the Greek hero, brother of Ajax and son of the king of Salamis⁵.

Following Apollodorus (*Library*, III, 14, 3), the ancestors of Kinyras migrated from Syria to Cilicia and from there to Paphos. Demodokos (*Greek Anthology*, XI, 236) reports that “all Cilicians are bad men, but among the Cilicians the only good man is Kinyras, and Kinyras is a Cilician.”. According to one tradition (scholia to Pindar, *Pythian Odes*, II, 27-28), Kinyras is son of Paphia and Eurymedon : Paphia is one of the most frequent epithets of Aphrodite in Cyprus and her proper name in the famous sanctuary of Paphos⁶, whereas Eurymedon is, according to Stephanus, “a place close to Tarsus”.

In his *Geography* (XIV, 5, 10 = C 672), Strabo mentions the Cilician city of Olbe and its temple of Zeus, “founded by Ajax, the son of Teukros. The priest of this temple became dynast of Cilicia Tracheia ; and then the country was beset by numerous tyrants (...). And after the overthrow of those they called this country the domain of Teukros, and called the same

⁴ Maier, Karageorghis 1984 ; Karageorghis 1969.

⁵ For Kinyras, Baurain 1980 ; for Teukros, Yon, Chavane 1978, p. 31-91.

⁶ For this epithet in Cypro-Syllabic inscriptions, cf. Masson 1983, 234-240, 242-245, 249a (Chytroi) ; 262, 286 (Golgoi).

also the priesthood of Teukros ; and most of the priests were named Teukros or Ajax”. This dynasty of priestkings is well attested, through coins and inscriptions, until Roman times. They do not appear, however, before the Hellenistic period, what lead certain specialists to interpret this legend as a late reconstruction⁷.

It is interesting to remark that both figures are representative of kingship as well as priesthood, following a custom well attested in the Ancient Near East. It is explicitly said in the text of Strabo for Olbe and it is well known in Paphos, but only in Paphos, where inscriptions reflect this practice until the Hellenistic period, time of disappearance of the Cypriote kingdoms⁸.

Perseus should also be mentioned in this respect. The hero appears as a legendary ancestor of some Cilician dynasts⁹ and he occupies a salient position in the Cypriote Iron Age iconography, often mixed with other heroic and royal figures, such as Bes and Herakles-Melqart¹⁰. Besides, at Kourion the cult of a hero Perseutas is known through inscriptions¹¹.

The cultural links remain somehow obscure and difficult to interpret. Tacitus (*Histories*, II, 3-4) relates the visit of Titus to the sanctuary of Paphos, where he receives the revelation of his great destiny. It is the most explicit reference to an oracle of Aphrodite at Paphos, only attested in late sources¹², and the only certain allusion to an Aphrodite oracle, otherwise unknown in the Greek world¹³. According to Tacitus, the sanctuary was founded by Kinyras. Then a foreigner coming from Cilicia and called Tamiras introduced the art of divination, and it was agreed that the descendants of both families would preside over the sacred rites. But afterwards

⁷ Trampedach 1999. If this interpretation is correct, it is though remarkable that the Cilician dynasts seeked their Greek ancestors in the mythical history of Cyprus and not in the Cilician Mopsos' cycle.

⁸ On this problem, cf. Maier 1989.

⁹ Nonnos, *Dionysiaca*, XVIII, 289-305. Chuvin 1981.

¹⁰ Karageorghis 1998, p. 97-102.

¹¹ Masson 1983, 181.

¹² Cf. Suetonius, *Titus*, V, 3, who relates the same episode, and Chariton, *Chaireas and Callirhoe*, VIII, 2, 7-9. Cf. Ribichini 1989.

¹³ Pirenne-Delforge 1994, p. 322-347.

the Kinyrads alone gave predictions by examining animals' entrails. The practice of divination is well attested in Cilicia, even if the methods differ from those of the Paphian sanctuary : the oracle of Mallos, reputed as one of the most reliable, gave responses by means of dreams (Plutarch, *The Obsolescence of Oracles*, 434 D ; Dio Cassius, *Roman History*, LXXIII, 7) ; according to Cicero (*On Divination*, I, 92-94), the Cilicians interpreted, as the Arabians and the Phrygians, the flights and songs of birds. The name Tamiras may be attested in a toponym on a Phoenician inscription found in Cilicia¹⁴. Finally a liver model discovered at Enkomi proves that the practice of divination had been imported to Cyprus from the Syro-Hittite mainland already in the Bronze Age¹⁵.

Another allusion, concerning the sanctuary of Apollo Hylates by Kourion, is enigmatic. Strabo (XIV, 6, 3 = C 683) quotes the verses of a poet who says that hinds, animals sacred to Apollo, swam from Cilicia to the coast of Kourias. There is no point in criticizing, as Strabo does, the absurdity of the poem : of course Kourion does not lay opposite to the Cilician coast, and thus, as he writes, "there is no passage across the sea between the two places". But this legend must echo some kind of relationship between the cult of Apollo, as it was practiced in Kourion, and Cilicia. Representations of deer are quite common on Cypriote Iron Age vases, even if none is clearly inserted in a cultural context¹⁶. Besides, Aelian reports that deer seek refuge in the sacred precinct of Apollo on Curias¹⁷. On the Karatepe inscriptions, the Anatolian deer-god Runta is translated in Phoenician as Reshef¹⁸, an usual translation for Apollo in Cyprus¹⁹. The evidence remains slight but it tends to prove that there is some kind of historical truth in those legends.

Let's add, to put an end to this review of texts, that the existence of the same toponym, Soli, favoured many confusions between Cyprus and

¹⁴ Mosca, Russell 1987, p. 9. The link with the name of the Phoenician river Tamyras, though some times proposed, is not compelling (Bonnet 1996, p. 78).

¹⁵ Caubet, Courtois 1986.

¹⁶ Karageorghis, Des Gagniers 1974, p. 54-56.

¹⁷ Aelian, *On the Characteristics of Animals*, XI, 7.

¹⁸ Bron 1979.

¹⁹ For example, Masson 1983, 216 (Tamassos), 220 (Idalion).

Cilicia. According to some texts, they both got their name from the Athenian legislator. Even if it derives in reality from a word designating a bulk of metals, as sometimes proposed²⁰, it would actually fit both places, renowned for their mines. The same is true for the word “solecism”, which alludes to a mixed population, on the margins of the Greek world²¹.

The archaeological evidence can be assigned to three rough categories : imports, imitations, and what could be called “similar” or “parallel productions”.

All imports do not have the same historical value and isolated finds should be carefully distinguished from series. Cilician imports to Cyprus are scarce. The only undisputable ones are the seals of the Lyre Player Group found at Ayia Irini, on the Northern coast of the island, some of which may be of local production, though²².

Genuine Cypriote imports to Cilicia are more numerous but they still form a meagre corpus. Some isolated finds may be mentioned, such as an unprovenanced seal, probably of Archaic date, in the Adana museum (Fig. 2)23. It bears on two superposed registers Cypro-Syllabic signs spelling the Greek name of Diphilos. As isolated is a terracotta figurine of a mother and child from Tarsus²⁴, which fits well in the production of a Cypriote workshop located at Lapithos, on the Northern coast of Cyprus²⁵.

The group of limestone Cypriote sculptures, mostly of late Archaic date, now housed in the Adana museum, is of too uncertain origin to allow any conclusion²⁶. If they were indeed exported to Cilicia in Antiquity, they remain quite isolated there. Comparable finds are however documented in North Syria and Phoenicia²⁷. We are on safer ground with the terracotta

²⁰ Jean 2001.

²¹ For Cyprus, *Greek Anthology*, XI, 146.

²² For a recent publication with all previous bibliography, Poncy *et al.* 2001, p. 11-14. For Cyprus, Reyes 2001, p. 68-71.

²³ Poncy *et al.* 2001, p. 18-20.

²⁴ Goldman 1963, pl. 155, 19.

²⁵ Yon, Caubet 1988.

²⁶ Cf. S. Durugönül, in this volume.

²⁷ For a review of the evidence, cf. Fourrier 2001.

figurines of Cypriote type discovered in the Western part of Cilicia, at Gözsüzce and Nagidos²⁸. They belong to a series of statuettes, either modelled or moulded, of Salaminian manufacture, which were widely distributed in the Aegean, especially in Naukratis and Eastern Greece, from Rhodes to Chios. Some identical finds are attested in Delos, for example (Fig. 3)²⁹. In most cases, the Eastern Greeks were responsible for the diffusion of these figurines, and they are thus not necessarily proof of direct contact between Cyprus and Cilicia. They could be redistributed from Rhodes or Samos. The latter is a very likely candidate as Kelenderis and Nagidos are reputed Samian colonies and the Göksü valley played an important role in the exchanges between Anatolia and the Greek world³⁰.

We are thus left with a paradoxal impression : though linked by their geographical proximity, the two regions, as far as the evidence of imports goes, seem to have experienced only casual contacts. The anthroponym Kilikas, well attested in Cyprus³¹, may reflect the interests of individuals who spent part of their life in Cilicia. But as their relatives, when known, have Greek names, it is likely that Kilikas is just a nickname, which does not imply any idea of ethnicity.

The imitations are also perplexing. A so-called “neo-Hittite” base with lions³², apparently discovered in a quarry on the Karpas peninsula, is completely isolated, without imported model and without other Cypriote sculptures of the same type.

A. Hermary rightly underlined the Cypriote style of the statues placed at the entrance of an Archaic tomb at Gülnar³³. The architecture of the tomb itself is paralleled in the so-called “Royal Tombs” of Tamassos. There are some differences though : no such free-standing human figures are known in Cyprus. It is nevertheless difficult to deny any Cypriote

²⁸ For Gözsüzce, Arslan 2001. I thank S. Durugönül for signaling me the discovery of such figurines during her excavations at Nagidos.

²⁹ Fourrier 1999.

³⁰ Cf. Desideri, Jasink 1990, p. 151-163.

³¹ Masson 1983, 87, 103, 136, 210, 251, 304, 336, 443.

³² Ussishkin 1972.

³³ In Davesne, Laroche-Traunecker 1998, p. 285-289.

influence on this monument. But as actual models are lacking, we do not know how this influence worked. We may suggest that the Cypriote artists travelled, and not their works. It is striking that in this case the Cypriote cultural impact touched the Cilician milieu, in a region somehow remote in the mountains, and not some place more open to foreign influences. Indeed, the Gülnar tomb is certainly the funerary monument of a local dynast who ordered for himself –but why and how?– a kind of sepulture typical of the Cypriote elite.

The last category, which I labelled “parallel productions” is maybe the richest of all.

Indeed, Cypriote and Cilician artists seem to share a common stylistic and iconographical repertoire. E. Gjerstad underlined close affinities between Neo-Hittite reliefs or statues and the “Proto-Cypriote” style, which he interpreted as the first phase of Cypriote sculpture but may in reality correspond to the Archaic production of the North-West Cyprus area³⁴. The affinities are sometimes striking. For example, a sculpture of Bes discovered in Palekastro, near Larnaca (Fig. 4), is best paralleled in the Bes carved on the Karatepe reliefs³⁵. The same figure appears on seals of the Lyre Player Group³⁶. There are many other similarities between this glyptic group and Cypriote Iron Age art. They both frequently use the motif of the lyre player. The representation of a seated deity drinking from an amphora is a well known Near Eastern theme, but quite out of date when it appears on seals and only paralleled on a lavishly decorated Cypriote amphora³⁷. A direct link is in most cases unlikely, and the similarity may result from a common cultural background.

It is ripe time to say a word about the perplexing problem of Iron Age Cypriote and Cilician ceramics. Many pots are published as “Cypriote imports” or “Cypriote type ceramics”, but they still look alien to genuine Cypriote production. This confusion may result, at least in part, from the use of the same terminology, as Black-on-Red, White Painted and

³⁴ Gjerstad 1948, p. 339-356.

³⁵ Hermary 1989, 593.

³⁶ Boardman, Buchner 1966, p. 47.

³⁷ Boardman 1990.

Bichrome. The opinions of specialists are often divergent. Some underline the importance of Cypriote imports, which prompted local imitations³⁸. The other reject completely the existence in Cilicia of Cypriote imports and consider that the influence, if there is indeed one, was reverse, from Cilicia to Cyprus³⁹. E. Gjerstad himself changed his mind : after having conducted a survey in Cilicia in the thirties, he concluded that Cypriote and Cilician painted pottery were two parallel lines of development from a common origin, the Mycenaean repertoire of the Late Bronze Age⁴⁰ ; some years later, after the Tarsus excavations, he revised his opinion and supposed that Cypriote imports gave impulse to the Cilician production : “The great number of sherds found on some sites (...) and the fact that a considerable quantity seems to be of local manufacture indicates that we do not have to deal with occasional and rare specimens of import, but both with mass imports and mass fabrication on the spot.”⁴¹. The problem is that mass imports, as far as I know, are lacking.

To start with facts, the kilns discovered in Cilicia prove that there was a local production of Iron Age painted ceramics of “Cypriote type”. Two different cases may be distinguished, which correspond to two different geographical milieux⁴². In Cilicia Tracheia, Cypriote imports seem numerous : let’s mention, for example, the White Painted IV jugs discovered at Kilise Tepe, which find exact parallels in Cyprus (Fig. 5)⁴³. Some similar finds are reported for Kelenderis⁴⁴. The characteristics of the Cypriote finds in this region –ceramics and terracottas– are the same as the ones in Rhodes, for example, and they suggest that Greeks, Cypriotes and Phoenicians were active on this Cilician coast, open to the exchanges with the Aegean. In Cilicia Pedias, on the contrary, Cypriote imports are scarce and most of the finds are of local production⁴⁵. There the Cypriote look of

38 Hanfmann 1963.

39 Mellaart 1955.

40 Gjerstad 1934.

41 Gjerstad 1948, p. 259-261.

42 For this distinction between two Cilician regions, cf. Desideri, Jasink 1990, p. 1-48.

43 Postgate 1999.

44 For a review of the evidence in this region, cf. Lafli 2001.

45 Hanfmann 1963 was compelled to suppose the installation of Cypriote potters, as genuine imports form in Tarsus a very meagre corpus when compared to the mass of local production.

many vases may not owe anything to direct Cypriote influence : as in North Syria, to quote J. Boardman, “it begins to look as though the Cypriote style in pottery had become something of a *koine* in this North-Eastern recess of the Mediterranean”⁴⁶. Cilicia Pedias and North Syria form in the Archaic period a kind of cultural unity, quite different from the cultural and economical orientations of Cilicia Tracheia.

This brief review of the evidence will certainly be completed and corrected by new discoveries and publications. There are more than one type of possible interpretations and we must be cautious when drawing conclusions. Parallel developments, direct and indirect contacts, all help to create particularly close but complex links between Cypriote and Cilician material civilization in the Iron Age.

When the Pseudo-Skylax described the coasts of Cyprus and Cilicia (*Periplous*, 102-103), he used similar expressions, labelling some places “Phoenician” and other “Greek cities”. Both regions experienced indeed some sort of common history, they shared a common cultural repertoire, inherited from the Late Bronze Age cultural *koine*, revived by the presence of mixed populations, but each kept its own identity. As far as Cilicia is concerned, two different zones may be distinguished, one –Cilicia Pedias– open to North Syria and the neighbouring great empires, the other –Cilicia Tracheia– more oriented towards the Aegean. In this last region, Cypriote imports –vases and terracotta figurines– match the finds from Rhodes, and some of them may have been transported by Greek merchants who stopped in Cyprus on their way to Cilicia. All regions of Cyprus did not participate to these exchanges in the same way either. Salamis excepted, the Northern and Western parts of Cyprus seem to be the more active places in the Archaic period, but Cypriote Iron Age regional productions have to be more carefully studied to allow more precise conclusions.

⁴⁶ Boardman 1999, p. 149. For a similar opinion about the finds from Kinet Höyük, cf. Gates 1999.

Abbreviations and Bibliography

- Arslan 2001 Arslan, N., “Eisenzeitliche Terrakotten aus Gözce”, in Jean, E., Dinçol, A. M., Durugönül, S., ed., *La Cilicie : espaces et pouvoirs locaux*, *Varia Anatolica* 13, Paris, p. 215-242.
- Baurain 1980 Baurain, Cl., “Kinyras. La fin de l’Âge du Bronze à Chypre et la tradition antique”, *BCH* 104, p. 277-308.
- Boardman 1990 Boardman, J., “The Lyre Player Group of Seals : an Encore”, *AA*, p. 1-17.
- Boardmann 1999 Boardman, J., “The Excavated History of Al Mina”, in Tsetskhladze, G. R., ed., *Ancient Greeks West and East*, Leiden, p. 135-161.
- Boardman – Buchner 1966 Boardman, J. – Buchner, G., “Seals from Ischia and the Lyre-Player Group”, *JdI* 81, p. 1-62.
- Bonnet 1996 Bonnet, C., *Astarté. Dossier documentaire et perspectives historiques*, Rome.
- Bron 1979 Bron, Fr., *Recherches sur les inscriptions phéniciennes de Karatepe*, Geneva.
- Caubet – Courtois 1986 Caubet, A. – Courtois, J.-Cl., “Un modèle de foie d’Enkomi”, *RDAC* 1986, p. 72-77, pl. XIX.
- Chuvin 1981 Chuvin, P., “Apollon au trident et les dieux de Tarse”, *Journal des Savants* 1981, p. 301-326.
- Davesne – Laroche-Traunecker 1998 Davesne, A. – Laroche-Traunecker, Fr., Gülnar I. *Le site de Meydancikkale*, Paris.
- Desideri – Jasink 1990 Desideri, P. – Jasink, A.M., *Cilicia. Dall’età di Kizzuwatna alla conquista macedone*, Torino.
- Fourrier 1999 Fourrier, S., “Petite plastique chypriote de Délos”, *BCH* 123, p. 373-388.
- Fourrier 2001 Fourrier, S., “Naucratis, Chypre et la Grèce de l’Est : le commerce des sculptures chypro-ioniennes”, in Höckmann, U., Kreikenbom, D., *Naukratis. Die Beziehungen zu Ostgriechenland, Ägypten und Zypern in archaischer Zeit*, Mainz, p. 39-54, pl. 3-4.
- Gates 1999 Gates, M.-H., “Kinet Höyük in Eastern Cilicia : a Case Study for Acculturation in Ancient Harbors”, *OLBA* 2, p. 303-312, pl. 87-96.
- Gjerstad 1934 Gjerstad, E., “Cilician Studies”, *RA* 3, p. 155-203.
- Gjerstad 1948 Gjerstad, E., *The Swedish Cyprus Expedition, IV-2. The Cypro-Geometric, Cypro-Archaic and Cypro-Classical Periods*, Stockholm.

- Goldman 1963 Goldman, H., Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, III. The Iron Age, Princeton.
- Hanfmann 1963 Hanfmann, G.M.A., “The Iron Age Pottery of Tarsus”, in Goldman, H., ed., Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, III. The Iron Age, Princeton, p. 18-332.
- Hermay 1989 Hermay, A., Louvre, Département des Antiquités Orientales. Les Antiquités de Chypre, sculptures, Paris.
- Jean 2001 Jean, E., “La Cilicie : pluralité et unité (quelques remarques introductives)”, in Jean, E., Dinçol, A. M., Durugönül, S., ed., La Cilicie : espaces et pouvoirs locaux, *Varia Anatolica* 13, Paris, p. 5-12.
- Jones – Catling 1986 Jones, R.E. – Catling, H. W., “Cyprus, 2500-500 BC”, in Jones, R.E., Greek and Cypriot Pottery. A Review of Scientific Studies, Athens, p. 523-625.
- Karageorghis 1969 Karageorghis, V., Salamis in Cyprus, London.
- Karageorghis 1998 Karageorghis, V., Greek Gods and Heroes in Ancient Cyprus, Athens.
- Karageorghis – Des Gagniers 1974 Karageorghis, V. – Des Gagniers, J., La céramique chypriote de style figuré, Rome.
- Lafli 2001 Lafli, E., “Alaca Dağ : eine neue Fundstelle von späteisenzeitlicher Keramik im westlichen rauhen Kilikien”, in Jean, E., Dinçol, A. M., Durugönül, S., ed., La Cilicie : espaces et pouvoirs locaux, *Varia Anatolica* 13, Paris, p. 195-213.
- Maier 1989 Maier, F.-G., “Priest Kings in Cyprus”, in Peltenburg, E., ed., Early Society in Cyprus, Edinburgh, p. 376-391.
- Maier – Karageorghis 1984 Maier, F.-G., Karageorghis, V., Paphos. History and Archaeology, Nicosia.
- Masson 1983 Masson, O., Les inscriptions chypriotes syllabiques², Paris.
- Mellaart 1955 Mellaart, J., “Iron Age Pottery from Southern Anatolia”, *Bulleten* 19, p. 115-136.
- Mosca, Russell 1987 Mosca, P.G., Russell, J., “A Phoenician Inscription from Cebel Ires Dağı in Rough Cilicia”, *Epigraphica Anatolica* 9, p. 1-27, pl. 1-4.
- Pirenne-Delforge Pirenne-Delforge, V., L’Aphrodite grecque. *Kernos Suppl.* 4, Athens.
- Poncy et al. 2001 Poncy, H. et al., “Sceaux du musée d’Adana”, *Anatolia Antiqua* 9, p. 9-37.
- Postgate 1999 Postgate, J.N., “Between the Plateau and the Sea : Kilise Tepe 1994-97”, in Matthews, R., ed., Ancient Anatolia. Fifty Years’ Work by the British Institute of Archaeology at Ankara, Exeter, p. 127-141.

- Reyes 2001 Reyes, A.T., *The Stamp-Seals of Ancient Cyprus*, Oxford.
- Ribichini 1989 Ribichini, S., “L’aruspicina fenicio-punica e la divinazione a Pafo”, *Ugarit-Forschungen* 21, p. 307-317.
- Trampedach 1999 Trampedach, K., “Teukros und Teukriden. Zur Gründungslegende des Zeus Olbios-Heiligtums in Kilikien”, *OLBA* 2, p. 93-110.
- Ussishkin 1972 Ussishkin, D., “A Neo-Hittite base from Cyprus”, *Archaeology* 25, p. 304-305.
- Yon – Caubet 1986 Yon, M. – Caubet, A., “Un culte de la grande déesse à Lapithos”, *RDAC* 1988, p. 1-16, pl. I-IV.
- Yon – Chavane 1978 Yon, M. – Chavane, M.-J., *Salamine de Chypre I. Testimonia Salaminia 1*, Paris.

ARCHAIC CYPRIOTE STATUARY IN THE MUSEUM OF ADANA

(LEV. 8-16)

Serra DURUGÖNÜL*

ÖZET

Adana'da (Çaldağı) bir fabrika yapımı sırasında sekiz heykel, bir çukurun içersine özenle yerleştirilmiş bir şekilde bulunmuşlardır. Bu makale esas olarak bu heykelleri ele alırken, benzerlerine Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde yürütmüş olduğumuz yüzey araştırmalarında da rastlanılması sonucunda karşılaştırmalı bir çalışmayı hedeflemiştir. Adana Müzesinde bulunan ve Kıbrıs'ın kendine özgü tarzı ile yapılmış olan bu heykellerde tipolojik olarak üç gurup ortaya çıkmaktadır: Doğu etkili, Mısır etkili ve Yunan etkili Kıbrıs tarzı. Makale bugüne kadar bu konuda çalışmış olan arkeologların görüşlerini de tartışmaya açarken, Adana müzesinde korunan bu heykellerin Kıbrıs'ta üretilmiş olup, çağımızda Adana'ya getirilmiş olduklarını savunmaktadır. Ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde yürütmüş olduğumuz yüzey araştırmalarında (Yenierenköy/Vikla'da) görmüş olduğumuz ve yapılmış oldukları çağda tamamlanmamış olan, birisi 4.40 diğeri 2.30 m. yüksekliğindeki iki heykel de, diğerleri ile çağdaş olduklarından burada ele alınmışlardır.

A group of eight statues was found during the construction of a cement factory in 1983 in Adana (Çaldağı). The excavators from the museum of Adana noted that they were laid next to each other in a dig, not being

* Prof. Dr. Serra Durugönül, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampüsü. TR-Mersin.

I owe my thanks to the following offices and persons who gave me the working permit, helped with technical problems and enriched the work with their discussions on the matter: Ministry of Culture, Director of the Museum in Adana Kazım Tosun and his assistant Huriye Sakalioğlu. Ministry of Turizm and Environment in Northern Cyprus Turk Republic Ilkay Feridun and Hasan Tekel. My colleagues from the Department of Archaeology in Mersin Dr. Murat Durukan and Nesibe Kara (M.A) as well as my colleagues Dr. Sabine Fourrier and Dr. Katja Lembke. I would also like to thank Donna Heliste for her supervision on the English text and the photographer of the university Mersin, İhsan Bıçakçı.

thrown on top of each other. Five of these statues have only some parts missing (head of all, feet and arms of some); three have only the feet with the edge of the drapery preserved.

During our survey in Northern Cyprus twelve statues were seen by our team which form parallels to the statues in Adana. Firstly, a description of the material in Adana will be given, and then, a comparison with their parallels will follow. Finally, purpose, style, and dating as well as the sculptor/workshops evidence will be discussed. The inventory numbers given by the museum in Adana should not be confusing, the statues are handled chronologically, independently from the sequence of their inventory numbers.

Inv. Nr.: 2. 1. 83

Fig. Nr.: 1

Height: 1.17 m

Width: 51 cm (measured at the shoulders)

Material: Limestone

Preservation Condition: The head is missing; the section beneath the knees is much damaged and the feet are missing

Inv. Nr.: 3. 1. 83

Fig. Nr.: 2.3.4.5

Height: 1.10 m

Width: 51 cm(at the shoulders)

Material: Limestone

Preservation Condition: The head, right hand and the section beneath the knees are lost.

Inv. Nr.: 4. 1. 83

Fig. Nr.: 6

Height: 1.27 m

Width: 54 cm (at the shoulders)

Material: Limestone

Preservation Condition: The head and finger of the right hand are missing.

All three statues are frontally positioned with legs placed next to each other and arms hanging sideways, hands held as fists. They are

each wrapped in a mantle which is draped over the left shoulder to the rear. The right half shows thin, numerous folds which start at the left shoulder and run diagonally to the right leg, the space between the folds widening more and more. The mantle has a fringed border. Near the elbow level it is possible to see the sleeves of the undergarment (missing on 3.1.83; but noticeable at the throat). The mantle is draped to the rear and here it is noticeable only through a slight projection which runs from the left side over the thigh crosswise to the right side which makes the differentiation of the mantle from the undergarment possible. The rear (with the exception of the protruding buttocks) is very flat; red paint is preserved at some points. The better preservation of 4.1.83 makes it clear that the undergarment reaches the ground in a flat, foldless style. But the border of the undergarment is not carved out as it is in 3.1.83.

These three statues (Inv. Nr. 2.1. 83, 3.1. 83, 4.1. 83) are similar in their position, in the wrapping of their garment and its folds so that we can talk about them as a group and compare them together with other similar statues.

The most important characteristic of this group is the plastically raised fringed edge of their mantle running diagonally from their left shoulder to their right leg¹. In analogy to parallels which wear such a mantle and have a conical cap, it is possible to reconstruct the headgear of a conical cap and a beard on these statues in Adana. Similar examples have been identified as “Assyrian”, in “Oriental Style”, belonging to “Second Proto Cypriote”, “Archaic-Cypro-Greek” or “Sub-Archaic” period and styles. The raised fringed edge of the mantle has frequently led to the identification of this group as standing under “Assyrian” influence which is misleading. But certainly one can trace an oriental taste or Cypriote characteristics². Mylonas³ groups these statues as “Male Donor with

¹ Schmidt, 1968 Taf. 7 Nr. 1812; Taf. 8; Taf. 9; Ergüleç 1972, 53 Pl. XXI; Myres 1914, 141 ff Nr. 1004; 217 Nr. 1352. “Assyrian Dress” “Oriental Style” (700-650 v. Chr.); Cesnola 1885, Pl. VI Nr. 8. Pl. XLIV Nr. 281 (compare Gjerstad, E, 1948, 100 second Proto-Cypriote 560-540); Pl. XLVII Nr. 284 (compare Gjerstad E, 1948, 99); Pl. L Nr. 295; Pl. LV Nr. 355; Pl. LX Nr. 407; Wriedt Sorensen 1994, 80, Pl. 22; Cesnola 1954, Pl. XXVII. XXIX p. 409 (small differences such as the length of the sleeves might appear).

² Lewe 1975, 42.

³ Mylonas 1998, 124. 126.

Conical Cap” and compares this headgear with eastern examples of Hittite-Aramaic or Phrygian art (Kitaris). These statues are meant to represent aristocrats with high status or to represent the priest-king.

The dating of this group varies but it has mostly been suggested that it comes from about 700 B.C. until the end of the 6th century B.C. (700-510 B.C.)⁴. Arms hanging down and clinging to the body is a characteristic dating to the end of the 6th century B.C.⁵

Comparison material from Cyprus:

- a) Boltaşlı (Lythrankomi): St. Barnabas Magazine, Inv. Nr. 78.1. 436
- b) Statue at the garden of Gazimağusa Museum (fig. 7)
- c) Magazine of Gazimağusa Museum, Inv.Nr. 78. 1. 584

Inv. Nr.: 5. 1 . 83

Fig. Nr.: 8. 9

Height: 56 cm

Width: 43 cm (at the shoulders)

Material: Limestone

Preservation condition: The head is missing. Only the upper part of the body with the left arm to the wrist and the right hand which is held over the chest are preserved.

The statue is frontally positioned. The right hand is held on the chest and the left hand is hanging down. A long-sleeved garment is noticeable by the border at the right wrist. The statue holds a lotus flower with her right hand. She has much jewelery: A bracelet is wound around her left upper arm (with red paint traces); furthermore, she wears a simple bracelet with a double ring on her right wrist. Finally, she has a necklace with three rows arranged below each other which all are reminiscent of beads; the three rows are attached to each other by square formed middle pendants. At the rear her hair covers her neck. The hair is ornamentally represented and is formed of three strips (as far as preserved) arranged over each other with curled ends: From the mid-right each hair strip curls towards the right and from the mid-left each hair strip curls towards the left.

⁴ Vermeule 1974,287; Ergüleç 1972, 53; Wriedt Sorensen 1994, 80.

⁵ Mylonas 1998, 127.191. 217.

The most important characteristic of this statue is its jewellery which is familiar in different versions to the terracottas of Samos⁶. But more similar to these described, with a bracelet of three rows attached by pendants in the middle are grouped by Yon, Ergüleç, Schürman and Wriedt Sorensen⁷. Not only does the jewellery but also the garment with long sleeves and the lotus held on the chest indicates that this statue in Adana belongs to the group of female figures with Phoenician-Egyptian influence on Cyprus.

Female statues mostly come from sanctuaries where a goddess was worshipped and these statues were dedicated by women. They are represented as holding offerings (flowers, fruits or small-scale animals) for the goddess whose sanctuary they were “visiting”. Female figures are grouped as veiled and unveiled with free hair, sometimes defined as the “Egyptian Wig Hair Style”⁸. The statue in Adana is to be reconstructed like the statues in the group identified by Mylonas as the “Early Female Figures With Free Hair”⁹: The rectangular body with bare feet set next to each other and placed horizontally downwards on a rectangular base; with one arm hanging down and the other holding a flower; with a long garment having long sleeves (uncertain if peplos or chiton); with a mantle worn sometimes over it, whereby the projection around the neck is mostly taken as a proof for the mantle¹⁰; with the rich jewellery (bracelets with 3 or 4 rows of round or rectangularly formed beads, combined in the middle by a pendant); with the hair falling to the back, being structured vertically. The rich jewellery is either meant to be taken in a religious sense to protect its owner from bad influences¹¹ or to reflect the wealth of the donor whereas the statue represents a celebrant (adorant)¹².

⁶ Schmidt 1968, Pl. 49 Nr. T 24, T 484, T 1397; Pl. 50 Nr. T 1151; Pl. 51 Nr. T 176+642, T1505; Taf. 52 Nicosia C 698, T 636; Pl. 59 Nr. T 2085, Nicosia C 609; Pl. 71 Nr. T 600.

⁷ Yon 1974, 39 Nr. 38 Pl. 12 Fig.17; 108 Nr.37 Fig.35; Pl.35 Nr. 38.69; Ergüleç 1972, Pl.I:1; Schürman 1984, 91 Nr.114 (1:3); 91 Nr. 115 (1:3); 93 Nr. 123 (1:3); Wriedt Sorensen 1994, Pl.XXIII b.

⁸ Mylonas 1998, 163.

⁹ Mylonas 1998, 164; Yon 1974, 84; Schürman 1984, 150 ff.; 91 Nr.114; 91 Nr. 115; 91. Nr. 116.

¹⁰ Mylonas 1998, 167. 196 ff. fn. 825; 220 f.

¹¹ Mylonas 1998, 216.220.

¹² Wriedt Sorensen 1994, 84. 85.

As for the dating, this group starts during the late 7th century B.C. and continues till about the end of the 6th century B.C.¹³. The hairstyle of the statue in Adana makes it possible to date it at the 6th century B.C. because the free hair is stylized and the hair strands which run to the right and to the left from the middle and end in spiral curls is typical of this period¹⁴.

Comparison material from Cyprus:

- a) St. Barnabas Museum, courtyard, Inv. Nr. 81. 5. E1 (fig. 10. 11)
- b) St. Barnabas Museum, magazine, Inv. Nr. 81. 5. E2, similar but with a loose drapery.

Inv. Nr.: 1. 1. 83

Fig. Nr.: 12. 13. 14. 15. 16

Height: 1.50 m

Width: 70 cm (from one preserved arm to the other)

Material: Limestone

Preservation Condition: The head, lower part of the arms and feet are missing

A frontally-positioned statue with the left leg stepping slightly forwards. The right arm stretched forward, the left arm hangs sideways but it is broken at elbow level. The pinned part of the chiton on the preserved left shoulder is very remarkable.

The mantle and chiton are differentiated from each other by their contrasting material. The chiton bunches up between the legs. The mantle is richly folded and wrapped around the body: The edge of the mantle, carried from the rear to the front falls down in two pieces, of which the one ends in the form of a swallowtail at thigh level, while the other falls down to the knees getting thicker and ending in a wave motif. The edge of the mantle running underneath the right breast is also decorated with a wave motif. The right half of the body is mostly covered with the mantle and shows thin folds which start from the left shoulder and run horizontally toward the right. The left side is not covered by the mantle and shows the thin wavy folds of the chiton, which run horizontally and vertically due

¹³ Yon 1974, 28ff; Ergüleç 1972, Pl. I:1.

¹⁴ Mylonas 1998, 167 fn. 702

to the kolpos¹⁵. At the rear of the statue, the end part of the mantle, which is falling down is quite wide and covers the body. The main motif of this section is the swallowtail. Traces of red paint can be seen in this section.

The similarity of the statue in the Cesnola Collection¹⁶ with the wrapping of the mantle and the style of the folds gives a good idea in analogy of how the missing feet, arms and head of this statue must have been. Less similar in the wrapping of the mantle and in the way the long hair falls over the shoulders is the “Priest with a dove” from the same collection¹⁷ but it also gives an idea for the reconstruction of the statue in Adana, which possibly also held an offering object in its hand. Both examples are dated around 550-500 B.C.¹⁸

The similarity in the wrapping of the mantle and the folds can be compared further on with statues of the Cesnola collection¹⁹: The best comparison²⁰ in the way of wrapping the mantle over the left shoulder backwards and then again forwards forming a vertical thick fold between the legs which is also known from Ionia²¹ gives a clue for the reconstruction of the arms, which despite hanging down still could have held an offering. This can be compared with the left arm of the statue in Adana, whereas the right arm of the Adana statue is lifted more upwards.

This statue in Adana belongs to the group of Hellenized statues. In spite of the projecting chest and the carefully reflected pinned chiton that can be observed over the left shoulder, this figure is to be identified in analogy to the comparison material described above as a male figure²².

¹⁵ Özgan 1978, 102.

¹⁶ Myres 1914, 218 f. Nr. 1355.

¹⁷ Myres 1914, 214 ff Nr. 1351.

¹⁸ Myres 1914, 214 – 219; Vermeule 1974, 288.

¹⁹ Cesnola 1885, Taf. L Nr. 294. Pl. LXII Nr.428, compare with Gjerstad 1948, 114 first Cypro-Greek Phase); Pl. LXIII Nr. 429; compare also Cesnola 1954, Pl XII p. 407.

²⁰ Cesnola 1885, Pl. LXVIII Nr. 453 compare with Gjerstad 1948, 121 first sub-Archaic Cypro-Greek Phase.

²¹ Özgan 1978, 100; Fuchs-Floren 1987, 378 ff.

²² As a matter of fact such detailed buttons are seen by the kore: Schrader 1905, Pl. 46 Nr.37 (Akr.686); Pl. 54 Nr. 41 (Akr. 682); Pl. 58 Nr. 40 (Akr. 598); Pl. 60 Nr. 43 (Akr. 675); Pl. 63 Nr. 44 (Akr. 674) ; Pl. 68 Nr.45 (Akr. 680). Compare also Karageorghis-Styrenius-Windbach 1977, 44 Pl. 35 Nr.1.

Parallels for dressed male statues are delivered especially from Ionia²³; in Ionia and Cyprus the pinned chiton of male figures are obvious²⁴.

First, we should have a look at the development of the youth with mantle: The naked youth (Kuros) of the west is replaced by the youth in mantle around 560-530 B.C. This model was favored also in Samos, Delos, Amorgos, Northern Greece and later in the east, such as in Cyprus. The characteristics of this type are very similar to the statue in Adana with Inv. Nr. 1.1.83: The outstretched left leg stepping forwards and the right leg held clearly backwards; the long sleeved chiton which is gathered to a thick piece of folded drapery between the legs at the front. The mantle is fastened at the left shoulder and leaves the left side of the body free. The Milesian kuroi are the first to break the strick pose of the kore; the stepping forward was first undertaken by the kuroi of Samos with which Cyprus had intensive contacts as Cypriote sculptors found a good market in big sanctuaries like the Heraion in Samos with their mass production which was also cheap. We can observe that a development of Cypriote sculpture has taken place with this group: The chiton and mantle have gained an eastern Greek manner in their folds getting much finer, richer and obtaining movement²⁵; furthermore the projecting chest and the left leg placed slightly forwards as well as the arm which is stretched forward in order to hold an offering and is not tightly clinging to the body any longer²⁶.

Like its parallels, this statue must have acted as a celebrant (adorant) or priest in a temple²⁷.

This type occurs after mid 6th century B.C and runs parallel to the sculptures with conical cap for a while²⁸. Its appereance in Cyprus is much more provincial.

²³ Özgan 1978, 36. 46 ff.56ff. 66 ff. fig. 16-19; Schrader 1905, Pl. 128 Nr.308 (Akr. 633) p. 204; Fuchs-Floren 1987, Fig. 340/1.

²⁴ Myres 1914, 216; Magazine of Gazimağusa Museum, Inv.Nr. 78.1. 585 (pinned chiton).

²⁵ Özgan 1978, Fig. 16.18.31.36.37.

²⁶ Mylonas 1998, 136. 192. 468.

²⁷ Wriedt Sorensen, 1994 , 83 Pl. 22 f.

²⁸ Mylonas 1998, 137 ftn. 589.

Comparison material from Cyprus:

- 1) Ziyamet (Leonarisso):Magazine of the department of antiquities in Gazimağusa
- 2) Yenierenköy Highschool (fig. 17)
- 3) St. Barnabas Museum Magazine, Inv.Nr. 78.1.537

Inv. Nr.: 6. 1. 83

Fig. Nr.: 18

Height: 39.5 cm (with Base), 29.5 cm (without Base)

Width: 38 cm (Basis)

Depth: 35 cm (Base), 30 cm (Foot)

Material: Calcerous stone

Preservation condition: The base, feet and ending of the chiton as well as of the mantle which is to be seen on the preserved right leg up to knee level.

The feet are bare with frontal left leg placed forward. The preserved edge of the mantle which is very simply carved shows that the garment was not richly folded. Between the legs it is possible to see four thick folds of the chiton. The chiton lies flat over both feet but two thick folds occur once again at the right and left sides of the statue. At the rear, a protruding fold is seen between the feet. The mantle can be recognized by its diagonal fall.

This fragment of a pair of feet is very much similar to the feet of the statue from Ionia²⁹ and Samos³⁰ as well as to the section just above the ankle or around the sleeves of the statue in Adana with the inventory number 1. 1. 83, handled above. It is important because it gives an idea of how the broken feet of 1. 1. 83 could have looked. Of course, it is not possible to tell if the feet of 1.1.83 were sandalled.

Inv. Nr.: 7. 1. 83

Fig. Nr.: 19

Height: 23.5 cm (with Base), 15 cm (without Base)

Width: 32 cm (Base)

²⁹ Özgan 1978, Fig. 16.

³⁰ Freyer-Schauenburg, 1974 Pl. 59 Nr. 72.

Depth: 27.5 cm (Base), 24.5 cm (Foot)

Material: Smooth Limestone

Preservation Condition: The base, feet with shoes and the end of the garment falling over the shoes; red paint on shoes.

Inv. Nr.: 8.1 . 83

Fig. Nr.: 20

Height: 25.5 cm (with Base), 16.5 cm (without Base)

Width: 32 cm (Base)

Depth: 29.5 cm (Base), 28 cm (Foot)

Material: Soft limestone; red paint on both feet.

Preservation condition: Similar to 7.1.83 but more damaged.

In both fragments we can see that the left leg is placed slightly forward. The sole of the shoes are clearly seen on both feet. The shoes are pointed at the tip. The garment falls down to the ankles and shows one single fold which has a swallowtail motif between both feet. The garment shows a movement to the right and it continues to the rear. As in the frontal part we can see also at the rear a single wide fold in swallowtail motif.

In both Inv. Nr.: 7. 1. 83 and Inv. Nr. 8. 1. 83 the swallowtail motif of the chiton which has been gathered between the legs are similar and carved out very fine with a smooth movement (recognizable despite the damage of Nr. 8. 1. 83). Similar swallow-tail motifs and the positioning of the left leg slightly forwards are to be found among the Archaic sculptures from the acropolis³¹.

Early examples have bare feet in Cypriote sculpture; after the mid 6th century B.C., as a result of oriental influence, shoes with red paint are frequently carved out. In Ionian art, we can observe shoes with pointed tips as an imitation of Persian examples³². This type of shoe was mostly worn during a hunt.

³¹ Payne, Macworth-Young 1950, 117 Nr.4:498 (530 B.C. Delos-with bare feet); Schrader 1905, Pl. 23 Nr. 52 (Akr. 600); Pl. 23 Nr. 12 (Akr. 605) for the swallow tail motif;

³² Mylonas 1998, 199 ff. fnt. 834.835; Bieber 1977, 27 ff.

Purpose of the Statues

The archaic statuary, in general, was intended to be placed in sanctuaries or in sanctuary enclosures (temenos) as votive statues (agalma)³³ reflecting the ideal worshipper, set up for a certain god or goddess. Female statues stood for goddesses and male statues for gods. They were to represent the worshipping priest, priestess or private person (donor), sacrificing or just being present; the social status of the donor was reflected in this way³⁴. Thereby these statues are restricted to a certain style to fulfill the same purpose and we can therefore talk about mass production³⁵. The Cypriote examples display the same uniformity following the ‘mixed oriental’, ‘Egyptian’, ‘Syro-anatolian (Ionian and Etruscan)’ and ‘Greek’ sources of influence as will be discussed in the following paragraphs.

In Cyprus, we can mainly talk about sanctuaries enclosed by a wall. For the most part, these had no temple³⁶. Two such examples are from Northern Cyprus. The first one is on the site known as Leonarisso (today Ziyamet) where a kouros was found in situ and taken to the magazine of the department of antiquities in Gazimağusa. Without excavation it is not possible to give further detailed information on the sanctuary. Surveys have shown that roof tiles and an architrave might have sheltered the site at later periods. Parts of differing oil-press systems were also observed. The statue found here belongs to the group of the statue Inv. Nr. 1.1. 83 in Adana and is to be dated around 550-500 B.C.

Another very important site is Vikla (between the two sites of Sipahi–Yenierenköy in Northern Cyprus). Without excavation we cannot yet define the place as a temenos. It is certainly a quarry, maybe prepared to be converted to a temenos; of unknown reasons two overlife-size statues have been left unfinished. These huge statues have only been briefly mentioned by Gunnis and Jeffery³⁷ and have been dated without further explanation to the Roman period.

³³ Martini 1990, 73.

³⁴ Mylonas 1998, 17 f. fn. 60. 61; 211; Martini 1990, 70 f. 73.

³⁵ Pryce 1931, 5; Mylonas 1998, 110. 211.

³⁶ Myres 1914, 124; Vermeule 1974, 288 ff.

³⁷ Gunnis 1947, 208; Jeffery 1918.

The first one (fig. 21. 22. 23. 24) is 4.30 m high and 115 cm at the widest part (shoulders). It has not been carved at the rear at all. It lies with its left half under the ground; the right arm is laid on the chest, probably intended to hold an offering (such as a lotus or a small-scale animal). The right side of the garment is roughly carved, the left unfinished. The statue wears a headgear, probably a Kekryphalos (?) (more than a Polos = Kalathos) of 41 cm height which has a scarf falling down to the shoulders. The 'Archaic smile' can be observed on the face which is 45 cm long.

The second statue (fig. 25. 26. 27) has a height of 2.30 m and a width of 84 cm at shoulder level. The statue is well carved at the front and rear only leaving the 'hair' and right arm unfinished. The 'hair' might have been planned to form a 'polos' because the rough stone has been left as a big piece of block over the head. The left leg is placed forward as can be seen underneath the mantle. The statue wears shoes of which the details were most probably to be painted³⁸ if the carving would have been finished. It is not possible to figure out the intended position of the right arm. But as it is left as a complete block of stone at chest level the aim must have been to carve out an offering carried by the slightly-outstretched arm³⁹. The left arm is hanging downwards lifting up part of the mantle. This position reminds us of the Akropolis Korai, dated after the mid 6th century B.C, especially at the Antenor Kore⁴⁰.

Although headgear, hairdress and facial characteristics can be used as criteria for dating or for detailed identification, the statues in Vikla being left unfinished, unfortunately makes this impossible. But sometimes even if the head is preserved it can be difficult to differentiate if it is a mass of hair or a headgear⁴¹. We know that the varying headgears also point to differing functions in the society or they reflect a goddess⁴². Even if we cannot identify the headgears of the statues in Vikla exactly we can recognize that the bigger statue has a headgear partly raised over her head

³⁸ Myres 1914, 131.

³⁹ Myres 1914, 128.

⁴⁰ Martini 1990, 160 ff; Karageorghis 1964, 7 f. Fig. 1-4.

⁴¹ Mylonas 1998, 32

⁴² Mylonas 1998, 87.

and partly falling down to cover her neck⁴³. In my opinion, the mass left at the neck was not intended to be detailed as hair because it would then not have been this wide. On the smaller one, it seems to be a high raising Polos not intending to cover the neck.

The Kalathos is mostly interpreted to be identical with the Polos, being itself again similar to the Kekryphalos which covers the neck completely, whereas the headgear similar to a turban leaves the forehead and the hair falling on the neck free⁴⁴. Mostly the female figures with Polos, Kalathos, Kekryphalos or Turban wear a chiton with mantle, hold a flower with the hand held upon the chest and, from examples wearing a Kekryphalos, the other hand raises the chiton upwards⁴⁵.

The archaic smile of the bigger statue and the defined pose of the smaller one makes us place these statues definitely in the archaic period. Their colossal appearance alone points to this fact⁴⁶. The bigger statue with its possible Kekryphalos, the hand held upon the chest, possibly intended to hold a flower, and the smaller statue with its possible Polos, mantle and chiton, and with its pose raising up its chiton and its shoes⁴⁷ makes both statues priestesses being set in a temenos by a donor of high social status, one belonging to a noble family or to the family of the high priestess (of Aphrodite ?). It has been argued that such statues could also be a goddess, like Aphrodite herself, because the Kalathos or Polos was meant to be worn by goddesses of vegetation or fertility. A queen has also been suggested⁴⁸.

It is not possible to find out why these huge statues were left unfinished. But we have some alternatives. One of these is that both statues were carved by an inexperienced team who made mistakes. Or maybe some flaws in the block were discovered which could not be corrected any longer⁴⁹. It is known that such huge statues were carved out roughly at

⁴³ Yon 1974 , 39 Nr. 38. Fig. 17; Schürman, 1984 90 Nr. 109. Nr. 112; 91 Nr. 113; 92 Nr. 117; Ergüleç 1972, 43 Pl. C/I.

⁴⁴ Mylonas 1998, 163 ftn.691; 170ff. 177. 182; Yon 1974 , Pl. 21-30.

⁴⁵ Mylonas 1998, 185. 198.

⁴⁶ Martini 1990, 87.

⁴⁷ Adana Museum Inv. Nr.7.1.83; 8.1.83.

⁴⁸ Mylonas 1998, 171 f. 181. 220. 460.

⁴⁹ Martini 1990, 86 ff; Spivey 1996, 66 ff.

quarries to be worked out in details at their destination point. So it is also possible that these statues could have been left there, as they were damaged in transport⁵⁰. These possibilities makes us define the site more as a quarry than as a sanctuary (temenos).

It is also possible, knowing about votives which were produced at the site of the temenos⁵¹ that we can think of this site as being planned as a temenos due to its rich stone quarry. In this case, it might have been that the long work needed for such big statues and the temenos-construction could not be financed any longer, maybe because of a change of the commissioner, and had to be left unfinished. In this case, it would have been a temenos⁵² which was never completed for the service of its worshippers. In either case, these two statues could neither be set up nor transported, whatever they were carved for. One good parallel for an unfinished overlifesize statue due to being miscarved in a quarry close to the sea for easy transportation is the one on Naxos (Apollonas)⁵³.

Most of the statues similar to the ones in the Museum of Adana were unearthed in sanctuaries on Cyprus such as the one in Golgoi (Athienou). According to the excavator of Golgoi our site can be thought of as a sanctuary with dedicated statues of differing styles⁵⁴. The statues in Vikla present with their dimensions a further proof for statues set up in sanctuaries. So it is most likely that the statues in Adana or their parallells handled here must all belong to sanctuaries with temenoi⁵⁵. As mentioned above, the existance of a temple is not always expected. Although in many sanctuaries a temple was set up after the mid 8th century B.C., a lot of sanctuaries never became a temple and remained in their simplest form as a temenos with an altar. The cult was worshipped in the open air and the temple was not the obligatory component of the sanctuary. All sorts of gifts were presented to the worshipped god and we know that especially statues as votives were placed in these open air temenos⁵⁶.

⁵⁰ Fuchs-Floren 1987, 151.

⁵¹ Hägg 2000, 284 ftn.24.

⁵² Fuchs-Floren 1987, 99.

⁵³ Fuchs-Floren 1987, 151 ftn.5

⁵⁴ Cesnola 1878, 105-124.

⁵⁵ Hermary 1998, 266.267.

⁵⁶ Hägg 2000, 280 ff ftn.10. 11. 22.

Discussion of Style and Dating

In dealing with Cypriote sculpture, style critique and dating is to be undertaken by the examination of the head because the broad bodies show very little development. This must have been a method to save money and time⁵⁷; the detailed work of the head was to reflect the varieties in the population to which the donor belonged. As the head of each statue in the museum of Adana being handled here is missing it is a challenge to try to date them. On the other hand, the preserved bodies of the statues in Adana can be grouped in the same three different types which form the basic ones found in Cyprus or abroad.

The Cypriote statuary is in a way a composition of different styles composed with such an indigenous taste that makes itself recognisable wherever it has been exported or wherever it was produced by Cypriote sculptors or by their schools. Minor works of Syro-Anatolian style with Ionian and Etruscan touch have much contributed to the Cypriote sculptor who worked to satisfy the taste of Greek customers in trade centres such as Naukratis or in religious centres such as Samos⁵⁸. In spite of an already existing Syro-Anatolian taste in Cyprus, its primary source of influence must have been Egypt where the step changing to lifesize statues was undertaken⁵⁹. The contact with Egypt (especially Naukratis)⁶⁰ with its strong connections to Eastern Greece (like to Samos) opened Cyprus to a new understanding. As Ridgway⁶¹ suggested, it is likely that in a 'mixed center' like Naukratis 'common workshops' must have emerged. Cyprus could now possess 'trading factories' in Syria, Egypt, Rhodes and Ionia. The beginning of this flourishing phase which falls in the time of Amasis (570-526 B.C.), defined also as the 'mixed oriental style'⁶², was to slow down as Cyprus stood in allegiance with Persia in 540 B.C.⁶³. But until the failure of the Ionian revolt in 499 B.C., when Cyprus was cut off from the

⁵⁷ Mylonas 1998, 209.

⁵⁸ Pryce 1931, 7. 8.

⁵⁹ Wriedt Sorenson 1994, 79.

⁶⁰ Jenkins 2001, 163. 166; Reyes 1994, 82.

⁶¹ Ridgway 1977, 33.

⁶² Myres 1914, 134.

⁶³ Gjerstad 1948, 370.

Greek world⁶⁴, the ‘Archaic Cypriote’ Style with strong influence of the Greek Archaic reflected upon statues.

The various sources of influence depend on the changing interest of Cyprus’ political intensions or on the interest of differing nations in Cyprus. So the reflection of foreign styles on Cypriote statuary (such as on other artefacts) depends largely on historical developments.

The questioning of style and its chronological setting for statuary in the round (including statuettes) has been worked out mainly by Gjerstad relying mainly upon the statigraphy of Ajia Irini and partly on the Mersinaki and Vouni styles⁶⁵. Modifications to this chronology have been offered by Schmidt⁶⁶, Vermeule⁶⁷, Karageorghis⁶⁸ and Mylonas⁶⁹; Mylonas has worked out a very detailed analysis of the bibliography on Cypriote sculpture and has criticized early researchers such as Gjerstad. In spite of this fact a brief summary of the ideas on Cypriote sculpture referred to by previous researchers should be stated here. Myres⁷⁰ classifies under the ‘oriental style, mainly Assyrian influence, about 700-650 B.C.’. He examines a group of statuettes which is comparable with the following statues in Adana: Inv. Nr. 2.1.83; 3.1.83 and 4.1.83 . Specially his Nr. 1004 comes close to our examples. He defines this votary statuette group as the most common type of statuettes in all Cypriote sanctuaries. The unfolded tunic, the fringed border of the mantle , the bare feet and the red paint are well comparable. Differing is only the right arm which is hung in the mantle, while in the Adana examples both arms are held beside the body. In the life-size examples we can find a very good parallel under his category of ‘oriental style’ dated 700-650 B.C. Here⁷¹ we see all the characteristics which are quite similar to the statues in Adana: Arms clinging to the body, bare feet, flat body and unfolded undergarment with

⁶⁴ Myres 1914, 137.

⁶⁵ Gjerstad 1948, 93 and 207-211.

⁶⁶ Schmidt 1968, 94

⁶⁷ Vermeule 1974, 287.

⁶⁸ Karageorghis 1998, xi.

⁶⁹ Mylonas 1998, 227.

⁷⁰ Myres 1914, 141-143,

⁷¹ Myres 1914, 217 Nr. 1352.

a mantle more folded and fringed at its border. Wriedt Sorenson⁷² also defines this type with the long undergarment and mantle with fringes or raised border along the edge worn in combination with a conical cap as the “Near Eastern Type” and dates it to the late 7th – mid 6th century B.C. He explains the contact of Cypriote kings to Near Eastern powers by putting emphasis on the fact that Cypriotes were paying tribute. He defines these statues as the statues of court officials. Gjerstad⁷³ on the other hand calls the earliest period as the ‘Cypro Archaic I’ and dates it to 700-600 B.C. not accepting any direct connection to Assyria and confines the monumental sculpture rather after the end of Assyrian domination in Cyprus. Under the term ‘mixed style’ Jenkins sees the Assyrian style, spread around the Mediterranean, with a concentration in Etruria⁷⁴. Research after the seventies, date the group till the end of the 6th century B.C.⁷⁵

According to Gjerstad, the ‘First Proto Cypriote’ Phase is the beginning of monumental sculpture with the relations to Egypt under Psammetichos I.⁷⁶ It was as a result of economical exchange, namely trade connections which awoke the interest of Cypriote sculptors to work in a ‘mixed style’. The contact with Egypt brought a wider aspect to Cyprus because of the connections to Ionia which on its terms was influenced by the Syro-Anatolian and Etruscan elements. Myres dates this group to 650-550 B.C. and defines it as the ‘mixed oriental style’ (with Egyptian influence)⁷⁷. As in the statue in Adana (Inv. Nr. 5.1.83), the lotus held by the female statues of this group is according to Tatton-Brown⁷⁸, a Phoenician creation, which had taken over elements of the Egyptian ‘lily’, called also the ‘paradise flower’ and is associated with youth, beauty, fertility and immortality⁷⁹. But the pendant on the necklace and the

⁷² Wriedt Sorenson 1994, 80.

⁷³ Gjerstad 1948, 350; compare with Reyes 1994, 60.

⁷⁴ Jenkins 2001, 172.

⁷⁵ Vermeule 1974,287; Ergülec 1972, 53; Wriedt Sorenson 1994, 80; Mylonas 1998, 127.191. 217

⁷⁶ Gjerstad 1948, 355; compare Lewy 1975, 74.78.

⁷⁷ Myres 1914, 219 Nr. 1356; compare with reyes 1994, 82.

⁷⁸ Tatton-Brown 1989, 98 Fig. 6.

⁷⁹ Martini 1990, 79 f.

combination with lotus is rather Cypriote⁸⁰. As Morkoe⁸¹ suggests for the male Cypriote votary sculpture of this period the style is not an Egyptian one but rather an Egyptianizing style of the Phoenician art; one can talk about “Egyptianizing tastes of the local Cypro-Phoenician population”⁸². The armlets of the male votive statues are also of Phoenician character⁸³. So we can trace an Egyptian influence in Cyprus which is taken through Phoenician⁸⁴ intercession. As an example, Morkoe gives the clothing of the Cypriote sculptures which follow the New Kingdom models, fashionable in Phoenicia in the 6th century B.C. (“whereas contemporary Egypt derived from Old Kingdom”). The dating of this group varies but it is most suggested that it runs from the late 7th century B.C. till about the end of the 6th century⁸⁵ B.C.

Gjerstad divides the ‘Neo-Cypriote’ style into two subsections: The ‘Eastern Style’ of this period is the Egyptian style modified with Syro-Phoenician and is dated from 560-520 B.C. to be later on continued under ‘Cypro-Greek’ (540-480 B.C.) with more Greek traits after the break of Cyprus with Amasis, now in allegiance to Persia, which had invaded Egypt in 525 B.C.⁸⁶. Egyptian influence was not abruptly broken off⁸⁷, but Cyprus now came in closer contact to the Ionian cities of Asia Minor through its connections to Persia. This coincides with the ‘Archaic Cypriote Style’ which would refer to the Adana statue with Inv. Nr. 1.1.83. Pryce⁸⁸ and later researchers suggest that the statue with a wreath on its head (probably like the lost head of 1.1.83) replaces the one with a pointed cap (probably like the lost heads of Inv. Nr. 2.1.83; 3.1.83 and 4.1.83). Both long and short hair is represented in this type⁸⁹. It is the type with the

⁸⁰ Jenkins 2001, 172.

⁸¹ Morkoe 1990, 112. 119.210.

⁸² Morkoe 1990, 119.

⁸³ Morkoe 1990, 119.

⁸⁴ Mylonas 1998, 195. 459.

⁸⁵ Wriedt Sorenson 1994, 80; Lewe 1975, 74. 77; reyes 1994, 82.

⁸⁶ Jenkins 2001, 163.

⁸⁷ Reyes 1994, 84.

⁸⁸ Wriedt Sorenson 1994, 83. Although the heads of the Adana statues do not exist we can find out in analogy how their heads must have been.

⁸⁹ Wriedt Sorenson 1994, 83.

heavily folded mantle with the chiton underneath. The mantle is worn like a Doric chiton being pinned at the shoulder⁹⁰. The figure interpreted as ‘Priest with a dove’ gives us a clue of how the Adana statue must have carried an offering with outstretched arms and how the head had looked; of course with the differing length of hair. Another similar example is the ‘Bearded Votary’⁹¹ dated 550-500 B.C. this time with short cut hair, not falling over the shoulders, similar to Adana Inv. Nr.1.1.83.

Wriedt Sorenson⁹² suggests that this group may represent celebrants (adorant) priests. His conclusion that neither the Near East nor Greece offered any predecessors of this type could represent a Cypriotic innovation which lasted for many centuries. He adds that the variety was limited and formulated.

After this group, during the Sub-Archaic Period (500-450 B.C.) a fall in the style and a stagnation emerged because of the increasing political power of Persia in Cyprus which had cut Cyprus from its Greek connections for a certain period⁹³.

According to Mylonas⁹⁴ Cypriote sculpture stands directly under Greek influence (as to be referred in the following section) and according to him Cypriote chronology for statuary is as follows: Early Archaic 670-600 B.C.; Ripe (Middle) Archaic 600-540 B.C. and Late Archaic 540-475 B.C.

Influences and Sculptors/Workshops

The statues in Adana and their parallels classified above show few differing types. The historical development of Cyprus shows that the island was open to influences of various countries with which it stood in contact. As Vermeule suggests⁹⁵ we see votiv statues dedicated by ‘different communal groups, iconography and even style expressing

⁹⁰ Myres 1914, 215, Nr. 1351.

⁹¹ Myres 1914, 218 Nr. 1355

⁹² Wriedt Sorenson 1994, 83.

⁹³ Reyes 1994, 85.

⁹⁴ Mylonas 1998, 226.

⁹⁵ Vermeule 1974, 287. 288.

different ethnic origins or regional political affiliations. Sculptors, obviously, could be as different in tastes and quality as the priests, politicians or peoples they represented'. He assumes Egyptian Cypriotes, Levantine Cypriotes, pseudo-Peloponnesian Cypriotes and Ionic Greek Cypriotes, set up their votive statues at the temple in Golgoi within a short time span.

According to Mylonas⁹⁶ the variety of dresses or hairstyles reflect various population groups but they do not reflect ethnic grouping; he suggests instead the common life of populations each donating to a sanctuary. In this way the personal power and social status of the donor would be reflected.

The intensification of binding Cypriote to Greek sculpture has found more and more acceptance⁹⁷. Greek elements must have influenced Cypriote sculpture and developments run almost parallel. Naturally the geographical distance makes itself remarkable and Cypriote sculpture seems somewhat more provincial. Greek influence on Cyprus occurs through the contact of Cyprus with Naucratis, Asia Minor and East Greek islands (Samos and Rhodes)⁹⁸. According to Mylonas⁹⁹ the only difference is that Greek sculpture follows the ideal man and young woman scheme, whereas the Cypriote sculpture lays emphasis on the social status and reflects the differences in age. But it is obvious that this fact can not be generalized for the whole Archaic period. The early Archaic examples do not have their parallels in the west. They are very flat and undetailed, especially at their rear. They are "nicht-organisch" and "ornamental"¹⁰⁰.

In my opinion, there is more than that. We cannot ignore the differences in the styles and the development as well as the changing tastes. So the different influences on the island have reflected in the statuary at various times: since the 12th century B.C. Cyprus was settled by different Greek tribes¹⁰¹. Contacts with Assyrians, Egyptians, Persians, Phoenicians

⁹⁶ Mylonas 1998, 90. 188 f.

⁹⁷ Lewe 1975, 2 ff.

⁹⁸ Mylonas 1998, 27. 99 ff. 155 f; Lewe 1975, 25.

⁹⁹ Mylonas 1998, 110.

¹⁰⁰ Lewe 1975, 31. 33. 38.

¹⁰¹ Hill 1972, 83 f.

and with Naucratis influenced these Cypriote Greeks considering oriental and Egyptian culture. The Greek component was first overrun by the oriental style till the second half of the 7th century B.C. when Cyprus statuary became comparable with the developments in Greece. During the second half of the 6th century B.C. we can see the strong Greek tendencies. So the massproduction of a heterogene mixed style gave way to a provincial Greek style¹⁰². In reference to the statues in the museum of Adana and the comparison material we can show this fact easily: 1.1.83 as the break out of Greek style after the oriental and Egyptian influences. We feel that the Cypriotic works were produced with an eye to the Greek market, which means a production in Greek taste; weather produced in Cyprus and exported or by Cypriotes being itinerant¹⁰³, taking their materials with them and working abroad¹⁰⁴. Sorensen¹⁰⁵ also suggests that Cypriote sculptors established workshops outside Cyprus or that were travelling around, sometimes with their material (exported limestone of Cyprus)¹⁰⁶. It is also possible that statues were exported just as potteries were. Reyes¹⁰⁷ also considers Cypriotes working under the influence of Eastern Greek tradition abroad or about Eastern Greek sculptors who had observed Cypriote work. But inspite of the “Greek Style” one can trace the strong Cypriote character: The dressed male kuros is significant. This is the connection between Cyprus and Ionia¹⁰⁸. So in the opinion of some scholars we see “Greek craftsmen responding to a demand already created by the success of Cypriote exports”¹⁰⁹.

102 Fuchs-Floren 1987, 413 ff.

103 Jenkins 2000, 158.161.

104 Jenkins 2001, 177.

105 Wriedt Sorensen 1978, 120.

106 Mylonas 1998, 75 ff.

107 Reyes 1994, 82; compare Lewe 1975, 29 f.

108 Jenkins 2001, 176 footnote 97.

109 Jenkins 2000, 153.

Conclusion

The statues, now preserved in the museum of Adana are not ancient exports¹¹⁰ or the work of Cypriote sculptors abroad. This is true of modern export or better called ‘smuggling’. The excavators define the statues in Adana as they were first found in the dig as being placed deliberately, not being thrown over each other as one would expect in a bothros. They must have been hidden there by the smugglers waiting for an opportunity to sell them. Such similar evidence is known from the fate of the statue of “The Dancer of Cape Phoneas”¹¹¹ Furthermore, as mentioned above the statues with preserved bodies in Adana can be grouped in three different styles which form the basic types found in Cyprus or abroad. This also shows that the smugglers planned to take one (Inv. Nr. 1.1.83 and Inv. Nr. 5.1.83) or three (Inv.Nr. 2.1.83; 3.1.83; 4.1.83) from each type and sell them. There is no known sanctuary in Adana or Cilicia like the one for in Samos, to accept votive statues in the Archaic period. As the result of our studies show, these statues in Adana all belong to the types we know from Cypriotic style with different influences. But it seems that all were carried from a sanctuary, maybe from the same sanctuary, as in the example of Golgoi, to Adana¹¹². In Golgoi, we have a good example of statues in differing styles which all stood next to each other. The main quarries of limestone are in Athienou (Agios Photios Golgoi) and Amathus. Centres of production and export are again in Golgoi, as well as Arsos, Idalion, and later Paphos, Kition and Kazaphani, Potamia, Karpassia, and Trikomo¹¹³. It is possible that the statues in Adana were stolen from one of these centres.

¹¹⁰ Lewe 1975, 26.

¹¹¹ Sinn 2000, 92 f.

¹¹² Out of an unknown reason they were all buried together until being found during the dig of a foundation for the construction of a fabric.

¹¹³ Mylonas 1998, 13. 142. 466. 468 f; Hogarth 1889, 53.

Abbreviations and Bibliography

- Bieber 1977 Bieber, M, Griechische Kleidung (Berlin 1977).
- Cesnola 1878 Cesnola, L.P di, Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples (N.York 1878).
- Cesnola 1903 Cesnola, L. P di, A Descriptive Atlas of the Cesnola Collection of Cypriote Antiquities in the Metropolitan Museum of Art, Vol I. (N.York 1885), II (N.York 1894), III (N. York 1903).
- Cesnola 1954 Cesnola, L.P. di (überarbeitet von L.Stern); Cypern, Seine Alten Städte, Gräber und Tempel (Jena 1954).
- Dikaios – Litt 1961 Dikaios, P. – Litt, D., A guide to the Cyprus Museum (Nicosia 1961).
- Ergüleç 1972 Ergüleç, H., Large-sized Cypriot Sculpture in the Museum of Istanbul. Corpus of Cypriote Antiquities 4 -Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XX:4- (Göteborg 1972).
- Freyer-Schauenburg 1974 Freyer - Schauenburg, B, Bildwerke der archaischen Zeit und des strengen Stils. Samos XI (Bonn 1974).
- Fuchs – Floren 1987 Fuchs, W – Floren, J, Die griechische Plastik I. Die geometrische und archaische Plastik (München 1987).
- Gjerstad 1948 Gjerstad, E., The Cypro-Geometric, Cypro-Archaic and Cypro-Classical Periods. Vol. IV Part 2 (Stockholm 1948).
- Gunnis 1947 Gunnis. R., Historic Cyprus (London 1947).
- Hägg 2000 Hägg, R, Archäologie der Heiligtümer, in: Borbein, A.H. - Hölscher, T. - Zanker, P, Klassische Archäologie (Darmstadt 2000),
- Hermay 1998 Hermay, A, Votive offerings in the Sanctuaries of Cyprus, Rhodes and Crete during the Late geometric and Archaic Periods. (eds. Karageorghis, V - Stampolides, N.W, Eastern Mediterranean (Athens 1998) 266-272.
- Hill 1972 Hill, G., A History of Cyprus (Cambridge 1972).
- Hogarth 1889 Hogarth, D.G., Devia Cypria. Notes of an Archaeological Survey in Cyprus (London 1889).
- Hopkins, 1955 Hopkins, C., Oriental Evidence for early Etruscan Chronology, Berytus XI, 1955, 75-84.
- Jeffery 1918 Jeffery. G., A Description of Historic Monuments of Cyprus (London 1918).
- Jenkins 2000 Jenkins, I, Cypriot Limestone Sculpture from Cnidus. Ed. Tsatskhladze, G-Prag, A.J.N.W-Snordgrass, A.M Periplous. Papers on Classical art and Architecture presented to Sir J. Boardman (2000).

- Jenkins 2001 Jenkins, I., Archaic Kouroi in Naucratis: The Case for Cypriot Origin, *AJA* 105, 2001,163-179.
- Karageorghis 1964 Karageorghis, V., Sculptures from Salamis (Nicosia 1964).
- Karageorghis – Styrenius – Windbadh 1977
Karageorghis, V. – Styrenius, C.G – Windbadh, M.L., *Cypriote Antiquities in the Medelhavsmuseet, Stockholm (Stockholm 1977).*
- Karageorghis 1988 Karageorghis, V., *The Coroplastic of Ancient Cyprus Vol. III (Nicosia 1998).*
- Kyrieleis-Tatton-Brown 1989
Kyrieleis, H - Tatton-Brown, V. (ed.), *Cyprus and the East Mediterranean in the Iron Age (1989).*
- Lewe 1975 Lewe, B., *Studien zur Archaischen Kyprischen Plastik (Dortmund 1975).*
- Martini 1990 Martini, W, *Die Archaische Plastik der Griechen (Darmstadt 1990).*
- Morkoe 1990 Morkoe, G.E., *Egyptianizing Male votive Statuary From Cyprus: A Reexamination, Levant 22, 1990, 111-122.*
- Mylonas 1998 Mylonas, D.G., *Archaische Kalksteinplastik Zyperns (Ph.Dissertation Uni.Mannheim 1998).*
- Myres 1899 Myres, J.L., *A Catalogue of the Cyprus Museum (Oxford 1899).*
- Myres 1914 Myres, J.L., *Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities From Cyprus (New York 1914).*
- Özgan 1978 Özgan, R., *Untersuchungen zur archaischen Plastik Ioniens (Bonn 1978).*
- Payne – Macworth-Young 1950
Payne, H. – Macworth-Young, G., *Archaic marble Sculpture From the Acropolis (London1950).*
- Pryce 1931 Pryce, F.N., *Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities of the British Museum I 2, Cypriote and Etruscan (1931).*
- Reyes 1994 Reyes A.T., *Archaic Cyprus (Oxford 1994).*
- Ridgway 1977 Ridgway, B.S., *The Archaic Style in Greek Sculpture (Princeton 1977).*
- Riis – Moltesen – Guldager 1989
Riis, P.J. – Moltesen, M. – Guldager, P., *Catalogue of Ancient Sculptures I. Aegean, Cypriote and Graeco-Phoenician. The National museum of Denmark-Department of near Eastern and Classical Antiquities (1989).*

- Schmidt 1968 Schmidt, G., *Kyprische Bildwerke aus dem Heraion von Samos. Samos VII* (Bonn 1968).
- Schrader 1905 Schrader, H., *Archaische Marmorskulpturen im Akropolismuseum zu Athen* (1905).
- Schürmann 1984 Schürmann, W., *Katalog der kyprischen Antiken im Badischen Landesmuseum Karlsruhe, Corpus of Cypriote Antiquities 9. Studies in Mediterranean Archaeology XX* (Göteborg 1984).
- Sinn 2000 Sinn, U., *Einführung in die Klassische Archäologie* (München 2000).
- Sophocleous 1985 Sophocleous, S., *ATLAS des Representations, Chypro-Archaiques des Divinites* (Göteborg 1985).
- Spivey 1996 Spivey, N., *Understanding Greek Sculpture* (London 1996).
- Tatton-Brown 1989 Tatton-Brown, V. (ed), *Cyprus and the East Mediterranean in the Iron Age. Proceedings of the Seventh British Museum Classical Colloquium, April 1998* (1989)
- Vandenabeele 1986 Vandenabeele, F., “Phoenician influence on the Cypro-Archaic Terracotta Production and Cypriot Influence Abroad”, *Acts of the International Archaeological Symposium “Cyprus between the Orient and Occident”* (1986).
- Vandenabeele – Laffineur 1994 Vandenabeele, F. – Laffineur, R. (ed.), *Cypriote Stone Sculpture. Proceedings of the Second International Conference of Cypriote Studies, Brussels-Liege, 17-19 May, 1993* (1994).
- Vermeule 1974 Vermeule, C.C., “Cypriote Sculpture, the Late Archaic and Classical Periods: Towards a More Precise Understanding”, *AJA* 78 (1974) 287-290.
- Wriedt Sorensen 1978 Wriedt Sorensen, L., *Early Archaic Limestone Statuettes in Cypriote Style. A Review of their Chronology and Place of Manufacture, RDAC, 1978, 111-121.*
- Wriedt Sorensen 1994 Wriedt Sorensen, L., *The Divine Image ? Proceedings of the 2nd International Conference of Cypriote Studies.* (ed) Vandenabeele, F. – Laffineur, R., *Cypriote Stone Sculpture. Brussels-Liege 17-19 May 1995* (Brussels 1994) 79- 89.
- Yon 1974 Yon, M., *Salamine de Chypre V. Un Depot de Sculptures Archaïques* (Paris 1974).

COMMERCIAL TIES OF CILICIA BY MEANS OF HELLENISTIC AND ROMAN AMPHORAE

(LEV. 17-19)

Ahmet Kaan ŞENOL - Gonca CANKARDEŞ-ŞENOL*

ÖZET

Kilikia Bölgesi, Hellenistik ve Roma Dönemlerinde, Doğu Akdeniz’de ticari amphora üreten önemli merkezlerden biridir. İ.Ö. IV. yüzyılda başlayan ve İ.S. VI. yüzyılın sonuna kadar devam eden yoğun şarap ve zeytinyağı üretimi bölgenin ekonomisinde önemli yer tutmaktadır. Kilikia Bölgesi’nde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve kazılarda yerleri saptanan atölyelerde üretilen amphoralar Akdeniz’in bir çok merkezine ulaşmıştır. Bu amphoraların, ekonomik tarihin yazılmasında önemli maddi kanıtlar olarak kullanıldığı düşünüldüğünde, tipolojik çalışmalarla tanınmalarının ve tarihleyici özelliklerinin önem kazandığı görülmektedir. Bu çalışmada Kilikia Bölgesi’nde üretildiğini düşündüğümüz ve “Nagidos grubu” olarak adlandırdığımız yeni bir mühürlü amphora grubu tanıtılmaktadır. İ.Ö. III. yüzyıla terihlenen bu mühürlü amphora grubunun yanında Pamphylia amphoraları olarak tanımlanan ve Kilikia’da da üretilen amphoralarla Kilikia Bölgesi’nin önemli ihraç ürünü olan reçineli şarapın taşındığı Agora G199 amphoraları ayrıca Pompei V, Agora M 54, Zemer 40 ve LR 1 amphoraları incelenmektedir.

Cilician Commerce and Trade Relations

Although the earlier period of Cilician exports is still uncertain except the commerce of grain to Cyprus which was rather important during the Classical Period¹, the archaeological evidence, such as coins but mainly amphorae points out an agricultural production of this region. This issue will be the focus of argument in this paper.

* Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kaan Şenol – Yrd. Doç. Dr. Gonca Cankardeş-Şenol, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. 35100 Bornova, TR-İzmir.

¹ Heichelheim 1964, p. 49.

Cilicia was known as a production center of wine, sesame, linen, fish and fish sauces, almond, fruits and vegetables, especially pumpkin, from the early Hellenistic to Byzantine Periods². We should point out that the forest resource of the region was very attractive for having raw material in need of the fleets of Eastern Mediterranean centers, especially Egypt³. However, Rauh has proposed that the production of olive oil and the viticulture of Cilicia increased because of lessening the trees for timber trade⁴, the amphora symbols on the coins of the region proved that production of wine and olive oil must have been important, even in the Classical Period as in the Roman Era. The viticulture and the commerce of timber and forest crops still continued synchronically in the Roman Period, as known by the written sources⁵. Moreover, the Cilician amphora producers took into consideration the need of energy for firing the kilns so that the mass production of Cilicia from the fourth to the seventh centuries could have been flourished. Another acceptable evidence of the production of wine in Cilician Region is the remarks of ancient authors who mentioned that some special vines were brought to Egypt in order to reach a good quality of wine as they did the same for Chian, Thasian, Mendean and Maroneian vines⁶.

The Amphorae Produced in Cilicia

The notable evidence comes from the site of Nagidos which has been recently excavated by Mersin University. The coins of Nagidos dated to the fourth century BC bear a different type of amphora and this can be considered as the earliest evidence which may show the amphora production of the site (Fig. 1). This amphora type seen on the coins is globular and pear shaped with a long pointed foot resembling to Mendean amphorae produced in the fifth and fourth centuries BC (Fig. 2). In fact,

² For sesame, see Columella XI, 2, 56; for linen in Tarsus, see Dion de Pruse XXXIV, 21; Heichelheim 1970, p. 52; Johnson 1949, p. 107-151.

³ Jones 1937, p. 199; Strabon XIV, 6, 5; Plinius NH, XVI, 203.

⁴ Rauh-Slane 2000, p. 329.

⁵ The south eastern corner of Asia Minor was rather important resin source of Egypt. The resin using as an isolation substance was provided from Anemurion as mentioned on some papyrus dating to the third-fourth centuries AD. Kruit-Worp 2000, p. 98.

⁶ Lewis 1988, p. 140; Schnebel 1925, p. 252; Rostovtzeff 1941, p. 975; Plinius, NH XIV, 74-75

among the amphora finds imported to Nagidos we have already noticed a good deal of Mendeian amphorae fragments. Due to the commerce between two centers, it is natural to imitate the Mendeian amphorae which were well reputed in the Mediterranean markets.

The amphora stamps are also considered to be important evidence to demonstrate the amphora production in the region. Till today, the studies on stamped amphora handles have demonstrated that some special groups among all those attributed to the known amphora producer centers are easily distinguished with regard to the characteristic of their clays, the form of handles and inscriptions they bear. These groups dated to Hellenistic Period are named mostly by V. Grace according to the names appearing on the stamps, as *Parmeniskos*, *Nikandros*, *Petos* and *Pistos* Groups. The latest group, called “*Pistos Group*” is known with a bunch of grape in the middle and some letters around reading *P...stou* (Fig. 3). Its reddish clay is micaceous and calcereous with some inclusion of grits. Depending on the characteristic of clay, Grace has pointed out its resemblance to Thasian fabric and dated them to the third century BC⁷. Stamps of this group have mostly been recorded in the Eastern Mediterranean centers such as Alexandria (Egypt)⁸, Salamis (Cyprus)⁹, Tarsus¹⁰ and Nagidos¹¹ (Cilicia-Anatolia) and Ras el Bassit¹² (Syrie), with the exception of three samples from Thasos¹³ and Troia¹⁴ in Northern Aegean Sea and Satu Nou in Black Sea¹⁵. Regarding to these finds, we have identified mainly five groups based on the style of the grape symbol and the inscription they bear¹⁶.

⁷ Grace 1950, p. 146, nos. 85-87.

⁸ Şenol 2000, p. 375, no. 181 and p. 380, no. 189; Breccia 1907, p. 81, no. 137. Several stamps are held in the Benaki Collection in the Greco-Roman Museum in Alexandria (M/ABC 477, 508-511; P11076, 11090 and 11102, unpublished).

⁹ Calvet 1972, p. 67, no. 143 and p. 68, no. 144; Calvet 1978, p. 230, no. 70, pl. LVI.

¹⁰ Grace 1950, p. 146, nos. 85-87, fig. 118.

¹¹ These are very recent finds (Inv. nos. NAG. 2000/241, 246, 394 and NAG. 2001/518).

¹² Empereur-Hesnard 1987, p. 58, no. 5, pl. 2 (this group was first presented in this article) and some other unpublished stamps belonging to this group from the mentioned site (Personal communication with J.-Y. Empereur).

¹³ Unpublished. Personal communication with J.-Y. Empereur.

¹⁴ Panas-Pontes 1998, p. 250-251, no. 94, fig. 26.

¹⁵ Conovici-Irimia 1991, p. 168, no. 335, fig. 16.

¹⁶ These groups will be discussed in detail in an article in the publication of the Nagidos excavations.

During the excavations at Nagidos in 2000 and 2001¹⁷, besides four stamps of Pistos Group, we realised that a certain group of stamps, although very resembling to Pistos Group, began to be notable both in style and quantity¹⁸ with five samples all of which seem to be from the same die¹⁹. The only published identical stamp was attested in Cyprus and dated to the end of the third century BC with regard to a Rhodian stamp naming the fabricant Aristion²⁰. Another identical unpublished stamp, now held in the Greco-Roman Museum in Alexandria, was found during the excavations in the site of the new Library of Alexandria²¹. All these stamps bear a large *nu* above, a pomegranate symbol²² in the middle with a short twisted stalk below and *alpha* or *delta* on the upper right of the symbol²³.

On the stamps, we think that the letters nu and alpha or delta are used referring to the abbreviated form of the ethnic of Nagidos (NA for ΝΑΓΙΔΕΩΝ or ΝΑΓΙΔΙΚΟΝ) as seen on the coins²⁴, and the pomegranate symbol to the goddess adored here²⁵. When combining all these clues, it seems possible that the production place of this group, now we are in a position to call it as “Nagidos Group”, is most probably in the territory of Nagidos, although we have not discovered the workshops yet (Fig.4). The reddish clay²⁶ of the group is micaceous and calcereous, just as of the Pistos

¹⁷ I would like to thank Prof. Dr. Serra Durugönül for her kind permission to study on the stamps from this group found in the excavations at Nagidos.

¹⁸ It is known from published samples that in no other centers, stamps belonging to these groups have been recorded in that quantity more than at Nagidos.

¹⁹ NAG. 2000/130, 214 and NAG. 2001/451, 457, 471.

²⁰ Calvet 1972, p. 68, no. 145, fig. 157 (here the fabricant has been given to Period II (c. 240-210) of Rhodian stamp chronology. But the presence of his stamps in the Pergamon deposit, he is dated to Period III, c. 210-175 BC).

²¹ I had an opportunity in 2001 to study on the stamps coming from this site, called Bibliotheca Alexandrina. This stamped handle was numbered as BA 311.

²² Note a stamp from Nagidos having the same symbol in a circular frame without any inscription or monogram (NAG. 2000/201).

²³ On one sample from Nagidos, above the letter nu, a small dot is seen probably representing the letter omicron, or it is only the rest of a small piece of clay which misleads us to interpret it as the letter nu. Since on other stamps this is not clear.

²⁴ Durugönül 2001, p. 431.

²⁵ The goddess Aphrodite is known to be worshipped at Nagidos and one of her attributes is a pomegranate.

²⁶ HUE 2.5 YR 5/8 red.

Group. We know from other material of Nagidos that besides buff-coloured clay, reddish clay is also available in the region. The resemblance of the clay and the profiles of lips and handles of both groups draws our attention to suggest that the production center of Pistos Group is most probably in the same area and they both were produced in the same period. The contexts at Nagidos have provided ceramic material datable to the third century BC.

In the middle of the Hellenistic Period, the pirates encouraged by the serrated coasts of the region, started to run wild by using the gap of the authority in the east of the Mediterranean Sea²⁷. The alliance pacts were signed between the rival cities in order to continue their commercial activities without problems, until the achievements of Pompei²⁸. Unfortunately the crisis created by pirates effected the economy of the region after the second half of the second century BC²⁹.

The interest in Cilician products existed even in a century before the corruption of the commerce, according to the records in the archives of Zenon. The export of wine and honey from Korakesion to Egypt was documented in the records of Apollonios³⁰. The interest towards Cilician wine consequently increased in the period of quarrel between the chiefs of trade such as Rhodes, Cnidos and Cos. The containers used for commercial goods of Cilicia in the third century BC is not known, however, a new type –called Pamphylian amphorae– appeared just after this period, mainly in the East Mediteranean markets (Fig.5)³¹. Although the production center has not been located in Pampylia until now, the waste products of similar amphorae have been discovered in the deposits of Syedra workshops

²⁷ Berthold 1984, p. 227.

²⁸ Hassall-Crawford-Reynolds 1974, p. 195-220; Sherwin-White 1976, p. 1-14.

²⁹ Heichelheim 1970, p. 49.

³⁰ Orrieux 1984, p. 84; Among the texts refers the name of Korakesion only the Michigan text mentions wine. Kruit-Worp 2000, p. 81-2; P. Michigan Zenon. 1 (22)

³¹ These amphorae are called Pamphylian because of the existence of Pamphylian names on the stamps of their handles. Grace has published some complete Pamphylian amphorae and stamps from Delos, Athens and Alexandria with later examples dated from the first to the third centuries AD. Grace 1973, p. 180-208; for the Pamphylian amphora stamps, See, Brixhe 1976, p. 295-300; Grace-Petropoulakou 1970, p. 284; Slane 1986, p. 282; Calvet 1993, p. 74-75, nos. 110-1 ; Sztetyllo 1976, p. 9-109; Prof. Brixhe is preparing the publication of the corpus of Pamphylian amphora stamps.

during the surveys³² which may be related to the commercial activity of Western Rough Cilicia.

The local administrators of Cilicia effected by the general view of the period, realized that the agricultural potential was not enough to provide the alimentation of the public³³, so the commerce became vital importance of Cilicia for the economies of coastal cities³⁴. The roads between the coastal cities and their hinterlands were constructed, in order to supply the goods to the ports, so the sea trade of Cilicia started to boom proved by the existence of Agora M 54, G 199 and Pompei V amphorae throughout the Mediterranean centers in the beginning of the first century AD. The increasing performance of the Cilician merchants enabled them to export their goods beyond the Red Sea by using the transit trade of Alexandria and desert roads. The evidence of Alexandrian transit trade of Cilicia can be seen in Mons Claudianus which was located on the road of the Red Sea ports of Egypt. Among the finds in the surveys, Cilician M 54, Zemer 41 and certainly LR 1 amphorae have been identified³⁵.

Agora G 199 amphorae or so called pinched-handle amphorae (Benghazi MRA4; Zemer 41; Williams Type A; Mau XXVII/XXVIII) were the most common local mass production of Cilicia between the first and the fourth centuries AD, by the evidence of discovering 5 different fabrics during the archaeological surveys (Fig.6)³⁶. Another similar type of this distinctive form with pinched handles and solid knobbed spikes with mushroom type attachments, with regard to the clay compositions, were produced in Paphos³⁷. These amphorae were divided into two different clay groups. While Cilician fabric is light pinkish (7.5 YR 6/6 reddish yellow), micaceous and well fired, the amphorae produced in Cyprus has buff-creamish-yellowish colour (10 YR 8/6 yellow) and is non-micaceous fabric. These bulky amphorae with a capacity of c.50 lt., are considered as the evidence of wine trade of both regions³⁸. However, they have some

³² Rauh-Slane 2000, p. 322, fig. 8. 8-12.

³³ Hopwood 1991, p. 305.

³⁴ Plinius NH II, 127; Tacitus, Hist II. 98; Lucianus, hars. VII, 259.

³⁵ Tomber 1996, p. 43-44.

³⁶ Rauh 1999, p. 341; Rauh-Slane 2000, p. 328.

³⁷ Hayes 1977, p. 100.

³⁸ Zemer 1977, p. 52.

smaller versions as we are used to observing for most of the amphora forms –fractional or not–, some miniature models of this form with the capacity of 1.5 - 2 lt. are discovered as Spatheian amphorae³⁹.

The earliest examples of pinched handle amphorae have been dated to the third quarter of the first century AD in Pompei. Although in the excavations of the centers around Mediterranean, these amphorae have been found in number of contexts dated from the second half of the first to the fourth centuries AD, an absolute form development has not been constituted till today⁴⁰. These amphorae are known as well distributed forms especially to the Eastern Mediterranean consumption centers as Berenice, Alexandria, Athens, Corinth, Benghazi, even to Palestine, Sinai and naturally their native lands, Cyprus⁴¹ and Cilicia⁴². Among these two production centers, Cypriot Agora G 199 amphorae have been used for exportation more intensively than the Cilician products⁴³ which were used for inner commerce, according to the clay observations.

After the elimination of the troubles caused by pirates, the commercial activity of the region started to increase and consequently, the new types of amphorae appeared such as Pompei Type V (Fig 7) and Agora M

³⁹ Small versions of pinched handle amphorae are held in the Bodrum Underwater Museum. AlpözeBerkaya-Özdas 1995, p. 75, Inv. no. 9.1.95; Another miniature model of Zemer 41 amphora has a capacity of 1.59 lt. and is held in İçel Museum. Şenol-Kerem 2000, p. 96, no. 20 (Inv. no. 94.17.25).

⁴⁰ In Athenian Agora, see Robinson 1959, p. 43, G199, L11, M239; in Kerameikos, see Böttger 1992, p. 340, taf. 99.6, kat. no. 65; in Marina el Alamein, see Daszewski-Majcherek-Sztetyllo 1990, p. 49, fig. 12.4; Majcherek 1993, p. 215; in Caesarea, see Riley 1979, p. 186; in Berenice, see Riley 1970, p. 187, fig. 32; in Pelusium, see Ballet 1993 p. 16; in Israel, see Zemer 1977, p. 52, no. 41, pl. XV; in Ostia, see Panella 1974, p. 474-476; in Corinth, see Slane 1994, p. 136, no. 24, pl. 34; in Sinai Arthur-Orwen 1998, p. 199; in Ayios Philon, see Plat Taylor-Megaw 1981, p. 248, nos. 479-81; in Paphos, see Hayes 1991, p. 91-92, Type III, pl. XXIV, nos. 3, 6-8; Hayes 2000, p. 286, fig. 3; in Tomis, see Opait 1996, p. 209, pl. 10, 9A-B.

⁴¹ A shipwreck found near Dtirousha-Kioni at the extreme western point of Cyprus contains a cargo of Agora G199 amphorae. However, we do not know whether it was sunk while entering to or leaving the port. Leonard 1995, p. 236.

⁴² Williams 1989, p. 92-93.

⁴³ The Cypriot Agora G199 amphorae found during the prospections at Bir Abu Qreiya, Wadi Gerf and Dweig which are located on the desert road between Coptos and Berenice. Ballet 1996, p. 820; G. Majcherek claimed that the majority of these amphorae found in the excavations at Marina el Alamein in Egypt were produced in Cyprus although they have two different clay groups. Daszewski 1995, p. 31-32.

54⁴⁴. Although these amphorae are thought to have been produced near Aigeai after the archaeological prospections around the bay of Iskenderun⁴⁵, none of the workshops or deposits has been excavated until now. Pompei V amphorae have influences of late rhodian amphorae according to the general proportions of the form except its triangular rims and distinctive grooved handles. Moreover, these amphorae have flat ringed bases which is not familiar to the commercial amphorae produced in Anatolia during the Early Roman Period.

The Pompei V amphorae and naturally the content of them –we do not know what they carried– have never been abundant in the Mediterranean commercial history although they were produced during the Pax Romana. While these amphorae were found in a context dated to the c.79 AD in Stabia⁴⁶, the latest examples have been dated to the beginning of the second century AD in Athenian Agora⁴⁷. The general dispersion of these amphorae shows some similarities with Agora G 199 amphorae. The examples of Pompei V amphorae have been found in the excavations in Athens, Kerameikos⁴⁸, Argos, Alexandria and Tarsus.

The production center of Agora M 54 amphorae has been found out during the surveys of J.-Y. Empereur and M. Picon in Cilicia (Fig.8). They discovered the waste production areas of Agora M 54 amphorae in Elaioussa Sebaste and Aigeai located in the eastern part of Cilicia, and Seleuceia Pieria⁴⁹. Although a chronology of this type has not been formed yet, they are considered to have been produced from the end of the first century to the second century AD, based on the stratigraphical data from the Athenian Agora, Keramaikos, Paphos, Alexandria, Berenice and Delos⁵⁰.

⁴⁴ This form was first classified in Pompei and called Pompei V, relating to the finding place as the production center has not been discovered. CIL IV, nos. 2731-2.

⁴⁵ Empereur-Picon 1989, p. 137, fig. 20-21.

⁴⁶ Caro 1987, p. 72, fig. 88, no. 85.

⁴⁷ Grace 1961, p. 13, fig. 33.

⁴⁸ For a selected bibliography of this form, see Böttger 1992, p. 370 and Empereur-Picon, 1989, p. 237, with note. 31.

⁴⁹ Empereur-Picon 1989, p. 232; Empereur-Garlan 1992, p. 13, fig. 2; Abadie-Reynal 1992, p. 361; Satre 1995, p. 298.

⁵⁰ Hayes 1991, p. 93, nos. 31-32, pl. 25, fig. 3; in Keramaikos, see Böttger 1992, p. 338-339, taf. 99.2, kat. nos. 55-60, abb. 1.12; in Berenice, see Riley 1979, p. 146, D106; in Alexandria, see Empereur 1999, p. 397, Inv. Alex. G.1006, for two different scales of Agora M 54 amphorae, see Senol 2002a; in Athens SEE, Robinson 1959, M54.

The Agora M 54 amphorae or so called *Pseudo-Cos en cloche* were more common in the Eastern Mediterranean centers rather than in occident, particularly in the Cilician Region⁵¹ and Cyprus. Nevertheless, the content of this form has not been discovered yet. In spite of the lack of evidence, except our knowledge on non-existence of pitch inside the jars, as a conventional belief, one should bear in mind that these amphorae may have been used to carry olive oil of the region.

These amphorae have not been distributed widely as Pompei V amphorae. They have been found in the eastern markets such as Myus Hormos (Quseir) and Alexandria in Egypt⁵², in Agia Napa located in the south-east of Cyprus, and the Levant Region⁵³.

DR 2-4 types, considered as the imitation of Koan amphorae (Augst 5; Peacock-Williams 10; Ostia LI; Cam.182-183; Callender 2; Benghazi ER4) are known as the most diffused form of Roman amphorae (Fig.9). Although they were first produced in the same workshops of DR 1 amphorae in Campania region after 50 BC⁵⁴, they have been in demand until the end of the second to the beginning of the third centuries AD. Because of its strong structure and distinctive features, which were accepted in foreign markets, they have been produced in numerous centers with small differences in form, in the Mediterranean Basin such as Gallia, Tarraconensis, Narbonensis, Western Anatolia (Myndos, Knidos, Kos, Theangela, Halikarnassos), Rhodes, Cilicia, and even in Egypt and until Britannia⁵⁵. Apart from the located workshops, the clay analysis related with the production centers call attention to the diversity of some undiscovered workshops which produced DR 2-4 amphorae; these workshops have not been discovered yet⁵⁶. Among these different forms of DR 2-4

⁵¹ Senol-Kerem 2000, p. 92, no. 15.

⁵² Ballet 1996, p. 821, with note 71; Whitcomb-Johnson 1980, pl. 27.f.

⁵³ Hadjisavvas 1997, p. 82, fig. 67, no. 13.

⁵⁴ Arthur-Williams 1992, p. 250.

⁵⁵ In Tarraconensis, see Tchernia 1987, p. 328-329; Sciallano-Liou 1985, p. 12-23; Lund 1993, p. 123; in the Western coasts of Anatolia and the islands, see Empereur-Picon 1989, p. 225; in Britannia, see Sealey 1985, p. 128-30; Empereur-Hesnard 1987, p. 23, for Egyptian manufacture, see Empereur 1986, p. 599-608; Empereur-Picon 1992, p. 145-152; Empereur-Picon 1989, p. 228-229; Empereur-Picon 1999, p. 75-91; Şenol-Şenol 2000, p. 125-133.

⁵⁶ Berker-Constantin-Desbat 1986, p. 69; Peacock-Williams 1986, p. 88; Empereur-Picon 1986, p. 112.

amphorae, type 4 is considered as one of the earliest amphora type which seems to have been influenced by Campanian production⁵⁷.

Although a complete example of a DR 4 amphora has not been discovered, or at least not published, from the excavations at production centers in Cilicia until now, the distinctive peculiarities of DR 4 amphora fragments found from the surveys have proved the manufacture of this form in the region. After the first amphora surveys of Cilicia, Empereur suggested that these amphorae were produced on the coasts of the region, at least in two different workshops one of which was located at Aigeia and the second must have been between Tarsus and Antakya. The recent surveys done by Rauh in Rough Cilicia have demonstrated the deposits of the workshops near Selinus⁵⁸.

Although DR 2-4 amphorae are known as wine containers, they are used for some other local products in different regions, such as defretum, sauces, fruits and olive oil in minor quantity⁵⁹. The DR 4 amphorae produced in Cilicia should have been used for wine trade according to the ancient sources and the evidence from the surveys and the excavations. R.Tomber has pointed out a relation between DR 2-4 amphorae of the region and the famous Laodicean wine from the archives of Nicanor, we know the distribution of this type from Egypt to India⁶⁰. The clay compositions of Dressel 2-4 amphorae found in the excavations at Mons Claudianus have close relations with Cilician LR 1 amphorae that started to be produced after the fourth century AD⁶¹. In addition to the clay resemblance, as they have form characteristics close to Cilician DR 4 amphorae, we agree with the suggestion of Tomber that the Laodicean wine was carried by these amphorae⁶². Moreover, if we take into

⁵⁷ Freed, J., "Adaptation of the Form of the Koan Amphora to the Production of 'Dressel 2-4' Amphoras in Italy and Northeastern Spain", RCRF, XXIst International Congress 1998, Ephesus and Pergamum.

⁵⁸ Rauh-Slane 2000, p. 324, fig. 14.

⁵⁹ For Tarraconensian wine, see Tchernia 1971, p. 38-84; Tchernia-Zevi 1972, p. 35-67; for Coan wine, see Will 1989, p. 306; for Aminnean wine, see Desbat-Lequément-Liou 1987, p. 162.

⁶⁰ Fuks 1951, p. 207-216.

⁶¹ The Cilician DR 2-4 amphorae display the range of orange red and buff colors (2.5 YR 5/6-6/6 - 10 YR 8/4) and includes limestone, a few mica, red or black grits and quartz particles.

⁶² Tomber 1998a, p. 214.

consideration the proposed dates⁶³ of the Laodicean wine commerce between Laodiceia ad Mare and the Red Sea, Gulf of Aden and India, we may confirm that not only Laodicean but also successive wine of the region after the end of the first century AD may have been transported by DR 2-4 amphorae to the Eastern markets⁶⁴.

After the troublesome centuries due to struggles in the Roman Empire, the Cilician commerce revived in the late fourth century AD⁶⁵. Zemer 40 and LR 1 amphorae were produced abundantly owing to the diminishing rates of taxes applied on local producers in this period. Zemer Type 40, which are also called carrot-shaped amphorae, are well diffused in the late Roman commerce according to the evidence in the excavations and the shipwrecks in the Mediterranean Basin (Fig.10). As the workshops of these amphorae in the eastern Mediterranean and the Black Sea coasts have determined, the concentration of Zemer 40 amphorae around these two regions, became more clear. After the excavations maintained by French archeologists in Sinope, an important production center of these amphorae which sustained its activity from the fourth to the fifth centuries AD was discovered in the city⁶⁶. Besides, the investigations during the excavations around Black Sea proved that this form continued to have been produced until the beginning of the seventh century AD⁶⁷.

Apart from the North Sea manufacture of Zemer 40, the minor production of North Syria or/and Cilicia (particularly Seleuceia Pieria) is distinctive. The surveys of Empereur and Picon proved that these amphorae started to be produced in Cilicia just before the famous LR 1 amphorae which flooded in the Mediterranean commerce after the fourth century AD⁶⁸. On the other hand, the clay analysis of the samples found in the Eastern Mediterranean

⁶³ Periplus Maris Erythraei 6, dates mid first century AD. Whitehouse 1990, p. 489-93; Casson 1991, p. 8.

⁶⁴ For the bibliography on the distribution of these amphorae in Egypt, see Tomber 1998a, p. 216; for the Indian diffusion, see Sedov 1996, p. 11-29; Slane 1992, p. 204-215; Will 1992, p. 151-166.

⁶⁵ Kislinger 1998, p. 204.

⁶⁶ Kassab Tezgör 1996 b, p. 277-291; Kassab Tezgör 1996a, p. 335-354; Garlan-Kassab Tezgör 1996, p. 331, fig. 11; Kassab Tezgör-Tatlıcan 1997, p. 20; Kassab Tezgör-Tatlıcan 1999, p. 316-317.

⁶⁷ Sazanov 1995, p. 185-196.

⁶⁸ Empereur-Picon 1989, p. 232-3.

centers demonstrated that some of them must have been produced in Sinop⁶⁹. One can think a possible relation between Sinopean and Cilician potters as we realize some inspirations of the amphorae produced in both regions. From this point of view, after the Sinopean carrot-formed amphorae had been imitated in Cilicia, similar form aspects of Cilician LR 1A amphorae appeared in Sinopean white clayed manufacture.

The carrot-formed amphorae produced in the territory of Cilicia were found particularly in the excavations in the Eastern Mediterranean centers and in the cargoes of the shipwrecks discovered nearby these regions⁷⁰. The interest of neighboring areas to Cilician wine can be explained by the period of booming the viticulture in Cilicia started in the fourth century AD.

The Eastern Mediterranean agricultural centers attached importance to wine production after the decline of the Italian wine production during the beginning of the fourth century AD⁷¹. The domination of the Mediterranean markets of the Eastern centers was proved by the overwhelming existence of LR 1 amphorae (August 58; Ballana 6; Benghazi LR1; Thomas Bii; Egloff 164-167; Kartaca LR1; Keay 18; Keay LIII; Kuzmanov XIII; Peacock Form 2; Peacock-Williams 44; Sabratha Tip 27; Scorpan 8B) found in the excavations. These amphorae were divided into two major groups as A and B, by Bonifay and Pieri according to their general form aspects and their capacities (Fig.11-12)⁷². Besides, Pieri attached a new group called C which seems to be the smaller version of LR 1B and presumably the latest series of LR 1 amphorae⁷³. Furthermore, the successors of this form produced all through the Mediterranean and Black Sea coasts after the seventh century AD.

As LR 1 amphorae produced abundantly from the East Mediterranean coasts to the Western Anatolia and Cyprus, the clay compositions of these amphorae bear important variations. These dissimilar aspects can be observed even in different workshops of LR 1A amphorae. Among the LR 1A amphorae, two basic clay compositions were identified. While the

⁶⁹ Kassab Tezgör 2002

⁷⁰ In Tarsus, see Grace 1950, fig. 167, no. 831.

⁷¹ Bowersock-Brown-Grabar 1999, p. 749; Tomber 1993, p. 158.

⁷² Bonifay-Pieri 1995, p. 118-119.

⁷³ This new form has been produced until the middle of the seventh century AD. Pieri 1998, p. 99.

colour of the first group is buff, and the ingredient has limestone, calcifer, piroxene, serpentine, quartz and mica with a creamy-pseudo slip on the surface, the second group has a lighter reddish colour and is more refined. Similar diversities on clay compositions can be observed in LR 1B amphorae, produced in the same workshops or neighboring areas⁷⁴.

However, the numerous workshops of the LR 1 amphorae have been discovered in Cilicia and elsewhere as in Marmaris and Rhodes⁷⁵, some others have been found in Amathous, Kourion and Paphos in Cyprus which must be considered as other exportation centers of the period⁷⁶. Moreover, the imitations of this form were produced with Nile silt clay even in Egypt nearby the workshops of Saint Jeremia at Saqqara⁷⁷. Due to the diversity of the manufacture centers, it was not possible to establish a proper form development of these amphorae except the valuable study of Sazanov based on the amphorae found around the Black Sea centers⁷⁸.

Although LR 1 amphorae were considered as wine transporters⁷⁹ and the great amount of Cilician commerce had been dominated with wine trade, the analysis of these amphorae proved that they were also used for oil trade as Liebeschuetz and Riley proposed⁸⁰. It is not easy to estimate the exact scale of wine trade of Cilicia only regarding the amphora finds as their contents are still not determined precisely. Besides the well known dippinti applied on the necks, shoulders and the handle attachments underneath of LR 1 amphorae do not explain the contents of them as they bear

⁷⁴ While the clay of Cilician amphorae has reddish, black and white quartz particles, Cypriot production is determined by the ingredients of reddish grits and non micaceous fabric.

⁷⁵ The workshops of LR 1 amphorae were discovered in Seleuceia Pieria, Arsus/Ulumiçi, Yumurtalık, Karataş, Tarsus, Soles and Ayaş by Empereur and many more can not be found out because of the alluvion mass. Empereur-Picon, 1989, p. 239, fig. 18; Abadie-Reynal 1992, p. 363.

⁷⁶ Lund 1993, p. 130; Michaelides 1996, p. 149; Demesticha 2000; Manning-Monks-Sewell, Demesticha 2000, p. 233-256.

⁷⁷ Ghaly 1992, p. 168, fig. 16 a-b.

⁷⁸ Sazanov 1999, p. 265-279.

⁷⁹ Grape seeds were found in LR 1 amphorae in Yassıada Shipwreck. Bass-Doorninck 1982, p. 164-5. The traces of pitch was identified inside of the LR 1 amphorae found in the excavations in Marseilles. Pieri 1998, p. 104; Bonifay- Piéri 1995, p. 109.

⁸⁰ Liebeschuetz 1972, p. 79; Riley 1979, p. 216; Riley 1980, p. 116; Thomas 1959, p. 92; Steckner 1989, p. 68; Bonifay-Villedieu 1989, p. 25; Reynolds 2000, p. 55, with note 15.

the proper names and the capacities. Moreover, the type of the presses which were used for wine discovered around the region, confirms the opinion of Hild and Hellenkemper⁸¹.

The domination of these amphorae in all Mediterranean consumption centers⁸² can explain the rise of the agricultural activity of Cilicia between the fourth and the sixth centuries AD, by means of the achievements of the church organization. The evidence of the trade, mainly the names of wine importers in this period mentioned on the funerary inscriptions were found in Corycus⁸³. Although the production was effected by the general decline during the sixth century AD⁸⁴, the producers changed the direction of the commerce to the north, thus the loss of the crisis got over⁸⁵. As a result, the LR 1 amphorae have been found in the excavations and the surveys of the North Aegean centers more abundantly than Western Mediterranean sites⁸⁶ which effected the forms of later amphora manufacture of the region.

The eastern dispersion of the LR 1 amphorae displays a different outline. While they were found numerously in the Eastern Mediterranean centers such as Carthage and Alexandria in the contexts dated between the end of the fifth and the beginning of the sixth centuries AD⁸⁷, they were found in minor quantities in the layers dated to the same period in the excavations at Hispania, Italia, Gallia, Britannia and Switzerland.

The LR 1 amphorae have a special position in the commerce of Alexandria during the fifth and the sixth centuries AD. The commercial

⁸¹ Diler 1995, p. 88, with note 23.

⁸² For the dispersion tables and detailed bibliography of LR 1 amphorae, see Pacetti 1995, p. 275-279; for the dispersion in Egyptian centers, see Bailey 1998, p. 121-122; Ballet-Picon 1987, p. 26; Tomber 1998b, p. 179, nos. 75-6;

⁸³ Even though the production of wine is known in the hinterland of Corycus, this city was not considered as a producer-center because of the superabundant rates of the wine importers' names on funerary stels. Besides the important role of Corycus in the commerce of Cilicia is indisputable. Trombley 1987, p. 19. Moreover, some stamps of Corycus have been identified on LR 1B amphorae in Tomis. Opait 2002.

⁸⁴ Tomber 1993, p. 158.

⁸⁵ The peak point of the commerce between Cilicia and the centers around Black Sea dates to the sixth century AD due to the dispersion of the LR 1 amphorae.

⁸⁶ Boardman 1961, p. 111; Abadie 1989, p. 55. The dominance of the LR 1 amphorae at Saraçhane excavations in Istanbul is remarkable. Hayes 1968, p. 215.

⁸⁷ Riley 1981, p. 120; Peacock 1984, p. 119-120, fig. 34.1

activity in Alexandria was strengthened after the Roman authority had been re-installed in the middle of the fourth century AD⁸⁸, as it can be seen on the diagrams of the amphora sherds found in the excavations in the city⁸⁹. In this period, the abundance of the Cilician amphorae was remarkable. The presence of LR 1 amphorae has been increased to 13% of the total amphora sherds dated between the fifth and the beginning of the seventh centuries AD, found in the rescue excavations of CEA in Alexandria. In this period Alexandria was effected by general commercial trends in Mediterranean⁹⁰ so they changed the orientation of trade and turned to the eastern production centers especially Cilician region as these amphorae were predominant in the layers dated to the fifth-sixth centuries AD.

Due to the reduction of the tax rates enforced on local producers in Cilicia during the fourth century AD⁹¹, the exportation of the first LR 1A amphorae of the region started in the same period with the Cypriot LR 1 amphorae⁹². We may talk about the achievements of Cilician and Cypriot merchants in the commerce of Eastern Mediterranean so that they could have transported their goods in LR 1 amphorae to the Eastern centers via Alexandria⁹³. The predominance of LR 1 amphorae all through the Mediterranean centers and even from Ireland to Yemen⁹⁴, was over in the North African centers and North Syria-Palestine region after the Arabian invasions⁹⁵. The latest examples of the characteristic LR 1 amphorae found in Carthage and Tocra dated to the end of the seventh century AD⁹⁶.

⁸⁸ Martin 1998, p. 14.

⁸⁹ Senol 2000b, lev. 43, tab. 7; Majcherek 2002.

⁹⁰ Done-Keay 1989, p. 70.

⁹¹ Hild-Hellenkemper 1990, I, p. 34-42.

⁹² Egloff 1977, Type 164-7; The first known examples of this type found in the destruction layers in Kourion dated to 365 AD. Lund 1993, p. 130.

⁹³ For the Cilician and Cypriot amphorae found in Alexandria, see Senol 2001, p. 375-381.

⁹⁴ Ballet 1996, p. 827; Michaelides 1996, p. 149.

⁹⁵ Vogt 1997, p. 257; Sodini-Villeneuve 1992, p. 197.

⁹⁶ Majcherek 1992, p. 102, with notes 20-1; in Tocra, see Boardman-Hayes 1973, p. 116-117; in Carthage, see Riley 1980, p. 116.1

Abbreviations and Bibliography

- Abadie-Reynal 1992 Abadie-Reynal, C., "The Siena Amphora Conference : Part 2: Amphores romaines d'Orient", JRA, vol. 5, 361-366
- Alpözen – Berkaya – Özdas 1995 Alpözen, O. – Berkaya, B. – Özdas, H., Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları, Bodrum
- Arthur – Williams 1992 Arthur, P. – Williams, D., "Campanian Wine, Roman Britain and the Third Century A.D.", JRA, vol. 5, 250-260
- Arthur – Orwen 1998 Arthur, P. – Orwen, E.D., "The North Sinai Survey and the Evidence of Transport Amphorae for Roman and Byzantine Trading Patterns", JRA 11
- Bailey 1998 Bailey, D., Chapter 9: Amphorae, Excavations at El-Ashmunein V, Pottery, Lamps and Glass at the Late Roman and Early Arab Periods, British Museum Press, 121-122
- Ballet 1993 Ballet, P., "Relations céramiques entre l'Égypte et Chypre à l'époque gréco-romaine et byzantine", Hellenistic and Pottery in the Eastern Mediterranean-Advances in Scientific Studies, Acts of the II Nieborow Pottery Workshop, 18-20 December 1993, 11-25.
- Ballet 1996 Ballet, P., "De la méditerranée à l'océan indien l'Égypte et le commerce de longue distance l'Époque Romaine: les données céramiques", Topoi, 6, 809-840
- Ballet – Picon 1987 Ballet, P. – Picon, M., "Recherches préliminaires sur les origines de la céramique des Kellia", CCE 1, 17-48
- Bass – Doorninck 1982 Bass, G. – Frederic, H. – van Doorninck, J.R., Yassı Ada, Vol. I, A Seventh Century Byzantine Shipwreck, Texas, 155-165
- Berker – Constantin – Desbat 1986 Berker, C. – Constantin, C. – Desbat, A., "Le dépôt d'amphores augustéennes de la rue de la Favorite a Lyon", Figlina 7, 656-659
- Berthold 1984 Berthold, R.M., Rhodes in the Hellenistic Age, Ithaca and London
- Boardman 1961 Boardman, J., "Underwater Reconnaissance off the Island of Chios", BSA, no. 56, 111
- Boardman – Hayes 1973 Boardman, J. – Hayes, J.W., Excavations at Tocra, 1963-65, II, London,
- Bonifay – Piéri 1995 Bonifay, M. – Piéri, D., "Amphores du Ve au VIIe s. a Marseille: nouvelles données sur la typologie et le contenu", JRA, vol. 8, 94-120

- Bonifay – Villedieu 1989 Bonifay, M. – Villedieu, F., “Importation d’amphores orientales en Gaule”, BCH Suppl. 18, 17-46
- Bowersock – Brown – Grabar 1999
Bowersock, C.W. – Brown, P. – Grabar, O., Late Antiquity, London
- Böttger 1992 Böttger, B., “Die Kaiserzeitlichen und Spätantiken Amphoren aus dem Kerameikos”, AM Band 107, 315-381
- Breccia 1907 Breccia, E., Bulletin de la Société Archéologique d’Alexandrie IX
- Brixhe 1976 Brixhe, C., Timbres d’Amphores, Le Dialecte Grec de Pamphylie, Bibliothèque de l’Institut Français d’Etudes Anatoliennes d’Istanbul, XXVI, Paris, 295-300
- Calvet 1972 Calvet, Y., “Les timbres amphoriques (1965-1970)”, Salamine de Chypre III, Paris, 1-105.
- Calvet 1978 Calvet, Y., “Timbres amphoriques de Salamine (1971-1974)”, Report of the Department of Antiquities Cyprus, Nicosia, 222-234
- Calvet 1993 Calvet, Y., “Timbres Amphoriques”, Les Niveaux Hellénistiques, Kition-Bamboula IV, Paris, 61-79
- Caro 1987 Caro, S.D., “Villa rustica in localita Petrarò (Stabiae)”, Rivista Dell’Istituto Nazionale D’Archeologia E Storia Dell’Arte, S. III, X, 5-89
- Conovici – Irimia 1991 Conovici, N. – Irimia, M., “Timbres amphoriques et autres inscriptions céramiques découverts à Satu Nou (comm. d’Oltina, dép. de Costantza)”, Dacia XXXV, 139-175
- Daszewski – Majcherek – Sztetyllo 1990
Daszewski, W.A. – Majcherek, G. – Sztetyllo, Z., “Excavations at Marina el- Alamein 1987-1988”, MDAIK, 46, 46-51
- Daszewski 1995 Daszewski, W.A., “Cypriot Sigillata in Marina el-Alamein”, Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean, II Nieborow Pottery Workshop, 31-32.
- Demesticha 2002 Demesticha, S., “A Late Roman Amphora Kiln in Paphos-Cyprus”, RCRF, XXIst International Congress 1998, Ephesus and Pergamum
- Desbat – Lequément – Liou 1987
Desbat, A. – Lequément, Liou, B., “Inscriptions peintes sur amphores: Lyon et Saint-Roman-en-Gal”, Archaeonautica 7, 141-166
- Desbat – Picon 1986 Desbat, A. – Picon, M., “Les importations d’amphores de Méditerranée Orientale a Lyon, fin de I^{er} siècle Avant J.-C. et I^{er} siècle Après”, BCH Suppl XIII, Recherches Sur les Amphores Grecques, Paris, 637-648

- Diler 1995 Diler, A., "The Most Common Wine-Press Type Found in the Vicinity of Cilicia and Lycia", *LYKIA II*, 83-98
- Done – Keay 1989 Done, J. – Keay, N., *The Amphorae, Coarse Pottery and Building Materials, Excavations at Sabratha 1948-1951*, vol. II, Finds, Part I, 5-85
- Durugönül 2001 Durugönül, S., "Nagidos'un Tarihteki Yeri", *La Cilicie: Espace et Pouvoirs Locaux. Table Ronde Internationale, İstanbul, 2-5 Novembre 1999, Paris*, 429-443
- Egloff 1977 Egloff, M., *La potterie copte. Quatre siècles d'artisanat et d'échanges en basse- Égypte, Kellia III, Geneve*, 108-119
- Eiseman – Ridgway 1987 Eiseman, C.J. – Ridgway, B.S., *The Porticello Shipwreck, A Mediterranean Merchant Vessel of 415-385 BC, Texas*, 37-53
- Empereur 1986 Empereur, J.Y., "Un atelier de Dressel 2-4 en Égypte au IIIe siècle de notre ère", *BCH Suppl. 13*, 599-608
- Empereur 1999 Empereur, J.Y., "Les amphores complètes du Musée d'Alexandrie: Importations et productions locales", *BCH Suppl. 32, Commerce et artisanat dans l'Alexandrie Hellénistique et Romaine*, 393-399
- Empereur – Garlan 1992 Empereur, J.-Y. – Garlan, Y., "Les ateliers amphoriques Grecs", *Les Amphores Grecques, Saraton*, 8-31
- Empereur – Hesnard 1987 Empereur, J.Y. – Hesnard, A., "Les amphores hellénistiques", *Céramiques Hellénistiques et Romaines II*, 17-71.
- Empereur – Picon 1989 Empereur, J.Y. – Picon M., "Les régions de production d'amphores impériales en Méditerranée Orientale", *Anfore Romane e Storia Economica: Un Decenio Di Richerce, Collection De L'Ecole Française De Rome*, 114, 224-248.
- Empereur – Picon 1992 Empereur, J.Y. – Picon, M., "La reconnaissance des productions des ateliers céramiques: l'exemple de la Maréotide", *Extraits des Cahiers de la Céramiques Égyptienne, Tome 3*, 145-152
- Empereur – Picon 1999 Empereur, J.Y. – Picon, M., "Les ateliers d'amphores du lac Mariout", *BCH Suppl. 32, Commerce et artisanat dans l'Alexandrie Hellénistique et Romaine*, 75-91
- Freed 2000 Freed, J., "Adaptation of the Form of the Koan Amphora to the Production of 'Dressel 2-4' Amphoras in Italy and Northeastern Spain", *RCRF, XXIst International Congress 1998, Ephesus and Pergamum*
- Fuks 1951 Fuks, A., "Notes on the Archive of Nicanor", *Journal of Juristic Papyrology*, 5, 207-216

- Garlan – Kassab Tezgör 1996 Garlan, Y. – Kassab Tezgör, D., “Prospection d’ateliers d’amphores et de céramiques de Sinope”, *Anatolia Antiqua* IV, 325-334
- Ghaly 1992 Ghaly, H., “Pottery workshops of Saint-Jeremia (Saqqara)”, *CCE*, 3, 168
- Grace 1950 Grace, V., “The Stamped Amphora Handles”, *Tarsus I, Excavations at Gözlükule*, (ed.) Hetty Goldman, Princeton, 135-227
- Grace 1961 Grace, V., *Amphoras And The Ancient Wine Trade, Excavations Of The Athenian Agora Picture Book No: 6, American Schools Of Classical Studies at Athens*, Princeton
- Grace-Petropoulakou 1970 Grace, V., Petropoulakou, M.S., “Les timbres amphoriques Grecs”, *Exploration Archéologique de Délos, Delos XXVII, L’Ilot de la Maison des Comédiens*, Paris, 277-382
- Grace 1973 Grace, V., “Imports from Pamphylia”, *BCH Suppl. 1, Etudes Déliennes*, 180- 208
- Hadjisavvas 1997 Hadjisavvas, S., *Agia Napa, Excavations at Makronisos and the Archaeology of the Region*, Nicosia, 50-160
- Hassall – Crawford – Reynolds 1974 Hassall, M. – Crawford, M. – Reynolds, J., “Rome and the Eastern Provinces at End of the Second Century B.C.”, *JRS* 64, 195-220
- Hayes 1968 Hayes, J.W., “A Seventh Century Pottery Group”, *Dumbarton Oaks Papers*, no. 22
- Hayes 1977 Hayes, J., “Early Roman Wares from the House of Dionysus”, *RCRF Acta* 17-18, 96-101.
- Hayes 1991 Hayes, J.W., “Commercial Amphorae: Hellenistic Types, Roman Types”, *The Hellenistic and Roman Pottery, PAPHOS*, vol. III, Nicosie, 58-223.
- Hayes 2000 Hayes, J.W., “From Rome to Beirut and Beyond: Asia Minor and Eastern Mediterranean Trade Connections”, *RCRF Acta* 36
- Heichelheim 1964 Heichelheim, F.M., *An Ancient History*, vol. II, Leyden
- Heichelheim 1970 Heichelheim, F.M., *An Ancient Economy*, vol. III, Leyden, 1-339.
- Hild – Hellenkemper 1990 Hild, F. – Hellenkemper, H., *Kilikien und Isaurien, I-II (“Tabula Imperi Byzantini”)*, Wien, 34-42
- Hopwood 1991 Hopwood, K., “The Links Between the Coastal Cities of Western Rough Cilicia and the interior during the Roman Period”, *De Anatolia Antiqua, Eski Anadolu I, Bibliotheque de L’Institut française d’etudes anatoliennes d’Istanbul* 32

- Johnson 1949 Johnson, A. Ch. – West, L.C., *Byzantine Egypt: Economic Studies*, 107-151.
- Jones 1937 Jones, A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford
- Kassab Tezgör 1996a Kassab Tezgör, D., “Demirci-Sinop Anfora Atölyelerinin Kazısı”, *KST XVII, II*, 29 Mayıs-2 Haziran 1995 Ankara, 277-291
- Kassab Tezgör 1996b Kassab Tezgör, D., “Fouilles des ateliers d’amphores à Demirci près de Sinop en 1994 et 1995”, *Anatolia Antiqua IV*, 335-354
- Kassab Tezgör 2002 Kassab Tezgör, D., “Etude typologique des amphores sinopéennes et analyses de laboratoire pour le tracé des routes commerciales à l’époque romaine en mer Noire et en Méditerranée”, *Transport Amphorae and the Trade in the Eastern Mediterranean*, International Colloquium at the Danish Institute at Athens 26-29 September 2002
- Kassab Tezgör – Tatlıcan 1997 Kassab Tezgör, D. – Tatlıcan, İ., “Sinop Demirci Anfora Atölyelerinin Kazısı”, *KST, XVIII-II*, Ankara, 18-25
- Kassab Tezgör – Tatlıcan 1999 Kassab Tezgör, D. – Tatlıcan, İ., “Sinop Demirci Malzemesi 1998 Yılı Araştırma Dönemi”, *KST, XXI-II*, Ankara, 316-317
- Kislinger 1998 Kislinger, E., “Dulcia Bacchi Munera Quae Gaza creant, Quae Fertilis Africa Mitit”, *L’Aventura del vino nel Baccino del Mediterraneo*, Rome, 204
- Kruit – Worp 2000 Kruit, N. – Worp, K., “Geographical Jar Names: Towards a Multi-Disciplinary Approach”, *Archiv für Papyrurforschung und Verwandte Gebeite Band. 46*, 2000, Heft. 1, 65-146.
- Leonard 1995 Leonard, J.R., “Evidence for Roman Ports, Harbours and Anchorages in Cyprus”, *Cyprus and the Sea*, Nicosia, 236
- Lewis 1988 Lewis, N., *La mémoire des sables, La vie en Egypte sous la domination romaine*, Paris
- Liebeschuetz 1972 Liebeschuetz, J.H., *Antioch: City and Imperial Administration in the Later Roman Empire*
- Lund 1993 Lund, J., *The Land of the Paphan Aphrodite, Vol.2, Studies in the Mediterranean Archaeology*, vol. CIV.2, 118-138.
- Majcherek 1992 Majcherek, G., “The Late Roman Ceramics from the Sector ‘G’ (Alexandria 1986-1987)”, *ET, XVI*, 82-117
- Majcherek 1993 Majcherek, G., “Roman Amphorae from Marina el-Alamein”, *AM Abteilung Kairo, Band 49*, 215-220

- Majcherek 2002 Majcherek, G., “Long-Distance Trade of Late Roman Alexandria: The Amphora Evidence”, *Transport Amphorae and the Trade in the Eastern Mediterranean*, International Colloquium at the Danish Institute at Athens 26-29 September 2002
- Manning – Monks – Sewell – Demesticha 2000
Manning, S.W. – Monks, S.I. – Sewell, D.A., Demesticha, S., “Late Roman Type 1a Amphora Production at the Late Roman Site of Zygi-Petrini, Cyprus”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus, Nicosia*, 233-256.
- Martin 1998 Martin, A., “Alexandrie a l’*époque romaine tardive: l’impact du christianisme sur la topographie et les institutions*”, *Alexandrie médiévale* 1, (ed.) C. Decobert, J.-Y. Empereur, *Etudes Alexandrines* 3, 14-18
- Michaelides 1996 Michaelides, D., “The Economy of Cyprus During the Hellenistic and Roman Periods”, (ed.) V.Karageorghis, D. Michaelides, *The Development of the Cypriot Economy, From the Prehistoric Period to the Present Day*, Nicosie, 139-152
- Opait 1996 Opait, A., *Aspecte Ale Vietii Economice din Provincia Scythia (secolele IIV-VI p.Ch.) Productia ceramicii locale si de import*, Institutul Roman de Tracologie Bibliotheca Thracologica XVI, Bucuresti
- Opait 2002 Opait, A., “The Eastern Mediterranean Amphorae in the Province of Scythia”, *Transport Amphorae and the Trade in the Eastern Mediterranean*, International Colloquium at the Danish Institute at Athens 26-29 September 2002.
- Orrieux 1984 Orrieux, Cl., *Zénon de Caunos, parépidemos et la destin grec*, Paris
- Pacetti 1995 Pacetti, F., “Appunti su alcuni tipi di anfore orientali della prima eta Bizantina centri di produzione, contenuti, cronologia e distribuzione”, *Agricoltura e Commerci nell’Italia antica atlante tematico di topografia antica*, I Supplemento, 275-279
- Panas – Pontes 1998 Panas, C.I. – Pontes, H.R., “Stamped Amphora and Lagynos Handles from the 1989-1995 Seasons”, *Studia Troica*, 8, 250-251
- Peacock 1984 Peacock, D.P.S., “The Amphorae: Typology and Chronology”, *Excavations at Carthage: The British Mission*, vol. I, 2, London, 116-140
- Peacock-Williams 1986 Peacock, D.P.S., Williams, D.F., *Amphorae And The Roman Economy*

- Pieri 1998 Pieri, D, “Les importations d’amphores orientales en Gaule méridionale durant l’antiquité tardive et le haut-moyen age (IVe-VII siècles après J.-C.)”, SFECAG, Actes du Congrès d’Istres, 97-105.
- Plat Taylor – Megaw 1981 Plat Taylor, J. – Megaw A.H.S., “Excavations at Ayios Philon, the Ancient Carpasia, Part II: The Early Christian Buildings”, RDAC, 248
- Rauh 1999 Rauh, N.K., “Dağlık Kilikia Yüzey Araştırma Projesi: 1997 Sezonu Raporu”, AST-I, 25-29 Mayıs 1998, Ankara, 339-348
- Rauh-Slane 2000 Rauh, N.K. – Slane, K.W., “Possible Amphora Kiln Sites in W.Rough Cilicia”, JRA 13, 319-330
- Reynolds 2000 Reynolds, P., “Pottery Production and Economic Exchange in Second Century Berythus”, Berythus 43, 1997-1998, 25-75
- Riley 1979 Riley, J.A., The coarse pottery from Benghazi, Excavations at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice), Vol. II, (ed.) J. A. Lloyd, Suppl. to Libya Antiqua V, vol. II, Tripoli, 91-497
- Riley 1980 Riley, J., “New Light on Relations Between the Eastern Mediterranean and Carthage in the Vandal and Byzantine Periods: The Evidence from the University of Michigan Excavations”, Actes colloque sur la ceramique Carthage, 23-24 Juin 1980, 111-122.
- Riley 1981 Riley, J.A., “The Pottery from the Cisterns 1977.1, 1977.2, 1977.3”, Excavations at Carthage 1977, Vol. II, Michigan, 111-120
- Robinson 1959 Robinson, H.S., Pottery of the Roman Period, Volume 5, The Athenian Agora, Princeton
- Rostovtzeff 1941 Rostovtzeff, M., *Social and Economic History of the Hellenistic World*, vol.I
- Sartre 1995 Satre, M., L’Asie Mineure et l’Anatolie d’Alexandre a Dioclétien, I ve siècle av.J.C./IIIe siècle ap. J.C., Paris
- Sazanov 1995 Sazanov, A.B., “Anfori Carottes v Severnom Priçernomore Pannibizantiniskova Vremeni. Tipologia i Khronologia”, Bosforski Cvornik 6, Çest 60, Letiya Professora G.A. Kollienko, Moscow, 185-196
- Sazanov 1999 Sazanov, A., “Les amphores ‘LA 1 Cartage’ dans la region de la Mer Noire”, Production et Commerce des Amphores Anciennes en Mer Noire, Colloque international organisé à Istanbul 25-8 mai 1994, Aix-en-Provence, 265-279
- Schnebel 1925 Schnebel, M., *Die Landwirtschaft im Hellenistischen Aegypten*

- Sciallano – Liou 1985 Sciallano, C., M. – Liou, B., Les Amphores Dressel 2-4 de Taraconaise, Les épaves de Taraconaise a Chargement d’amphores Dressel 2-4, Paris, 12-23
- Sedov 1996 Sedov, A.V., “Qana’ (Yemen) and the Indian Ocean The Archaeological Evidence”, Tradition and the Archaeology Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, Proceedings of the International Seminar Techno-Archaeological Perspectives of Seafaring in the Indian Ocean, 4th cent.B.C.-15th century A.D., New Delhi, February 28-4 March, 1994, (ed.) H.P.Ray, J.-F., Salles, Lyon, 11-29
- Sealey 1985 Sealey, P.R., Amphoras from the 1970 Excavations at Colchester Sheepen, BAR 142, 128-30
- Sherwin-White 1976 Sherwin-White, A.N., “Rome, Pamphylia and Cilicia, 133-70 BC.”, *JRS*, vol. LXVI, 1-14.
- Slane 1986 Slane, K.W., “Two Deposits from the Early Roman Cellar Building, Corinth”, *Hesperia* 55, 280-288
- Slane 1992 Slane, K.W., “Observations on Mediterranean Amphoras and Tablewares found in India”, Rome and India The Ancient Sea Trade, 204-215
- Slane 1994 Slane, K.W., “Tetrarchic Recovery in Corinth: Pottery, Lamps, and Other Finds from the Peribolos of Apollo”, *Hesperia* 63, 136
- Sodini – Villeneuve 1992 Sodini, J.-P. – Villeneuve, E., “La passage de la céramique byzantine a la céramique omeyyade en Syrie du Nord en Palestine et en Transjordanie”, La Syrie de Byzance a l’Islam VIIe-VIIIe s., Actes du colloque international, Institut français de Damas, Damas, 197
- Steckner 1989 Steckner, C., “Les amphores LR 1 et LR 2 en relation avec le pressoir du complexe ecclésiastique des thermes de Samos”, *BCH Suppl.* 18, 57-71
- Sztetyllo 1976 Sztetyllo, Z., “Les timbres céramiques (1965-1973)”, *Nea Paphos* I, Centre D’Archéologique Méditerranée de l’Académie Polonaise des Sciences, Varsovie, 9-109
- Şenol 2000a Şenol, G.C., İskenderiye (Mısır) Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Amphora Mühürleri, (Unpublished doctoral thesis) İzmir
- Şenol 2000b Şenol, A.K., İskenderiye Kazılarında Ele Geçen Roma Dönemi Amphoraları Işığında Kentin Şarap, Zeytinyağı, Salamura Balık ve Sos Ticareti, (unpublished doctoral thesis) İzmir
- Şenol 2001 Şenol, A.K., “Amphoras from the Necropolis of Gabbari”, *Nécropolis 1*, e Ed. J.-Y., Empereur, M.D., Nenna), *Etudes Alexandrines* 5, Cairo, 375-381

- Şenol 2002a Şenol, A.K., “The Amphorae Found in the Necropolis of Gabbari in Sector III”, *Etudes Alexandrina* (in press)
- Şenol 2002b Şenol, A.K., *Marmaris Müzesi’nde Bulunan Ticari Amphoralar*, Ankara
- Şenol – Kerem 2000 Şenol, A.K. – Kerem, F., “İçel Müzesinde Bulunan Bir Grup Amphora”, *OLBA III* (ed. S. Durugönül - M. Durukan), Mersin, 81-114
- Şenol – Şenol 2000 Şenol, G.C., Şenol, A.K., “Yeni Bulgular Işığında Mısır Amphoralarının Tipolojik Özellikleri ve Akdeniz’deki Dağılımı”, *SBT 2000*, Ankara, 125-133
- Tchernia 1971 Tchernia, A., “Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au début de l’Empire”, *Archivo Español de Arqueologia*, no. 123-124, 38-84
- Tchernia 1987 TchernTchernia, A., “Modèles économiques et commerce du vin a la fin de la république et au début de l’empire”, *El vi a l’antiguitat Economia Producció I Comerç al Mediterrani Occidental*, Actes, 328-329
- Tchernia – Zevi 1972 Tchernia, A. – Zevi, F., “Amphores vinaires de campanie et de Tarraconaise à Ostie”, *Recherches sur les amphores romaines*, Rome, 35-67
- Thomas 1959 Thomas, A.C., “Imported Pottery in Dark Age Western Britain”, *Medieval Archaeology*, no.3, 92
- Tomber 1993 Tomber, R., “Quantitative Approaches to the Investigation of Long-Distance Exchange”, *JRA*, vol.6, 142-165.
- Tomber 1996 Tomber, R., “Provisioning the Desert: Pottery Supply to Mons Claudianus”, *Archaeological Research in Roman Egypt, The Proceedings of the 17th Classical Colloquium of the Department of Greek and Roman Antiquities*, BM, 1-4 December 1993, (ed.) D.M.Bailey, *JRA*, Suppl.19, Ann Arbor, 43-44.
- Tomber 1998a Tomber, R.S., “Laodicean Wine Containers in Roman Egypt”, *Life on the Fringe, Living in the Southern Egyptian Deserts during the Roman and Early-Byzantine Periods*, (ed.) O.E.Kaper, Leiden, 213-219.
- Tomber 1998b Tomber, R.S., *The Pottery, Report of the Excavations at Berenike (Egyptian Red Sea Coast) and the Survey of the Eastern Desert*, (ed.) S. Sidebottom, W. Wendrich, 163-180
- Trombley 1987 Trombley, F.R., “Korykos in Cilicia Trachis: The Economy of a Small Coastal City in the Late Antiquity (Saec. V-VI)-A Precis”, *The Ancient History Bulletin* 1/1, 19

- Vogt 1997 Vogt, C., “Les céramiques ommeyyades et abbasides d’istabl’antar-fostat : Traditions méditerranéennes et influences orientales”, *La céramique Médiévale en Méditerranée*, Actes du VIe Congrès de l’AIECM2, Aix-en Provence, (13-18 novembre 1995), Aix-en Provence, 243-260
- Will 1989 Will, E.L., “Relazioni mutue tra le anfore Romane”, *ARHEDAR, CollécfRome* 114, 296-309
- Will 1992 Will, E.L., “Mediterranean Shipping Amphores from Arikamendu”, *Rome and India, The Ancient Sea Trade*, 151-6.
- Williams 1989 Williams, C., *Anemurium, The Roman and Early Byzantine Pottery*, (*Subsidia Mediaevalia* 16), Toronto, 92-93
- Whitcomb – Johnson 1980 Whitcomb, D.S. – Johnson, J.H., *Quseir al Qadim 1978. Preliminary Report*, ARCE, Princeton
- Whitehouse 1990 Whitehouse, D., “The Periplus Maris Erythraei”, *JRA* 3, 489-93
- Zemer 1977 Zemer, A., *Storage Jars in Ancient Sea Trade*, Haifa

GLASS FINDS FROM OLBA SURVEY - 2001

(LEV. 20-26)

Emel ERTEN*

ÖZET

Bu çalışma, Mersin, Silifke, Olba (Uğuralanı) 2001 yüzey araştırması sırasında saptanan cam buluntuları ele almaktadır. Olba camları, antik kentin yerleşim tarihini ve yaşantısını aydınlatıcı nitelikte arkeolojik veri özelliği taşımaktadırlar. Ayrıca, ele geçtikleri merkez kesin olarak bilindiği için Olba buluntuları, Dağlık Kilikia'daki camcılığı, cam kullanım biçimlerini yansıtmaları bakımından cam çalışmalarlarında önemlidirler.

Olba camları içinde ilk gurubu Hellenistik ve Erken Roma Dönemine özgü kâse parçaları oluşturmaktadırlar. Bunlar aynı zamanda bazı seramik parçaları, sikkeler ve mimari kalıntılarla birlikte Olba'da saptanan en erken arkeolojik bulgulardır. Geç Antik Dönemi simgeleyen kadeh ve kandillere ait parçalar da Olba'da saptanmaktadır. Kentte mimaride cam kullanımını yansıtan çok sayıda pencere camı parçası da belirlenmektedir.

Olba'da cam kullanımının buluntularla kesinleşmesine karşın, kentte cam üretimini gösteren herhangi bir veriye bugün sahip değiliz. Ancak, Kilikia genelinde cam yapımına ilişkin bulguların varlığı, Olba'da da belli bir üretimin gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

The ancient site of Olba (Ura-Uğuralanı in Mersin, Silifke) is located 4 km. east of Olba Diocaesarea (Uzuncaburç) in Rough Cilicia. An archaeological survey at the site in 2001 season produced fragments of ancient glass along with other surface finds such as pottery, metal and stone¹.

The glass finds from Olba come mainly from the acropolis of the town (Kale Tepe) which is approximately 1000 m. above sea level. The acropolis must have been fortified since the Hellenistic period and continued to be inhabited during the Roman, Late Antique and Byzantine periods.

* Yrd. Doç. Dr. Emel Erten, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, TR-33342 Çiftlikköy Kampüsü, Mersin.

¹ For the results of 2001 survey at the site see: Erten 2003.

The glass from Olba survey can be studied under the following typologies:

1. Moulded bowl fragments
2. Goblet Fragments
3. Lamp Fragments
4. Window Glass Fragments

1. Moulded Bowl Fragments

During the formation of a common Greek culture in the ancient world after the conquests of Alexander the Great, a certain change took place in the production techniques and appearances of glass vessels. Notable was the re-introduction of moulded glass vessels as a branch of a purely Hellenistic style. In addition to the moulded bowls, traditional core formed glass vessels continued to be produced in the same period.

Archaeological finds revealed a lively glass industry in the Syro-Palestinian region during this same time. Hellenistic moulded vessels are mainly bowls; the main center of production in the east is Tel Anafa in the Upper Galilee in Palestine². However, a number of examples of moulded bowls are recorded in many regions and sites both in the east and west including Asia Minor and Cilicia³.

According to the classification done by D.F. Grose, based on the finds from Tel Anafa four main groups of moulded bowls were established. They were named: “grooved” (group A), “fluted” (group B), “ribbed” (group C) and “linear-cut” (group D) bowls⁴. The finds from Olba can be placed in the groups of “grooved” and “ribbed” bowls.

The grooved type was begun to be produced in the mid 2nd century B.C. and continued to be seen in the contexts of the 2nd and 1st centuries B.C. They are either golden brown (amber) or olive green in colour and usually

² Weinberg 1970,p.17-27.

³ For the geographical distribution of moulded bowls see: Stern 1994, p.284-285, 294-295, Erten 2002, p. 98, n.5.

⁴ Grose 1979, p.54-67.

hemi-spherical or conical shaped. The horizontal groove on the inside below the rim is characteristic decoration for Group A bowls.

Along with Type A (grooved) bowls, some fragments of Group C (ribbed) bowls were recorded during the survey in Olba (fig. 1-2, 11 a-e). Ribbed bowls are known as the “most common form of cast tableware made by the later Hellenistic and Early Roman glass factories”. They also show the widest geographical distribution compared with the other types of moulded bowls. Grooved bowls had previously been recorded among Cilician finds⁵ and therefore it was not surprising to discover them in Olba.

Ribbed bowls have a larger variety of colours than grooved bowls: natural light green, bluish green or even dark blue and purple⁶. Olba fragments of ribbed bowls are bluish green, white opaque and purple in colour.

The Hellenistic-Early Roman glass bowl fragments recorded during the survey of Olba in 2001 are important for providing direct evidence for the early residential history of the site going back to the Hellenistic period. Before the survey, the only material evidence for early settlement at Olba were coins or architectural remains. The dating evidence provided by these glass finds seems to be confirmed by the pottery fragments found in Olba during the 2001 working season.

2. Goblet Fragments

Glass goblets of various body, stem and base forms were produced throughout the Roman world from A.D. 4th century onwards⁷. They may have hemispherical, conical, bell-shaped or cylindrical bodies. The stems are either cylindrical or knobbed; massive or hollow. The stems provide the connection between the body and disc-shaped base of the goblet.

⁵ Stern 1984, p.134; Stern 1989, p.597-598; Erten Yağcı 1999, p. 174, pl.36, fig. 7,8,9; Erten 2002, p.97-104.

⁶ For the colouring of grooved bowls see: Grose 1989, p.194.

⁷ Stern suggests a later date for the glass goblets from the eastern findspots: from A.D. mid 5th century to A.D. 7th century. For the geographical distribution of glass goblets see: Isings 1957, Form 111; Whitehouse 1997, p.103; Stern 2001, p.310-311, cat. nos.173-174; Glass goblets from Anatolia: von Saldern 1980, p. 53-60, nos.300-373, pl.12,24; Stern 1985, p.44-46; Stern 1989, p.604, fig.18; Acara-Olcay 1998, p.255, fig.3; Olcay 2001, p.86-87.

Like the glass lamps of the same time, stemmed goblets are typical finds for the Late Antique and Byzantine residential areas, including churches, synagogues, and houses. As they were not grave gifts but the vessels of common use, the intact examples are rather rare. It is usually accepted that the goblets were used not only as drinking vessels but also as lamps⁸. It was suggested that the lamps were lit by means of oil floating on water⁹. In the site of the Necropolis Church at Anemurium at least seven wick bronze wick holders were recovered¹⁰. Corks, metal wick holders in the shape of a strip of bronze bent were used for the setting of cotton wicks¹¹.

The goblets discovered in Olba during our 2001-survey confirm the presence and use of glass goblets in Cilicia (fig.3-4, 12 e-i). Most of the fragments belong to the disc-shaped feet and were made of bluish-green glass. The feet were folded to form a hollow tube at the edges, similar to the Anemurium Necropolis Church examples¹². In the region, many findspots yielded glass goblets. For example, in Alahan, the glass goblets found were dated to A.D. 5th century¹³. Anemurium Necropolis Church excavations produced many glass goblets dated to A.D. 400-660 according to the archaeological evidence at the site¹⁴. In addition to this, in the collections of the Adana and Hatay Museums there are many glass goblets probably discovered at Cilician findspots¹⁵.

3. Glass Lamp Fragments

Another typical form of the Late Antique Period is the glass lamp. It appears in many forms and varieties and had been classified based on the examples of several findspots¹⁶. Glass lamps could have conical,

⁸ Stern 1985, p.44. For the use of goblet lamps for lighting see: Olcay 2001, p.86-87.

⁹ Crowfoot-Harden 1931, p.207.

¹⁰ Stern 1885, p.44, n.44.

¹¹ Russell 1982, p.149-150.

¹² Stern 1985, p.46.

¹³ Williams 1985, p.52-53, fig.10.

¹⁴ Stern 1985, p.36.

¹⁵ Adana Museum: Stern 1989, p.604-605, fig. 18; Hatay Museum: Erten Yağcı 1990, p.34, 108.

¹⁶ Crowfoot-Harden 1931, p.196-208, pl.xxviii-xxx.; Olcay 2001, p.77-87.

semi-spherical, bell-shaped bodies with a stem. Lamps in the form of a bowl with a concave base and handles are also traceable in the contexts.

During the Olba survey, some glass fragments which could safely be identified as “lamps” were found. The majority of these pieces were hollow stems used for placing into the holes of bronze polycandela (fig. 5, 12 a-d). Along with the stemmed type, some fragments confirm the presence in Olba of the lamp type with handles (fig.6, 12 j). The use of metal polycandela and glass lamps together has been attested by the excavation finds from Sardis, Myra (Demre) St. Nicholas Church¹⁷ and Anemurium.

In addition to the material finds, there is literary evidence for the use of glass lamps and polycandela¹⁸. Paulus Silentarius describes the opening ceremony of Hagia Sophia by Justinianus in A.D. 563 in his account called “*Descriptio Sanctae Sophiae*”. Silentarius gives information about the illumination of the church by glass lamps placed inside the silver discs suspended by chains¹⁹.

Apart from the glass fragments which could easily be identified as lamps or goblets, many glass vessel pieces were found on the surface during the archaeological survey in Olba. Some of them have decorations that can form evidence for dating such as the fragments with snake-thread decoration or blue dots (fig.7-8, 12 k). These pieces, especially the one with blue dot decoration either belong to a glass lamp²⁰ or demonstrate contemporary use (or even production) glass goblets and lamps in the Late Antique and Early Byzantine period.

4. Window Glass Fragments

The use of glass window panes was not uncommon in the Roman world especially in public baths.. The earliest recorded examples come from the western centers such as Pompeii or Wales²¹.

¹⁷ Acara-Olcay 1998, p.29-31.

¹⁸ Olcay 2001, p.77-78.

¹⁹ Crowfoot-Harden 1931, p.200.

²⁰ For glass lamps with blue dot decoration see: Stern 2001, p.293, 294, 296, cat. nos. 157-159. These three examples are in a private collection and without recorded findspots. They have been attributed to the Eastern Mediterranean, Syro-Palestinian region or Egypt and dated to the A.D. 4th- 5th century.

²¹ Kisa 1908, p.262-265; Boon 1966, p.41-45; Calvi 1968, p. 174-175.

In the context of baths the term “thermal window” was used for a common window type of semicircular shape, for illuminating the large vaulted halls of Roman baths²². In the Forum Baths in Pompeii, Taurine Baths in Civitavecchia, and Hadrianic Baths in Lepcis Magna a number of glass panes were found. Further to the east, in the Hadrianic Baths at Isthmia, in the baths at Samos, Pergamon and Arylicanda there is material evidence for the presence of glass window panes²³. With the exception of Pompeii, most of these finds belong to the A.D. 2nd and 3rd century baths. Likewise, excavations in Sagalassos yielded some fragments of window glass dated to the first three centuries A.D.²⁴

Diocletian’s edict on the maximum prices issued in November/December 301 is an important document recording the prices of glass in the Roman Empire²⁵. In the edict, two different prices, one for the best quality and another for the second quality window glass were given. This reveals the wide use of architectural window glass, i.e. spec (u) laris throughout the Roman world²⁶.

The use of glass window panes in secular and religious buildings such as churches and synagogues must have expanded in the course of time, from Roman through the Late Antique and Byzantine periods. As well as in Greece²⁷, in Anatolia, it was reported that great quantities of window glass were found in Sardis in the Byzantine Shops and in the areas near the synagogue and gymnasium²⁸. The window glass fragments recorded in Sardis were dated to the period between the early 5th and early 7th century. From the Necropolis Church at Anemurium some fragments of window glass were discovered. They belong to the time when the church was in use in between A.D. 400 and 660²⁹. This dating suggests a contemporary use

²² Yegül 1992, p.494.

²³ Yegül 1992, p.469, n.85.

²⁴ Lightfoot 1993, p.185.

²⁵ Erim 1971, p.171-177; Erim-Reynolds 1974, p.99-110.

²⁶ Stern 1999, p.460.

²⁷ Kourkoutidou 1984, p.277-296.

²⁸ von Saldern 1980, p.91-92, nos.682-699, pl.16.

²⁹ Stern 1985, p.48-50.

of window glass in Sardis and Anemurium. In addition to these, excavations at the Saint Nicholas Church in Myra (Demre) yielded window glass fragments³⁰.

There are many methods suggested for the production of glass window panes such as casting, blowing into a cylinder (muff technique) or the crown method. The muff technique seems one of the most common for Roman glass and is based on the process of blowing into a cylinder, cutting it open and placing on a flat surface. It is not clear when or where this process was invented but there are recorded examples from Italy, Greece (Corinth) and Britain³¹.

About the 4th century A.D. , the crown method was introduced to glass technology, probably in the east. The earliest crown glass specimens were discovered in Jerash and Samaria³². From Asia Minor, there are window glass fragments produced in the crown technique recorded in the excavations at St. Nicholas Church in Myra (Demre)³³. It was also reported that examples of the same type were found in the Pammakaristos Church (Fethiye Camii) in İstanbul and Kubadabad Palace in Beyşehir³⁴.

The Olba window glass panes appear to be produced in the muff technique (fig. 9-10). They have an average thickness of 2.5 - 3 mm. and were made of bluish-green glass with a number of oblong and pinprick bubbles. There are also some fragments of olive-green glass pane fragments.

The glass window pane fragments found during the Olba survey are important for providing additional evidence for the use of glass panes in Rough Cilicia which was known to us from the Anemurium finds³⁵. Olba

³⁰ Acara-Olcay 1998, p. 256-257.

³¹ Harden 1961, p.43.

³² Haarden 1936, p.91; Harden 1961, p.40; for a more recent publication on window glass from Jerash see: Meyer 1982-1985, p.218; for a survey of "windows" in the east see: Engle 1987, p.79-95 (it was suggested by Engle that the crown glass was produced in Palestine as early as A.D. 2nd century : Engle 1987, p.81).

³³ Acara-Olcay 1998, p.256-257, res.7 and res.9. It was reported that there were no examples of this type in the Early Byzantine contexts in Sardis but some fragments datable to the Middle Byzantine period were found: von Saldern 1980, p.91, n.116.

³⁴ Acara-Olcay 1998, p.257.

³⁵ Stern 1985, p.48-50, fig.5

window glass fragments were found in the residential areas on the acropolis and its slopes, as well as down on the plain outside the fortifications. Judging from the lamp and stemmed goblet fragments found at the site, their production technique and parallels recorded in the above-mentioned sites, it can be possible to suggest the use of glass window panes at the site from Roman to the Late Antique and Early Byzantine periods.

Conclusion

An overall chronological study of the Olba 2001 glass finds reveals that there is a concentration of material in the Hellenistic-Early Roman and the Late Antique-Byzantine periods. Surprisingly, there is a gap during the Roman Imperial period although that was the time when wide and important building activities took place at the region. We can offer an explanation to this unusual condition: Even though the technique of glassblowing was invented in the east, somewhere along the Syro-Palestinian coast, the superiority of glass production soon passed to Italy and the west. Sidonian glassworkers who migrated to Rome, Campania and Aquileia perfected the art of glassblowing in Italy³⁶. It was only after the A.D. 3rd and 4th centuries that the art of glass was re-established and flourished again in the eastern Mediterranean.

Glass finds attested by our first year of survey at Olba are fragmentary and not in large quantities. Yet, they are still important for illuminating the living standards and daily life of a Cilician town. Our survey leaves no doubt that the inhabitants of Olba were not unaware of fashions in glass from the earliest years of their settlement during the Hellenistic period. They were probably importing moulded glass bowls from the Syro-Palestinian region and elsewhere in Cilicia and were either giving them as grave gifts or using them in their daily life. Later in the Late Antique and Byzantine period they were living in houses with glass windows, lit by the glass lamps in the evenings, enjoying their drinks in glass goblets or beakers.

We have as yet no concrete evidence for the production of glass at Olba except for a few miserable amorphous pieces of glass discovered during the survey. However, there are clear archaeological and epigraphical indications that glass was manufactured in the larger Cilician region.

³⁶ Stern 1999, p.443-444.

Abbreviations and Bibliography

- Acara – Olcay 1998 Acara, M. – Olcay, Y., “Bizans Döneminde Aydınlatma Düzeni ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesinde Kullanılan Aydınlatma Gereçleri”, *Adalya II*, p.249-266.
- Ann AIHV Annales du... Congres de l’Association Internationale pour l’histoire du Verre.
- AJA American Journal of Archaeology.
- Boon 1966 Boon, G.C., “Roman Window Glass from Wales, *JGS* 8, p. 41-45.
- Calvi 1968 Calvi, M.C., *I Vetri Romani del Museo di Aquileia, Associazione Nazionale Per Aquileia*.
- Crowfoot – Harden 1931 Crowfoot, G.M. – Harden, D.B., “Early Byzantine and Later Glass Lamps”, *JEA* 17, p.196-208, pl. xxviii-xxx.
- Engle 1987 Engle, A., “Windows” in: *Light: Lamps and Windows in Antiquity - Readings in Glass History* 20, p.79-95.
- Erten Yağcı 1990 Erten Yağcı, E., “Hatay Müzesindeki bir Grup Cam Eser”, *I. Anadolu Cam Sanatı Sempozyumu*, 26-27.Nisan.1989, İstanbul, p. 30-35.
- Erten Yağcı 1999 Erten Yağcı, E., “Kilikia’da Cam”, *OLBA II*, p.169-183, pl.35-37.
- Erten 2002 Erten, E., “Silifke Müzesi Koleksiyonundan Cam Kase”, *OLBA V*, p.97-104.
- Erten 2003 Erten, E., “Olba (Uğuralanı) Yüzev Araştırması”, 25. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Ankara (forthcoming).
- Grose 1979 Grose, D.F., “The Syro-Palestinian Glass Industry in the Late Hellenistic Period”, *MUSE (Annual of the Museum of Art and Archaeology- University of Missouri- Columbia)*, p.54-67.
- Grose 1981 Grose, D.F., “The Hellenistic Glass Industry Reconsidered”, *Ann 8e AIHV, Liege*, p.61-72.
- Grose 1989 Grose, D.F., *Early Ancient Glass. The Toledo Museum of Art, Toledo*.
- Harden 1936 Harden, D.B., “Roman Window-Panes from Jerash, and Later Parallels”, *IRAQ VI*, p.91.
- Harden 1961 Harden, D.B., “Domestic Window Glass: Roman, Saxon and Medieval” in: *Studies in Building History* (ed. E.M. Jope), London, ch.3, p.39-63.
- Isings1957 Isings, C., *Roman Glass from Dated Finds, Groningen*.
- JEA *Jurnal of Egyptian Archaeology*.
- JGS *Journal of Glass Studies*.
- JRS *Journal of Roman Studies*.
- Kisa 1908 Kisa, A., *Das Glas im Altertume (zweiter teil)*, Leipzig.

- Kourkoutidou 1998 Kourkoutidou-Nikoladou, E., "Vitraux Paléochrétiens a Philippes", XXXI Corso di Cultura Sull'Arte Ravennate e Bizantina-Ravenna, 7/14.aprile 1984, p.277-291.
- Lightfoot 1993 Lightfoot, C.S., "A Catalogue of Glass Finds: Sagalassos 1990" in: Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5-Sagalassos I- First General Report on the Survey 1986-1989 (ed. M. Waelkens), Leuven University Press, p.173-193, fig. 121-124.
- Meyer 1982-1985 Meyer, C., "Glass from the North Theater Byzantine Church, and Soundings at Jerash-Jordan, 1982-1983, BASOR suppl., p.175-222.
- Olcay 1998 Olcay, Y., "Cam Buluntular", VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri / 30.Nisan- 2.Mayıs 1998, Konya
- Olcay 2001 Olcay, Y., "Lighting Methods in the Byzantine Period and Findings of Glass Lamps in Anatolia", JGS 43, p.77-87.
- Russell 1982 Russell, J., "Byzantine Instrumenta Domestica from Anemurium- The Significance of Context" in: City, Town and Countryside in Early Byzantine Era (ed. R.L. Hohlfelder), New York.
- von Saldern 1980 von Saldern, A., Ancient and Byzantine Glass from Sardis, Cambridge- London.
- Stern 1984 Stern, E.M., "Antikes Glas in der Südtürkei", Glastechnische Berichte 57.5, p.131-138.
- Stern 1985 Stern, E.M., "Ancient and Medieval Glass from the Necropolis Church at Anemurium", Ann 9e AIHV, Nancy (France), 22-28 Mai 1983, p.35-63.
- Stern 1989 Stern, E.M., "Glass Vessels Exhibited in the Bölge Museum-Adana" (Adana Bölge Müzesinde Sergilenmekte olan Cam Eserler), Belleten LIII, p.583-605, fig.1-19.
- Stern 1994 Stern, E.M. – Schlick-Nolte, B., Early Glass of the Ancient World 1600 B.C. - A.D. 50. Ernesto Wolf Collection, Ostfildern.
- Stern 1999 Stern, E.M., "Roman Glassblowing in a Cultural Context", AJA 103, p.441-484.
- Stern 2001 Stern, E.M., Roman, Byzantine and Early Medieval Glass 10 BCE- 700 CE - Ernesto Wolf collection, Ostfildern-Ruit.
- Weinberg 1970 Weinberg, G.D., "Hellenistic Glass from Tel Anafa in Upper Galilee", JGS 12, p.17-27.
- Whitehouse 1997 Whitehouse, D., Roman Glass in the Corning Museum of Glass, vol. I, Corning- New York.
- Williams 1985 Williams, C., "The Pottery and Glass at Alahan" in: Alahan - An Early Christian Monastery in Southern Turkey (ed. M. Gough), Toronto-Ontario, Ch.3, p.35-53.
- Yegül 1992 Yegül, F., Baths and Bathing in Classical Antiquity, the MIT Press, Cambridge Massachusetts, and London, England.

SİLİFKE MÜZESİ BRONZ HEYKELCİKLERİNE YANSIYAN KİLİKYA TANRILARI

(LEV. 27-30)

İsa KIZGUT*

ABSTRACT

Die Bronzenen Statuetten Aus Dem Museum in Silifke

In diesem Aufsatz werden die ikonographischen und stilistischen Analysen zum bronzenen Statuetten aus dem Museum von Silifke dargelegt und diese einem Vergleich mit den weiteren Beispielen aus anderen Museen Westkleinasiens unterzogen, wobei die numismatischen und archäologischen Funde Kilikiens auch berücksichtigt wurden.

Die bisherigen Funde zeigen, daß die Gottheiten wie Serapis, Herkules, Merkur, Minerva, Ceres und Mithras in bronzenen Statuetten vertreten sind.

Serapis: Die Figur stellt mit ihrem lehenlosen Thron, schrägem Fußschmel und dem langen Stab im Linken offensichtlich ein Serapis, wobei der ihm begleitende Kerberos fehlt. Das Original der Statuette dürfte auf die bekannte Kultstatue des Bryaxis zurückgehen.

Herkules: Im Museum finden sich 3 Herkules-Statuetten, von denen zwei den Helden mit den Äpfel der Hesperiden dargestellt haben dürften. Ein weitere Statuette ist mit einer Keule wiedergegeben. Die kilikischen Münzen weisen darauf hin, daß diese beiden Herkules-Typologien im Gebiet sehr verbreitet waren.

Merkür: Das allein an zahlreichen kilikischen Felseinrichtungen, Stelen und Türrahmen dargestellte Kerykeion bildet ein Hinweis auf die Beliebtheit des Gottes, der in Silifke mit bronzenen Exemplaren vertreten ist.

Minerva: Die Göttin mit der Phiale ist mit einem einzigen Exemplar in Silifke vertreten, die wir in dieser Typologie auf zahlreichen Münzen des Gebietes wiederfinden.

Ceres: Eine bronzene Statuette und die Münzen aus Syedra belegen die Verehrung der Göttin. Auf den Münzen findet man sie zusammen mit Hades-Serapis, was auf die chthonische Charakter der Göttin zeigt.

Attis?/Mithras?: Das fehlende Kopf erschwert die genaue Identifikation der dargestellten Gottheit.

* İsa Kızgut, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. TR-07058 Antalya.

Kilikya Bölgesi yerleşimlerinde tapınılan tanrılar, coğrafi koşullar ve iklimsel özellikler yanında siyasal yaşamın direkt ve/veya dolaylı etkileri ile de bağlantılı olarak aynı veya farklı epithetlerle panteondaki yerlerini almışlardır¹. Özellikle Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde dinsel çeşitliliğin artmasında, siyasal ve toplumsal hareketlenme de etkili olmuştur. Brandt, bölgede din kültürünün Luwilere dek geri gittiğini, fakat dış etkilere direniş gösterecek denli köklü bir bütünlüğünün olmadığını söylerken bölgedeki toplumların, güçlü devletler karşısında her konuda etkiye açık olduğunu anlatır². Seleukos ve Ptolemaios egemenlikleri sürecinde bölgede yaşanan dinsel etkileşimin mimari gelişimdeki izlenebilen yansıması da bu savı desteklemektedir³. Hellenizasyon süreci, yerel kültürü çok kuvvetli olmayan bölgelerde daha kolay gerçekleştirebilmekteydi⁴. Durugönül, bölgede yaşanan ‘Akkulturation’ kavramı ile, siyasal değişimlerin din kültüründeki direkt etkilerini netleştirerek bağımsızlık, ekonomi ve din kavramları arasındaki ironiyi açıklamış, bölgenin Hellenistik Dönem kültür portresini çizmeye çalışmıştır⁵.

Kökeninin daha eskilere uzandığı varsayılan birçok kültün Hellenistik dönemdeki varlığı, ele geçen buluntular ve üzerindeki yazıtlar ile kesinlik kazanmıştır. Silifke Müzesi’nde bulunan bronz heykelcikler de bölgede, bu dönem ve sonrasında hangi kültlerin yaşayabildiğini, hangi tanrıların ne tür epithetlerle Kilikya Panteonu içinde yer almaya devam ettiğini saptamada yardımcı olacaktır. Müzedeki eserlerin simgelediği tanrı veya tanrısal kimliklerin, ilintili kültlerle birlikte lokalize edilmesi, çalışmanın temel amaçlarındanıdır⁶.

¹ Bölgede uzun zamandır araştırma yapan M. Hamdi Sayar bilinen bu tanrıları Dağ, Doğa, Bereket, Nehir, Sağlık ve Diğer tanrı ve tanrıçalar olmak üzere 6 ana grup altında toplamaktadır. Sayar 1999, 132.

² Brandt 1992, 73

³ Durugönül 1998, 72.

⁴ Grimal 1984, 277.

⁵ Durugönül 1998, 71.

⁶ Bu amaçla başlanan çalışma sırasında, Küçük Asya genelindeki buluntuların çoğunluğunda olduğu gibi eserlerin buluntu yerinin tam tespit edilememesi, bilimsel bir kazı sonucunda belirli buluntularla ele geçmemiş olması ve buluntu sayısının azlığı birçok konuda kesin saptamaları engellemektedir. Bugüne dek bölgeden ele geçen sikkelerin araştırılması kültlerin lokalizasyonuna ve kült heykelciklerinin niceliğinin anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Zeus, bölgede en yaygın tapınım gören tanrıların başında gelmekteydi. Dağlık Kilikya dağlarında ilk ve en önemli kült figürü, ovalardaki gibi tanrıça değildi ve dağlarda, gücün simgesi olarak 'Baba' tanrı hüküm sürmekteydi⁷. Zeus'un, yerli tanrı olarak Luwilerin hava tanrısı Tarhunt ile özdeşleştirildiğini ve birçok epithetonunun varlığını bugüne değin yapılan araştırmalar, epigrafik ve arkeolojik belgelerle ortaya koymuştur⁸. Yazıtlara göre Hellenistik Dönemden önce tüm Küçük Asya'da olduğu gibi bölgede de Zeus adı altında yaygınca tapınılan tanrı, salt Yunan panteonundaki şekliyle kabul görmeyip, yerel epithetleriyle bütünleştirilerek benimsenmiştir. Roma döneminde bile tanrının yerli adlarının bileşik kullanımının devam etmesi bunu doğrulamakta ve orijinal adından vazgeçilmemektedir.

Kilikya Bölgesi sikkelerinde Zeus/Jüpiter'in farklı betileri izlenebilmekte, Kestrus, Olba ve Korykos gibi yerleşimlerde ise Zeus tapınakları olduğu öne sürülmektedir⁹. MacKay, anılan bu tapınaklar arasında, Olba olarak lokalize edilen kent içinde yer alan ve çok iyi korunmuş durumda günümüze dek ulaşan Zeus tapınağını Korykos' ta bulunan Zeus tapınağı ve kültlerle ilişkili olarak görmek ister¹⁰.

Serapis

Müzedeki kayıtlara göre Silifke buluntusu olan heykelcik (fig. 1a,b Kat. 1) arkalıksız bir koltuk üzerine oturmakta, ayaklarını da tabure üzerine koymaktadır. Figür, yukarıya kaldırdığı sol eliyle asa tutar, sağ elini de aşağıya bir nesneye uzatır durumda betimlenmiştir. Başında kalathos bulunur. Sol eliyle kavradığı asa ve sağ elini uzattığı nesne kayıp, oturduğu koltuk ise eksiktir¹¹. Nitelikli işçilik gösteren eserin genelinde

⁷ MacKay 1990, 2047

⁸ MacKay 1990, 2047

⁹ MacKay 1990, 2047; Bent-Hicks 1891, 242 26. Korykos yerleşiminin batısında ele geçen yazıtlardan ve antik yapı duvarlarının birinde görülen "Zeus Korykios" yazıtı nedeniyle bu yörede bir Zeus tapınağı olduğu ileri sürülmektedir.

¹⁰ MacKay 1990, 2048. Dolayısıyla MacKay Korykos kentinde de bir Zeus tapınağı olduğu görüşünü kabul etmektedir, 2107.

¹¹ Figürün, koltuğa temas etmesi gereken oturma yeri hizasından başlayan ve arkaya doğru uzayan kesiklik, koltuğun konturları boyunca düzgünce devam etmektedir. Bu ayrıntı ile figürün, koltukla aynı anda dökülmesinde yaşanacak teknik zorluk birlikte değerlendirilmelidir. Eser ya iki aşamada dökülmüştür, ya da ahşap bir koltuğa veya platforma monte edilmiş olmalıdır.

patina iyi durumdadır; yüzeyde bazı küçük ezilmeler ve yüzün göz bölgesindeki aşınmalar dışında da iyi korunmuştur.

Bütünüyle cepheden ve dik betimlenen figür, sol kolunu yana açıp, dirsekten bükerek yukarı kaldırmıştır. Eli kapalı, gövdeye dönük durumdadır ve tuttuğu nesneyi kavramıştır¹². Sağ kolu ise omuzdan yana açık ve gergin olarak aşağıya yönelir, dört parmağı bitişik durumda ve açık olan elini bir nesneye uzatmaktadır. Ayaklar omuz genişliğinde açık, sağ ayak ileride ve yanda tabureye tam basar. Sol ayak ise geri çekilerek bilekten bükülmüş ve duruş gereği tabureye parmak uçları ile basmıştır. Boyun hiç verilmemiş, dik durumdaki baş ise oldukça iri betimlenmiştir.

Figür yarım kollu, kemersiz, 'V' yakalı chiton üzerine daha kalın kumaştan bir hymation giymiştir¹³. Chiton, göğüs üzerinde ve gövdenin sağ yanında kumaşın dökümüne uygun kıvrımlar oluşturur ve özellikle göbek üzerinde inceliği iyice belirginleşir. Sol omuz üzerinde dökümlü duran himationun öne uzatılan bölümü genişleyerek sarkar ve kalça hizasında daralarak sonlanır. Arkaya yönlendirilen bölüm ise, kolun arkasında yine kesilen kalça hizasına dek sarkar. Giysinin sarkan bu bölümündeki geniş ve ince kıvrımlar iç içe 'V' formdadır. Himationun diğer kenarı, geniş ve yan yana üç kıvrımlı bir bant oluşturarak sırtın sol üstünden sağ kol altına doğru ilerler. Sırtta, sağ üst yarı dışında her yanı örten himation gövdenin önüne dolanır. Bileklerin yukarısında sonlanan ve büyük oranda bacaklar üzerinde toplanan giysi burada katlamalı bir tomar (kuşak) oluşturmuş, bir ucu sol bacak yanından aşağı sarkıtılmıştır¹⁴. Kucak üzerinde bol dökümlü duran hymation birbirine paralel ve sarkık kıvrımlarla bacak arası boşluğu vurgular. Sol bacağın içeri çekilmesi sonucu sol dizden sağ bacağın alt kısmına uzanan sert ve hacimli bir kıvrım oluşmuştur. Ayrıca figür, bağcıkları bileğin üzerine dek çıkan ve ayrıntıları belirgin olarak işlenen açık bir ayakkabı giymiştir¹⁵.

¹² Benzer örnekler; Babelon 1895, 13 R. 29; Hornbostel 1973, V 6, VI 8, VII 9 vd.; LIMC VII, 2 1994, 504 R. 8c, R. 9, R. 10b, 505 R. 16.

¹³ Mitten-Doeringer 1969, R. 272. Kısa kollu chiton giymiş, himation düzenlenişi de benzerdir.

¹⁴ Giysinin bu düzenlenişine örnekler için bkz. Hornbostel 1973, VIII 11; LIMC VII 2, 504 R. 9, 10b, 14 b.

¹⁵ Ayakkabı tipi için bkz. Croom 1988, 62.

Taburenin diagonal konumu figürün sağ yanını boş bırakır. Bu düzenleme ile oluşan boşluğa bir nesne yerleştirmek olasıdır. Söz edilen nesnenin orijinal yontuda ve benzer birçok örnekte izlendiği gibi kerberos olması beklenir¹⁶ ve figürün aşağıya uzattığı sağ eli de hayvanın başına doğru yönelmiş olmalıdır¹⁷.

Gövde yapısı ve giysi özellikleri yukarıda anlatılan tanrı az hareketli ve durgun betimlenmiş, bu görünüm kendisinde güç ve hakimiyet duygusunun toplanmasını sağlamıştır¹⁸. Zeus, Poseidon, Hades ve Asklepios gibi tanrıların görkemli tipolojik betimlemelerine Serapis de katılır. İki giysinin altındaki iri ve kuvvetli gövde vurgulanmış, sol eliyle tanrılık ve imparatorluk esasına dayanması ile de bu vurgulanma güçlendirilmiştir.

Figürün betimlenmesinde yer alan kalathos, kalın kumaştan hymation, yere dayayıp sol eliyle kavradığı asa, ayaklarını koyduğu ayaklık ve sağ yanında olması beklenen kerberos ile Serapis ikonografisi tamamlanmaktadır¹⁹. Bu tipolojide Bryaxis'in yaptığı iddia edilen orijinal kült yontusuna bağlı kalındığı sanılmaktadır²⁰.

¹⁶ Bu düzenleme bir çok Serapis örneğinde izlenebilmektedir ve bu boşluk bir nesne yerleştirmek amacıyla yaratılmış olmalıdır. Örneklerin hemen hepsinde bu boşluğa kerberos yerleştirilmiştir. Serapis, elini kerberosun başına doğru uzatmaktadır. Orijinal yontunun tipolojisine uygun olarak Silifke Serapis'i de aynı betimleme içerisinde beklenmelidir. Bkz. Babelon 1895, 13 R. 29; Hornbostel 1973, IV 5, V 6, VIII 11, XIV 18, XV 19, XVII 23, LVI 108, LVV 127, LXXI 128, LXXXIII 146, CLXX 274, CLXXIV 279, CXCVI 325, CCIX 358, CCX 359, CCXX 373.; LIMC VII 2, 504 1 b, 9, 10 b, 10 c, 14 b, 505 16 a, (Bu örnek, söz edilen düzenleme için en çarpıcı olanıdır. Tabure düz konmuş olsa kerberos için yerleştirme alanı kalmayacaktır.) L. 512 R. 135, 513 R. 154 a.

¹⁷ Ayakta duran Serapis betimlemelerinde sağ elin bir patera tuttuğu ve aşağıya (olasılıkla sunağa) uzattığı örnekler bilinmektedir. Bkz. LIMC VII 2, 505 R. 23, 26a, 34a, 506 R. 47a, vb. Fakat oturan örneklerin tamamına yakınında tanrının sağ eli kerberosun başına veya tasmaına uzanmaktadır.

¹⁸ Özgan 1995, 146 vd.

¹⁹ Benzer örnekler için bkz. Swaddling 1979, 51 R. 5; Mitten-Doeringer 1969, 280 R. 272. Giysi ile birlikte her özelliği benziyor. (İ.S. 1.-2. yy.) Newark Müzesi; Fuchs 1969, 274 R. 302, Hornbostel 1973, terrakota örnekler. IV, 4, CVIII 177; bronz olarak: III 3, IV 5, mermer olarak: VIII 11 vd., gemmada: XLI 61-64,

²⁰ Hornbostel 1973, 102-107, XL 60. Yazar, orijinal yontudan sonra yapılan tekrar yaratımlarda küçük değişimler olabileceğini ve bir stil analizi yapmanın zor olacağını belirtmektedir.; Nielsen-Ostergaard 1997, 5.

Paris Ulusal Kütüphanesi'ndeki buluntu yeri belirsiz bir bronz heykelcik, eserimizin en yakın benzeridir²¹. Aynı karakteristik duruşa sahip iki eser arasındaki farklılıklar yalnızca kollarda görülmektedir. Kucak üzerinde tomar oluşturup sol koldan aşağı sarkan himationun yanında hitonun kıvrım düzenindeki yakın benzerlik de göze çarpmaktadır. Gür, kıvrıkcık saç ve sakal yapısına sahip bu eserlerden Silifke örneğinin kütleli saç ve sakal guruplaşmaları daha belirgin²², diğeri ise biraz karmaşık yapıdadır. Serapis heykelciği, kabarık saç ve sakal yapısıyla orijinali olan kült yontusu geleneğinde olmalıdır. Hornbostel, Anastole tipinin Hellenistik Dönem içerisinde, püsküllü saç modelinin ise İmparatorluk Dönemi'nde yaygın olduğunu söylemektedir²³. Alın üzerinde görülen perçemler de Severuslar Dönemi portreleri ile yakınlık gösterir²⁴.

Hadrian öncesine tarihlenen Paris örneği²⁵ ile karşılaştırıldığında, ayrışık saç yapısı, alındaki perçemler ve giysideki sertlik Silifke Serapisi'nin biraz daha geç döneme verilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu eser için İ.S. 2. yüzyılın ikinci yarısı uygun bir tarih olmalıdır.

Bölge sikkelerinde ayakta ya da oturur durumda görülen tanrının²⁶, bölgede hangi epithetle ve ilk olarak ne zaman kabul gördüğü henüz açıklık kazanmamıştır²⁷. Serapis betili sikke örneklerinin, komşu

²¹ Babelon 1895, 13 R. 29.; Hornbostel 1973, LXXXVII 150.

²² Aynı döneme verilen mermer ve terrakota örneklerinde de saçların yapısı benzemektedir. Bkz. Hornbostel 1973, LXXXIV 147, LXXXV 148, LXXXVI 149 vb.

²³ Hornbostel 1973, 207 vd.

²⁴ Alında perçemlere ayrılmış saç, Severus portrelerinin gibi kütleli ve sert yapıdadır. Bkz. Poulsen II 1974, 131, 132 CCVI 130.

²⁵ Hornbostel 1973, 211 L. 4 R. 150

²⁶ Serapis betili sikke örnekleri için bkz: Levante-Weiss SNG 1986, 41 R. 662; Levante Fr. 2 1993, 42 R. 856 numaralı sikkelerde Serapis ayakta betimlenmiştir; Hill 1900, 77 L. XIII R. 7. Epiphanea sikkesi (Gordian III) 93 R. 3. Lyrbe sikkesi (Gordian III) örneklerinde ise "Oturan Serapis" olarak görülür. Bölge sikkelerinde orijinal tipolojide betimlenmiş olması Serapis kültü ve kült heykeli hakkında önemli bilgiler vermektedir.

²⁷ Serapis kültü Mısırda, Büyük İskender'in komutanlarından biri olan Ptolemaios I. Soteris (İÖ. 323-283) döneminde oluşturulmuştur. Tanrının Grekçe formda Sarapis olarak geçen adı İÖ. 2. yy.dan itibaren Serapis olarak görülür. Hornbostel 1973, 2, dipnot 2; Bilinen Serapis betimlemeli ilk Olba sikkesi S. Severus Dönemindedir. bkz. Levante-Weiss SNG 1986, 41 R. 662. Tanrı, her ne kadar Silifke heykelciği gibi oturur durumda değilse de, bölgedeki kültün varlığını kanıtlanması açısından önem kazanmaktadır.

Pamfilya²⁸ ve Pisidya²⁹ bölgelerinde de bulunması, Akdeniz kıyısındaki ve iç kesim yerleşimlerinde bu kültün Roma Döneminde yaygın olduğunu göstermektedir.

Jüpitser-Serapis ya da Hades-Serapis

Serapis; Mısır'da tapınım görmeye başlarken yapılan ilk yontusu Hades-Serapis olarak betimlenmiştir³⁰. Belirteçleri de, sol eliyle tutmuş olduğu asa, başında duran kalathos, sağ yanında oturan kerberos, ayaklarını koyduğu (genellikle diagonal konumda yerleştirilen) tabure olarak belirlenmiştir. Chitonik tanrı olarak kabul edilmiş, adına düzenlenen kült Kıta Yunanistan ve İtalya'da hızla yayılmıştır. Küçük Asya üzerinde de özellikle Roma egemenliği sırasında çok ilgi görmüş ve geniş yayılım alanları bulmuştur.

Çalışmada irdelenen heykelciğin Serapis olduğu ve orijinal heykele bağlı kalınarak yapıldığı kuşku götürmez bir gerçektir. Fakat, Hades-Serapis veya Jüpitser-Serapis olarak kabul edildiğini ya da bölgede salt Serapis adıyla kült düzenlendiğini kanıtlayacak veriler henüz yeterli değildir³¹. Bu nedenle, birkaç öneri ile olasılıklar değerlendirilmiştir.

Çoğu araştırmacının kabul ettiği gibi, orijinal yontunun Hades olduğu gerçeğinden yola çıkılarak, Silifke örneğinin de kerberos ile birlikte betimlendiği düşünüldüğünde³², bölgede Hades-Serapis kültürünün varlığı öne sürülebilir³³.

²⁸ Komşu Pamfilya Bölgesi'nde Korakesion kentine ait bir sikke üzerinde de benzer duruşta betimlenmiş Serapis bulunur. Bkz. Levante SNG Fr. 2 1993, 28 R. 620. (L. Verus)

²⁹ Pisidya sikkelerinde Serapis oturur durumda betimlenmiş, sağ yanda da Kerberos bulunur. Aulock 1977 I, Adada, Lev. 2, 71; Aulock 1979 II, Kremna, Lev. 30, 1351.

³⁰ Nerede yapıldığı tartışılan bu kült heykelinin kimliği konusunda da bilimciler ortak görüş içerisinde değildirler. Bkz: Richter 1920, 95, L. 34 R. 130 Hades-Serapis ayakta, kerberos yanında durmakta, R. 131 Hades-Serapis otururken kerberos ve diğer belirteçleriyle görülmekte; Bosch 1935, 65 R. 273 vdd; Hornbostel 1973, 127 vdd. Yazar, heykelin doğrudan Serapis olarak yapıldığı hakkında kararsızlığını dile getirmektedir. S. 130; Lippold 1925, 117; Kern 1938, 72 vd; Morenz 1960, 260; Schefold 1962, 172.

³¹ Doğu Kilikya Amykasis yöresinde yaygın olan "Zeus Keraunios-Helios Serapis" kültü bu sorunu henüz aydınlatamamaktadır. Bkz. Sayar 1999, 136 vd.

³² Silifke Serapis'inin ikonografik değerlendirmesi sonucunda, sağ yanda bulunması gereken nesnenin kerberos olduğu yukarıda kanıtlanmaya çalışılmış, ve bu şekilde de sonuçlanmıştır.

³³ Bir Syedra sikkesinde Hades-Serapis tüm belirteçleri ve yanında Demeter ile betimlenmiştir. Bkz. Levante SNG Fr. 2, 30 R. 657. Bu veriye göre bölgede Hades-Serapis kültürünün varlığı öne sürülebilir, fakat bu savın desteklenmesine daha fazla kanıt gerekmektedir.

Serapis'in bölge sikkelerinde ayakta ve yanında kerberos olmadan betimlenmiş örnekleri de bulunmaktadır. Kilikya' da güçlü olan Tarhunt ve Zeus gelenekli Jüpiter tapınının Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde de devam ettiği düşünüldüğünde, bölgede Jüpiter-Serapis tapınımı da beklenmelidir.

Silifke Serapisi'nin tipolojik ve ikonografik olarak saptanabildiği sikke sayısı şimdilik çok azdır. Ele geçen yazıtlarda da Hades-Serapis ve/veya Jüpiter-Serapis kültürünün ayırımına ilişkin kesin bir bilgi yoktur.

Bu değerlendirmelere göre Kilikya Bölgesi'nde, oturan ve ayakta duran Serapis figürlerinin aynı külte yönelik olduğu beklenebilir, veya Hades-Serapis ile Jüpiter-Serapis kültürlerinin birbirinden bağımsız olduğu ve her iki kültürün farklı heykellerinin bulunduğu kabul edilebilir. Bu durumda tahtta oturan tanrının Hades-Serapis, ayakta betimlenen diğerinin ise Jüpiter-Serapis olarak düşünülmelidir³⁴.

Herkül

Herakles/Herkül kültürü her bölgede olduğu gibi orta ve dağlık Kilikya bölgesinde de varolmuş, diğer önemli tanrı ve tanrıçalara yakın bir ilgi görmüştür. Olba kentindeki birçok yapının kapı sövelerinde ve bölge sikkelerinde salt lobutu ile betimlenebilen Herkül³⁵, Çatıörendeki tapınağı ile de bölgede kültürünün bulunduğunu kanıtlamaktadır³⁶. Ayrıca birçok kent sikkesi üzerinde farklı tipolojide betisinin bulunması bu kültürün varlığı ve çeşitliliği yanında yaygınlığını da desteklemektedir³⁷. Müzede korunan üç farklı Herkül heykelciğinden ikisi Silifke buluntusudur, diğerinin ise menşei bilinmemektedir.

³⁴ Öne sürülen bu olasılıkların, gelecekte kazı araştırmalarında ele geçecek buluntular ile kesinliğe kavuşması beklenmelidir.

³⁵ Hill 1900, 124 L. XXII R. 8 (Hadrian Dön.) Olba sikkesi üzerinde salt Lobutu ile temsil edilmiştir.

³⁶ Durugönül, kapı sövelerindeki lobut, Dioskur miğferi ve kerikaion gibi belirteçlerin Hellenistik Dönem içinde Olba'nın dinsel territoriumunu sınırladığını öne sürmektedir. Durugönül 1997, 282 5.

³⁷ Hill 1981, 50, VIII 12 (Valerian Senior), 134, XXIV 1 Casae sikkesi (Caracalla), 214, XXXVII 5 Tarsus (Gordian III); Levante SNG Fr. 2, 44 876, 877, 878 numaralı Diokaiseria sikkeleri (Philip I, 244-249).

Herkül-1 (fig. 2a,b Kat. 2) heykelciği, yüzün aşınmışlığı dışında iyi korunmuştur. Eserin genelinde kaba işçilik hakimdir, gövde detayları ayrıntılı çalışılmamış, aslan postunun önemli ayrıntıları da döküm sonrası işlenmiştir. Dolu döküm eserin yeşil patinası üzerinde yüzeysel oksidasyon başlamıştır.

Kısa, tıknaz yapılı ve bütünüyle cepheden verilen figür, yarı omuz genişliğinde açık her iki ayağı üzerinde dengeli durmakta ve yere sağlam basmaktadır. Sağ kol omuzdan itibaren yana açık, dirsekten bükülerek ileri yönelir ve yere paralel durur. Avucunda üç adet yuvarlak nesne taşıdığı eli yukarı bakar durumda ve parmakları açıktır³⁸. Sol kol gövdeden az yana açılır, dirsekten bükülüp yere paralel duruma gelir ve dik durmakta olan lobutuna uzanır. Lobutun üstünü, ayrıntılı işlenmeyen eliyle kavramış ve bu duruşla kolunda taşıdığı aslan postunun ağırlığını da dengelemeye çalışmıştır. Gövde dolgun, hatlar ayrıntısız ve kas yapısı işlenmemiştir. Boyun kalın ve güçlü, baş iridir. Arkasına bakıldığında kalça kabarıklığı dışında fazla ayrıntılı çalışılmadığı görülür. Yuvarlak yüz fazla aşındığından ağız dışındaki detaylar kayıptır.

Düz ve geriye taranmış kalın telli saçlar, iri nesnelere oluşturulmuş bir bitki çelengi üzerine sarılmıştır. Kabarık ve iri kütlelere ayrılmış gür sakal şakaklarda saç ile birleşir. Başın arkasında kalan geniş bir bölüm, çelenkten enseye dek saçsız ve kazınmış gibidir. Sırtta kalça kabarıklığı ve sınırları dışında hiçbir detay işlenmemiştir.

Eser, tipolojik değerlendirmede 'Hesperid Herkül'ü' olarak adlandırılacak özellikler göstermektedir³⁹. Rahat duruşu, lobut ile kolun ilişkisi, postun kol üzerine atılışı, avucundaki elmalar bu tipolojinin belirleyici özellikleridir. Figür, bu ayrıntılarla büyük heykel sanatında ve küçük eserlerdeki örneklere benzemektedir⁴⁰. Tanrı, bölge sikkeleri üzerinde de aynı tipoloji ve ikonografi ile ilk olarak Roma Dönemi'nde görülmektedir⁴¹.

³⁸ Avucunda bulunan yuvarlak nesnelere Hesperidlerin üç altın elmasını temsil etmektedir. Örnek için bkz: Simon 1990, 79 R. 100, 83 R. 106; LIMC V 1, 108 R. 2767, 109 R. 2788, 168 R. 3377, 3378; LIMC V 2, 107 R. 2767, 2768, 154 R. 3377, 3378.

³⁹ Doktora çalışmam kapsamında derlediğim 12 Herkül heykelciği içerisinde, bu tipolojide dört eser bulunmaktadır. Duruş ve belirteçler küçük ayrıntılar dışında benzemektedir.

⁴⁰ Babelon 1895, 230 R. 549; Marinova 1975, 89 R. 83; Fleischer 1967, 118-120 R. 154-155; Büyük heykel geç klasik örnekler için bkz. Kansteiner 2000, R.4 (Floransa), 26 (Madrid), 32, 38 (New York), 35 (Roma-Konservatörlük), 36 (New York), 45 ve 49 (Palazzo Pitti).

⁴¹ Hill 1900, 50, L. VIII R. 12 Casae (Valerian Senior), 214 L. XXXVII R.5 Tarsus (Gordian III)

Silifke heykelciği Vatikan Koleksiyonu'ndaki bir kabartma üzerinde bulunan Herkül ile tipolojik olarak çok benzeşmektedir⁴². Her iki bacak üzerinde dengeli duruş, kısa ve tıknaz yapı, gövdenin kaba ve katı işlenişi her iki örneğin ortak yönleridir. Vatikan'daki Herkül ile stilistik benzerliği, Silifke heykelciğinin İ.S. 3. yüzyıla tarihlenebileceğini göstermektedir.

Aynı tipoloji ve ikonografide üretilmiş olan diğer Silifke Herkül'ü ile karşılaştırıldığında üretim ve işçiliğin farkı ile ayrılır. Gerek Küçük Asya, gerekse Avrupa buluntuları arasında yapılan karşılaştırmalar sonucunda eserin tam benzerinin bulunamamış olması, yerel üretim olasılığını düşündürmektedir.

Herkül-2 heykelciği (fig. 3a,b Kat. 3) gövde oranları ile dengeli ve atletik yapılı, işçilik olarak diğerine göre daha özenli ve kalitelidir. Ön ve arkası aynı kalitede işlenmiş eser, yüz aşınmışlığı dışında tamamen korunmuştur. Dolu dökümdür, kahverengimsi siyah patinası da iyi durumdadır.

Gövde ve sabit sağ bacağı cepheden verilen figürün, sol bacağı az sola dönük ve geri çekilerek dizden bükülmüştür. Sağ ayak yere tam basarken sol ayak biraz havadadır ve arkaya doğru yükselir⁴³. Sağ kalçaya doğru az hareketlenen gövde yukarıda esneme yapmamıştır. Rahat duruşun sonucu olarak sol kalçanın ve sağ omzun düşüklüğüne karşın gövdede 'S' duruş görülmez. Baş, sabit bacak yönünün tersine çevrilidir. Sağ kol gövdeden yana açık, aşağı ve az öne doğru yönelir. Yere dayadığı sopasının üst kısmını eliyle tam kavramıştır. Sol omuz daha yüksek ve kol omuzdan yana açılır, dirsekten bükülerek yere paralel duruma gelir. El parmakları aşınmış, yukarı bakan avucunda yuvarlak nesnelere bulunur.

Gövdede göğüs ile karın kasları vurgulanmış, bacak ve kollar güçlü verilmiştir. Baş ve yüzün hatları ve saçların büyük bölümü aşınmıştır. Ensenin yukarısında sonlanan saçın dalgalı olduğu korunan bir bölümden anlaşılabilir. Gür ve kıvrıkcık sakalları uzundur.

⁴² Quartinius, R. 11 b; Amelung VatMus I, 170 R. 23; LIMC V 1, 168 R. 3378, V 2, 154 R. 3378 (İ.S. 3. yy.)

⁴³ Orijinalinde bastığı bir nesne olmalıdır.

Sol omuz üzerine atılan aslan postu sol kolun arkasını örterek dirseğe dek uzanır. Ön ayakları omuzdan öne, başı dirsek bölgesine kuyruk ve arka ayakları da aşağıya sarkacak biçimde sol kol üzerine yerleştirilen aslan postu, kolu tamamen sararak aşağı sarkar. Post, sol dize doğru yaklaşırken kuyruk bölümü kıvrılarak öne yönelir.

Sağ eliyle sıkıca kavrayıp yere dayadığı, üstte ince başlayıp aşağıya doğru kalınlaşan lobutun budakları boğumlar şeklindedir.

Her iki Herkül aynı ikonografi içerisindedir. Bu betimleme ile tanrı, Hesperidler'in bahçesindeki altın ağaçtan Atlas'ın yardımıyla topladığı elmaları avucunda tutmaktadır. Olasılıkla elmaları eline aldıktan sonraki an temsil edilmiştir⁴⁴. Ele geçen eserlerin çokluğundan, bu betimlemenin sevilerek tekrar edildiği anlaşılmaktadır. Hellenistik öncesi dönemlerden Geç Roma içlerine dek, daha çok büyük heykelde olmak üzere⁴⁵ sikke⁴⁶, lahit⁴⁷, kabartma⁴⁸, duvar resmi⁴⁹ vazoz⁵⁰, pişmiş toprak⁵¹ ve bronz⁵² eserlerde benzerlerini bulmak olasıdır.

⁴⁴ Hesperidler mitolojisi için bkz: RE 15 (1912), 1243-1247 "Herakles Hesperides"; KIPauly 1998, 511 "Hesperiden"; Roscher 1886-1890, 2203-2205, "Herakles", 2594-2603 "Hesperides"; LIMC V 1 1990, 394-396. "Hesperides" (J. Boardman); Bu anı betimleyen örnekler için bkz: RS 1897, 785 R. 1966; Thouvenot 1927, 13; Birchall-Corbett 1974, 40; LIMC IV 1, 1988, 749 Nr. 374; IV 2, 470 R. 374.

⁴⁵ Herkül, Hesperid tipolojisindeki büyük örnekler için bkz: RS 1897, 802 H, 2013 B, 794 1969 A; LIMC IV 2, L. 464 R. 288, 292, 294, 302, 305, L. 470 R. 372, 374, L. 474 R. 436, 443; Simon 1990, 78 R. 98, 80 R. 101; Giuliano 1983, 91 R. 37.

⁴⁶ LIMC IV 1, 745 Nr. 283 (İ.Ö. 80-60), Nr. 284 (İ.S. 138-161), Nr. 285 (İ.S. 198-217), 752 Nr. 435 (İ.S. 306-307); LIMC IV 2, 464 R. 283-285, 474 R. 435; Hill 1897, 175 L. XXX R. 12; Wroth 1892, 64 L. XVI R. 2 Germe sikkesi (Traian-Antoninler dönemi); Barclay-Head 1897, 120 L. XX R. 8 Heraclea Salbace (A. Pius); Wroth 1904, 79 L. XIV R. 11 Pionia tanrısı Herkül'ün (M. Aurel) sikke üzerinde aynı betimleme ile yer alması, kült yontusunun tipolojisi hakkında bilgi verir; Sear 1979, 683 R. 7268 Bithynya Krallığı.

⁴⁷ LIMC IV 1, 745 Nr. 278 (İ.S. 150-160); LIMC IV 2, 463 R. 278.

⁴⁸ LIMC IV 1, 746 Nr. 311; IV 2, 465 R. 311.

⁴⁹ Sevilen bu konu duvar resimlerinde de işlenmiştir. Bkz: L'Orange 1985, R. 104

⁵⁰ LIMC IV 1, 745 Nr. 271; IV 2, 463 R. 271.

⁵¹ LIMC IV 1, 470 Nr. 369, 370, 472 Nr. 395; Alexandrie 1930, 50 L. XX R. 2. Aynı tipoloji ve ikonografi içindedir.

⁵² Deonna 1938, 152; Kaufmann-Heinimann 1987, 291-318 R. 300; LIMC VI 1, 750 Nr. 398, 401-403, 751 Nr. 420, 753 Nr. 478, 754 Nr. 490, 491, 496-502; LIMC IV 2, 472 R. 398, 401-403, 420, 478 R. 485, 490, 491, 496-502 vb.

Küçük bronz eserler içerisinde, Enns ve Carnuntum örnekleri tipolojik ve ikonografik olarak Silifke örneğine çok benzemektedir⁵³. Eser ayrıca Liebieghaus örneğinde de gövde oranları ve duruş olarak benzer yönleri bulunur⁵⁴.

Efes'ten Herkül heykeli, zayıf gövde yapısı ve kalçanın sağa fazla esnemesi dışında Silifke Herkül'üne tipolojik açıdan en yakın örnektir⁵⁵. Baş yapısı, postun katı işlenişi ve aşağıya doğal olmayan sarkması eseri-mizle çok benzer. Ancak saçın ve sakalın kabarık işlenişi, sakalın ortadan ayrılışı Silifke örneğini dönemsel olarak Efes Herkül'ünden ayırır. Gövdedeki uzun yapı ile saçın ana hatları hellenistik özellikler gösterse de, gövdenin sert işlenişi ve yukarıda değinilen sakalın kabarık yapısı yanında, kütsel sakal grupları nedeniyle daha geç özellikler göstermektedir, İ.S. 1. yüzyıl eser için uygun bir tarih olacaktır.

Herkül-3 heykeli (fig. 4a,b Kat. 4) malzemesi ve işçiliği ile diğer iki örnekten farklıdır. Ele geçmeyen boyun ve baş bölümü omuz üstünden düzgün olarak kesilmiştir⁵⁶. Sol eli bilek üzerinden, her iki ayağı bilekten kopuk olan figürin dolu dökümdür, parlak koyu yeşil patinası korunmuştur.

Bacaklar bitişik durumda cepheden, sağ kol gövdeye yapışık omzuna dayadığı lobutunu eliyle alttan kavramıştır. Sol kol dirseğe dek gövdeye yapışık, dirsekten bükülerek öne yönelmiştir. Gövdede salt göğüs kasları vurgulanmış, diğer bölümler kaskatı verilmiştir.

Sol kol üzerine atılan aslan postu dirsek altından sırtta dolanır, aşağı dökülen bölüm kalçanın sol üstünü örterken sağ yanı tamamen açıkta bırakır. Bel hizasında daralan post, gövde önünü de göbek altında geniş bir bant olarak geçerek koldan aşağı sarkan bölümün altına ulaşır. Post

⁵³ Marinova 1975, 88 R. 81, 82; Fleischer 1967, 84 R. 155, 156; Piccot 1969, 322, 248 2. Bunların dışında Straubing örneği de eserimize çok benzer. Bkz. Radnoti 1963, 66-96, L. 8 R. 2, 3.

⁵⁴ Bol-Weber 1985, 139-142, L. 65 R. 1, 2. Baş dışında Duruş ve tipoloji benzer. Kırık elinde bir kap tuttuğu önerilmektedir. Geç Hellenistik Döneme öykündüğü söylenir ve tarihlenmede kararsız kalır.

⁵⁵ Piccotini 1990, 309, L. 2 R. 3, 4.

⁵⁶ Eserin incelenmesi sırasında bu bölgenin oldukça düzgün yapısı kopma olasılığını düşündürmemektedir.

üzerinde yuvarlaklar içerisinde nokta bezemeleri vardır. Önde göbek altındaki bölüm ise dikine parçalı ve küçük nokta bezeklidir. Etek miğfer görünümündedir.

Göğsün ve sırtın üst bölümünde de, post üzerinde görülen yuvarlak ve noktalı bezemelerden bulunmaktadır. Ayrıca her iki göğüs üzerinde iki uç görülmektedir. Bu bezemeler, sırta atılıp boyna bağlanan ve her iki omzu da örten postu belirtmek için yapılmış olmalıdır. Fakat bilinen Herkül betimlemeleri içerisinde postun iki ayrı parça olarak düzenlenişine örnek yoktur. Post ya kol üzerine atılmakta ya da enseden geçirilip göğüs üzerinde bağlanmaktadır. Silifke Herkül'ü bu düzenleme ile farklı bir örnek oluşturmuştur.

Sağ eliyle tutup omzuna yasladığı lobut yukarı doğru kalınlaşmakta, üzerinde belli aralıklarla düzenli budak bezemeleri bulunmaktadır.

Tipolojik olarak 'Omuzda lobut taşıyan Herkül' özelliklerindedir⁵⁷. Avrupa ve Trakya buluntularında yerel üretim Herkül örnekleri, önemli atölyelere ait ve bu yerel üretimlerin esinlendiği orijinal heykelciklere göre sayısal çoğunlukta. Bu nedenle Silifke Herkülü'nün de yerel üretim olasılığı düşünülmelidir. Fakat heykelciğin yapım kalitesi ve işçiliği, malzemenin niteliği, patinasının parlak rengi ve aşırı korunmuşluğu gibi teknik özellikler yanında, postun iki parçalı oluşu, lobutun özenli işlenişindeki ayrıntılar da bu eserin orijinalliği konusunda kuşkulara yol açmaktadır. Ancak tüm bu kuşkulara karşın eserin bir Herkül heykelciğinde karşılaşılabilecek tüm ikonografik ve tipolojik özellikleri yansıması, farklı öğelerin bir araya getirildiği "sahte bir kopya" olmasının ötesinde orijinal bir heykelcikten esinlendiği düşüncesini beraberinde getirmektedir.

Merkür

Küçük Asya'da yaygın tapınma sahip, Kilikya Bölgesi'nde de birçok kayalık, stel ve kapı sövesi üzerinde kerykeionu ile sembolize edilen veya belirteçleri ile birlikte kabartmaları bulunan Merkür, Kilikya'nın önemli

⁵⁷ Doktora çalışması içerisinde oluşturulan bu küme içerisinde henüz iki örnek bulunmaktadır.

tanrıları içinde yer almıştır⁵⁸. Hellenistik kökenli bu tapınımların bölgede süregeldiğini ele geçen heykelciklerden, Elausse'deki tapınaktan, Korykos Mağarası'ndaki kült izlerinden ve bölgede ele geçen sikkeler üzerinde bulunan farklı tipolojideki betimlemelerinden anlamak olasıdır.

MacKay Olba ve Diokaeseria'da da Hermes kültü olduğunu belirtmektedir⁵⁹. Bu savın en büyük desteği, bölgede ele geçen sikkelerden gelmektedir. Büyük Rahip Ajax'ın kendini Hermes olarak şapkası ve kerykeionu ile sikkeler üzerinde betimlettirmesi, Antonius Polemo'nun Nero Dönemi sikkelerinde Merkür'ün belirteçlerini sembol olarak kullanması⁶⁰, Olba imparatorluk sikkelerinde tanrı büstünün üzüm salkımı ile birlikte betimlenmesi, yine Olba sikkelerinde ayakta, kerykeionu ve para kesesi ile görülmesi⁶¹ bu kentteki yoğun tapınımın kanıtlarıdır. Jüpiter-Olbios'un belirteçleri ile birlikte aynı sikke üzerinde yer alması da⁶² Merkür ve kültünün bölge için önemini vurgulayan bir başka olgudur⁶³.

Hermes Korykos'un baş tanrısı idi ve Jüpiter ile aynı derecede tapınım görmekteydi. Ten Cate, Korykos Hermes'i'ni Luwiler'in yabanıl yaşamı koruyan tanrısı Runt ile özdeşleştirme önerisi getirmektedir⁶⁴. Tanrı, Korykos sikkelerinde, para kesesi ve kerykeion taşırken⁶⁵, bazı örneklerde para kesesi yerine phiale ile görülür⁶⁶.

⁵⁸ 'Batı Anadolu Hellenistik ve Roma Dönemi Bronz Heykelcikleri' konulu doktora çalışmamı kapsayan ve 14 müzeden derlenen eserler içerisinde, 48 Merkür heykelciği bulunmaktadır. Küçük farklılıklar dışında benzer duruş ve aynı belirteçlerle betimlenmiştir. Fakat giysi düzenlenişleri ve ikonografileri farklıdır. Giysinin durumuna göre tipolojik kümeleme şu şekilde yapılmıştır.

- Merkür, giysisiz,
- Merkür, giysi taşıyan,
- Merkür, giysi kolda,
- Merkür, giysi omuzda,
- Merkür, giyimli (Thot).

⁵⁹ MacKay 1990, 2099

⁶⁰ Örnekler için bkz. Hill 1900, 119 L. XXI R. 8, 10, 12 Ajax (İ.S. 10-14 yılları arasında yaşamış) Lalassis ve Cennatis kent-devletlerini de yönetmiştir. Olba sikkeleri üzerinde Merkür'ün belirteçleri olan petasus ve chylamisini giymiş olarak görülür, ayrıca kerykeionu da betimlettirmiştir; Levante 1986, 39 R. 629, 630, 632, 633. Aynı özelliklerle betimlenmiştir.

⁶¹ Levante 1986, 661.; Levante SNG 1993, 14 R. 174. Olba, (A. Pius)

⁶² Levante SNG Fr. 2 1993, 41 R. 844.

⁶³ MacKay 1990, 2099. Yazar, bölgede Zeus ile birlikte aynı sikke üzerinde yer alacak denli önemli bir başka tanrı bulunmadığını söyler.

⁶⁴ Ten Cate 1965, 206-215; MacKay 1990, 2104.

⁶⁵ Levante 1986, 50 R. 803, 808; Hill BMC 1900, 67 L. XII R. 2 (İmp. Dön), 69 L. XII R. 7 (Otacilla Severa), 70 L. XII R. 10 (Gallienus-Salonina)

⁶⁶ Levante 1986, 50 R. 791, 795; Hill 1900, 67 L. XI R. 13, 14 (İ.Ö. 1. yy) Korykos Sikkeleri.

Silifke Müzesi’de sergilenen iki Merkür heykelciğinden ilki, (fig. 5a,b Kat. 5) satın alma yoluyla gelmiştir ve buluntu yeri bilinmemektedir. Sağ bacak diz üzerinden, sol bacak diz altından, sağ kol dirsek üzerinden, sol el bilekten kopuk ve eksiktir. Kerykeionun yuvarlak bölümleri ile sapı, petasosun büyük bölümü kırık ve eksik, yüz büyük oranda aşınmıştır. Dolu döküm olan eserin, siyah patinasında da aşınmalar görülür. Baş, boyun ve giysinin bazı bölümlerinde yeşil oksidasyon başlamıştır. Eser kaidesizdir.

Atletik yapılı figür ayakta ve rahat bir duruş içerisinde. Sağ bacak sabit ve gövde ağırlığını taşımakta, sol bacak yarı omuz genişliğinde yana açık ve dizden bükülmüştür. Sağ kalçaya esnemiş durumdaki gövde, önce sola yönelir, omuz bölgesinde tekrar doğrularak ‘S’ duruşu tamamlar. Dik durumdaki baş sabit bacak yönüne döndürülmüştür. Sağ kol omuzdan yana açılıp aşağı doğru uzatılmakta, sol kol yere paralel durumda yana açılmaktadır⁶⁷. Aynı omuzdan gelen giysiyi taşır⁶⁸.

Gövdede göğüs, karın ve kasık, arkada sırt ve kalça bölgesindeki kaslar vurgulanmıştır. Kolların güçlü işlenişi de genel yapıya uymaktadır. Boyun uzun ve güçlü, baş iri verilmiştir. Oval yüzde uzuvlar, baş da ise saç detayları aşındığından yalnızca kanatlı petasosun ve ense yukarısında sonlanmış saç demetinin izleri görülebilmektedir. Cinsel organlar belirli ve korunmuştur.

Sol omuz üzerine atılan chylamisın öne bakan yüzü, kol genişliği kadar yana açılmış, aşağıya doğru daralarak bacağın koptuğu yere dek uzamıştır. Arkaya uzatılan bölüm, sol omzun yarısını ve kolun arkasını tamamen örterek öndekine koşut aşağıya uzamaktadır. Giysinin bu düzenlenişine uygun olarak uzunlamasına kıvrımlar oluşmuş, fakat kıvrım sırtları aşınmıştır.

Figür; duruşu, sağ kolun yana açılışı, başında kalan petasosun kanatları, sol kolunda taşıdığı chylamis ve korunmuş olan kerykeion parçası nedeniyle Merkür olarak değerlendirilmiştir.

⁶⁷ Duruş ve gövde yapısına benzer örnekler için bkz: Leibundgut 1980, III. 20, 21 R. 14, 28 R. 20. Bu eserin sağ kolu gövde yanında aşağı uzamaktadır. Diğer yönleri benzer, R. 29 21; Faider-Feytmans 1979, 23 R. 40.

⁶⁸ Heykelciğin kerykeion taşıdığı, chylamisın ortasında oluşan içbükeylikten ve üstte kalan sap parçasından anlaşılmaktadır.

Silifke Merkürü, chylamisin düzenlenişine göre ‘giysi omuzda’ tipolojisinde değerlendirilmiştir⁶⁹. Fakat, chylamisin kol üzerinde geniş yer kaplaması ile diğer örneklerden ayrılır⁷⁰.

Figür, birçok bronz eserde olduğu gibi atletik ve orantılı gövde yapısı, plastik işlenişle hellenistik örnekleri anımsatır. Fakat duruş, gövde yapısı ve giysideki sertlik İmparatorluk Dönemi (İ.S. 1.-2. yy.) eserlerini çağrıştırır.

İkinci Merkür (fig. 6a,b Kat. 6) satın alma yoluyla müzeye gelmiş olup buluntu yeri bilinmemektedir. Sağ kol dirsek üzerinden, sağ ayak bilekten, sol ayak bilek üzerinden kopuk, kerykeionun halkaları ile petasosun kanatları eksiktir. Dolu döküm eserin yeşil patinası üzerindeki aşınma nedeniyle bazı ayrıntılar görülememektedir. Yüz aşırı tahrip olmuş, uzuvlar belirsizdir.

Ayakta ve cepheden betimlenen figür, rahat bir duruş sergilemektedir. Sağ bacak sabit, gövdenin ağırlığını taşır, buna bağlı olarak da gövde sağa esnemiş, sol bacak yana açık ve dizden bükülerek geri çekilmiştir. Gövde önce sola yönelir, üst bölümde tekrar doğrulur. Baş bu hareketlenme içinde sağa döndürülerek ‘S’ duruş tamamlanır. Sağ kol omuzdan yana açılarak aşağıya ve yana doğru ilerler. Sol kol önce yana açılıp sonra dirsekten bükülerek öne yönelmektedir. Koluna yatırdığı ve eliyle kavradığı kerykeion ile alt bölümden aşağı sarkan chylamisi taşır. Kol üzerinden aşağıya sarkan chylamis, ortalarda daralarak aşağı uzar ve diz hizasında sonlanır⁷¹.

Ayrıntıların büyük bölümü silinmiş olan başta petasos bulunur. Sadece kanatların bir bölümü korunmuştur. Bunun altından izlenen saçın dalgalı ve uzun olduğu anlaşılmaktadır. Uzun saç iki ayrı ince örgü şeklinde

⁶⁹ Bkz. Dipnot 58. Benzer örnek için bkz. Najdenova 1994, 300 R. 5.

⁷⁰ Giysinin bu düzenlenişine fazla örnek bulunmamaktadır. Drobeta Merkür’ünün duruşu ve chylamisi taşıyan sol kolu eserimize benzer. Bkz. Marinescu 2000, 198 R. 1. Bronz heykelcikte başvuru kaynakları olan Menzel, Fleischer, Heinemann, Leibundgut vb. yazarların çeşitli müzeleri kapsayan Roma Eyaletleri (Avrupa kesimi) buluntularında birebir benzer örnek şimdilik yoktur.

⁷¹ Chylamis omza tutturulmayıp kol üzerine atıldığından, ‘Giysi Kolda’ kümesinde değerlendirilmiştir.

omuzların üzerinden kollara doğru uzamaktadır⁷². Gövdede aşınma olmasına karşın göğüs, karın, kasık ve baldır bölgelerindeki kasların vurgulandığı anlaşılmakta, sırt kasları, aşınmaya karşın izlenebilmektedir. Cinsel organlar belirgin ve büyük bölümü korunmuştur.

Bölge sikkelerinde de Merkür'ün bu tipolojisi ile yer aldığı örnekler bilinmekte⁷³, Anadolu Müzelerinde de heykelcik olarak benzer birçok örneği bulunmaktadır.

Gövde yapısı ve duruşu ile yakın benzerleri bulunan figür⁷⁴, chylamisin omza atılmadan kol üzerinden aşağı sarkıtılması ile diğer örneklerden farklılaşır. Avrupa ve Küçük Asya buluntuları için sık görülmeyen bir özelliktir⁷⁵. Diğer Silifke örneği ile gövde işlenişi ve duruş olarak benzer. Önerilen tarih bu eser için de uygundur.

Minerva

Athena/Minerva, Kilikya bölge sikkelerinde çok sayıda betimleme ile yer alırken, kültürünün yaygınlığı tüm Küçük Asya'da olduğu gibi bölgede de izlenebilmektedir.

Heykelcik (fig. 7a,b Kat. 7) sol elinde tutmuş olduğu nesne dışında bütünüyle korunmuştur. Yarı dolu döküm olan eser siyah patinalıdır. Yüz detaylarında, göğüs ve kollarda aşınma görülmektedir.

Uzun giysisinin yere değen ayak uçlarının yuvarlatılarak bir kaideye dönüştürülmesi ile figürün ayakta durabilmektedir. Sabit sağ bacağı üzerine ağırlığını veren gövde sağa hamle yapmış durumdadır. Sağ kol omuzdan yana açık, aşağıya yönelen elde bir phiale tutar. Sol kol omuzdan yana açılarak yukarı yönelir. Parmakları kapalı, el ise bilekten içeri doğru bükülmüştür. Yumuk eliyle mızrağını kavramış ve ona dayanmış olmalıdır⁷⁶.

⁷² Saçın iki ayrı örgüyle omuzlara salınması Apollon-Merkür özelliği olarak bilinmektedir. Her iki tanrının birleştirilmiş bir epitheti olabilir. Benzer örnekler için bkz. RS V, 64 R. 6; Babelon 1895, 157 R. 357; Comstock-Vermeule 1971, R. 111.

⁷³ Örnekler için bkz: Levante 1986, 50 R. 791, 795; Hill 1900, XII R. 2, LXVII R. 67 (İmp. Dön.), Corykos Sikkeleri, 69 L. XII R. 7, (Otacilla Severa Dön), 70 L. XII R. 10 (Gallienus-Salonina Dön.)

⁷⁴ Walde-Psenner 1983, 50 R. 21; Ogenenova-Marinova 1975, 98 R. 92, 112 R. 123, 113 R. 124. Silifke örneğine gövde yapısı ve duruş olarak benzerler.

⁷⁵ Najdenova 1994, 300 R. 4

⁷⁶ Bu davranışa örnek olarak bkz. Boucher 1976, 245 R. 82, 406, 407; Comstock-Vermeule 1971, R. 98.

Ayak uçlarını örten uzun bir hiton, üzerine peplos ve aegis giymiştir. Kalın kumaştan yapılan uzun kollu alt giysi, önde aegis bitiminde başlayıp ayak ucuna dek uzayan derin ve geniş bir kıvrım oluşturur. Derin kıvrımlar, ayak ucu çevresinde de görülürler ve fazla yükselmeden sonlanırlar. Aegis, aşınmadan dolayı önde salt omuz kenarlarından aşağı sarkan kenarları ile izlenir. Arkada ise, kalın kenarlı olduğu, bel bölgesinde ince bir kemerle sıkıldığı, kalça altında yuvarlak kesimle sonlandığı görülmektedir⁷⁷.

Tanrıçanın erken dönem örneklerinden itibaren kullandığı bir örge olan miğfer yüksek sorguçludur. Attika özellikli miğferin sorgucu ensenin altına dek uzamaktadır⁷⁸.

“Phiale tutan Minerva” tipolojisi içerisinde değerlendirilen figür, Arkaik Dönem’den Geç Antik Döneme dek örnekler verir⁷⁹. Sağ elinde tuttuğu phialeyi ileriye uzatırken öne hafif esneyen Minerva ikonografisi için iki öneri getirilebilir. Tanrıça elindeki kap ile hemen ayak ucunda bulunan bir sunağa yönelmiş⁸⁰ ya da, erken dönem Attika resim sanatında izlendiği gibi, Poseidon ile yaptığı kent baş tanrılığı yarışının en önemli anı betimlenmiş olabilir⁸¹. Bu ikonografi de sevilerek hemen her dönem birçok bölgede kullanılmıştır⁸².

Doğu ve Dağlık Kilikya araştırmalarında ele geçen ‘Athena Oreia’ kültüne ilişkin adak yazıtları⁸³, Seleukeia çevresinde de ‘Athena Krisoa Oreia’ için bir adak yazıtı ile tanrıçanın kabartması bulunmaktadır⁸⁴.

⁷⁷ Giysiye benzer örnek için bkz: Simon 1990, 174 R. 223

⁷⁸ Miğfer örnekleri için bakınız: LIMC II 2, 707 R. 37, 42, 709 R. 49, 723 R. 171, 726 R. 185, 727 R. 192, 195 vb.

⁷⁹ Simon 1985, 197 R. 180; Simon 1990, 174 R. 223. Aynı tipolojide elinde phiale tutar.

⁸⁰ Simon 1990, 174 R. 223.

⁸¹ Bu anlatımda Athena, phialesi ile Akropolis üzerinde bulunan kutsal zeytin ağacını sulamaktadır: Simon 1985, 197 R. 180; Simon 1990, 174 R. 223; Barclay 1888, 96 L. XVI R. 7, 8. (İmp. Dön) Atina sikkesi.

⁸² Farklı dönem örnekleri için bkz: LIMC II 2, 726 R. 185, sikkede 727 R. 189, 768 3, 793 R. 115, 777 R. 119 h., gemma üzerinde de aynı tipolojide betimlenen örnekler mevcuttur. 792 R. 106.

⁸³ Sayar 1999, 135. Bu kültün hem Ceyhan hem de Göksu nehirleri çevresinde yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁴ Keil-Wilhelm 1931, III, Nr. 33; Durugönül 1987, 115, 116; Durugönül 1989, 50 vd. fig. 45, 46; Bunun dışında Sayar, III. Kilikya Arkeolojisi Sempozyumu’nda sunduğu bildiriye, Silifke kuzeyindeki kayalık bir alanda tespit edilen, kaya üzerine betimlenmiş bu tipolojideki Athena için bazı öneriler getirmiştir.

Silifke heykelciğinin tipoloji ve ikonografisi bu kabartmadan farklıdır⁸⁵. Bölge sikkelerindeki betimlemesi, tanrıçanın kültü ve kült heykeli ile ilintili önemli bulgulardır⁸⁶. Bu verilere göre müzede korunan Minerva heykelciğinin dağlarda oturan 'Athena Krisoa Oreia' kültünden farklı bir kulte ait olması beklenmelidir.

Patinanın ve yüzün aşınmışlığı eserin tarihlenmesini güçleştirmektedir. Kassel örneği Silifke Minervası'na tipolojik ve ikonografik olarak benzetilmektedir⁸⁷. Silifke heykelciği, İmparatorluk Dönemi ortalarına, İ.S. 1-2. yüzyıla tarihlenmelidir.

Ceres

Genelde iyi korunmuş eserin ellerinde tuttuğu nesnelere kayıp, yüzün sağ göz bölgesi aşınmış, sol elin parmak uçları kırılmıştır. Yeşil patina çok iyi durumdadır. (fig. 8a,b Kat. 8) Kaidesiz olmasına karşın giysinin düzenlenişi ile ayak bölgesinde oluşturulan hacimle ayakta durabilmektedir. Alt bölümde herhangi bir kırık veya monte parçası yoktur.

Uzun ve kalın giysilerle betimlenen figür rahat bir duruş sergiler. Gövde ağırlığını sabit sağ bacağına verirken, sol bacak ise yarı omuz genişliğinde yana açık az öne çıkarılmıştır. Üst gövde bir yay çizerek önce sola sonra da sağa yönelir. Baş sola eğilerek 'S' duruş tamamlanır. Sağ kol omuzdan yana açılıp, dirsekten bükülerek omza geri döner. Normal ölçülerden daha iri olan elin parmakları aralık durmakta ve boyna yönelmektedir. Sol kol tamamen gövdeye yapışık aşağıya uzanır, dirsekten bükülerek öne doğru hareketlenir. Parmaklarda ve tuttuğu nesnede kırılmalar olmuştur.. Baş üzerindeki kalathos ve onu sararak aşağıya uzayan örtü dışında izlenebilen saç kıvrıktır ve ortadan iki yana ayrılarak bukleler yapmıştır. Yüz narin ve uzuvlar orantılı olarak küçüktür. Yüzün genel ifadesi durgun, bakış ileri ve aşağıya doğrudur.

Giydiği uzun, dökümlü chiton ayak uçlarını açıkta bırakarak yere değer. Kollarda ise dirsek altına dek uzamaktadır. Giysi üzerindeki bu örtü,

⁸⁵ Athena Krisoa Oreia'nın elinde phiale görülmemektedir.

⁸⁶ Sikkelerdeki betimleme heykelcik ile birebir örtüşmektedir. Bkz. Hill 1900, 22 L. IV R. 1 Aegeae (İ.Ö. 2.-1. yy), 49 L. VIII R. 11 Casae (Gordian III), 63 L. XI R. 7 Colybrassus (C. Valerianus)

⁸⁷ Höckmann 1984, 19 R. 62. Yazar tarih vermemektedir.

başa giyilen polosu sararak aşağıya uzanmaktadır. Arkada diz hizasında sonlanan şalın bir ucu sağ kolun altından geçirilerek geniş bir bant şeklinde göğüslerin arasından uzatılıp arkaya atılır⁸⁸. Katlanmış olan şalın ucu kırlangıç kuyruğu kıvrımla sonlanır. Diğer uç ise alt giysiyi sıkıca sararak sağ yanda diz hizasından geçer ve sola yukarı yönlendir. Sol kolun altından geçirilir, kolu sardıktan sonra göğüs bölgesinden geçen diğer ucun altına sokulur. Bu düzenlenişle, alt giysinin sol yandan sağa yönlenen kalın kıvrımları gizlenmez.

Sol elin duruşu ve son iki parmağın arasından aşağı sarkan uç ile, bir nesneyi kavradığı anlaşılmaktadır. Bu nesne için farklı öneriler getirilebilir. Başındaki kalathosun da etkisiyle Fortuna ile bağlantılı olarak meyve dolu bereket boynuzu akla ilk gelen olasılıktır⁸⁹. Ayrıca Ceres de bereket boynuzu taşıyabilmektedir⁹⁰. Fakat elde tutulan nesneye ait korunmuş parçanın ince olması, ve saptan hemen sonra çatallaşmaya başlaması nedeniyle bereket boynuzundan çok başak demeti önerisi daha uygun görünmektedir⁹¹.

Figür, duruşu ve giysileri, başındaki polosu, sol elinde herhangi bir nesne taşınması ile ikonografik benzerlikler taşıyan Fortuna'yı çağrıştırmaktadır. Fakat sağ yanında olması beklenen gemi dümeni yoktur, ve bu nedenle sağ elini yukarı kaldırılabilmiştir. Ayrıca sol elinde bereket boynuzuna ilişkin veri olmaması da Fortuna olasılığını azaltmaktadır.

Figür için diğer bir öneri de Demeter/Ceres olabileceğidir. Sol elinde tuttuğu başak demeti, kalathosu, elini yukarı kaldırması ve uygun giysisi ile tanrıça Demeter betimlenmiş olmalıdır. Bazı Roma İmparatorçeleri kendilerini Ceres olarak betimlettirmişlerdir ve bu örneklerde Silifke

⁸⁸ RS I, 424 R. 754, 432 R. 784. örneklerinde giysinin genel düzenlenişi ve sağ kol ile olan ilişkisi benzer.

⁸⁹ Serapis, İsis ve özellikle Fortuna'nın elinde taşıdığı bereket boynuzu büyük ve ağır olduğu için figüre yaslandırılarak ağırlığı alınır. Kolun hiçbir yerinde iz ya da parça yoktur. Bu nedenle bereket boynuzu taşımadığı anlaşılmaktadır.

⁹⁰ Babelon 1895, 38 R. 83, 40 R. 88; RS I, 438 B, 438 D, 786 D, 827 B.

⁹¹ Sol elinde tuttuğu büyük bölümü kırık ve eksik nesnenin korunan kısmı ince bir dal görünümündedir. Bu nedenle elinde tuttuğu nesne bereket boynuzu değil başak demeti olmalıdır. Örnek için bkz. RS I, 424 R. 755, 431 R. 782; Ridder 1913, 59, 31 R. 373. Başak demeti sağ elindedir fakat yine de nasıl olabileceği hakkında bilgi vermektedir.

heykelciği ile ortak yönler bulurlar⁹². Büyük heykelde de aynı tipoloji ve ikonografi içerisinde betimlenmiş birçok örnek bulunmaktadır⁹³.

Paris Ulusal Kütüphanesi'nde sergilenen iki küçük bronz eser Silifke örneğine tipolojik ve ikonografik olarak en yakın olanlardır⁹⁴. Polosu, giysisi ve düzenlenişi, sağ elin giysi ile ilişkisi, ayak uçlarının giysi altından görünmesi benzer olan her iki örnek, duruşu ve ellerin durumu ile de aynı davranış içerisinde olduğunu göstermektedir.

Sağ elin duruşu bir tanrılık belirteci olan asa tutuşuna benzemektedir⁹⁵. Elin bu şekilde duruşuna ve normalden iri yapılışına en yakın benzerlerden birisi de Roma örneğidir⁹⁶. Louvre Müzesi'ndeki örnek ile birlikte birçok eserde tanrıçanın asa tuttuğu görülmekte ve/veya önerilmektedir⁹⁷.

Tanrıçanın sağ eliyle tuttuğu nesne için meşale önerisi de getirilebilir. Demeter/Ceres'in bir çok örnekte bu belirteci taşıdığı görülmektedir⁹⁸. Syedra sikkelerinde görülmesi ile, kültürünün bölgedeki varlığı kanıtlanmakta, eliyle kavradığı nesnenin de meşale olduğu anlaşılmaktadır⁹⁹. Ayrıca Hades-Serapis ile birlikte betimlenmesi, tanrıçanın chitonik özelliğini

⁹² Roma İmparator kültürü bağlamında imparatoriçelerin kendilerini tanrıça olarak betimlettirmeleri geleneğinde en çok Ceres kabul görmüştür. Julia Domna için bkz: Kleiner 1992, 328 R. 291; Livia için bkz: Warneck 1905, 27, L. IV R. 170; Sabine için bkz. West 1970, 123 vd. L. XXXIII R. 128.

⁹³ Büyük heykelde örnek olarak Dresden Ceres'i gösterilebilir. Her ne kadar başında kalathosu olmasa da ellerin duruşu tam, giysi düzenlenişi ise az benzemektedir. Bkz. RS I, 424 R. 754 A, S. 432 R. 784 örneğinde ise Ceres başında diadem taşır, ellerin durumu, özellikle sağ elin giysi ile olan ilişkisi, elbisenin genel düzenlenişi ile Silifke örneğine çok benzer.

⁹⁴ Babelon 1895, 37 R. 79, 38 R. 80; LIMC IV 2, 602 R. 74-75.

⁹⁵ LIMC IV 2, 569 R. 83, 600 R. 38 örneklerinde asa tutan parmakların durumu olay ile bağlantılı olarak şekil almıştır.

⁹⁶ RS I, 432 R. 784; West 1970, 80 vd. L. XXII R. 77 Sağ el normalden iri yapılmıştır.

⁹⁷ Edgar 1903, S. 2, 27.655 ve 27.657 numaralı Mısır buluntusu eserler, asa tutmaktadır. Giysi düzenlenişi de Silifke örneğine benzemektedir fakat biraz daha kabarıktır; Haug-Sixt 1914, 136 R. 68.

⁹⁸ LIMC IV, 1 898 R. 75; Schreiber 1890, 155-159 R. 6; RS III, 75 R. 2; Fjeldhagen 1995, 100, 101 R. 82. Bu terrakota örneğinde de sağ eliyle asa yerine meşale tutmaktadır.

⁹⁹ Hill 1900, 157, L. XXVII R. 9. Ceres sol elde meşale tutar, sağ elde başak ve haşhaş bulundurur., Hill 1900, 157 L. XXVII R. 10. Demeter aynı pozda fakat sağ elde bu kez phiale taşımaktadır. Traian Döneminden bu iki örnek, bölgedeki Demeter/Ceres kültürünün varlığını belirlemekte, kült heykelinin ikonografisi hakkında da bilgi vermektedir.

vurguladığından meşale taşıması daha uygun düşmektedir¹⁰⁰. Bu veriler ışığında Silifke Ceresi'nin de, bölgenin kültürüne uygun olarak meşale ile betimlenmiş olması beklenmelidir.

Eser, giysi ve portre özellikleri ile Roma dönemi içlerinde yer almalıdır. Üst giysinin sağ kolu sararak göğsü diagonal geçip sol omza ulaşması, alt bölümde koltuk altı merkezli ve geniş açıyla yayılan kıvrım düzenlenişi¹⁰¹. 1.-2. yüzyıl özellikleridir. Kıvrım içlerinin hava dolu gibi kabarıklığı, sırtlarının yumuşaklığı Hadrian Dönemi özellikleri olarak görülmekte¹⁰², saçlarının ortadan ayrılıp yana taranması da Sabina'yı anımsatmaktadır¹⁰³. Bu veriler eserin İ.S. 2. yüzyıla tarihlenmesini gerektirir. Özellikle yukarıda sözü edilen büyük heykelde Roma örneğine benzemesi verilen tarihi desteklemektedir¹⁰⁴.

Attis

İnce silme bir kaide üzerinde cepheden betimlenen figür ayakta ve rahat bir duruş içerisinde (fig. 9a,b Kat. 9) Başı boynun kökünden, sol kolu omzun altından kopuk ve eksik olan figürünün diğer yerleri korunmuştur. Yeşil patina üzerinde küçük oksidasyon başlangıçları görülmektedir. Buluntu yeri bilinmemektedir.

Sağ bacağı sabit ve gövde ağırlığını taşımakta olan figürünün sol bacağı ise dizden bükülü, sağ ayağın üzerinden geçirilerek yana uzatılmış ve rahat bir şekilde parmak uçlarına basar durumda betimlenmiştir. Sağ kol omzudan yana açılmış, dirsekten bükülüp tekrar gövdeye yönelerek, elin tersi ve bilekten bele dayanmıştır. El ve parmaklar normalden iri yapılmıştır. Figür, sol yanında duran bir nesneye sol kolu ile yaslanmış olmalıdır¹⁰⁵.

¹⁰⁰ Levante SNG Fr. 2, 2, L. 30 R. 657.

¹⁰¹ Giysi düzenlenişine benzer örnekler için bkz: Fjeldhagen 1995, 100, 101 R. 82; RS I, 432 R. 784; Warneck 1905, 27, L. IV R. 170

¹⁰² Kleiner 1992, 240 R. 204

¹⁰³ Saç yapısı Sabina'nın heykellerinde aynı şekilde ortadan ayrılıp dalgalı formda yanlara taranmıştır. Bkz: West 1970, 123 vdd. L. XXXVI R. 129-132

¹⁰⁴ RS I, 432 R. 784. Giysinin düzenlenişi, sağ kolun giysiyle ilişkisi eserimizle benzeşmektedir.

¹⁰⁵ Duruş için benzer örnekler: Kellner-Zahlhaas 1993, 40,41; LIMC III, 2. 17 R. 40, 20 R. 101, 21 R. 117, 45 R. 435.

İçine uzun kollu bir chiton ve pantolon giymiş, üzerine kalın kumaştan himation almıştır. Yere dek uzanan ve bel hizasında yırtmaç gibi açılan himation sol bacağın dışarı çıkmasına olanak tanımıştır. Üst gövdede her iki omuzdan karın bölgesine uzanan kalın kıvrımlar yanında göğüs çevresinde de ince kıvrımlar oluşmuştur. Sol kasık üzerindeki manto kenarı sol ayağın hareketine koşut yönelmiştir. Üst gövdeyi arka ve önde kapatan manto, kısmen ele geçen sağ kola sarılmıştır. Chitonun kollardaki görünümü sarmal kıvrımlarla belirgindir. Arkada ise mantonun iki kenarı 'V' formunda katlanmıştır. Pantolon, daha ince bir kumaştandır ve bilek üzerinde boğumlanmıştır¹⁰⁶. Ayakkabının tipi ve bağcıkları için fazla detay görülmemektedir.

Figür tipolojik olarak incelendiğinde, benzer şekilde duran birçok tanrı ve tanrısal figürün farklı örnekleri ile karşılaştırmak olasıdır. Örneğin Eros bu tipoloji içerisinde fazlaca betimlenmiştir¹⁰⁷. Verilen örnekler ikonografik olarak değerlendirildiğinde ise Eros'un, yarı çıplak veya çıplak betimlenmiş olduğu görülür. Silifke örneği tamamen giysilidir. Eros örnekleri içerisinde tipolojik ve ikonografik açıdan en yakın örnek olarak Paris Louvre Müzesi'nde bulunan eser gösterilebilir¹⁰⁸. Giyimli, sol yanında bulunan bir nesneye dayanmış, sol bacağını sağ bacak üzerinden geçirerek yere hafif basmış ve sağ elini de beline dayamıştır. Fakat Silifke eserinin arkasında kanatların varlığı ile ilgili hiçbir iz veya parça bulunmamaktadır.

Figür tipolojik olarak Mithras betimlemelerini de çağrıştırmaktadır. Yine küçük farklılıklarla birlikte aynı duruşla görülen birçok Mithras örneği bulunmaktadır¹⁰⁹. Bu örnekler içerisinde bazen sol ayak bazen de sağ ayak diğerinin üzerine atılmış, ellerin durumu ise Silifke örneğine göre (özellikle sağ el) farklı hareket etmiştir. İkonografik olarak yakın benzerlikte giysilerle betimlenmiş örnekler bulmak olasıdır¹¹⁰.

¹⁰⁶ Braemer 1963, R. 761. Giysi düzenlenişi benzer, duruş ise farklıdır; Stephanidou-Tiberiou 1993, 101. Pantolon için benzer örnektir.

¹⁰⁷ LIMC III 2, 612 R. 47 a, 647 R. 675, 662 R. 957, 667 R. 989-990, 686 R. 118, 710 R. 462; Stephanidou-Tiberiou 1985, 95 R. 20; Stephanidou-Tiberiou 1993, 47. örneklerinde aynı tipolojide fakat küçük farklılıklar göstermektedir.

¹⁰⁸ LIMC III 2, 667 R. 990; RS V, 300 R. 5.

¹⁰⁹ LIMC VI 2, 362 R. 500-511, 363 R. 527, 528, 531, 534, 535, 542 vd., 368 R. 670; Stephanidou-Tiberiou 1993, R. 101.

¹¹⁰ Babelon 1895, 285 R. 665.

Eserin başının ele geçmemesi identifikasyonunu zorlaştırmaktadır. Bu konudaki bir başka öneri de Attis'tir. İkonografik olarak özellikle giysi modeli ile farklılıklar gösteren Attis betimlemelerinde, tamamen kapalı olan giysiler yanında göbeği ve genital bölgeleri açıkta bırakan örnekler çoğunluktadır. Bunun yanında tamamen çıplak olan örnekler de mevcuttur¹¹¹. Silifke örneğinin tipolojik benzerlerinde de giysi aynı özelliklerle betimlenmiştir. Pantolon ve ayakkabılar da Silifke örneğindeki şekliyle mevcuttur¹¹². Tipolojik benzerlikte de küçük farklılıklar görülmektedir. Bütün örneklerde sağ elin duruşu eserimizden farklı konumdadır, fakat Amphipolis Attisi tipolojik ve ikonografik olarak Silifke örneğine en yakın örnektir¹¹³.

Tipolojik olarak Artemis betimlemeleri içinde de benzerlerini bulmak olasıdır. Giysili ve ayakkabılı Artemis, kolunu bir nesneye dayayıp ayaklarını da çapraz atarak bazen de elini beline dayayabilmektedir¹¹⁴. Giysi benzerliği olmayan bu örneklerde figürün kadın olduğu belirgindir. Silifke örneğinde ise kalın giysilere karşın göğüs bölgesinin düzlüğü, figürün erkek olma olasılığını arttırmaktadır.

Sözü edilen bu olasılıklardan başka aynı tipolojik betimlemeler Apollon figürlerinde de görülür¹¹⁵. Betimlemelerin genelinde duruş benzemekle beraber, sağ elin hareketi farklılık göstermektedir. İkonografik olarak ise çıplak veya yarı çıplak tanrı, genelde lir çalan Apollon'u temsil eder. Ancak Silifke örneği giyimlidir ve lir ile ilişkili görülmemektedir.

Büyük heykelde bu tipoloji içerisinde Ganymed de görülebilmektedir¹¹⁶. Fakat üzerinde Silifke örneğindeki gibi giysi bulundurmaz.

¹¹¹ LIMC III 2, 20 R. 101 Attis tamamen çıplak fakat tipolojik olarak en yakın örnektir.

¹¹² LIMC III 2, 15 R. 3, 17 R. 46, 21 R. 117 tamamen giyiniktir, 45 R. 435; Stephanidou-Tiberiou 1993, R. 101; Comstock-Vermeule 1971, 463 R. 676.

¹¹³ LIMC III 1, 28 R. 98.

¹¹⁴ Babelon 1895, 64 R. 138; LIMC II 2, 485 R. 496-498.

¹¹⁵ Apollon betimlemeleri için bkz. LIMC II 2, 228 R. 596, 312 R. 192, 313 R. 197, 198, 203, 206, 345 R. 517, 519, 522, 347 R. 535.

¹¹⁶ Muthmann, 1951, 45- 54 L. X R. 21; Smith- M. A. BMC III, 8 R. 1533; LIMC IV 2, 76 R. 4, 83 R. 110. Çıplaktır fakat başlığı doğuludur, duruş çok benzer.

Eser, aktör örneklerini de çağrıştırmaktadır¹¹⁷. Oyuncuların bu tür giysilerle betimlendiği örnekler bilinmektedir¹¹⁸.

Floransa Müzesi'nde sergilenen, ikonografisi tartışmalı bir heykelcik, birçok özelliğiyle Silifke örneğine benzemektedir¹¹⁹. Gövde yapısındaki incelik, duruş, ayakların üst üste atılması, sağ elin kalça üzerine ters konması, giysinin düzenlenişi ve üst giysinin boyun altında oluşturduğu kıvrımlar ile bacaklara inerken aldığı form her iki eserde de benzerdir. Silifke eserinde sol kolun eksikliği yorumu zorlaştırsa da, bu duruşta iken bir yere dayanma gereği duyulacağından sol yanda bir nesne beklenmelidir ki, eserin az da olsa sol yana doğru esnediği görülmektedir.

Eseri, yapılan bu farklı değerlendirmelerle ikonografik açıdan benzer örneklerle yorumlamak kolay görünmemekte, özellikle herhangi bir belirtecin olmaması ve bir buluntu grubu ile gelmemesi de ayrı bir zorluk yaratmaktadır.

Ancak, giysinin doğulu özellikler göstermesi, tipolojik ve ikonografik olarak en yakın Floransa örneğinin İskenderiye'de bulunması eserin Mithras veya daha büyük olasılıkla Attis olabileceğini düşündürmektedir.

Silifke Müzesi'nde korunan bronz heykelcikler, bugüne dek ele geçen yazıt ve sikkelerin de yardımıyla bölgede kesintisiz yaşatılmış bazı kültürlerin ve bu kültlere bağlı olarak kült heykellerinin izlerini bulmamız konusunda bizlere ışık tutmuştur. Tanrı ve yarı tanrıların farklı tipoloji ve ikonografide betimlenmeleri yöresel kült zenginliğinin, tanrılara yüklenen misyonların ve insanların beklentilerindeki sonsuzluğun göstergesi olmalıdır.

¹¹⁷ Bu konudaki önerilerinden dolayı hocam Sayın Ramazan Özgan'a teşekkür ederim.

¹¹⁸ RS I, 853 R. 2161a, 2161 c. Aktör betimlemelerinin giysi ve duruş olarak Silifke figürüne benzerlik gösteren örnekleridir.

¹¹⁹ Adriani 1948, XIII R. 2; Mansuelli 1958, 129 R. 92 Yazar Hermaphrodit olarak yorumlamakta ve Hellenistik Döneme tarihlenmektedir; Bieber 1967, 90, L. 241 R. 333 Yazar, aynı eserin Hermaphrotite olamayacağını söylemiş, fakat adlandırmamayı tercih etmiştir.

Katalog:1. *Serapis:*

- Kodu : Silf-001
Buluntu yeri : Silifke
M. Geliş şekli : Bağış-1940
Envanter No : 14
Yüksekliği : 12 cm.
Genişliği : 7 cm.
Ağırlığı : 200 gr.
Teknik tanım : Boş döküm, siyahımsı kahverengi patinalı. Öndeki bazı kıvrım aralarında kirlilik var, temizlik gerekli.

2. *Herkül-1:*

- Kodu : Silf-003
Buluntu yeri : Silifke
M. Geliş şekli : Bağış-1940
Envanter No : 16
Yüksekliği : 16 cm.
Genişliği : 7.5 cm., bel: 2.8 cm.
Ağırlığı : 500 gr.
Teknik tanım : Dolu döküm, yeşil patina, oksidasyon başlamış.

3. *Herkül-2:*

- Kodu : Silf-005
Buluntu yeri : Silifke, Karadedeli Köyü.
M. Geliş şekli : Bağış-1957
Envanter No : 124
Yüksekliği : 11 cm.
Genişliği : 5.7 cm., bel: 2.8 cm.
Ağırlığı : 255 gr.
Teknik tanım : Dolu döküm, kahverengimsi siyah patina, sırtta sarı metal görünen bölümler var. Kol ve bacak birleşme yerlerinde üretim artığı çapaklar bulunmakta.

4. *Herkül-3:*

Kodu : Silf-008
Buluntu yeri : Bilinmiyor
M. Geliş şekli : Satın alma-1976
Envanter No : 1709
Yüksekliği : 9.5 cm.
Genişliği : -
Ağırlığı : 140 gr.
Teknik tanım : Dolu döküm, koyu yeşil ve parlak patina, çok iyi korunmuş, yeni görünümlü.

5. *Merkür-1:*

Kodu : Silf-006
Buluntu yeri : Bilinmiyor
M. Geliş şekli : Satın alma-1972
Envanter No : 1255
Yüksekliği : 7.4 cm.
Genişliği : 4.6 cm.
Ağırlığı : 100 gr.
Teknik tanım : Dolu döküm, siyah ve aşınmış patina. Baş, boyun ve giysi üzerinde yeşil oksidasyon başlamış.

6. *Merkür-2:*

Kodu : Silf-009
Buluntu yeri : Bilinmiyor
M. Geliş şekli : Satın alma-1977
Envanter No : 1771
Yüksekliği : 7.5 cm.
Genişliği : 4.3 cm.
Ağırlığı : 87 gr.
Teknik tanım : Dolu döküm, tamamı yeşil patina. Küçük ve noktasal oksidasyon başlamış.

7. *Minerva:*

Kodu : Silf-010
Buluntu yeri : Bilinmiyor
M. Geliş şekli : Satın alma-1967
Envanter No : 571
Yüksekliği : 7 cm.
Genişliği : 4.6 cm.
Ağırlığı : 70 gr.
Teknik tanım : Dolu döküm, siyah ve oksidasyonlu patina. Göğüs ve kollarda aşınma var.

8. *Ceres:*

Kodu : Silf-002
Buluntu yeri : Silifke
M. Geliş şekli : Bağış-1940
Envanter No : 15
Yüksekliği : 11.5 cm.
Genişliği : 4.5 cm.
Ağırlığı : 200 gr.
Teknik tanım : Ayaklardan kalçaya dek boş döküm, yeşil patina iyi korunmuş durumda. Korozyon yok.

9. *Figürin, Attis? :*

Kodu : Silf-013
Buluntu yeri : Bilinmiyor
M. Geliş şekli : Zor alım-1989
Envanter No : 2691
Yüksekliği : 7 cm.
Genişliği : 3.3 cm.
Ağırlığı : 130 gr.
Teknik tanım : Dolu döküm, iyi korunmuş yeşil patinalıdır. Sağ kol üzerinde oksidasyon başlamış.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Adriani 1948 Adriani, A., Documenti e ricerche d'arte alessandrina Vol. II. (1948)
- Akten 10 Statuettes en bronze de la Severeanu (Bucarest), Akten der 10. Internationalen Tagung über Bronzen Freiburg 18-22 Juli 1988 (1994)
- Alexander 1930 Monuments de L'Egypte Greco-Rmaine Societe Royale D'Archeologie D'Alexandrie. Premier Fascicule(1930)
- Amelung Amelung, SkulptatMus I.
- Aulock 1977 von Aulock, H., Münzen und Städte Pisidiens, IstMitt Beiheft 19, 1977.
- Aulock 1979 von Aulock, H., Münzen und Städte Pisidiens, IstMitt Beiheft 22, 1979.
- Babelon 1895 Babelon, E., Cataloge des Bronzes Antiques de la Bibliotheque Nationale. Paris 1895.
- Bieber 1967 Bieber, M., The Sculpture of the Hellenistic Age (1967)
- Barclay 1897 Head, B.V., -D.C.L., Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes. BMC (1897)
- Barclay 1888 Head, B.V. -D.C.L., Catalogue of Greek Coins Attica-Megaris-Aegina BMC (1888)
- Bent – Hicks 1891 Bent, T. – Hicks, E.L., Inscriptions from Western Cilicia, JHS 12. 1891.
- Birchall – Corbett 1974 Birchall, A. – P.E., Greek Gods and Heroes (1974)
- Bosch 1935 Bosch, C., Die Kleinasiatischen Münzen Der Römischen Kaiserzeit, Teil II, B. 1 Bithynien, 1. H. (1935).
- Boucher 1970 Boucher, S., Bronzes grecs, hellenistiques et etrusques Des Musees De Lyon. 1970
- Boucher 1976 Boucher, S., Recherches sur les bronzes figures de Gaule pre-romaine et romaine. Bibl. Ecoles Franç. D'Athenes et de Rome 228. Rome (1976).
- Braemer 1963 Braemer, F., L'art dans l'occident romain. Tresors d'argenterie, sculptures de bronze et de pierre. Kat. Paris (1963).
- Brandt 1992 Brandt, H., Gesellschaft und Wirtschaft Pamphliens und Pisidiens im Altertum. 1992.
- Comstock – Vermeule 1971 Comstock, M. – Vermeule, C., Greek Etruscan and Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts Boston (1971)
- Croom 1988 Croom, A.T., Roman Clothing and Fashion Designs and Patens Act. (1988)
- Deonna 1938 Deonna, W., Le mobilier delien. Exploration archeol. De Delos XVIII. Paris (1938)

- Drexler 1889 Drexler, Numismatik Zeitschriften XXI 1889.
- Durugönül 1987 Durugönül, S., Athena Kroisa Oreia, EA 10. 1987
- Durugönül 1989 Durugönül, S., Die Felsrelief im Rauhen Kilikien, BAR 511.1989.
- Durugönül 1997 Durugönül, S., 1996 Yılı İçel İli (Antik Dağlık Kilikya) Yüzey araştırması ile Kuleler- Kaleler ve Yerleşimlere Olan İlişkileri, AST XV-I 1997.
- Durugönül 1998 Durugönül, S., Seleukosların Olba Territorium'undaki 'Akkulturation' Süreci Üzerine Düşünceler. Olba I 1998.
- Faider-Feytmans 1979 Faider-Feytmans, G., Les bronzes romaines de Belgique. Mainz 1979.
- Fjeldhagen 1995 Fjeldhagen, M., Catalogue Graeco-Roman Terracottas From Egypt, Ny Carlsberg Glyptotek 1995.
- Fleischer 1967 Fleischer, R., Die Römischen Bronzen Aus Österreich (1967)
- Fuchs 1969 Fuchs, W., Die Skulptur der Griechen, München 1969.
- Giuliano 1983 Giuliano, A., MNR Le Sculture (1983)
- Grimal 1984 Grimal, P., Der Hellenismus und der Aufstieg Roms (1984)
- Gschwantler 1986 Gschwantler, K., Guß und Form, Bronzen aus der Antikensammlung Museum Wien (1986).
- Haug – Sixt 1914 Haug, F. – Sixt, G., Die römischen Bildwerke und Inschriften Württembergs. 2. Aufl. Stuttgart (1914).
- Hill 1981 Hill, G.F., Catalogue of the Greek Coins of Lycaonia, Isauria and Cilicia.
- Hill 1897 Hill, G.F., Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia (1897)
- Hill 1900 Hill, G.F. - M.A., Catalog of the Greek Coins of Lycaonia, Isauria and Cilicia. BMC (1900)
- Hornbostel 1973 Hornbostel, W., Sarapis. Etudes Preliminaires Aux Religions Orientales Dans L'Empire Romain. 1973.
- Höckmann 1984 Höckmann, U., Antike Bronzen Staatliche Kunstsammlungen Kassel (1984)
- Kaufmann-Heinimann 1977 Kaufmann-Heinimann, A., Die Römischen Bronzen Der Schweiz I, Augst (1977)
- Kaufmann-Heinimann 1987 Kaufmann-Heinimann, A., Die Bronzestatuetten aus Kaiseraugst-Schmirtmatt. Jahresber. Augst 7, 1987.
- Keil – Wilhelm 1931 Keil, J. – Wilhelm, A., Monumenta Asiae Minoris Antiqua. 1931.
- Kellner – Zahlhaas 1993 Kellner, H.-J. – Zahlhaas, G., Der Röm. Tempelschatz von Weiß. (1993).

- Kern 1938 Kern, O., Die Religion der Griechen III (1938)
- Kleiner 1992 Kleiner, D.E.E., Roman Sculpture (1992)
- KIPauly 1998 Cancik, H. – Schneider, H., Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike 1988.
- Kroll 1920 Kroll, W. – Witte, K., Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumwissenschaft (N.druck 1991 München)
- Leibundgut 1980 Leibundgut, A., Die römische Bronzen der Schweiz III. Bern und Wallis. Mainz 1980.
- Levante – Weiss 1986 Levante, E. – Weiss, P., SNG 1986.
- Levante 1993 Levante, E., SNG France 2 (1993)
- Lippold 1938 Lippold, G., Sarapis und Bryaxis, P. Arndt anı kitabı (1925).
- L'Orange 1985 L'orange, H.P., L'Empire Romain Formes Artistiques Et Vie Civile 1985.
- MacKay, 1990 Mackay, Th., The Major Sanctuaries of Pamphylia and Cilicia, Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. Band II, 18.3 (1990)
- Mansuelli 1958 Mansuelli, G.A., Galleria Degli Uffizi Le Sculture (1958)
- Marinescu 2000 Marinescu, L., Zwei Hypostasen Des Merkur In Der Kunst Der Dacia Romana, Kölner Jahrbuch 33, 2000.
- Marinova 1975 Marinova, L.O., Statuette en bronze. 1975.
- Mitten – Doeringer 1969 Mitten, D.G. – S.F. Doeringer, Master Bronzes from the Classical World (1969)
- Morenz 1962 Morenz, S., Ägyptische Religion (1960)
- Muthmann 1951 Muthmann, F., Statuenstützen und Dekoratives Beiwerk An Griechischen Und Römischen Bildwerken (1951)
- Najdenova 1994 Najdenova, V., Les Bronzes de Ratiarta (Mesie Superieure); Akten der 10. Internationalen Tagung über Antike Bronzen Freiburg 18.-22. 1988 (1994)
- Ognenova-Marinova 1975 Ognenova-Marinova, L., Statuettes en bronze, Du Musee National Arch. A Sofia. (Statuettes De Culte) 1975
- Parlasca 1993 Parlasca, K., Zeugnisse Ägyptischer Kulte, in Lykien, Akten Des II. Internationalen Lykien Symposions 1993.
- Piccot 1969 Boube-Piccot, C., Les Bronzes Antiques DV Maroc I, Etudes Et Travaux D' Archeologie Marocaine Vol. IV 1969.
- Piccotini 1990 Piccotini, G., 'Schutz des Archaeologischen Erbes' -Theorie und Praxis. Beiträge zur Archäologie des mediterranen und alpinen Raumes J. B. Trentini zum 80. Geburtstag ECHO 1990.
- Pol – Weber 1985 Bol, P.C. – Weber, Th., Bildwerke Aus Bronze Und Bein Aus Minoischer Bis Byzantinischer Zeit. Liebieghaus-Museum Alter Plastik Band II (1985)

- Poulsen II 1974 Poulsen, V., Les Portraits Romains V. II 1974.
- Quartinius Quartinius, M., Vatican, Gall. Lapid.
- Özgan 1995 Özgan, R., Antakya Hadesi, Lykia II. 1995.
- Radnoti 1963 Radnoti, A.. Eine römische Pantherstatuette aus Straubing. Bayer. Vorgesch. Bl. 28, 1963.
- RE 1912 Paulys R.E. (1912) Band 15
- Richter 1920 Richter, G.M.A., Catalogue of Engraved Gems of the Classical Style. (MCMXX).
- Ridder 1913 De Ridder, A., Les Bronzes Antiques Du Louvre, Premier (1913)
- Rolland 1965 Rolland, H., Bronzes antiques de Haute Provence (Basses-Alpes, Vaucluse). Gallia Suppl. 18. paris (1965)
- Roscher 1886 Roscher, W.H., Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie (1886-1890)
- RS Reinach, S., Repertoire de la statuarie grecque et romaine I, II, II, IV, V, VI. (Paris, 1897-1930.)
- Sayar 1999 Sayar, M.H., Kilikya' da Tanrılar ve Kültler, Olba II (Özel sayı 1. Cilt)
- Sear 1979 Sear, D.R., Greek Coins and Their Values (1979)
- Schefold 1962 Schefold, K. - Salin, E., 70. Doğum yılı anı kitabı (1962)
- Schreiber 1890 Schreiber, Th., Antiken in Leipzig, Arc. Anz. 1890,
- Simon 1985 Simon, E., Die Götter Der Griechen. (1985)
- Simon 1990 Simon, E., Die Götter der Römer. (1990)
- Smith Smith, A.H., M. A. BMC III,
- Stephanidou-Tiberiou 1985 Stephanidou-Tiberiou, Th., Trapezophora Tou Mouseiou Thessalonikes (1985)
- Stephanidou-Tiberiou 1993 Stephanidou-Tiberiou, Th., Trapezophora Me Plastike Diakosmese. 1995.
- Swaddling 1979 Swaddling, J., The British Museum Bronze Hoard from Paramythia, North Western Greece: Classical Trends Revived in the 2nd and 18th Centuries A.D.; Bronzes Hellenistiques et Romains Tradition et Renouveau, Actes du V. Colloque International Sur Les Bronzes Antiques Lausanne, 8-13 mai 1978 (1979)
- Şahin 1999 Şahin, N., Zeus'un Anadolu Kültleri.
- Ten Cate 1965 Ten Cate, P.H.H., The Luwian Population Groups Of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period. Doc. Et monum. Orientis antiqui 10. E. J. Brill, Leiden 1965.
- Thouvenot 1927 Thouvenot, R., Catalogue des figurines et objects du Musee Arch. De Madrid. Bordeaux-Paris (1927)

- Walde-Psenner 1983 Walde-Psenner, E., I bronzetti figurati antichi del Trentino. Patrimonio storico e artistico del Trentino 7. Trento (1983)
- Warneck 1905 Warneck, E., Objets D'art Antique, (1905)
- West II 1970 West, R., Römische Porträt-Plastik II.1970
- Wroth 1892 Wroth, W., Catalogue Of The Greek Coins Of Mysia BMC (1892)
- Wroth 1904 Wroth, W., F.S.A., Catalogue of the Greek Coins of Troas, Aeolis and Lesbos BMC (1904)

**DIVINITIES AND THEIR IMAGES.
PHENOMENA OF ACCULTURATION
IN SMOOTH CILICIA**

(LEV. 31-34)

Marion MEYER*

ÖZET

Hellenistik döneme ait çoğu sikke motifi Yunan betimleme geleneğinde vardır.. Ancak bu, her zaman Yunan tanrılarının canlandırıldığı anlamına gelmez. Kendine ait ve yabancı geleneklerle ilişkisi tümüyle farklı olabilir. Tarsos sikkeleri üzerinde İ.Ö. 2. ve 1. yy'da iki yerel tanrı gösterilmiştir: Biri, Yunan tarzında tahtta oturan bir Büyük Tanrı ("Baal" ya da "Zeus"), diğeri Anadolu-Mezopotamya betimleme şemasında bir hayvan üzerinde daha doğrusu karışık bir yaratık üzerinde duran tanrıdır (Sandon). Mallos'un Athena Magarsia betimi için başına kadar çektiği uzun örtüsü ve gövdenin her iki yanında bükük kolları (?) ile frontal duruşlu bir figürün Anadolu betimleme şeması Yunan betimleme geleneği unsurları (ponderasyon, peplos, egis, ve Athena'nın miğferi) ile kombine edilmiştir. Aynı yerde tapınım gören Kubaba'nın Hellenistik dönem öncesi bir görünümü olan Hierapolis-Kastabala'nın tanrıçası Perasia, İ.Ö. 2. yy.'ın Yunan giysili figürü (orantı, yüksek kemer) olarak canlandırılmıştır.

İ.Ö. 2. yy.'da bir hanedanlık ismi ve Grek sikke motiflerine sahip olan Rhosos İ.Ö. 1. yy.'da tekrar eski ismini alır ve Suriyenin hava tanrısı Hadad'a denk gelen betimleme şemasında bir tanrıyı gösterir ("Baal").

The title I chose for my presentation might be somewhat too promising. What I have to offer is some information on a project that was planned and organized by R. Ziegler / University of Duisburg and myself and that was actually executed by a team of three colleagues. We chose the title "Divinities and Cults as Evidence for the Processes of Acculturation in Smooth Cilicia"; the span of time covered is the Hellenistic and Roman

* Prof. Dr. Marion Meyer, Akademisches Kunstmuseum und Archäologisches Institut der Universität Bonn, Am Hofgarten 21, D-53113 Bonn

period. The project was financed by the Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) from November 1999 to February 2002. It was part of a vast research program initiated by the DFG in 1998 under the title “Models and Routes of Acculturation in the Eastern Mediterranean and the Black Sea Area in Antiquity”.

When I first read the announcement of this program I immediately thought of Cilicia. For the issue that interests me –the survival and transformation of traditional local divinities under the pressure of political and socio-cultural changes– Cilicia offers very interesting evidence. It is possible to study visual representations of divinities due to the substantial publication of at least one group of material with images (I mean coins), and it is possible to study some aspects of the religious practice and the names given to the divinities due to literary evidence and due to inscriptions that survived in this region in high numbers. Both kinds of sources don't match and seldom overlap. Coins are an official medium, minted in and for cities and commissioned by the authorities of the respective cities or the central government. Inscriptions can be of official character and they can refer to affairs of cities, but the bulk of the material was found in rural, rather remote areas of Cilicia and commissioned by private individuals. Both kinds of sources have to be considered in combination: Sometimes images can tell you more about a god or a goddess than names can. The images, however, would remain mute without the literary and epigraphical sources.

The nature of the evidence demanded the competence of several disciplines. The epigraphist Mustafa Sayar was the one to study the inscriptions, and he was also the one who had found most of them. The coins needed a historian with numismatic experience as well as an archaeologist skilled in iconographical analysis. The research job was organized as follows: The archaeologist Daniela Pohl studied the numismatic evidence of the Hellenistic period, the historian Kay Ehling dealt with the material of the Roman period, and the entire team, including R. Ziegler and myself, met regularly to discuss the drafts and controversial questions.

As to the definition of “acculturation” we adopted the one proposed by the American Social Science Research Committee in their “Memorandum for the Study of Acculturation” of 1936: “Acculturation comprehends those phenomena which result when groups of individuals having

different cultures come into continuous first-hand contact, with subsequent changes in the original patterns of either or both groups”¹. In our case, the different cultures are the Cilician one and the Greek one. By Cilician culture I mean all phenomena which are not Greek, and I am aware of the fact that this Cilician culture must be the result of preceding processes of acculturation. The same, of course, holds true for the Greek culture. The groups whose behaviour we can study and the original patterns that might have changed are very limited due to the nature of our sources. The groups responsible for the design and the emission of the civic coins were the local authorities of the cities, and the groups responsible for the commission of the inscriptions were mostly private individuals. The change we can study or rather deduce from the evidence is the change of images and iconography and the change of names and preferences for gods and goddesses.

It is not customary to present the results of research done by somebody else, and I would not do so in front of any other audience. I do think, though, that at least the scope of our project should be known to the special friends of Cilicia even before the book is ready for distribution. I will not give a summary of the entire manuscript, but select some aspects. As my interests focus on the Hellenistic period I will mostly refer to the research and the results of Daniela Pohl who studied the images of Hellenistic times.

We know very little about the cults in Cilicia before the Hellenistic period. There is a large number of images of divine beings on coins issued by cities (since ca. 430 B.C.)², by military leaders in Achaemenid service (ca. 390 - ca. 370 B.C.)³, and by the satrap of Cilicia, Mazaios (ca. 360-334 B.C.)⁴. In most cases the reason for the choice of the images and their possible relations to the pantheon of the respective city escapes us – with one exception. Coins minted in Tarsos under the command of Pharnabazos, Datames and Mazaios from the 70ies to the 30ies of the 4th

¹ Redfield et al. 1936, p. 149ff.

² Davesne 2000, p. 153ff.; Casabonne 2000a, p. 21ff.

³ Tiribazos, Pharnabazos and Datames/Tarkumuwa: Le Rider 1997, p. 152ff. pl. 1.2.

⁴ Le Rider 1997, p. 154.156.159ff. pl. 2; Briant 2000, p. 268f.; cf. note 5.

century B.C. show an enthroned male god whose scheme recalls the presentation of Greek father-gods; the Aramaic inscription calls him “Baal Tars”, thus giving not only his name but also linking him to a particular city and indicating his importance for this city (fig. 1-3)⁵.

In the times of Antiochos IV (175-164 B.C.) five cities in Eastern Cilicia started to mint municipal coins⁶. Tarsos had probably begun to do so somewhat earlier, more cities joined in later. In the 1st century B.C. twelve cities in the Padias minted their own coins. Their reverse sides were the place for the presentation of the cities’ gods and goddesses. Most of them belong to the vast repertoire of figures that the Greek tradition had to offer: for example, Artemis on coins of Mopsos⁷ or Zeus Nikephoros on coins of Adana⁸. The open question is: Do all Greek images show Greek gods and goddesses? Unfortunately the tradition of the divinities depicted can be revealed in only few cases. Let us have a look at one of them.

Of the three earliest coin types of Tarsos, one shows an enthroned male god whose superior position in the pantheon is indicated by the scepter he holds. This staff is crowned by a bird of stylized wings (fig. 5)⁹. We have no evidence for the name of this god, but we do have clues that he was not a newly adopted Greek god and that his relevance for Tarsos was not due to cultural change subsequent to contact with the Greek world.

The general scheme –a majestic enthroned male god– resembles the god labelled Baal Tars on coins minted in Tarsus in the 4th century, under Achaemenid rule (fig. 1-3; see note 5). A similar figure was to be seen on the Alexander tetradrachms, introduced in Macedonia and minted in the

⁵ Pharnabazos: SNG Levante 71-74; SNG France (2) 251-257; Le Rider 1997, p. 153 pl. 1,5; Casabonne 2000a, p. 34ff.63f. pl. 7,9; Lemaire 2000, p. 129ff. - Datames: SNG Levante 83-88; SNG France (2) 282-300; Le Rider 1997, p. 154 pl. 2,11-13; Lemaire 2000, p. 133f.; de Callatay 2000, p. 110 pl. 13,12-16. - Mazaïos: SNG Levante 100-115; SNG France (2) 312-360; Le Rider 1997, p. 154f. pl. 2,14-17; Lemaire 2000, p. 134ff. pl. 16,3,4; Mildenberg 2000, p. 9f. pl. 1,12.

⁶ Meyer 2001, p. 505ff.515 fig. 1.

⁷ von Aulock 1963, p. 237f. no. 1.2 fig. 1,1-5; Houghton 1983, no. 503; SNG Levante 1302.

⁸ Levante 1984, p. 81ff. no. 1.2.25 pl. 17; Ziegler 1988, no. 838 pl. 45; SNG France (2) 1838. 1839.1841.

⁹ Earliest issues (as “Antiocheia on the Kydnos”): SNG Levante 913.914; Ziegler 1988, no. 620 pl. 31; SNG France (2) 1277.1278. - After the middle of the 2nd century B.C. (as “Tarsos”): SNG Levante 918-923 (920 = fig. 5); SNG France (2) 1285-1294.

whole empire (in Tarsos since 333 B.C.; fig. 4)¹⁰. The Baal Tars of the Achaemenid period and the god of the Alexander tetradrachms are obviously not the same divinity. The Baal Tars is the Lord of Tarsos, the superior god of the local pantheon; the god shown on the Alexander tetradrachms is the pan-Hellenic god Zeus depicted on the silver coins of Alexander in all his mints. Their similar appearance does, however, suggest a certain similarity of competence and rank.

When Tarsos started its municipal coinage in the early 2nd century, one of the motifs was another enthroned male god with a staff (fig. 5; see note 9). The question is: Does the majestic god on the municipal coins derive from the Alexander coins, or is he a revival of the local Baal? I am not asking whether the god depicted on the Hellenistic coins of Tarsos was called Zeus or Baal. As we do not know the ethnic diversity and the cultural backgrounds of the population of the Hellenistic city we cannot say anything about the name. I am talking of tradition or innovation as far as the cult and the image are concerned.

Zeus was not only the god of Alexander, he was also one of the dynastic gods of the Seleucids. There are examples for the adoption of a common image of royal coinage into civic coinage¹¹. So we would like to know: is the god on the municipal coins of Tarsos a newcomer, an adoption of the pan-Hellenic Zeus, or is he the same old local god that had been depicted in the pre-Hellenistic period? The iconography links him to Greek images of Zeus; his competence and majesty is shown by the throne and the staff; he is stripped of any pictorial element that is not in line with the common representation of Zeus; he has neither the grapes nor the incense burner of Baal Tars (see fig. 1-3).

We have the following clues for an interpretation of the depicted god. The city started its municipal coinage with three coin types¹², and these same types, with only minor changes, were used throughout the Hellenistic period. Of these types, the two most common ones show

¹⁰ Price 1991, *passim*; Tarsos: p. 369ff. pl. 84-87.

¹¹ Meyer 2001, p. 509 (Zeus Nikephoros); cf. the figure of a standing Zeus on the earliest municipal issues of six cities: Meyer 2001, p. 510.516 fig. 3.

¹² See notes 9.14.16; - Meyer 2001, p. 508 n. 15; p. 516 fig. 2.

divinities on the reverse; either the enthroned god (fig. 5), or a figure type convincingly identified as the local god Sandan (fig. 7.). The fact that these images were constantly used, for a period of nearly two centuries, allows the conclusion that the gods depicted were of constant great importance for the city. The assumption of adherence to local traditions and local gods is supported by the following observation: Tarsos never minted municipal coins with a ruler's portrait – although there was a royal mint at Tarsos that did so, and the models would have been easily available. I cannot deal at greater length with another matter that points into the same direction: The recurring obverse image, the female head or bust with or without veil (fig. 5.7), cannot possibly be taken as the representation of an established goddess. The written sources of the Imperial period mention no female divinity besides Athena¹³. If there had been a goddess important enough to be shown on two of three Hellenistic coin types over a period of nearly 200 years she could hardly have escaped the attention of later writers. The female head must be the representation of the city itself and as such the counterpart of the king on royal coinage. He was depicted on the obverse, his name written on the reverse side (cf. fig. 9.10). On the municipal coins we read the name of the city in the form of the ethnic of its citizens, and the city itself appears on the obverse side. All these features combine to a pattern; apparently the local authorities were determined to point out the particular tradition of the city, making use of the traditional name and traditional divinities. This strongly favors an interpretation of the majestic god as the local Lord of Tarsos who was depicted in a contemporaneous figure type used for the superior Greek god. The image was a modern one, the god, however, was not a new one.

Later in the Hellenistic period, a new coin type introduced another image of the enthroned god: following the traditional iconography of Greek Zeus (cf. note 8), the majestic Tarsian god was depicted in the scheme of Zeus Nikephoros, being crowned by Nike (fig. 6)¹⁴.

¹³ Dio Chrys. or. I, 33,45; Scheer 1993, p. 282ff.

¹⁴ SNG Levante 939.971-977; Ziegler 1988, no. 643-648 pl. 31; SNG France (2) 1354-1372 (1360 = fig. 6). The obverse side shows a club within an oak wreath. This had been the obverse motif of one of the three earliest coin types of Tarsos (reverse side: cornucopia), minted with dynastic and traditional name: SNG Levante 915.916.924; SNG France (2) 1279-1284. This coin type was apparently given up and replaced by the new one; thus, its introduction will not be earlier than the late 2nd century B.C. - The same Zeus Nikephoros appears on coins of the 1st century B.C. in combination with a representation of the city goddess: Meyer 1999, p.189f. pl. 39 fig. 5.

The second divinity depicted in full figure on Hellenistic coins of Tarsos was identified as Sandan mainly on the basis of coincidence: In imperial times Sandan is the only local, pre-Hellenic god mentioned in literary sources¹⁵, and this is the only non-Greek figure type on Tarsian coins. It appears on coins of that city from the early 2nd century B.C. until imperial times (fig. 7.8)¹⁶. Sandan is a Luwian god with no iconographical tradition¹⁷. The figure type –a god standing on a monster– definitely betrays him as a non-Greek god.

So we learn that the divinities chosen by the local authorities as images of the Hellenistic coins were both pre-Hellenic, local gods. That is what they have in common. One of them, Sandan, had never been depicted on coins, and there is no undisputed representation of him in any other medium. The other one, the enthroned god, had already been depicted and labelled on coins of the pre-Hellenistic, Achaemenid period. Sandan at first glance reveals his non-Greek origin because the iconographical pattern of a god standing on an animal is rooted in Anatolian and Mesopotamian traditions. The second god appears in a figure type that completely blends in with the representation of pan-Hellenic Zeus.

We will never learn the actual reasons why the local authorities decided to use a contemporary, modern, Greek image along with a definite non-Greek one. But we can, I think, deduce that this choice was not due to the lack of an alternative –there had been older images of the god (fig. 1-3)– nor to the ambition of showing the same god as the Greek foundations did. The reason may have been the easy availability of contemporary images of Zeus that were considered suitable for the Tarsian god.

One may doubt the awareness for issues of tradition and innovation as far as coin types are concerned. Neither the ordinary Tarsian nor the Tarsians active in the local administration were archaeologists concerned

¹⁵ Amm. Marc. 14,8,3; Scheer 1993, p. 283f.296f.

¹⁶ Earliest issues (as “Antiocheia on the Kydnos”): SNG Levante 910-912; SNG France (2) 1270-1276. - Later issues (as “Tarsos”): SNG Levante 925 (= fig. 7) -932.963-970; Ziegler 1988, no. 624-629 pl. 31; SNG France (2) 1295-1306.1344-1353; SNG Levante Suppl. (1) 254. - Imperial times: SNG Levante 996 (= fig. 8).1010.1054.1076.1140; SNG France (2)1407-1409.1432.1522.1553. 1612.1707.1708.

¹⁷ Scheer 1993, p. 296f. and n. 171; Müller 2001, p. 38. - The iconography of Sandan was studied for our project by D. Pohl, forthcoming.

with iconography. There is, however, a very interesting reaction to the choice of the Tarsian coin types.

During the reign of Demetrios I (162-150 B.C.) the Seleucids began to adopt images of local divinities as reverse motifs of their silver coins (cf. note 19). The royal mint of Tarsos did so in the time of Alexander Balas (150-145 B.C.) – and it was Sandan that was chosen (fig. 9)¹⁸. I think that he was chosen not because he was the most important god but because it was his image that was specific for Tarsos. The enthroned god was not; on a Royal issue he might have been taken for a Seleucid god.

The Tarsian coins turned out to be good evidence for a process of acculturation. Tarsos held on to its traditional gods and presented only civic images throughout the Hellenistic period, including a non-Greek image that stuck out conspicuously (fig. 7.8). But even this city readily adopted a contemporary image of a powerful, dignified god for its own powerful, dignified god. This can be taken as a proof for the deep intrusion of Greek conventions into Cilician life at least in the cities. By the 2nd century B.C. (and maybe later) there was an awareness of the differences between Greek and non-Greek iconography, but Greek images had become so common that they were regarded as suitable visualizations of non-Greek contents, too.

The following example presents a third possibility for dealing with two different cultures.

The first non-Greek image ever to appear on any Seleucid coin was a female goddess on tetradrachms of Demetrios I (162-150 B.C.)¹⁹. The scheme of the figure recalls the one used for various Anatolian goddesses: upright standing position, arms outstretched to both sides, with a veil covering the entire back of the figure from head to soil (fig. 10.11). The arms are supposed to be bended forward as we know from related figures represented in the round, for example the Artemis Ephesia. Then there are various elements unknown to Anatolian tradition: the weight of the body

¹⁸ For drachms; Houghton 1983, no. 475; Houghton 1984, p. 97. - Later drachms: Houghton 1983, no. 479 (= fig. 9); no. 486.487.491.492.497.

¹⁹ Houghton 1983, no. 505; Houghton 1984, p. 91ff. no. 1 pl. 12 (= fig. 10). - Later issues: Houghton 1983, no. 507; Houghton 1984, p. 91ff. no. 2-26 pl. 12.13 (no. 14 = fig. 11).

is not equally balanced on both legs, but there is a differentiation between the straight right leg and the somewhat bent, free left leg. The figure wears a helmet and a Greek peplos; the veil appears as an aegis, the standard attribute of Greek Athena; the disk in front of the belly might very well be a gorgoneion.

I consider this image as a combination of an Anatolian scheme with certain Greek traits. This combination testifies the willingness to adopt elements of Greek iconography where it seemed suitable. These elements were integrated into a non-Greek iconographical tradition.

This goddess later appears on municipal coins of Mallos (fig. 12)²⁰ a city that in the times of Demetrios I had not yet minted coins. F. Imhoof-Blumer in 1883 identified her as Athena Magarsia for the simple reason that Mallos had an important cult for this goddess at least since the times of Alexander the Great who sacrificed to her²¹. Nowadays we have more evidence to support this identification.

Athena Magarsia is mentioned in two inscriptions. The older one was found in Karata, ancient Magarsos, the harbor of inland Mallos. Due to prosopographical reasons it can be dated to the middle of the 2nd century B.C.²² It contains regulations for the settling of a dispute over territories between Mallos and its neighbor Tarsos (listed under its dynastic name). As the inscription was to be set up in the sanctuary of Athena Magarsia, it is a reasonable assumption that Karata, its findspot, was Magarsos. In a second inscription of the 1st century A.D. a citizen of Mallos is honored by the priests of Athena Magarsia²³.

The name of this goddess suggests an indigenous origin and certain similarities with Athena. Her sanctuary was situated at the harbor of Mallos. On municipal coins of Mallos we see the figure of a goddess whose appearance points to an indigenous origin with certain traits

²⁰ SNG Levante 1263 (= fig. 12); Ziegler 1988, no. 895-897 pl. 47; SNG France (2) 1920.1921.

²¹ Imhoof-Blumer 1883, p. 114.125f.

²² Werner 1951, p. 325ff. pl. 32; SEG XII 511; SEG XIV 900; Robert 1951, p. 256ff.; Cohen 1995, p. 359f.362 note 4; Curty 1995, p. 207f.

²³ Heberdey-Wilhelm 1896, p. 9 no. 21. - Information about this inscription was given by M.H. Sayar.

adopted from Greek Athena – most conspicuous, of course, the aegis and the helmet. I think it is a safe conclusion that the figure depicted on these and the Seleucid coins is Athena Magarsia.

Gods and goddesses with Greek names and local toponyms are a well known phenomenon in Asia Minor; the best known example is probably Artemis Ephesia. R. Fleischer studied this and similar divinities in his book on Artemis Ephesia and related goddesses²⁴

This figure of Athena Magarsia appears with only minor variations on municipal coins of Mallos until imperial times²⁵. It is very probable that it depicts a cult statue. This statue must have been created before the middle of the 2nd century B.C. (when it was represented on royal coins for the first time, see above note 19). The combination described is thus evidence for a process of acculturation that dates back at least to the beginning of the 2nd century B.C. if not to earlier times.

The image of Athena Magarsia is probably older than the images of the enthroned god and Sandan depicted on coins of Tarsos. It is not possible, however, to draw a straight line from images that combine both traditions (Greek and local) –as the Athena Magarsia does– to images that belong to either the Greek or the local tradition – as the Tarsian gods do. It is the actual use of an image that counts; the Athena Magarsia had her first appearance on coins after the Tarsian coins had given diverse examples for dealing with iconographical traditions. And there is even more diversity, as the next example will show.

Coins of Hierapolis-Kastabala that were minted during and after the reign of Antiochos IV show an enthroned goddess wearing a chiton and a cloak wrapped around the lower part of her body (fig. 13.14)²⁶ – the standard combination of clothes of Greek females. The proportions of the body are typical for figures created in the 2nd century B.C., which means

²⁴ Fleischer 1973, *passim*.

²⁵ SNG Levante 1265.1268.1269.1272.1276.1278.1280; SNG France (2) 1926; Ziegler 1988, no. 900-903.906 pl. 47.

²⁶ Robert 1964, p. 68ff. no.7.8.10-13 pl. 22.23 fig.14-20.23-40 (pl. 23 fig. 31 = fig. 14); SNG Levante 1563-1565; SNG France (2) 2207-2209 (2208 = fig. 13); Meyer 2001, p. 510.517 fig. 10.

that this image probably was created as a coin motif and does not depict an older statue. The goddess holds a short staff in her hand. She could not be labelled on the basis of her undistinctive iconography. Without external evidence this goddess would remain anonymous.

As this figure is the only anthropomorphic reverse image of Hierapolis in Hellenistic times, it must represent the divinity whose sanctuary made Kastabala a “Holy City”. Strabon calls her Artemis Perasia, two inscriptions of the Imperial period give her the name “Thea Perasia”²⁷.

There is older evidence for the cult of this goddess. One of the few Aramaic inscriptions of Achaemenid times informs us about the sacred territory of a goddess called Kubaba Piwassura in Kastabala²⁸. The name Perasia is surely derived from this pre-Hellenistic name. The city adopted a Greek name as well: Hierapolis on the Pyramos. It appears on the coins of the time of Antiochos IV for the first time.

The name of the goddess was Hellenized. Her image was not; it was a Greek type apparently created for the specific purpose to serve as a coin motif. But why was this image chosen? Because there were no older ones? Because the coinage, the name of the city, the language was Greek?

There was a definite tendency in Hierapolis to be modern. The Cilician cities that had adopted new, dynastic names –Tarsos, Adana and Mopsos– dropped them after the middle of the 2nd century B.C. and returned to their original ones²⁹. Hierapolis continued to present itself as Hierapolis, and it continued to add “on the Pyramos”. The extension “on the Pyramos” is rather intriguing as the river flows at a distance of 8 km. In order to distinguish itself from other “Holy Cities” –for example, the one in Syria near Antioch– the name of the goddess would have been appropriate: “Holy City of Perasia”. However, Kastabala adjusted to a general pattern of coinage in Seleucid Empire – the cities, especially the ones in Cilicia, used their geographical situation as a means of distinction. Kastabala fitted in.

²⁷ Strab. 12,2,7 p. 537; Dupont-Sommer 1964, p. 33ff.

²⁸ Dupont-Sommer 1964, p. 9ff.; Lemaire - Lozachmeur 1996, p. 104 no. 6.

²⁹ von Aulock 1963, p. 233.239; Levante 1984, p. 81ff.; Meyer 2001, p. 506f.509.

The choice of a figure type designed according to the latest models can be seen as an attempt to point out that this goddess was up-to-date, that her cult was of current importance and not just a matter of tradition. The city might have seen the necessity to compete with sanctuaries in less remote areas.

The choice of this figure type is another indication of the wide acceptance and diffusion that Greek images had reached in Smooth Cilicia in the 2nd century, even when the divinities depicted were not Greek.

However, the intrusion of Greek pictorial elements into Cilician life was not a one way street as I want to demonstrate with one example. In the 2nd century B.C. the city of Rhosos for a very short time issued rare coins, and it did so under the name of “Seleukeia at the gulf of Issos” (as R. Ziegler recently showed). For its reverse side it chose current attributes of Greek gods – a thyrsos for Dionysos, ears of grain for a divinity of fertility³⁰.

When the city started its regular municipal coinage in the first century B.C. it had dropped the dynastic name. The reverse side of these later coins shows a non-Greek figure type: a stiffly standing man with outstretched arms, holding ears of grain and grapes, accompanied by two bulls (fig. 15)³¹. This figure type is known from representations of Syrian gods that were responsible for the weather and for fertility, may they be called Baal or Hadad (fig. 16)³². The local god of Rhosos holds ears of grain in his hand. In this competence as a divinity of fertility he is very probably the same divine being that had been alluded to with the ears of grain on the earlier coins (see note 30). So as we might have continuity as far as the cult is concerned, we do not have continuity as far as the “language” of the images is concerned.

³⁰ Franke 1993, p. 183 pl. 14,5; Ziegler 2001, p. 95f. fig 1.2.

³¹ Levante 1985, p. 237ff. no. 1-25 pl. 42 (no. 1 = fig. 15); SNG Levante 1853-1856; SNG France (2) 2420.

³² Cf. Hadad of Damascus on Seleucid coins of the early 1st century B.C.: Houghton 1983, no. 864 (= fig. 16).

At this point I would like to stop and present the following results:

- 1) The majority of coin types of Hellenistic Cilicia show figure types of Greek tradition. That is: Greek iconography was widely accepted at least for the medium coin by the 2nd century B.C. This is a distinct phenomenon of acculturation.
- 2) On the other hand, the cases of the enthroned god on the coins of Tarsos (fig. 5) and the Perasia on coins of Kastabala (fig. 13.14) warn us: The images of both divinities are purely Greek. However, in both cases the meagre pre-Hellenistic evidence suggests that they are local, pre-Hellenic gods in Hellenistic figure types, that is: a traditional divinity in a modern image. So we learn: We must not take the Greek images as evidence for Greek contents. Some of the images of other cities might as well show indigenous gods or goddesses in Greek disguise, so to speak – not recognizable for us because we only have the images and not the original context. Not all of the divinities that look perfectly Greek have to be Greek gods or goddesses.
- 3) There are some, if few, examples of non-Greek figure types in Hellenistic times (fig. 7.9.15). The adoption of Greek images was not quite as comprehensive as the adoption of the Greek language – there are no non-Greek inscriptions in Cilicia in the Hellenistic period. But this might be somewhat deceptive. From the use of the Greek language for coins and inscriptions we must not deduce that Luwian was not spoken any more. Likewise from the use of Greek images and iconography we must not deduce that every such image shows a newly adopted god.
- 4) The phenomena of acculturation are diverse: The Hellenistic foundations depicted Greek gods; in the traditional Cilician towns there is a wide adoption of purely Greek images, sometimes for definitely traditional gods (as Perasia, fig. 13.14); there is at least one example for the combination of traditional and Greek iconography (Athena Magarsia, fig. 10-12), and there is an example for insistence on non-Greek traditions (Sandan, fig. 7-9).
- 5) Furthermore, we see that there is no gradually proceeding acculturation towards a continuous adoption of Greek names or images. Rhosos designed a non Greek image for its god in the 1st century B.C. (fig. 15), Tarsos insisted on its non-Greek image of Sandan (fig. 7).

Abbreviations and Bibliography

- | | |
|---------------------------|---|
| von Aulock 1963 | von Aulock, H., “Die Münzprägung der kilikischen Stadt Mopsos”, <i>Archäologischer Anzeiger</i> 1963, p. 231-276 |
| Briant 2000 | Briant, P., “Numismatique, frappes monétaires et histoire en Asie Mineure achéménide”, in: Casabonne 2000, p. 265-274 |
| de Callatay 2000 | de Callatay, F., “Les monnayages ciliciens du premier quart du IV ^e s. av. J.-C.”, in: Casabonne 2000, p. 93-127 |
| Casabonne 2000 | Casabonne, O. (ed.), <i>Mécanismes et innovations monétaires dans l’Anatolie achéménide</i> , Istanbul |
| Casabonne 2000a | Casabonne, O., “Conquête perse et phénomène monétaire: l’exemple cilicien”, in: Casabonne 2000, p. 21-91 |
| Cohen 1995 | Cohen, G.M., <i>The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor</i> , Berkeley - Los Angeles |
| Curty 1995 | Curty, O., <i>Les parentés légendaires entre cités grecques</i> , Genf |
| Davesne 2000 | Davesne, A., “Remarques sur le développement des monnaies divisionnaires d’argent en Cilicie”, in: Casabonne 2000, p. 153-158 |
| Dupont-Sommer 1964 | Dupont-Sommer, A., “Une inscription araméenne et la Déesse Kubaba”, in: Robert 1964, p. 7-15 |
| Fleischer 1973 | Fleischer, R., <i>Artemis von Ephesos und verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien</i> , Leiden |
| Franke 1993 | Franke, P.R., “Aufgaben und Möglichkeiten der antiken Numismatik zur Erforschung des antiken Kleinasien”, in: G. Dobesch - G. Rehrenböck (eds.), <i>Hundert Jahre Kleinasien</i> , Österreichische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1993, p. 177-188 |
| Heberdey – Wilhelm 1896 | Heberdey R. – Wilhelm A., <i>Reisen in Kilikien</i> , Wien |
| Houghton 1983 | Houghton, A., <i>Coins of the Seleucid Empire from the Collection of Arthur Houghton</i> , New York |
| Houghton 1984 | Houghton, A., “The Seleucid Mint of Mallus and the Cult Figure of Athena Magarsia”, in: A. Houghton ed al. (eds.), <i>Festschrift für Leo Mildenberg</i> , p. 91-110 |
| Imhoof-Blumer 1883 | Imhoof-Blumer, F., “Mallos, Mégarsos, Antioche du Pyramos”, <i>Annuaire de numismatique</i> 7, 1883, p. 89-127 |
| Lemaire – Lozachmeur 1996 | Lemaire A. – Lozachmeur H., “Remarques sur le multilinguisme en Asie Mineure à l’époque perse”, in: Briquel-Chatonnet, F. (ed.), <i>Mosaïque de langues, mosaïque culturelle. Le bilinguisme dans le Proche-Orient ancien</i> , Paris 1996, p. 91-123 |

- Lemaire 2000 Lemaire, A., “Remarques sur certaines légendes monétaires ciliciennes (Ve - IVe s. av. J.-C.)”, in: Casabonne 2000, p. 129-141
- Le Rider 1997 Le Rider, G., “Le monnayage perse en Cilicie au IV^e siècle”, *Numismatica e antichità classiche* 26, 1997, p. 151-169
- Levante 1984 Levante, E., “Coinage of Adana in Cilicia”, *The Numismatic Chronicle* 144, 1984, p. 81-94
- Levante 1985 Levante, E., “The Coinage of Rhosus”, *The Numismatic Chronicle* 145, 1985, p. 237-245
- Meyer 1999 Meyer, M., “Die sog. Tyche von Antiocheia als Münzmotiv in Kilikien”, in: Durugönül, S. - Durukan, M. (eds), *Olba II,1* (1999), p. 185-194
- Meyer 2001 Meyer M., “Cilicia as Part of the Seleucid Empire. The Beginning of Municipal Coinage”, in: Jean, E.- Dinçol, A.M.- Durugönül, S. (eds.), *La Cilicie: Espaces et pouvoirs locaux. Actes de la Table ronde international d'Istanbul, 2-5 novembre 1999. Varia Anatolica XIII, Istanbul 2001*, p. 505-518
- Mildenberg 2000 Mildenberg, L., “On the So-Called Satrapal Coinage”, in: Casabonne 2000, p. 9-20
- Müller 2001 Müller, H.-P., in: *Der Neue Pauly* 11, Stuttgart - Weimar 2001, p. 38 s.v. Sandon
- Price 1991 Price, M.J., *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidæus I*, Zürich - London
- Redfield et al. 1936 Redfield R. – Linton R. – Herskovits M.J., “Memorandum for the Study of Acculturation”, *American Anthropologist* 38, 1936, p. 149-152
- Robert 1951 Robert, L., “Contribution à la topographie de villes de l'Asie Mineure méridionale”, in: *Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 1951, p. 254-259
- Robert 1964 Robert, L., *La Déesse de Hiéropolis Castabala (Cilicie)*, Paris.
- Scheer 1993 Scheer, T., *Mythische Vorväter*, München
- SNG France (2) *Sylloge Nummorum Graecorum. France 2. Cabinet des médailles: Cilicie*, Paris - Zürich 1993
- SNG Levante *Sylloge Nummorum Graecorum. Switzerland I. Levante - Cilicia*, Bern 1986
- SNG Levante Suppl. (1) *Sylloge Nummorum Graecorum. Switzerland I. Levante - Cilicia. Supplement 1*, Zürich 1993

- Werner 1951 Werner, S. and R., "Eine griechische Inschrift aus Karatas",
Jahrbuch für kleinasiatische Forschung 1, 1950/51, p. 325-
327
- Ziegler 1988 Ziegler, R., Münzen Kilikiens aus kleineren deutschen
Sammlungen, München
- Ziegler 2001 Ziegler, R., "Seleukeia am Golf von Issos", *Epigraphica
Anatolica* 33, 2001, p. 95-103

ASKLEPIOSKULT UND KAISERKULT IM KILIKISCHEN AIGEI UM DIE MITTE DES 3. JAHRHUNDERTS N.CHR.

(LEV. 35)

Ruprecht ZIEGLER*

ÖZET

İ.Ö. 3. yy.'da Asklepios ve Hygeia'nın Aigeai'daki kültleri bir parlak dönem yaşamışlardır. Aynı zamanda Aigeiai'a önemli yararları olan veya politikaları yüzünden takdir gören imparator ve saray ailesi, sağlık tanrıları ile birlikte onurlandırıldılar. Bunu Severus Alexander'in, Gordianların, Decier'in ve Valerian'ın zamanına ait, az dikkate alınmış olan kanıtlar ortaya koyarlar.

Balbinus, Pupienus (İ.S. 238) ve Decius (İ.S. 249-251) idaresi zamanında Qeofilhs (yani tanrı Asklepios tarafından sevilen) olarak tanımlanan kentte, imparator III. Gordian'ın ve sonra Herrenius Etruskus'un ve Hostilian'ın sikkeler üzerinde onurlandırıcı Epitheton Qeofilestatos vasıtasıyla Asklepios ile ilişkilendirilmiş ve bunun o zamanki imparatorun tahta geçme politikası anlayışında merkezi bir rol oynamış olması vurgulanmalıdır.

İ.S. 238 yılında Maximinius'un bertaraf edilmesi şeklindeki idare değişimi Aigeia'da açıkça kabul görmüştü, ancak bu her iki eski Gordian'ın normal ölçüleri aşan yaygın onurlandırılmasını da açığa çıkarmıştır: Tanrısallaştırılmış imparatorlar I. ve II. Gordian, hem Bulbinus ve Pupienus zamanında hem de III. Gordian zamanında Augustus olarak Aigeiai'da sikkeler üzerinde ölümsüzleştirilmişlerdir.

O zamana kadar görülmemiş bir şekilde Decius yönetimi altındaki soyluların pagan haç yerindeki din politikası Roma'nınki ile örtüşüyordu.

Eski kültleri önemseyen imparatorun politikası bu nedenle kuvvetle desteklenmiştir. Aigeiai'da kült yaşamı, Asklepios tapınağının Büyük Konstantin tarafından tahribi nedeniyle ağır bir yıkıma maruz kalmıştır.

Die ostkilikische Hafenstadt Aigeai gehörte in der römischen Kaiserzeit neben Epidauros, Kos und Pergamon zu den bedeutendsten Wallfahrtsstätten für den Heilgott Asklepios. In der Severerzeit erlebte sie, wie fast alle

* Prof. Dr. Ruprecht Ziegler, Gerhard Mercator Universität Duisburg, Fakultät für Geisteswissenschaften, Institut für Kulturwissenschaften D-Duisburg.

Städte in diesem Raum, einen wirtschaftlichen Aufschwung, so daß sie jetzt einerseits ein traditionsreiches, andererseits aber auch attraktives Zentrum des Asklepioskultes mit entsprechender Sogwirkung war. Eine wichtige Zäsur stellen in dieser Hinsicht die späten Jahre der Regierung des letzten Severerkaisers, Severus Alexander, dar. 231 n.Chr., also während des großen Sasanidenfeldzuges, erhielt die Stadt den begehrten Titel Neokoros für das Heiligtum ihres Hauptgottes. Der Kaiser war wohl Synnaos des Heilgottes, in die Kulthandlungen wurden er und seine Familie also einbezogen¹.

Severus Alexander übernahm wohl noch kurz vor der Verleihung des Neokorietitels im Rahmen seines Aufenthaltes in Aigeai im Jahre 231 für den Asklepioskult die Oberpriesterwürde. Das geht aus einer Münzlegende und dem dazugehörenden Münzbild hervor. Die mehr oder weniger abgekürzte Aufschrift lautet nach Peter Weiß: APX(IEPEYC) ME(Γ ICTOC) OIK(OYMENHC) K(AI) ACKΛH(ΠIOY); das Bild zeigt uns das Porträt des Kaisers mit einem Priesterdiadem und dem Schlangensstab, dem Attribut des Asklepios². Auch auf Münzrückseiten wird Severus Alexander dargestellt, wie er als Asklepiospriester über einem Altar vor dem Tempel des Gottes opfert³. Die Tatsache, daß dem Kaiser selbst die lokale Oberpriesterwürde zugesprochen wurde, ist höchst ungewöhnlich. Sie manifestiert eine in Aigeai hergestellte Nähe von Kaiser und Heilgott.

Wahrscheinlich folgte etwas mehr als zwei Jahrzehnte später Kaiser Valerian dem Beispiel des Severerkaisers und nahm auch die Oberpriesterwürde des Asklepios an. Münzen zeigen ihn mit denselben Attributen und in der gleichen Pose, nur die aussagekräftige Legende fehlt auf den etwas kleineren Münzen⁴. Valerian erteilte darüber hinaus die Genehmigung zur Ausrichtung eines heiligen und oikumenischen Agons zu Ehren des Heilgottes in Aigeai. Münzlegenden aus dem Jahr 253/54 nehmen mit der mehr oder weniger abgekürzten Aufschrift IEPOC OIKOYMENIKOC ACKΛHΠIOC darauf Bezug⁵.

¹ Zu Aigeai und dem Asklepioskult im 3. Jh. n.Chr. siehe bes. Robert 161-211; Weiß 191-205; Ziegler 1994, 187-212.

² SNG Levante 1771-1773; 1775 mit den Bemerkungen von P. Weiß in den "Corrigenda und addenda"; SNG BN 2365f.; Ziegler 1988, 1394 (= Taf. 1); Ziegler 1994, 200. Ältere Lesungen dürften damit widerlegt sein.

³ SNG Levante 1771; vgl. Ziegler 1988, 1394 (=Taf. 1), Kaiser mit Schlangensstab über Altar vor Asklepios opfernd; rechts Stadtgöttin, die ihn bekränzt.

⁴ SNG Levante 1801-1803; SNG BN 2388 (= Taf. 2); Weiß 199; Ziegler 1994, 201.

⁵ SNG Levante 1802f.; SNG BN 2388; Ziegler 1985, 50f.; 115.

Für die etwa zwei Jahrzehnte zwischen den Regierungen des Severus Alexander und des Valerian lassen sich im Hinblick auf eine Verbindung von Asklepios- bzw. Hygieiakult und dem Herrscherhaus weitere offizielle Zeugnisse ausfindig machen, die entweder kontrovers diskutiert werden oder in der Forschung zu wenig Beachtung gefunden haben. Diesen Quellen wollen wir unsere Aufmerksamkeit schenken und dabei den Fragen nachgehen, wie sich die Nähe von Kaisern und ihren Angehörigen zu Asklepios und Hygieia ausdrückt und aus welchen Anlässen Ehrungen für das Kaiserhaus erfolgten. Wir werden uns mit zwei kurzen Phasen zu befassen haben: erstens dem Jahr 238, mit den älteren Gordianen, dem jungen Gordian III. als Caesar unter Balbinus und Pupienus und als Augustus sowie zweitens der Regierungszeit der Decier (249 - 251 n.Chr.).

Beginnen wir mit Zeugnissen für die drei Gordiane. Peter Weiß hat schon im Jahre 1982 einen Altar veröffentlicht, auf dessen einer Seite Weihinschriften zu lesen sind für

1. Gordian III. als Augustus (TR P I = 238 n.Chr.) mit den beiden divinisierten älteren Gordianen I. und II. (καὶ θεοῖς Γορδιανοῦς), die als seine Vorfahren bezeichnet werden, sowie
2. die θεοί Σεβαστοί Severus Alexander, Septimius Severus, Caracalla und Julia Domna.

Auf der anderen Seite des Altars sind (von anderer Hand geschrieben) Weihungen für Asklepios, Hygieia und nicht näher identifizierbare θεοί Σεβαστοί sowie einfach Σεβαστοί eingemeißelt⁶.

Im Zusammenhang mit diesem Altar sind Münzen zu beachten. Schon seit langem bekannt und vielfach diskutiert ist eine Prägung mit der ungewöhnlichen Vorderseitenlegende ΘΕΟΥΣ ·ΓΟΡΔΙΑΝΟΥΣ·ΣΕΜ-(ΠΡΩΝΙΑΝΟΥΣ) ΡΩ(ΜΑΙΟΥΣ) ·ΑΦΡΙ(ΚΑΝΟΥΣ) ΣΕΒΒ⁷. Bisher war

⁶ Weiß 192ff. = SEG 32, 1312 = 37, 1249; vgl. die Beobachtungen von Dagron, Feissel 124. Von Interesse könnte ferner sein, daß die Auflistung der Severerkaiser mit Severus Alexander beginnt und erst dann eine chronologische Abfolge eingehalten wird. Schon die Münzprägung aus der Frühphase der Herrschaft des Septimius Severus (nach dem Bürgerkrieg mit Pescennius Niger) legt eine Verbindung von Kaiserkult und Asklepios- sowie Hygieiakult nahe. Siehe Robert 197 auf der Grundlage von SNG BN 2338 und 2340. - Für die Zeit des Antoninus Pius ist ein Altar für den Kaiser und Asklepios und Hygieia bekannt. Er steht heute in Messina, stammt ursprünglich aber vielleicht aus Aigeai. Siehe Robert 161ff; anders Manganaro 82-84.

⁷ v. Sallet 140; Musei Sanclémentiani numismatica 3, 1809, 72f. (Mailand); Frank L. Kovacs, Sale XI, San Mateo 1993, 170 = Aukt. Peus, Frankfurt a.M. 366, 2000, 939 (Sammlung Burstein); Bloesch 25f. (Taf. 2, 15, Mailänder Exemplar = Taf. 3), danach die anderen Lesungen geringfügig zu korrigieren. Die Rückseite zeigt einen Altar und die Aufschrift: CEY-ΑΔΡΙ·ΑΙΓΕΑΙΩΝ·ΝΕ·ΝΑ·ΔΠΣ ·.

unklar, ob die Münze aus dem Jahre 284 (ΑΠC) der lokalen Ära (= 238 n.Chr.)⁸ zu Lebzeiten der beiden älteren Gordiane geprägt worden ist –die Gordiane wären damit ehrenhalber als θεοί bezeichnet worden– oder erst kurz danach, nach deren Konsekration. Für eine Prägung zu Lebzeiten sprachen sich, wenn auch mit gewissem Vorbehalt, A. v. Sallet, G.M. Bersanetti, P. Weiß und H. Bloesch mit nachvollziehbaren Argumenten aus: die Namen seien komplett ausgeschrieben und die Kaiser mit Lorbeerkränzen dargestellt. Außerdem sei die Nennung konsekrierter Kaiser auf städtischen Prägungen für diese Zeit sehr ungewöhnlich, sie würde erst recht einen ungewöhnlichen Sonderfall darstellen⁹.

Folgende bisher unpublizierte Münze beweist nun gerade diesen Sonderfall. Die Vorderseite zeigt das Porträt des Gordian III. als Augustus mit Lorbeerkranz nach rechts blickend mit der Aufschrift: ΑΥΤ·Κ·Μ·ΑΝΤΩ ΓΟΡΔΙΙ[...]. Auf der Rückseite sind die Porträts von Gordian I. und Gordian II. einander gegenüber dargestellt, das rechte mit Lorbeerkranz, das linke barhäuptig. Die Aufschrift lautet: ΘΕΟΙ ΓΟΡΔΙΑΝΟΙ·ΑΥΤΟΥCΤ(ΟΙ)·ΑΙ[ΓΕΑΙΩΝ...]·ΠΙC·¹⁰. Auch diese Münze, die bereits unter Gordian III. als Augustus geprägt wurde, benennt die divinisierten Gordiane mit ihrem Kaisertitel, wenn auch in gekürzter Form wegen des mangelnden Platzes, und zeigt sie individuell mit Lorbeerkranz oder barhäuptig. Vor dem Hintergrund dieser Münze erhält der von Peter Weiß publizierte Altar vielleicht noch größeres Gewicht. Die Tatsache, daß die städtischen Eliten um die Mitte des 3. Jh. zu der ungewöhnlichen Möglichkeit griffen, divinisierte Kaiser so nachdrücklich auf Münzen zu verewigen, unterstreicht die herausragende Verehrung aller drei Gordiane in Aigeai. Auf der Münze, welche die drei Gordiane zeigt, wird keine Verbindung zum Asklepioskult hergestellt. Altar und Münze sind

⁸ Das Jahr endete um die Herbstäquinoktien oder bald danach. Siehe dazu Ziegler 1993, 67f.

⁹ Weiß 196f.; v. Sallet 145; Bersanetti 57; Bloesch 23. Dagegen sprachen sich Lorient 1975, 702 sowie die Bearbeiter des Auktionskataloges Peus, Frankfurt a.M. 366, 2000, zu 939 aus. Ohne Festlegung v. Aulock 1987, 47.

¹⁰ Ae 30,5 mm; 18,39 g; 06; deutsche Privatsammlung (= Taf. 4). Die letzten drei Buchstaben sind, sofern die Lesung richtig ist, zu πιστης aufzulösen. Der Ehrentitel geht wohl auf Kaiser Macrinus zurück; siehe dazu etwa Robert 203. Die nicht zu lesende Lücke läßt Platz für das ausgeschriebene Ethnikon sowie einige weitere Buchstaben. Eine Datierung nach der lokalen Ära scheint nicht vorhanden gewesen zu sein. Die Konsekration der älteren Gordiane erfolgte im Frühjahr oder Sommer 238, wie die oben diskutierte Münze lehrt.

inhaltlich aber nicht scharf von einander zu trennen, sie bildeten für den Betrachter aus Aigeai eine gedanklich verknüpfte Einheit.

In diesem Kontext ist auch eine 1999 durch Melih Arslan publizierte Münze zu sehen¹¹, die während der kurzen Regierungszeit des Balbinus und des Pupienus für den jungen Gordian als Caesar –er war ein Enkel des Gordian I.– in den Monaten Februar bis Mai 238 geprägt wurde¹². Zwei Stücke mit stempelgleicher Vorderseite waren schon Jahre früher, unbeachtet von der gesamten Forschung, von Hansjörg Bloesch –allerdings ohne Erläuterungen und Beschreibungen –nur in Abbildungen veröffentlicht worden.¹³ Die beiden Exemplare – eines davon ist ausgezeichnet erhalten – erlauben eine Korrektur der Lesung von Arslan. Die Vorderseitenaufschrift lautet: Μ ΑΝΤΩ(ΝΙΟC) ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΘΕΟΦΙ(ΛΕCΤΑΤΟC) ΚΑΙ(CΑΡ) CΕΒ(ΑCΤΟC)¹⁴. Die Formulierung Caesar Augustus bzw. ihr griechisches Pendant, ist in dieser Zeit für Caesaren nichts Ungewöhnliches. So werden die präsumptiven Nachfolger genannt, welche die *tribunicia potestas* bereits besaßen, sie hatten damit eine wichtige Vorstufe für die Kaiserwürde erreicht¹⁵. Das Epitheton θεοφιλέστατος ist auf Münzen bis zu diesem Zeitpunkt reichsweit jedoch nirgendwo nachweisbar. Inschriftlich begegnet es, offenbar erst seit Maximinus Thrax (also unmittelbar vor den Gordianen), gelegentlich formelhaft statt des lateinischen *nobilissimus Caesar*, wird aber auch für den jungen Gordian III. als Augustus verwendet¹⁶. Die eigentliche Bedeutung ist freilich “von Gott sehr geliebt”. Wenn das Epitheton in

¹¹ Arslan 4.

¹² Kienast 188-197; Franke 1998, 1145. Die Prägeaktivität war in den wichtigen kilikischen Städten Aigeai und Tarsos in dieser Phase erstaunlich groß. Für Aigeai siehe ferner z.B. SNG BN 2372-2374. Zu den möglichen heereslogistischen Hintergründen siehe Ziegler 1993, 84.

¹³ Bloesch Taf. 1, Nr. 6 und 7 (Nr. 7 = Taf. 5). Die Rückseite zeigt den Kopf der Stadtgöttin (Aufschrift: CEY ΑΔΠΙ ΑΙΓΕΑΙΩΝ ΝΕ ΔΠC), die von Arslan publizierte Münze gibt einen an eine Säule gelehnten Apollon mit Lyra wieder mit der Aufschrift: CE ΑΔΠΙ ΑΙΓΕΑΙΩΝ ΝΕ ΝΑ ΔΠC. Ein weiteres stempelgleiches Stück: Aukt. Peus, Frankfurt a.M. 366, 2000, 940 (Sammlung Burstein), wichtige Teile der Vorderseitenaufschrift unleserlich.

¹⁴ Arslan las: [...]ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΘΕΟΦΙ ΚΑΙC.

¹⁵ Siehe dazu Mommsen 1164f. Anm. 5.

¹⁶ Für Gordian III. als Augustus: IGRom IV 1164; TAM V 2, 1191 (Asia); IGRom I 387 (Italien). Belege zu anderen Herrschern leicht aufzufinden über Peachin. Für die Zeit des Maximinus: Peachin 140, Nr. 221 = AE 1927, 63 (Moesia inf.); vgl. 512 (Index). Siehe dazu auch allgemein Mitthof 97-111.

Aigeai –und sonst offenbar nirgendwo– auch auf den offiziellen städtischen Münzen erscheint, ist ein besonderer Grund zu postulieren. Es muß qualitativ also anders eingestuft werden, als wenn es in irgendwelchen Steininschriften-Formularen erscheint, zumal es auch dort keine nennenswerte Tradition aufzuweisen hat¹⁷. Bei der Suche nach einer Erklärung stößt man schnell auf einen offiziellen Stadttitel von Aigeai: θεοφιλής. Die Stadt durfte den reichsweit singulären Titel “gottgeliebt”, der auf Münzen immer wieder in den Vordergrund gerückt wird, wohl seit Macrinus führen¹⁸. Unter “Gott” ist hier, wie schon L. Robert gezeigt hat, der θεός der Stadt schlechthin zu verstehen: Asklepios¹⁹. Gerade vor dem Hintergrund des einzigartigen städtischen Beinamens θεοφιλής, der auf Münzen häufig bis zu einem Θ verkürzt genannt wird, ist davon auszugehen, daß Gordian Caesar mit der Münzlegende ganz bewußt in die Nähe des Asklepios gerückt wird; es sollte hervorgehoben werden, daß er die besondere Gunst des Gottes genoß. Die Assoziation mit dem Stadttitel war im Sinne einer Loyalitätsbezeugung gewollt: die Stadt zeigt sich als von Asklepios geliebt, der zukünftige Kaiser sogar als sehr geliebt²⁰.

Schon Peter Weiß hat –noch ohne Kenntnis der Münzen für den jüngeren Gordian– auf der Grundlage des Altars und der damals bekannten Münze für die älteren Gordiane die Auffassung vertreten, daß man in Aigeai mit der Herrschaft des Maximinus hochgradig unzufrieden war. Weiß ist der

¹⁷ Siehe die vorhergehende Anm. Auf eine längere Tradition konnte das Epitheton *ἐπιφανέστατος* (für Caesaren) zurückblicken. Siehe Mitthof 97f. Auf Münzen ist es allerdings sehr selten anzutreffen, erhält dadurch in den jeweiligen Fällen aber um so größeres Gewicht. Das früheste Zeugnis stammt auch aus Aigeai und bezieht sich auf Philippus Caesar: Imhoof-Blumer 161, Nr. 2; Ziegler 1988, 1398; SNG BN 2375 (mit falscher Beschreibung). Ein zweites Zeugnis stammt aus dem kilikischen Mopsuestia und betrifft Herennius Etruscus Caesar: SNG BN 1996. Die beiden anderen bekannten Belege sind aus Karien (valerianische Zeit); Aphrodisias: MacDonald 140, Type 215; Tabai: SNG Kop. 582.

¹⁸ Siehe etwa SNG BN 2342-2356, bes. 2346; SNG Levante 1744-1752; dazu Robert 204; Weiß 203f.

¹⁹ Robert 204.

²⁰ Ziegler 1994, 197 (für die Zeit des Decius, dazu unten); vgl. Arslan 4. Vor dem Hintergrund dieser Vorstellung ist auch einer Münze Verständnis abzugewinnen, die auf der Vorderseite die Porträts von Balbinus, Pupienus und Gordian Caesar mit Lorbeerkränzen zeigt und auf der Rückseite Asklepios, Hygieia und Telesphoros: SNG BN 2374. Die Verbindung der Göttertrias, die der “gottgeliebten” Stadt Schutz gewährt, und den drei Herrschern ist evident, ohne daß freilich eine Gottheit einem bestimmten Herrscher zuzuordnen ist. Dieser Rückseitentyp scheint für Aigeai singulär zu sein.

Auffassung, daß Aigeai in dem Bürgerkrieg zwischen Maximinus und den Gordianen im Jahre 238 für letztere Partei ergriff²¹. Die neuen Münzen für den jüngeren Gordian untermauern die These, daß die *civitas libera* Aigeai den politischen Umschwung zutiefst begrüßt hat.

Die Münze des Gordian Caesar aus dem Jahre 238 trägt aber auch zum besseren Verständnis zweier Prägungen aus der Zeit des Traianus Decius bei, die Decius' Söhne Herennius Etruscus und Hostilian zeigen. Die Titulatur der Caesaren lautet K EP ET M ΔEKIOC Θ K Y CEBA für Etruscus²² und Γ OY OC M KYINTOC Θ K Y CEBA für Hostilian²³. Probleme werfen die Abkürzungen Θ K Y CEBA auf, mit denen beide Titulaturen enden. Bei der Publikation der Münze des Hostilian im Jahre 1988 hatte ich eine Auflösung zu Θ(EOY) K(YINTOY) Y(IOC) CEBAC-(TOC) vorgeschlagen²⁴. Das würde eine Prägung nach dem Tode des Decius vermuten lassen. In der Tat wurde Decius zu Lebzeiten Hostilians im Juni 251 konsekriert²⁵, die Divinisierung wurde jedoch bald darauf in eine *damnatio memoriae* umgewandelt²⁶. Hostilian starb wenige Monate nach Decius unter rätselhaften Umständen²⁷. Da Herennius Etruscus aber vor seinem Vater bei Kämpfen mit den Goten bei Abrittus ums Leben kam²⁸, müssen die Ausgaben für Etruscus, die ich 1988 wegen der Fehllese durch R. Hecht noch nicht zur Kenntnis genommen hatte²⁹, im

²² Die Rückseitenlegende: ΑΙΓΕΑΩΝ ΝΕΩΚΟΡΟΥ ΘΕΟ(ΦΙΛΟΥΣ) ΖΨC (Jahr 297 = Herbst 250 bis Herbst 251 n.Chr.); Brustbild des Asklepios mit Schlangensstab nach rechts; Hecht 34, Nr. 21 mit unvollständiger Lesung an entscheidender Stelle; Ziegler 1994, 194 (Taf. 6). Mittlerweile kenne ich ein weiteres stempelgleiches Exemplar (Sammlung Levante).

²³ SNG Levante 1785 (mit unrichtiger Lesung an entscheidender Stelle); Ziegler 1988, 1401 (= Taf. 7); Aukt. Künker, Osnabrück, 142, 1998, 113; weitere Exemplare aufgelistet bei Ziegler 1994, 188 Anm. 6f. Zur Rückseite siehe unten Anm. 36.

²⁴ Siehe die vorhergehende Anm.

²⁵ CIL VI 3743 = 31130 = 36760; vgl. AE 1920, 32; Ephem. epigr. VII 1104 = IX 1253; dazu Kienast 204; Ziegler 1994, 193.

²⁶ Eradierungen: z.B. CIL VI 32557; XII 6115; CIG 2743; IGRom III 1185; dazu Kienast 204; Ziegler 1994, 193.

²⁷ Zos. 1, 25, 2 (Gallus sei für den Tod verantwortlich); Aurel.Vict., Caes 30, 2 (Seuchentod); vgl. Ziegler 1994, 193; Brecht 206f.

²⁸ Aurel.Vict., Caes. 29, 5; vgl. Iord. Get. 18, 103; dazu Kienast 206; Ziegler 1994, 194f.; Birley 78; Franke 1998a, 413.

²⁹ Siehe Anm. 22.

Jahre 251 vor Decius' Tod ausgebracht worden sein. Dasselbe gilt auch für die Münzen des Hostilian, da es sich um Parallelausgaben handelt. Meiner Lesung von 1988 Θ(EOY) K(YINTOY) Y(IOC) CEBA(CTOC) sind Anthony R. Birley und Wendelin Kellner gefolgt³⁰, wobei Birley, anders als Kellner, eine Prägung zu Lebzeiten des Decius annahm. Decius sei in diesem Fall, so Birley, ehrenhalber als θεός und Augustus bezeichnet worden³¹. Meinen späteren Lösungsvorschlag, den ich nach eingehender Überprüfung der Münze des Etruscus –aber noch ohne Kenntnis der Münze des Gordian Caesar– 1994 in die Diskussion brachte, lehnten Birley und Kellner jedoch ab: Θ(ΕΟΦΙΛΕCΤΑΤΟC) Κ(ΑΙCΑΡ) Υ(ΙΟC ΤΟΥ) CΕΒΑ(CΤΟΥ)³². Ich hatte mich zu dieser anderen Lesung mit aller gebotenen Vorsicht durchgerungen, weil die Münzen nachweislich zu Lebzeiten des Decius geprägt wurden und weil Hostilian Caesar erst nach Decius' Tod für kurze Zeit Augustus wurde³³. Da es freilich für die Formulierung θεοφιλέστατος Καίσαρ numismatisch bis dahin keine Parallele gab, gelegentlich in der Tat auch lebende Kaiser ehrenhalber als θεοί bezeichnet werden (die Münze für die beiden älteren Gordiane scheidet als Beleg dafür allerdings aus) und ebenso manchmal auch Caesaren inoffiziell Augusti genannt werden, waren meine Schlußfolgerungen nicht über jeden Zweifel erhaben. Die oben diskutierte neue Münze des Gordian Caesar ist nun als gewichtiges Argument für die zweite Lesung von 1994 zu werten. Epigraphisch vielfach belegt, für Münzen aber ungewöhnlich, bleibt die Filiation, mit der der Caesar ausdrücklich

³⁰ Birley 71; Kellner 53.

³¹ Vgl. auch Ziegler 1994, 195f.; von mir als Lösungsmöglichkeit zwar gesehen aber als eher unwahrscheinlich eingestuft worden.

³² Ziegler 1994, 196f.; dagegen Birley 71. Kellner kannte bei der Publikation seines Beitrages meinen Aufsatz von 1994 noch nicht. Im Jahre 1998 schrieb er mir jedoch, daß er nach wie vor an eine Prägung nach Decius' Tod glauben möchte; die Prägung des Etruscus erklärte er mit einer in Aigeai aufgegriffenen Fehlmeldung. Vom Tod und der Konsekration des Decius hätte man gewußt, Etruscus glaubte man, so Kellner, am Leben. Meiner Position von 1994 vorsichtig gefolgt sind Leschhorn, Franke 139 (ohne Kenntnis der Münzen für Gordian Caesar). - Vgl. den epigraphischen Beleg für Hostilian Caesar aus Keramos: IK 30, Nr. 33 = Peachin 261, Nr. 149: ὁ θεοφιλέστατος Καίς. Γ. Οὐάλ. Ὅστ Μεσ. Κυ. Εὐσ. Εὐτ. Σεβ. υἱὸς τοῦ Κυρ. ἡμῶν αὐτ. Καίς. Γ.Μεσ. Κυ.Τραι. Δεκ. Εὐσ. Εὐτ. Σεβ.; vgl. AE 1890, 120; siehe Ziegler 1994, 196f.

³³ Kienast 207; Ziegler 1994, 189-193; Brecht 206. Gegen eine Prägung nach Decius' Tod spricht auch, daß die dem Lateinischen *divi filius* entsprechende Filiation auf kilikischen Münzen über 100 Jahre nicht mehr in Erscheinung getreten war, in Aigeai überhaupt nie. Belege: Ziegler 1994, 194 Anm. 35.

als Sohn und damit präsumptiven Nachfolger des amtierenden Kaisers vorgestellt wird³⁴. Eine numismatische Parallele liefert, freilich ohne das markante Epitheton *θεοφιλέστατος*, eine Münze des Philippus Caesar aus dem westkilikischen Iotape. Auf der Vorderseite ist um das Porträt des Kaisersohnes *ΙΟΥΛ ΦΙΛΙΠΠΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ* zu lesen, die Rückseite zeigt einen Altar mit der die Vorderseitenaufschrift fortsetzenden Legende *ΥΙΟΣ ΤΟΥ Σ(ΕΒΑΚΤΟΥ)*³⁵. Wie in diesem Fall, sollte auch in Aigeai gezielt der kultische Aspekt mit dem dynastischen verbunden werden.

Haben wir die Verbindung von Angehörigen des Kaiserhauses mit Asklepios durch die städtischen Eliten in Aigeai über Münzaufschriften wahrscheinlich machen können, so wird die These durch ikonographische Beobachtungen erhärtet und abgerundet. Denn auf den Rückseiten der diskutierten Münzen des Hostilian wird die Heilgöttin Hygieia mit Stephane und Schleier sowie den Gesichtszügen und der Wellenfrisur der Frau des Decius und Mutter des Hostilian und des Etruscus, Herennia Etruscilla, gezeigt³⁶.

Damit stellt sich die Frage, warum Aigeai auch die Decier ehrte, ähnlich wie zuvor schon vor allem Severus Alexander und die Gordiane. Der Bürgerkrieg zwischen Philipp und Decius von 249 sowie heereslogistische Überlegungen könnten eine Rolle gespielt haben³⁷. Zu bedenken ist freilich, daß die Stadt mit Philipp nicht allzu unzufrieden gewesen sein kann, durfte sie sich doch sogar Philippoupolis nennen, wie Münzen belegen³⁸.

Wichtiger dürfte ein anderer Grund gewesen sein, der aus einer Münze der Herennia Etruscilla aus dem Jahre 249/50 n.Chr. zu erschließen ist. Das erst vor wenigen Jahren bekannt gewordene Zeugnis liefert einen zuverlässigen Beleg dafür, daß Aigeai unter Decius offiziell den Beinamen Asklepioupolis führen durfte, ein für das gesamte Imperium singuläres

³⁴ Siehe nur die Inschrift IK 30, Nr. 33 in Anm. 32.

³⁵ Levante 212, Nr. 27.

³⁶ Hygieia/Etruscilla hält, für die Heilgottheit charakteristisch, eine Schale, aus der eine über der Schulter der Göttin liegende Schlange frißt. Die Aufschrift lautet: *ΑΙΓΕΑΙΩΝ ΝΕΩΚΟΠΟΥ ΖΨC*; Belege oben Anm. 23 (=Taf. 7). Nicht berücksichtigt von Mikocki.

³⁷ Ziegler 1994, 202f.

³⁸ Z.B. SNG Levante 1783; vgl. Ziegler 1994, 203.

Privileg³⁹. Die Stadt bzw. ihre Bürger erhielten also nicht etwa den Beinamen Dekianoï wie die Bürger von Mopsuestia in Kilikien⁴⁰. Eine Ehrung dieser Art hätte nahe gelegen, war Aigeai doch bis dahin schon häufiger genehmigt worden, sich mit Beinamen zu schmücken, die aus kaiserlichen Cognomina gebildet waren, zuletzt noch unter Philippus Arabs⁴¹. Unter Decius wurde kaum zufällig der Gott in den Mittelpunkt gerückt, wobei gleichzeitig aber eine Verbindung zum Kaiserhaus hergestellt wurde, wie die erörterten signifikanten Zeugnisse der Jahre 249 bis 251 zeigen. Diese Vorgehensweise ist mit der Religionspolitik des Decius bestens in Einklang zu bringen. Das Charakteristikum dieser Politik ist die gezielte Förderung traditionell wichtiger Kulte, ein Zurückkehren zu alten Werten sollte Rom zu alter Stärke verhelfen. Die damit verbundenen christenfeindlichen Maßnahmen dürften von den städtischen Eliten in Aigeai nachdrücklich unterstützt worden sein; denn das Christentum konnte als Gefahr für den Religionsbetrieb in diesem Wallfahrtsort gesehen werden. Der Asklepiostempel war nicht nur der Stolz der Stadt, ein Symbol für den "Polispatriotismus", sondern auch eine bedeutende finanzielle Einnahmequelle, von der maßgebliche Bevölkerungsschichten profitierten. Die Interessen des Kaisers und der Stadt waren auf einen Nenner zu bringen, sehr zum Vorteil von Aigeai⁴².

Abschließend ist folgendes festzuhalten: Im 3. Jh. n.Chr. erlebten die Kulte für Asklepios und Hygieia in Aigeai eine Blüteperiode. Gleichzeitig machte sich die Tendenz breit, Kaiser und Angehörige des Kaiserhauses, die sich um Aigeai verdient gemacht hatten, oder die wegen ihrer Politik

³⁹ Butcher, 195, Nr. 255 (British Museum, London, ein weiteres Stück im Hatay Museum); SNG BN 2378; ein viertes stempelgleiches Stück in einer deutschen Privatsammlung; dazu Ziegler 1994, 198f.

⁴⁰ v. Aulock 1963, 269ff.; Nr. 77ff.

⁴¹ Siehe oben Anm. 38; vgl. Ziegler 1994, 199.

⁴² Zu diesem Komplex ausführlich Ziegler 1994, 204-212, wo zahlreichen Zeugnissen für das starre Festhalten der Eliten in Aigeai an dem Asklepioskult bis weit ins 4. Jh. n.Chr. hinein nachgegangen wird. Fehlerhaft ist die Kurzdarstellung von Taeuber 315, in der das Martyrium von Kosmas und Damian in der Zeit des Decius angesetzt wird. Außerdem wird die Zerstörung des Asklepiostempels durch Konstantin (Euseb. *vita Const.* 3, 56; Sozom., *hist.eccl.* 2, 5, 4-5), der vor allem vor dem Hintergrund der Sympathie der Eliten von Aigeai für die christenfeindliche Politik des Konstantin-Gegners Licinius Verständnis abzugewinnen ist, statt ins Jahr 326 ins Jahr 331 datiert. Die Datierung liefert Theophanis *Chronographia* 24, 3 (ed. de Boor). Nicht auf dem aktuellen Forschungsstand ist in dieser Hinsicht Benedum 202-204.

geschätzt wurden, gemeinsam mit den Heilgöttern zu verehren⁴³. Das belegen teilweise zu wenig beachtete Zeugnisse aus der Zeit des Severus Alexander, der Gordiane, der Decier und des Valerian. Hervorzuheben ist, daß unter Balbinus und Pupienus (238 n.Chr.) und unter Decius (249-251 n.Chr.) in der als θεοφιλής (also vom Gott Asklepios geliebt) bezeichneten Stadt die Caesaren Gordian III. und später Herennius Etruscus und Hostilian auf Münzen durch das ehrende Epitheton θεοφιλέστατος mit Asklepios in Verbindung gebracht und im Sinne der Nachfolgepolitik der jeweiligen Kaiser in den Mittelpunkt gerückt wurden. Die religionspolitischen Interessen der Eliten in dem paganen Wallfahrtsort stimmten besonders unter Decius mit denen Roms überein. Die Politik des Kaisers, die althergebrachte Kulte förderte, wurde nachdrücklich unterstützt.

⁴³ Auch die Fruchtbarkeitsgottheiten Dionysos und Demeter wurden in Aigeai sehr geschätzt. Altäre belegen, daß ihnen in Verbindung mit Kaisern und deren Familien Opfer dargebracht wurden. Die Bedeutung der Heilgottheiten haben sie in Aigeai jedoch nie erlangt. Siehe Robert 166ff.

Literaturverzeichnis und Abkürzungen

- Arslan Arslan, M., Une monnaie inédite de Gordien III César émise à Aigeai en Cilicie, SM 49, 1999, 4 = Kilikya - Aigeai Şehri Darplı 3. Gordianus'un Ünik Sikkesi ve İmparator'un Yeni Bir Sıfatı, İdol 3,4, 1999, 2000, 41f.
- v. Aulock 1963 v. Aulock, H., Die Münzprägung der kilikischen Stadt Mopsos, AA 1963, 231-277
- v. Aulock 1987 v. Aulock, H., Münzen und Städte Phrygiens, Bd. 2, Tübingen 1987
- Benedum Benedum, Ch., Betrachtungen zu Asklepios und zum Aesculapius der Römer, WJA N.F. 25, 2001, 187-207
- Bersanetti Bersanetti, G.M., Studi sull' imperatore Massimino il Thrace, Rom 1940
- Birley Birley, A.R., Decius reconsidered, in: Les empereurs illyriens, Actes du colloque de Strasbourg (11-13 octobre 1990) organisé par le Centre de Recherches sur l'Europe centrale et sud-orientale, éd E. Frézouls, H. Joffroy, Straßburg 1998, 57-80
- Bloesch Bloesch, H., Erinnerungen an Aigeai, Winterthur 1989
- Brecht Brecht, S., Die römische Reichskrise von ihrem Ausbruch bis zu ihrem Höhepunkt in der Darstellung byzantinischer Autoren, Rahden, Westf. 1999
- Butcher Some Cilician Coins in the Hatay Museum, in: Recent Turkish Coin Hoards and Numismatic Studies, ed. C.S. Lightfoot, Oxford 1991, 181-200
- Dagron – Feissel Dagron, G. – D. Feissel, Inscriptions de Cilicie, Paris 1987
- Franke 1998 Franke, T., Gordianus (3), DNP 4, 1998, 1145f.
- Franke 1998a Franke, T., Herennius (II 3), DNP 5, 1998, 413
- Hecht Hecht, R., Some Greek Imperial Coins in my Collection, NC 1968, 27-35
- Imhoof-Blumer Imhoof-Blumer, F., Coin-Types of some Kilikian Cities, JHS 18, 1898, 161-181
- Kellner Kellner, W., Münzen aus Aigeai in Kilikien, Money trend 30, 1998, 52-55
- Kienast Kienast, D., Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie, Darmstadt 2. Aufl. 1996
- Leschhorn – Franke Leschhorn, W. – Franke, P.R., Lexikon der Aufschriften griechischer Münzen, Bd. 1, Wien 2002
- Levante Levante, E., Cilician Coinage: Iotape, NC 1991, 209-212

- Loriot X., Les premières années de la grande crise du III^e siècle: De l'avènement de Maximin le Thrace (235) à la mort de Gordien III (244), in: ANRW II 2, Berlin, New York 1975, 788-797
- MacDonald D., The Coinage of Aphrodisias, London 1992
- Manganaro G., Asklepios e Hygieia "divinità salvatrice e protettrici della città" a Messina, ZPE 113, 1996, 82-84
- Mikocki T., Sub specie deae. Les impératrices et princesses romaines assimilées à des déesses, Rom 1995
- Mitthof F., Vom ἱερώτατος Καῖσαρ zum ἐπιφανέστατος Καῖσαρ, ZPE 99, 1993, 97-111
- Mommsen Th., Römisches Staatsrecht Bd. II 2, Leipzig 3. Aufl. 1887
- Peachin M., Roman Imperial Titulature and Chronology, A.D. 235-284, Amsterdam 1990
- Robert L., De Cilicie à Messine et à Plymouth, JS 1973, 161-211 = Opera Minora Selecta, Bd. 7, Amsterdam 1990, 225-275
- v. Sallet A., die Namen der beiden ersten Gordiane, ZfN 7, 1880, 139-145
- SNG BN Sylloge Nummorum Graecorum. France 2, Cabinet des médailles: Cilicie, bearb. E. Levante, Paris 1993
- SNG Kop. Sylloge Nummorum Graecorum. Denmark, The Royal Collection of Coins and Medals, Bd. 26, Copenhagen 1947
- SNG Levante Sylloge Nummorum Graecorum. Switzerland 1, Levante Cilicia, bearb. E. Levante, P. Weiß, Bern 1986
- Taeuber H., Aigeai, DNP 1, 1996, 315
- Weiß P., Ein Altar für Gordian III., die älteren Gordiane und die Severer aus Aigeai (Kilikien), Chiron 12, 1982, 191-205
- Ziegler 1985 Ziegler, R., Städtisches Prestige und kaiserliche Politik. Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. und 3. Jahrhundert n.Chr., Düsseldorf 1985
- Ziegler 1988 Ziegler, R., Münzen Kilikiens aus kleineren deutschen Sammlungen, München 1988
- Ziegler 1993 Ziegler, R., Kaiser, Heer und städtisches Geld. Untersuchungen zur Münzprägung von Anazarbos und anderer ostkilikischer Städte, Wien 1993
- Ziegler 1994 Ziegler, R., Aigeai, der Asklepioskult, das Kaiserhaus der Decier und das Christentum, Tyche 9, 1994, 187-212

OLBA/DIOCAESAREA'DAKİ PİRAMİT ÇATILI MEZAR ANITININ TARİHLEMESİ ÜZERİNE YENİ BİR GÖRÜŞ

(LEV. 36-40)

Murat DURUKAN*

ABSTRACT

A New Suggestion on the Dating of the Piramidal Roofed Tower Tomb in Olba/Diocaesarea

In the earlier studies the dating of the piramidal roofed tower tomb in Diocaesarea was suggested as the first quarter of the 1st century B.C. but with a new study the dating is offered to be between the beginning of the 2nd century and middle of the 1 century B.C. The first suggestion was based on the following question: “Who was the owner of the tomb?”. But it was a very relative criterion. At the latest study, dating was made by the form of the architectural dekorative elements. Especially the muttulus was used for the dating. From the muttulus' form, the tomb was dated between the middle and end of the Hellenistic period. With some more relative clues, the suggestion was supported and the tomb was not to be dated to the Roman imperial times. But, we can see in both of the suggestions that the tomb was studied in itself and that the architectural characteristics of Olba, which seriously differs from the rest of the Hellenistic and Roman world, was not taken into consideration.

But, surveys show us that different architectural characters, which can be seperated from one another with definite lines, had been used at these two periods in the Olba region. This situation is more diagnostic and more important from other criterions which have been used till now for the dating of the tomb. This article is considering different architectural characters with their general outlines and new finds. Further similar examples in the region are used for analogy. As a result we see that the dating of the piramidal roofed tower tomb, can also be 1st century A.D.

* Yrd. Doç. Dr. Murat Durukan, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampüsü TR-Mersin.

Dağlık Kilikia bölgesinin Lamos ile Kalykadnos nehirleri arasında bulunan Olba krallığı topraklarında (Fig. 1), 1994 yılından bugüne değin süren yüzey araştırmalarında, M.Ö. 1. yy.'ın başlarında ortaya çıkan ve M.Ö. 1. yy. sonlarına kadar süren, belirgin bir mimari durgunluk dönemi gözlenmiştir¹. Bu durgunluk dönemi söz konusu mezar anıtının tarihi ile ilgili yeni önerimize dayanak sağlamaktadır.

M.Ö. 2. yy.'da yaşanan hareketli imar döneminin ardından gelen durgunluğun sebepleri hakkında şu tahminler yapılabilir:

- a- Seleukos devletinin zayıflayıp², M.Ö. 1. yy. başlarından sonra Kilikia Tracheia ile bağlarının kopması ve hem Anadolu'da, hem de doğu Akdeniz'de genel bir kaos ortamının doğması,
- b- M.Ö. 102'de Roma tarafından 'Provincia Militaris' ilan edilen Kilikia bölgesinde yaşayan halkın³, tüm Anadolu halkları gibi baskıcı muameleye maruz kalmış olma ihtimali⁴,
- c- Bu halklardan biri olması muhtemel Olbalıların bir bölümünün, belli bir tarihten itibaren Dağlık Kilikia'daki korsanlarla birlik olup Roma'ya karşı kurulmuş ittifaka katılmış olma ihtimalleri⁵ ve dolayısıyla da bu tarihlerde bölgede başlayan kriz döneminin mimariye yansımış olması.

¹ Mimari ve plastik buluntular bu sonucu çok net olarak desteklemektedirler. Buluntuların genel olarak M.Ö. 3 ve 2. yy.'lar ile M.S. 1. yy ve sonrasında yoğunlaştıkları, özellikle de M.Ö. 1. yy. ilk yarısına ait mimari yada plastik buluntu olmaması hakkında bkz. Durugönül, 1989; Durugönül, 1998a; Tırpan, 1990, s. 405 vd. Sadece Kanlıdivane'de bulunan bir relief, üzerindeki yazıtta geçen isimlerden dolayı M.Ö. 60 yıllarına verilmek istenmektedir, bkz. Durugönül, 1989, s. 114.

² Olba bölgesinde özellikle M.Ö. 2. yy.'a tarihlenen imar faaliyetlerinin Seleukos devletinin katkılarıyla yaratılmış olduğu ve Seleukoslarla Olba arasında bu mimari yapılanma ile ilgili işbirliği olduğu düşünülmektedir, Durugönül, 1998a, 130

³ Kilikia'nın 'Provincia Militaris' ilan edilmesiyle ilgili olarak bkz. Syme, 1939, s. 299 vd.; Sheffield, 1986, s. 255; MacKay, 1968, s. 93; Levick, 1967, s. 21 vd.; Jones, 1971, s. 201

⁴ Roma'nın Anadolu'da uyguladığı baskıcı politika ile ilgili olarak bkz. App. Mith. 63; Plut. Sulla. 25; Plut. Lucullus. 20; Cic. Verres. Acc. I.76

⁵ Dağlık Kilikia'da korsanlığın gelişimi ve Olba'nın durumu ile ilgili günümüze kadar kabul edilen görüşler için bkz. MacKay, 1968, s. 89; Ormerod, 1922, s. 35 vd. Ancak bu ve benzeri yayınlarda, korsanlığın yayılım alanı ile ilgili olarak yapılan yorumlarda, Olba bölgesi hep kapsam dışında tutulmuştur. Olba bölgesinin korsanlık faaliyetleri içinde kısa da olsa rol aldığı konusunda önemli ipuçlarının yorumladığı makale yayına hazırlanmaktadır.

Daha önceki araştırmalarda, bölgenin genelindeki yapılar için önerilen tarihler arasında, Diocaesarea'daki piramit çatılı kule mezar yapısının (Fig. 2), anılan durgunluk dönemine tarihlenmiş tek “anıt” olduğu görülmektedir. Bölgede çalışma yapmış olan ilk araştırmacılar, “mezarın kime ait olabileceği” konusundan hareket etmişler ve mezarın sahibi olarak, Seleukos krallarından biri olup, taht kavgasından kaçarak Olba'ya sığınan I. Philip'i uygun görmüşlerdir⁶. Mezarın sahibinin bu kral olduğu düşünüldüğü için de, yapı Philip'in ölüm yıllarına yani M.Ö. 1. yy.'ın ilk çeyreğine tarihlenmiştir (M.Ö. 95-83)⁷.

Ancak bu hipotezde mezarın tarihlemesine yardımcı olabilecek herhangi bir arkeolojik yada epigrafik dayanak bulunmamaktadır. Bu sebeple hem yapının bu krala ait olma ihtimali, hem de tarihlemesi üzerinde önemle sorgulanması gereken bazı noktalar vardır. Örneğin; Philip'in, korsanlığın ve Roma'ya karşı Anadolu'da başlayan hareketin en yoğun olduğu dönemde öldüğü (M.Ö. 95-83) bilinmektedir. Bu tarihler aynı zamanda Sulla ile başlayan Roma despotizminin Anadolu'ya ve dolayısıyla da Kilikia'ya yerleşmeye başladığı döneme rastlamaktadır⁸. Akla gelen ilk soru; bu dönemde Olba'da bir Seleukos kralına gösterişli bir anıt yapmak için uygun siyasi ortamın olup olmadığıdır⁹. İkinci olarak üzerinde durulması gereken konu ise Philip'in Olba'da bir misafir olmasıyla ilgilidir. Bölgenin esas idarecisi konumundaki hiçbir şahıs için böyle bir anıt tespit edilememişken, çok değerli de olsa misafir bir kral için böyle bir anıtın yapılmış olduğunu varsaymak ne kadar gerçekçidir?

Yine aynı kaynak tarafından bir başka olasılık olarak, mezarın bir rahibe ait olabileceği fikri ileri sürülmektedir¹⁰. Yüzlerce rahibin hüküm sürdüğü bölgede¹¹ bu kadar gösterişli bir yapının bir rahip için yaptırılmış

⁶ Keil-Wilhelm, 1931, s. 60

⁷ Philip I'in bölgede bulunduğu tarihler için bkz. Keil-Wilhelm, 1931, s. 65; Bu mezarla ilgili olarak ayrıca bkz. Er, 1991a, s. 113 vd., Fig. 7

⁸ Badian, 1964, 157 vd.; Ayrıca Sulla, Kilikia eyaletinin Asia eyaletinden daha önemli bir askeri bölge olduğunu düşünmekteydi, bkz. Syme, 1939, s. 304

⁹ Bu dönemde Olbalıların diğer Anadolu halklarından ve korsanlardan bağımsız hareket etmediklerine ilişkin teorilerle ilgili makale yayına hazırlanmaktadır.

¹⁰ Keil-Wilhelm, 1931, s. 60

¹¹ Bölgede hüküm sürmüş pek çok rahip olduğuna dair bkz. Heberdey-Wilhelm, 1896, s. 71-79

olma şansı var mıdır? M.Ö. 1.yy.'ın erken dönemlerinde yaşamış bir başka rahibe ait bir tek mezar bile tespit edilememişken, bir rahibin bu siyasi belirsizlik ortamında böyle görkemli bir anıta gömülmüş olması da, hem geleneklere hem de konjonktüre aykırı bir durum yaratacağı için son derece küçük bir olasılıktır.

M.Ö. 1. yy.'ın başlarına, söz konusu mezar anıtı dışında (!), hiçbir anıtın tarihlenememesi yaşanan krizin en açık göstergesidir¹². Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi bu tarihlerde bölgede imar faaliyetlerinin durmuş olmasının açıklaması, Roma ile girişilen mücadele ile yapılabilir¹³; çünkü Roma'nın Anadolu'ya yerleşme sürecinde yaşanan savaşlar doğal olarak mimari faaliyetlerin durmasına sebep olacak boyuttadır¹⁴. Ayrıca bu dönemde yaşanan mimari durgunluk, yalnızca Kilikia ile sınırlı kalmayıp bütün Anadolu'ya yansımıştır. Bununla birlikte M.Ö. 1. yy. ilk çeyreğinde yapıldığı önerilen Olba'daki piramit çatılı anıt mezarın, "tüm Anadolu'da da bu döneme tarihlenebilen tek monümental anıt mezar" olduğu ifade edilmektedir¹⁵. Ancak siyasi durum oldukça karışık iken, piramit çatılı mezarın bu tarihlerde inşa edilmiş bir anıt ve üstelik de Kilikia'daki ve Anadolu'daki "tek anıt" olma ihtimalini öne sürmek oldukça cüretkar bir iddiadır. Çünkü Anadolu'daki bu durgunluk dönemi, Olba'nın yada bir başka krallığın bir anıt yapması için zaten uygun ortam bulunmadığının kanıtı olarak gösterilebilecek kadar önemlidir. Anadolu'da bu döneme ait bir anıt olmaması bu

¹² Araştırmacıların bölgedeki mezarlar için önerdikleri tarihler arasında kesin olarak M.Ö. 1. yy. ilk yarısına tarihlenemedikleri mezar yoktur. Ayrıca Durugönül tarafından yapılmış olan kuleler çalışmasında izodom teknikte inşa edilmiş olan kulelerle polygonal tarzda inşa edilmiş kuleler arasında göze çarpan tarihlendirme farkı da aynı noktaya işaret eder. Polygonal olanlar M.Ö. 2. yy.'ın ilk üç çeyreğine tarihlenirken, izodom kulelerin M.Ö. 1. yy. ikinci yarısı ile M.S. 1. yy. arasında herhangi bir tarihte inşa edilmiş olabilecekleri vurgulanmaktadır bkz. Durugönül, 1998a, 119 vd. M.Ö. 1. yy. ilk yarısındaki durgunluk, plastik eserler için de geçerlidir bkz. Durugönül, 1989.

¹³ Roma ile Anadolu arasındaki mücadelelerin başlamasıyla ilgili olarak bkz. Levick, 1967, s. 20 vd.; McGing, 1986, s. 89 vd. Bu mücadelede Kilikia korsanlarının Mithridates'in yanında yer almaları hakkında bkz. Roztovtzeff, 1953, s. 948; McGing, 1986, s. 139

¹⁴ Roma'lı görevlilerin Anadolu halkına zulmederek vergi ve haraç toplaması hem ekonomik hem de siyasi sorunların alevlenmesine neden olmuştur bkz. App. Mith. 63; Plut. Sulla. 25; Plut. Lucullus. 20. Dağlık Kilikia'nın bu tutumdan hangi ölçüde etkilenmiş olduğu konusunda somut bir kanıt bulunmasa da, bu bölgenin korsanlığın merkezi haline gelmesinden yola çıkarak, Roma'nın olumsuz tutumunun Dağlık Kilikia'ya da yansıdığını, hatta korsanlığın büyümesinin sebeplerinden birinin de bu olduğunu düşünmek mümkündür.

¹⁵ "There is only one large built tomb of the early first century B.C. that deserves attention, and this not so much for its peculiarities as for its good state of preservation." Janos, 1990, s. 88

görüşü doğrulamaktadır. Bununla birlikte Olba'nın da bu dönemde bu anıtı yapabilecek siyasi, ekonomik, diplomatik yada askeri güce ve zemine sahip olup olmadığı da tartışmaya açıktır. Nitekim Strabon'un bu dönemde Olba'da yaşananlar hakkında yaptığı aktarımlar, bölgede halkın ikiye bölündüğünü ve ciddi bir siyasi kriz yaşandığını göstermektedir¹⁶. Strabon'a göre bu dönemde Olba bölgesinde korsanlık faaliyetleri gelişmeye başlamış ve krallıkta ciddi problemler yaşanmıştır. Ele geçen bazı yazıtlar¹⁷ Strabon'un bu aktarımlarını ve dolayısıyla Olba bölgesinde M.Ö. 1. yy. ilk yarısında yaşanan kaosu doğrular niteliktedir.

Bu mezar son yıllarda Berns tarafından tekrar ele alınmış ve bu kez mimari dekorasyondan yola çıkılarak M.Ö. 2. yy. başı ile M.Ö. 1. yy. ortaları arasına yerleştirilmiştir. Bu çalışmada tarihleme kriteri olarak kullanılan mimari özelliklerin en önemlisi olarak, geisondaki muttulusun izole şekilde verilmiş olması gösterilmiştir. Bu özelliğin M.Ö. 2. yy.'ın başlarında kullanılmaya başlanmış olması anıt mezar için de terminus olarak alınmıştır. Bunun dışında, Dor elemanlarının fazlaca sert görünümünün de bir Hellenistik özellik olduğu ve İmparatorluk dönemi Dor yapılarında bunların İon formları ile yumuşatıldığı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca İmparatorluk dönemi yapılarında teneia ve guttalı regulanın yerine çok sık olarak kalın çift profilin kullanıldığı ve çoğu zaman muttuluslardan vazgeçilerek triglifin yatay bir geison ile birleştirildiği hatırlatılmaktadır. Piramit çatılı mezar üzerindeki mimari elemanların da, sayılan Hellenistik dönem özellikleri ile örtüştüğünden yola çıkılarak, mezar anıtının Roma İmparatorluk dönemine tarihlenemeyeceği savunulmuştur¹⁸.

Piramit çatılı mezarla ilgili yapılan bu ve bundan önceki çalışmalarda, yapının tek başına değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, konteksin içinde ele geçen ve benzeri olmayan bir buluntuyu tek başına incelemeye benzemektedir. Oysa, konteksin içinde tarihllemeye yardımcı olabilecek her buluntunun değerlendirilmesi gerekmektedir. Yani Olba bölgesindeki Hellenistik yapıların ve mezarların tümü bir konteks; Roma dönemi yapıları ve mezarları da bir diğer konteks oluşturuyorsa, piramit çatılı mezar bu konteksler içinde değerlendirilmesi gereken bir yapı olarak düşünülmelidir.

¹⁶ Strabon XIV. V. 6

¹⁷ Keil-Wilhelm, 1931, s. 64, yazıt no: 62; MacKay, 1968, s. 92

¹⁸ Berns, 1999, s. 111 vd ve s. 115 vd.

Ayrıca, yapılacak tarihlenmenin isabetli olması için, Hellenistik ve Roma dönemlerinde bölgede yaşanmış olan politik gelişmelerin de mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu doğrultuda, M.Ö. 2. yy.'ın başında yaşanmış olaylar sonrasında imzalanan Apamea anlaşması ile Olba bölgesinin Seleukoslara bırakılmış olması önemli bir dönüm noktasıdır¹⁹. Olba bölgesindeki birinci imar dönemi de bu tarihlerde başlayarak, Kilikia korsanlarının örgütlü halde Roma'ya karşı Anadolu'da büyüyen güce destek verdiği M.Ö. 2. yy. sonlarına yada biraz daha sonrasına kadar sürmüş olmalıdır. Bu süreç içinde Olba'nın tümüne yayılan ve genellikle askeri nitelik taşıyan yoğun bir yapılanmaya gidilmiştir²⁰. Ancak Olba bölgesindeki birinci imar dönemine ait olan "bütün yapılar" ile piramit çatılı mezar yapısını karşılaştırdığımızda karşımıza ilginç bir durum çıkmaktadır. Hellenistik imar dönemine tarihlenebilen ve günümüze ulaşabilen anıtsal yapıların, Olba'daki "apartman" kule ve Zeus Tapınağı hariç²¹, 'bilinen' örnekleri polygonal teknikte inşa edilmişlerdir²². Bunların arasında mezar yapıları da bulunmaktadır ve polygonal teknikte yapılmış olan bu mezarlar lokal özellikler taşıyan bir grup oluşturmaktadırlar²³. Bu durum tek başına, izodom teknikte inşa edilmiş olan piramit çatılı mezarın Hellenistik döneme ait olup olmadığı konusunu aydınlatmamakla beraber, ipuçlarından biri olarak değerlendirilebilir niteliktedir.

Olba'da birbiriyle çağdaş olan "apartman" kule ve Zeus tapınağını, bölgede Hellenizasyon hareketi yürüten Seleukos kralının, "akkulturationu" güçlendirmek adına bizzat yaptırdığını düşünmek mümkündür. Tüm imparatorluk sınırları içinde bu tip bir imar faaliyetinin gerçekleştirildiği dönem olmasından dolayı, Olba Zeus tapınağı için de Antiochos IV dönemi

¹⁹ Apamea anlaşması ile ilgili olarak bkz. McDonald, 1967, s. 1 vd.; Walbank, 1969, s. 30 vd.

²⁰ Bölgedeki kale ve kulelere ilgili olarak bkz. Durugönül, 1998a

²¹ Diocaesarea kulesi ve üzerindeki yazıtlı kulenin tarihlenmesi için bkz. Heberdey-Wilhelm, 1896, s. 88; Hellenkemper-Hild, 1990, s. 239; Zeus tapınağı ile ilgili detaylı bilgi içinse bkz. Heberdey-Wilhelm, 1896, s. 85 yn. 166; Börker, 1971, s. 37 vd.; Williams, 1974, 405 vd.; Rumscheid, 1994, s. 33, 86-91; Durugönül, 1995, s. 76.

²² Olba'daki Hellenistik mimari ile ilgili olarak bkz. Tırpan, 1990, s. 405 vd.; Durugönül, 1998a; Durukan, 1999, s. 79 vd. Bu döneme ait olan ve yüzey araştırmaları sırasında tesbit edilebilen yapıların tamamı üzerinde yapılan bu istatistiğe aykırı örneklerin bulunması ihtimali şüphesiz ki vardır. Ancak gözden kaçmış olması ihtimali olan ve polygonal olmayan yapıların, araştırması yapılmış bölgenin genişliği sebebiyle, bu görüşü çürütme ihtimali oldukça zayıftır.

²³ Durukan, 1999, s. 79 vd.; Söğüt, 1993, s. 221 vd.; Tırpan, 1990, s. 423-424 (Tablo)

önerilmektedir. Antiochos IV döneminde, Doğu Akdeniz'in çeşitli noktalarında, örneğin Dura-Europos'ta, Kudüs'te ve Gerizim'de Zeus tapınaklarının yaptırılmış olduğu bilinmektedir²⁴. Bu tapınakların kimi zaman lokal planlara sadık kalınarak yaptırılmış olması²⁵, Olba'daki Zeus tapınağının klasik Yunan anlayışı doğrultusunda yapılmış olması ile çelişiyor gibi görünse de, bütünüyle Yunanlı bir anlayışın ürünü olan bu tapınağın Seleukos kralının isteği doğrultusunda yaptırılmış olma olasılığı ağır basmaktadır. Bu durum, Olba'daki Zeus tapınağı ve apartman kule ile Olba bölgesindeki diğer Hellenistik yapılar arasındaki teknik ve anlayış farkının sebebini açıklamaktadır²⁶.

Ayrıca, izodom tekniğin yalnızca birkaç anıtsal yapı ile temsil edildiği Olba bölgesinde Hellenistik imar dönemine tarihlenen günümüze ulaşabilmiş "hiçbir anıtsal yapıda" tonoz bulunmaması²⁷, mekan içinde tonozu olan piramit çatılı kule mezarı, Olba'nın Hellenistik yapılarından farklı kılmaktadır (Fig. 3). Roma dönemine tarihlenebilen çok sayıdaki anıt mezar formunda ise izodom teknik ve tonozun vazgeçilmez unsurlar olarak, istisnasız kullanılmış olması²⁸, piramit çatılı mezarı Roma dönemine yaklaştırmaktadır. Özellikle Diocaesarea sınırlarında kalmış olan apartman kule

²⁴ Olba'daki Zeus tapınağının da Antiochos IV döneminde yaptırılmış olma olasılığı ve bu kralın inşa ettirdiği diğer tapınaklar için bkz. Durugönül, 1998b, s. 71; Grimal, 1984, s. 250

²⁵ Örneğin Dura-Europos'daki Zeus Megistos tapınağı için bkz. Hannestad,-Potts, 1990, s. 104 vd.

²⁶ Aslında apartman kulenin Antiochos IV tarafından yaptırılmış olduğuna dair bir ipucu yada benzer bir örnek yoktur. Ancak Zeus tapınağının çevresinde, bu tapınakla çağdaş olabilecek tek yapının bu kule olması, her ikisinin de aynı elden çıkmış olma olasılığını güçlendirmektedir.

²⁷ Olba bölgesinde literatüre geçmiş olan yada yüzey araştırmaları esnasında tesbit ettiğimiz ancak henüz yayınlanmamış olan hiçbir Hellenistik yapıda tonoz görülmemiştir. Bazı yapılarda kemerler bulunmaktadır. Bunların Hellenistik döneme tarihlendikleri düşünülse bile, karşılıklı duran kemerlerin arasının bir tonozla örtülme olasılığı yoktur. Çünkü mesafe oldukça fazladır ve böyle bir örnek tesbit edilmemiştir. Ayrıca bu kemerlerin yan taraflarındaki duvarların, kemerin üst seviyesine kadar yükseltilerek çok büyük olasılıkla ahşap olan üst kat hatılları için yaratılmış olan düzlemin örnekleri mevcuttur. Tonoz kullanımının Olba bölgesi için M.S. 2. yy'da yaygın olduğuna dair bkz. Machatschek, 1967, s. 101-102. Ayrıca Elaiussa ve Korykos bölgesi çalışmalarından yola çıkılarak, kemer kullanımının da, bölgenin Hellenistik mimari geleneğinin değil, Roma dönemi mimarisinin bir unsuru olduğu söylenmektedir, bkz. Machatschek, 1967, s. 107. Ancak kemerin Olba'da Hellenistik dönemde kullanılmış bir mimari eleman olabileceğine dair en somut ipuçları, Cennet-Cehennem'de bulunan Zeus tapınağının polygonal teknikte inşa edilmiş olan çevre duvarının doğusunda, Cennet obruğunun batı yamacından görülebilen bir kemerin varlığı ile Kanlıdivane ve Uzuncaburç kulelerinin kapılarının üzerindeki kemerlerdir.

²⁸ Machatschek, 1967, s. 67, 80, 86 vd., 101

gibi çok yüksek ve komplike bir yapının bile hiç bir bölümünde tonozun taşıyıcı özelliğinden yararlanılmamış olması, Olba'da bu mimari elemanın, Hellenistik dönemde yeterince tanınmamasından kaynaklanan teknik bilgi eksikliğine işaret ediyor olabilir²⁹.

Berns, piramit çatılı mezarın hangi etkiler altında inşa edilmiş olduğu sorusunun yanıtını ararken, yapıyı Hellenistik mouselemlarla da karşılaştırmış ancak bunun iyi bir karşılaştırma olmadığı sonucuna varmıştır³⁰. Bunlar Olba bölgesinin Hellenistik mimari karakteri ile uyuşmayan bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, özellikle mezar mimarisi geleneğinin, Roma imparatorluk döneminde son derece değişken ve üretken bir karaktere sahip olduğu, yani farklı düzenlerdeki mimari elemanların birbirine karıştırılarak farklı tipolojilerin yaratıldığı bilinmekte ve bu özellik bu dönem için karakteristik olarak nitelenmektedir³¹.

²⁸ Machatschek, 1967, s. 67, 80, 86 vd., 101

²⁹ Tonozun M.Ö. 2. binde Mezopotamya'da Asur ve Babil kültürlerinde var olan bir mimari eleman olmasından ötürü, bilim dünyasında genellikle doğudan batıya bir seyir izlediği ve Yunan dünyasında M.Ö. 1. binin ikinci yarısından itibaren yayılım gösterdiği kabul edilmektedir. Buna rağmen Hellenistik dönemde özellikle Suriye, Ürdün ve Lübnan gibi yakınoğu ülkelerinin, Dura Europos, Seleukeia Pieria ve Antiocheia Orontes gibi önemli merkezlerinde bile sadece birkaç tonozlu yapıya rastlanabilmiştir. Bu merkezlerde tonoz kullanımının artması da Roma İmparatorluk dönemine rastlamaktadır. Bu nedenle etkinin Roma sayesinde geldiği kabul edilmektedir. Kuzey Afrika'da, özellikle Alexandria'daki mezar anıtlarının tonozlu çatı örtüsü de Roma dönemine tarihlenmektedir, bkz. Dornisch, 1992, s. 220-225

³⁰ Berns, 1999, s. 118'de: "Bilinen mimari elemanların değişik coğrafyalarda farklı kombinasyonlarla kullanımları söz konusudur. Bu sebeple farklı özellikler taşıyan ve hiçbir mimari tipolojiye girmeyen yapılar ortaya çıkmıştır. Bu durumda bu yapıları Hellenistik dönemin mouselemlarının devamı olarak görmek pek akıllıca olmaz" demektedir.

³¹ Cormack, 1989, s. 38. Nitekim Olba bölgesini Roma İmparatorluk döneminde farklı tipolojilerin yaratıldığı bir bölge olarak kabul etmek gerekir. Çünkü; örneğin üç sütunlu mezarlar ve kemer nişli tapınak mezarlar bu bölgede, bu dönemde tasarlanıp kullanılmıştır, bkz. Machatschek, 1967, s. 59. Bu durum mimaride var olduğu anlaşılan arayışın önemli bir göstergesidir ve piramit çatılı mezarın da, bu dönemdeki arayışın bir ürünü olabileceği fikrini akla getirmektedir. Sözü edilen üç sütunlu mezarlar için bkz. Fig. 12- 13. Bu mezarlar en erken M.Ö. 1. yy sonu ile M.S. 1. yy başına, yani Roma döneminin başlangıcına ait olabilir, bkz. Durukan, 1999, s. 86. Hatta Machatschek, Kanytellis'te bulunan üç sütunlu mezarın, dolaylı bir yaklaşımla, M.S. 2. yy ve sonrasına tarihlenebileceğini ima etmektedir, bkz. Machatschek, 1967, s. 29, Abb. 71. Sonuç olarak konteksi, kullanılmış olan mimari formları ve özellikle de tonoz unsuru düşünülünce, üç sütunlu mezarların Roma döneminin öncesine ait olma olasılığı yoktur ve bölgedeki mimari gelişim göz önünde bulundurulursa, bunlar M.S. 1 yada 2. yy'da inşa edilmiş olabilir. Benzer tasarıma sahip daha önce yayınlanmamış bir diğer örnek, Korykos kentinin kuzeyinde bulunmuştur (Fig. 13). Bu örneğin mezar odası anakayaya oyulmuştur. Ancak üç sütunlu sundurma Kanytellis örneği ile paraleldir. Bu forma sahip mezarlar ve Olba bölgesinde görülen diğer tüm mezar formlarıyla ilgili kapsamlı çalışma yayına hazırlanmaktadır.

Göstergeler Olba bölgesinin Hellenistik mimari kültürüne yabancı bir yapı ile karşı karşıya olduğumuzun işaretidir. Çünkü Roma kültürü girene kadar son derece tek düze bir mimari dokunun hüküm sürdüğü Olba bölgesindeki piramit çatılı mezarın ahenkli ve gösterişli yapısı, Olba'nın Hellenistik mimari anlayışıyla çelişmektedir.

Mezarda kullanılmış olan mimari formlar da, yapıyı belli bir döneme tarihleyememekte, tam tersine tarihlemeyi zorlaştırmaktadırlar. Yapının esas olarak, piramit çatı ve kule olmak üzere iki ana bölümden meydana geldiği varsayılabilir. Çatıdaki piramidal formun hem Hellenistik hem de Roma örneklerinin bulunduğu düşünülürse, tarihleyici bir özellik olarak kullanılamayacağı anlaşılır³². Bununla birlikte en yakın örnekler olan Kelenderis piramit çatılı mezarı (M.S. 2. yy.) (Fig. 4) ve Olba bölgesindeki bir diğer piramit çatılı örnek olan Öterkale mezarı (M.S. 1. yy.) (Fig. 5) Roma dönemine aittir³³. Ayrıca Berns'in de değindiği gibi Hellenistik dönemden itibaren, bir yapı üzerinde artık belli bir ekole ait mimari unsurların kullanılması yerine, farklı elemanların aynı yapı üzerinde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu durum Roma döneminde de devam ettirildiği için, piramit çatılı mezar gibi kompozit yapıların tarihlemesi önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır³⁴. Bu bağlamda değinilmesi gereken bir diğer mezar Diokaesarea nekropolünde bulunan bir kaya mezarıdır (Fig. 6). Her ne kadar kaya mezarı sınıfında değerlendirilse de ilginç özellikler taşımaktadır. Nekropol vadisindeki diğer yüzlerce mezardan yola çıkarak, Roma imparatorluk dönemine tarihlenebileceğini düşünmek mümkündür ancak absöüt bir tarih vermek zordur. Oval cephe tasarımı ve konik çatı bu mezarı diğerlerinden ayırmaktadır. Son derece sadedir ve dekoratif bir özellik taşımamaktadır. Özellikle konik çatı, bölgede eşine rastlanmayan bir özelliktir. Ancak: "Bu mezar bağımsız bir yapı olsaydı çatı yine de konik olarak mı tasarlanırdı yoksa amaç piramidal forma benzetmek miydi?", yada "cephedeki ovallik, ana kayanın yapısına bağı kalınarak, zorunlu bir seçim miydi?" sorularını yanıtlamak zordur. Yanıt ne

³² Piramit çatının Hellenistik ve Roma dönemindeki örnekleri için bkz. Rakob, 1979, s. 167-169. Kuzey Suriye'deki piramit çatılı mezarlar ve bu konudaki literatür için bkz. Gogräfe, 1995, s. 194 vd.

³³ Zoroğlu, 1994, s. 41 vd.; Er, 1991, s. 403 vd.; Er, 1991a, s. 114, Fig. 8

³⁴ Berns, 1999, s. 118

olursa olsun konik çatının da, tıpkı piramit çatı gibi, Roma döneminin, farklılık arama çabası sonucunda ortaya çıkmış bir form olduğu ve piramidal çatıyı anımsattığı düşünülebilir. Bir diğer deyişle bu mezar, farklı mimari unsurların bir araya getirilmesi sonucu ortaya çıkan sıra dışı formların, Olba'da, Roma döneminde yoğun biçimde kullanıldığına bir başka önemli örnektir³⁵.

Piramit çatılı mezarın diğer ana bölümü olan kule beden ise, Olba bölgesinde Hellenistik dönemden itibaren oldukça fazla sayıda inşa edilen ve bu dönem için karakteristik denilebilecek kadar yaygın olan kulelerden etkilenmiş olabilir³⁶. Ancak Olba bölgesinde kulelerin Roma ve hatta Bizans örnekleri de bulunmaktadır³⁷ (Fig. 7). Ayrıca Olba'da piramit çatılı mezar dışında, “kule formunda” inşa edilmiş bir başka “mezar yapısı” yoktur. Kulelerin mezar olarak yoğun kullanıldığı bölge ise, tüm Kilikia ile sürekli sıcak temas içinde bulunan Suriye'dir ve buradaki bütün örnekler Roma dönemine aittir³⁸ (Fig. 8). Kule-mezar anlayışının ve piramit çatı formunun, Kilikia üzerinde etkisi bulunan komşu bölgede Roma döneminde yoğunlaşması, Olba bölgesindeki bu anıtı yine Roma dönemine yaklaştırmaktadır.

Üstelik bölgede yoğun olarak rastlanan tapınak mezarların ve bunların dışında tespit edilebilen çok sayıda farklı mezar anıtı formunun, Hellenistik dönemin tekdüze mimari anlayışının tam aksine Roma döneminde ortaya çıkmış olması³⁹, taşıyıcı kültürün Roma olduğuna işaret etmektedir.

Tüm bu verilerden yola çıkarak tarihleme yoluna gidildiğinde, anıtın Roma döneminde yapılmış olabileceği ihtimali de ortaya çıkmaktadır. Geniş bir zaman dilimini kapsayan Roma döneminin hangi safhasına yerleştirilmesi gerektiği ise ayrıca tartışılması gereken bir konudur.

35 Bu mezara dikkatimi çeken Mersin Üniv. Arkeoloji Bölümü öğrencisi Ertan Özcan'a teşekkür ederim.

36 Durugönül, 1998a

37 Roma ve Bizans dönemi kuleleri için bkz. Durugönül, 1998a, s. 54 vd.; Hellenkemper-Hild, 1990, Abb. 138,139,320,321; Hellenkemper-Hild, 1986, Abb. 60

38 Suriye'deki kule mezarlarla ilgili olarak bkz. Will, 1949a,b

39 Roma döneminde ortaya çıkan mezar formları için bkz. Machatschek, 1967

Bu noktada tarihlemeye yardımcı olacak unsurlar aranabilir. Roma imparatorlarının doğuya önemle eğilmeye başlamaları ve bu kapsamda Olba bölgesinde tespit edilebilen ikinci büyük imar dönemi bu unsurlardandır. İkinci imar döneminde inşa edilerek en az bu anıt kadar gösterişli bir ihtişam yakalamış olan çeşitli formlardaki mezarlar ve diğer yapılarda kullanılmış olan mimari elemanlar da tarihlemeye yardımcı diğer unsurlardır. Ayrıca bölge kültürünün genelde hangi merkezlerin etkisi altında gelişme gösterdiğinin izlenmesi ve buradan hareketle yapının hangi etki ile inşa edildiğinin araştırılması da gerekmektedir.

Hellenistik dönemde mimarinin büyük oranda savunmaya yönelik olarak geliştiği ve bu gelişmede Seleukosların etkisinin olduğu kabul edilmektedir⁴⁰. Ayrıca bölgede Hellenistik döneme tarihlenebilen ve günümüze ulaşabilmiş olan anıt mezarların tamamen lokal karakter taşıdığı ve polygonal teknikte inşa edildiği ortaya çıkarılmıştır⁴¹. Bu yapıların Anadolu'daki diğer bölgelerdeki mezarlarla karşılaştırılabilecek paralel bir mimari dokusu bulunmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında da, polygonal mezarlara oranla çok daha fazla estetik kaygı taşıyan ve bölgede tek örnek durumunda bulunan piramit çatılı mezarın Hellenistik dönemde yapılmış olduğu iddiası, sadece olasılıklardan biri olarak düşünülmalıdır.

Ayrıca Anadolu'nun büyük bölümü farklı devletlerin elindeyken⁴², Olba, taş mimarinin gelişme gösterdiği M.Ö. 2. yy'da Suriye merkezli Seleukosların idaresi altındaydı. Roma döneminde de Suriye ile ilişkiler her zaman çok yakın olmuştur. Dolayısıyla bir etkileşim aranacaksa Olba'daki mimarinin ve özellikle de piramit çatılı kule mezarın, hem anlayış olarak hem de teknik olarak B.Anadolu örneklerinden değil, Suriye örneklerinden etkilenmiş olabileceğini düşünmek mümkündür.

Suriye'de ve özellikle Palmyra'da var olan kule mezarlarla, Olba'daki kule mezar arasında, hem benzerlikler hem de farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar aynı anlayışın ürünü olarak değerlendirilebilir. Aralarındaki teknik

⁴⁰ Seleukosların olası yardımcıları için bkz. Durugönül, 1998a, s. 130; Durukan, 1998a, s. 91 vd.

⁴¹ Hellenistik anıt mezarlarla ilgili olarak bkz. Durukan, 1999, s. 79 vd. Ayrıca kaya mezarları, basit sandık mezarlar gibi formlar da, kesin olmamakla birlikte, Hellenistik dönemde kullanılmış olabilirler. Ancak bunlar anıt olarak değerlendirilemeyecek kadar basit formlardır.

⁴² Hellenistik dönemde Anadolu'da ve Kilikia'da yaşanan el değiştirmeler için bkz. Durukan, 1998a, s. 88 vd.

benzerlikler; yüksek bir kaide ile yüksek bir bedene sahip olmaları ve iç mekanlarında çeşitli amaçlarla tonozun kullanılmış olması gösterilebilir. Ayrıca her ne kadar Palmyra mezarlarında korunmuş örneği olmasa da, orjinal tasarımda var olduğu düşünülen piramit çatı bir diğer ortak özelliktir⁴³. Bununla beraber Palmyra mezarlarının Olba örneği ile birebir örtüşmediği de unutulmamalıdır. Ancak farklılıklardan bazılarını Palmyra'daki kule mezarların kendi aralarında saptamak da mümkündür. Nitekim Palmyra mezarları kendi içinde farklı sınıflara ayrılmışlardır⁴⁴.

Olba'daki piramit çatılı kule mezarın Suriye etkisi ile yapılmış olabileceğini düşündüren kriterlerden biri de, Roma'nın orta doğu politikasında, Kilikia bölgesinin Suriye ile coğrafi bütünlük içinde düşünülmüş olmasıdır⁴⁵. Böylelikle iki bölge arasında öteden beri var olan kültürel etkileşimin artması için uygun koşullar ortaya çıkmıştır. Olba bölgesinin bu etkileşimde genellikle edilgen (etkilenen) taraf olduğu anlaşılmaktadır ve böyle olması normaldir⁴⁶.

Aynı durum dini etkileşim için de söz konusudur. Hem Hellenistik dönemde Seleukoslar tarafından başlatılan akkulturation hareketiyle Yunan tanrılarının Olba'ya girmesi, hem de M.Ö. 1. yy.'da Seleukosların gerileyiş süreciyle başlayan ve Roma'nın Kilikia'yı ele geçirdikten sonra bir bölümünü Suriye'ye bağlamasıyla devam eden süreçte, Dağlık Kilikia'da ve Olba Pantheonunda Mithras gibi doğu kökenli bir tanrının izlerinin ortaya çıkması, doğu kültürünün Olba üzerindeki etkilerinin yansımaları olarak

⁴³ Palmyra mezarlarının piramit çatılı olduklarına ilişkin öneri hakkında bkz. Will, 1949a, s. 103

⁴⁴ Palmyra mezarları için ayrıca bkz. Will, 1949b, 277 vd. Orta Doğu'daki ve Kuzey Afrika'daki piramit çatılı örnekler için bkz. Rakob, 1979, Abb. 70, 82, 104, 106. Kuzey Suriye'deki piramit çatılı diğer mezarlar ve bu konudaki literatür için bkz. Gogräfe, 1995, s. 194 vd.

⁴⁵ Roma döneminde Ovalık Kilikia bir dönem Suriye eyaletine bağlanmış olduğu için bu eyalet ile kültürel alış verişi içinde olması doğal bir süreçtir. Vespasianus döneminde ise Ovalık Kilikia Suriye'den ayrılarak Dağlık Kilikia ile birleştirilmiştir. Dolayısıyla Olba'da Suriye etkisiyle karşılaşmak son derece olağandır. Kilikia eyaletinin sınırlarında yapılan değişikliklerle ilgili olarak bkz. Syme, 1939, s. 327; Ten Cate, 1961, s. 42; Mitford, 1980, 1246 vd.

⁴⁶ Mezopotamya kültürünün mirasını taşıması ve Hellenistik dönemde Seleukoslar'a başkentlik yapması sebebiyle güçlü Yunan kültürünü de bünyesine katması, Suriye'yi doğal olarak bir kültür merkezi konumuna getirmiştir. Olba'da Hellenistik dönemden itibaren görülmeye başlanan mimarinin, önce Seleukosların, sonra da Roma'nın Suriye'deki faaliyetlerinin ardından Kilikia'ya girdiği anlaşılmaktadır.

düşünülebilir⁴⁷. Seleukosların çöküş dönemindeki dini etkileşimin M.Ö. 1. yy.'da başlamış olma ihtimali varsa da, esas yoğunluk Roma'nın Anadolu ve Suriye'de egemen olarak birliği sağlamasından sonra ortaya çıkmaktadır⁴⁸. Bu da Suriye kültürünün Olba'ya yansımış olmasında Roma'nın katalizör rolü üstlendiği anlamına gelmektedir.

Olba piramit çatılı mezarının Roma dönemine tarihlenmesi ihtimaline destek olabilecek diğer önemli ipuçları da, yakın zamanda çalışılmış olan İsmaili'deki (Asar) tapınakta bulunmaktadır (Fig. 9). Tapınak, Flaviuslar dönemine tarihlenmiştir⁴⁹. Tarihleme kriterlerinin en önemlilerinden birisi sellanın kuzey duvarında bulunan iki adet niştir. Bu nişler, birden çok imparatorun birlikte tapım gördüğü Roma imparatorluk kültürüne işaret etmektedir ve Dağlık Kilikia'da birkaç örneği daha bulunmaktadır. Örneğin Lamos'taki tapınakta tapım gören imparatorların Vespasianus-Titus ve Domitianus olduğu anlaşılmıştır⁵⁰.

Üst yapısı tamamen yıkılmış olan bu tapınağın yere düşmüş durumdaki üst yapı elemanlarından, Dor düzeninde yapılmış olduğu (Fig. 10) ve triglif metop dizisine sahip olduğu anlaşılmaktadır (Fig. 11). Triglif-metop dizisi Olba sınırlarında çok sık karşılaşılmayan bir mimari eleman olmakla birlikte, piramit çatılı mezarda da bulunmaktadır (Fig. 2-3). Buradan hareketle Olba bölgesinde, Roma döneminde bir süre Dor düzeninin ve dolayısıyla triglif-metop uygulamasının “moda” olduğunu düşünmek mümkün olabilir. Olba'daki hiçbir “Hellenistik” yapıda triglif-metop dizisinin bu denli sağlam durumda tespit edilememiş olması⁵¹, piramit çatılı mezarın sağlam durumdaki üst yapı elemanlarının, İsmaili'deki tapınağın

⁴⁷ Bu tanrının Olba'da bulunması ile ilgili olarak bkz. Durukan, 2001, s. 333 vd.

⁴⁸ Mithras'ın Kilikia korsanları tarafından tapınım gördüğü ve dolayısıyla M.Ö. 1. yy.'da Dağlık Kilikia'da tanınıyor olduğuna dair bkz. Plut. Pomp. XXIV.

⁴⁹ Durugönül, 2002, s. 157 vd.

⁵⁰ Bu ve diğer örnekler için bkz. Söğüt, 1999, s. 399

⁵¹ Diocaesarea Tyche tapınağının arkasındaki vadide triglif-metop dizisine sahip yayınlanmamış bir kaya mezarının bulunduğu bilgisini veren Detlew Wannagat'a teşekkür ederim. Ancak bu mezarın hangi döneme tarihlenmesi gerektiği konusunda bir yorum yapmak henüz mümkün olamamıştır. Ayrıca, Zeus Korykios tapınağının mimari elemanları bu yapının da Dor düzeninde yapılmış olduğuna işaret eder. Ancak sonraki evrede oldukça değişiklik yaşamış olan yapının kalıntıları arasında, triglif-metop dizisine ait bir mimari parça görmek mümkün olamamaktadır.

üst yapı elemanlarıyla paralelliğini ön plana çıkarıp, Roma İmparatorluk dönemine tarihlenebilme ihtimalini doğurur⁵². Ayrıca Roma dönemine tarihlenebilen bazı mezarlarda yada sivil yapılarda kullanılmış olan sütun başlıklarının Dor düzeninde olması (Fig. 12-13), Olba mezarlarında bu düzene ait mimari unsurların Roma döneminde, eskiye oranla daha yoğun şekilde kullanıldığını göstermektedir⁵³. Yine bir Dor özelliği olan triglif-metop dizisine sahip olması, piramit çatılı mezarın da bu kapsamda düşünülebileceğine işaret eder.

İki yapı arasındaki bir diğer mimari benzerlik köşe plasterleridir. Bu özellik aslında bir tarihlendirme kriteri değildir. Ancak Roma dönemine tarihlenen pek çok yapıda izlenebilmektedir. Piramit çatılı anıt mezarda da köşe plasterleri bulunmaktadır. Diğer göstergelerle birlikte düşünülünce, bu özellik söz konusu yapının Roma dönemine ait olabileceği yönünde bir başka ipucu olarak değerlendirilebilir.

İsmaili'deki tapınak, Olba bölgesinde kullanılan Dor özelliklerinin, Roma döneminde genellikle kullanılan Dor özelliklerinden detaylarda farklılık gösterebildiğini de ortaya koymaktadır. Çünkü Berns'in piramit çatılı mezar için vurguladığı ve bu kriterler sebebiyle Roma İmparatorluk dönemine tarihlenemez dediği bazı mimari detaylar, İsmaili'deki tapınağın üst yapı elemanlarında karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Berns'in söz ettiği, İmparatorluk döneminde çoğu zaman muttuluslardan vazgeçilme durumu bu tapınakta yoktur ve piramit çatılı kule mezardakine benzer

⁵² Dor unsurlarının, Olba bölgesi sınırlarında, Hellenistik döneme ait az sayıdaki örneğin aksine, Roma dönemine tarihlenen pek çok yapıda karşımıza çıkması da bu savı ayrıca desteklemektedir. Dor sütunlarının Roma dönemi mezarlarında kullanımına örnek olarak bkz. Machatschek, 1967, Abb. 71. Benzer bir manzara İon ve Korinth düzenleri için de geçerlidir. Hellenistik döneme ait çok sayıda kalıntının günümüze ulaşmış olmasına rağmen, bunların içinde sadece iki büyük tapınağın (Korykos ve Olba'daki Zeus tapınakları) Dor ve Korinth düzeniyle inşa edildiğinin anlaşılması, Hellenistik dönem mimari karakterinin genel olarak bilinen düzenlere bağlı kalmaksızın, yerel unsurların ağırlık taşıdığı şekilde gelişim gösterdiğine işaret eder. Roma döneminde ise, her üç düzene ait mimari formların da, kimi zaman tek başına, kimi zaman ise kompozit olarak çok sık kullanıldığı görülmektedir

⁵³ Hellenistik döneme tarihlenebilen mezarlarda Dor düzeni özelliklerine ilişkin bir ipucu henüz tesbit edilememiştir. Roma dönemi sivil yapılarında kullanılmış Dor sütunlarını ise Emirzeli'de görmek mümkündür, bkz. Hellenkemper-Hild, 1990, Abb. 171

muttuluslar bulunmaktadır⁵⁴ (Fig. 14). Bunun, İmparatorluk dönemine tarihlenen bir tapınakta karşımıza çıkmış olması, Hellenistik yada Roma dönemi özelliği olarak tanımlanan unsurların değişkenlik gösterebileceğini ve Olba bölgesinde bu tip stil kritiklerinden yola çıkarak tarihleme yapmanın yanıltıcı olabileceğini anlatmaktadır. Bu durumda İsmaili tapınağının rekonstrüksiyonu yapılacak olursa; köşe plasterleri üzerinde plaster başlığı, onun üzerinde 'olası' guttali regulayı taşıması gereken bir taş sırası⁵⁵, sonra triglif-metop dizisi ve muttuluslar olmalıdır. Çatıya kadar olan bu düzenleme, Piramit Çatılı Kule Mezarın dekorasyon şeması ile birebir örtüşmektedir.

Piramit çatılı anıt mezar üzerine yapılan bilimsel görüşmelerde, mezarın, Hellenistik döneme ait olduğunu düşündürmüş olan argümanlardan birinin de: 'Roma dönemi yapılarının çok daha fazla dekoratif elementle bezenmiş olması gerektiği' fikri olduğu ortaya çıkmıştır. Mezarın kütleli görüntüsü ve dekoratif anlamdaki sadeliği, Hellenistik dönemde yapılmış olabileceği görüşünü ortaya çıkarmıştır. Ancak İsmaili Tapınağı'nın, Roma dönemine tarihlenmesine yardımcı unsurlar barındırması yanında, piramit çatılı mezarla olan mimari benzerliği, dekoratif anlamdaki sadeliğin Olba bölgesinde yalnızca Helenistik döneme özgü olmadığı, aynı zamanda Roma döneminde de görülen bir özellik olduğu konusunda ipucu verir. Nitekim Olba bölgesinde bu tanıma uygun çok sayıda Roma dönemi yapısına ve özellikle de mezar yapılarına rastlamak mümkündür. Örneğin yukarıda kısaca söz edilen üç sütunlu mezarlar, hem Roma döneminde yapılmış hem de oldukça sade örnekler olarak gösterilebilir.

⁵⁴ Muttuluslar, Berns'in önemle üzerinde durduğu şekilde işlenmişlerdir. Damlacıkların bulunduğu dikdörtgen plakanın arka uzun kenarı yapının bedenine yaslanmamakta, arada birkaç cm'lik bir boşluk bulunmaktadır. Bu bir Hellenistik özellik olarak değerlendirilmektedir. Aynı mimari elemanın, Roma dönemi anıtlarında, yapıya yaslandırılmış olduğu, aradaki boşluğun kaldırıldığı savunulmaktadır. Ancak İsmaili'deki tapınağın Roma dönemine ait olması, Olba bölgesinde bazı mimari geleneklerin değişmeden Roma dönemine taşındığını göstermektedir. Yine muttuluslarla ilgili bir diğer buluntu Korykion Antron'da bulunmuş olan bir muttulus parçasıdır, bu parça ile ilgili olarak bkz. Weber, 1967, s. 263. Sadece iki damlacığın görülebildiği bu küçük muttulus parçasının, M.Ö. 2. yy'a tarihlenen Dor düzenindeki Zeus Korykios tapınağına ait olduğu düşünülmüştür. Ancak Hellenistik döneme ait sağlam bir örnek ne bu tapınakta, ne de bir başka yapıda henüz tespit edilememiştir.

⁵⁵ Yapılan yüzey araştırmasında guttali regulanın bulunduğu dair herhangi bir ipucu ele geçmemiştir. Ancak üst yapı elemanlarının tümüyle yıkılmış ve yapı taşlarının üst üste dökülmüş olması, bu mimari blokların yıkıntı altında kalmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Bununla birlikte bu mimari elemanın kullanılmamış olma ihtimali de bulunmaktadır.

Dekoratif anlamdaki yeni ve piramit çatılı mezarla paralellik gösteren buluntular, Olba'daki yapılarda, farklı mimari düzenlere ve dönemlere ait elemanların birlikte kullanılabilirdiğini, erken olarak değerlendirilen özelliklerle Roma döneminde karşılaşılabildiğini ve mimari düzenlerin antik dünyadaki kronolojik gelişiminin Olba'da aynen aranmaması gerektiğini düşündürmektedir.

Bu bilgiler neticesinde:

- a- Tarihsel olayların M.Ö. 2. yy. sonlarından M.Ö. 1. yy. sonlarına kadar bölgede bir kriz dönemine işaret ediyor olması ve ikinci imar döneminin M.S. 1. yy.'da yoğunlaşmaya başlaması,
- b- Piramit çatılı kule mezarın, özellikle içindeki tonozdan dolayı, Olba bölgesinin tonoz tespit edilemeyen Hellenistik döneminden çok, tonozun yoğun kullanıldığı Roma dönemi mimari anlayışıyla uyum içinde olması,
- c- Vespasianus döneminde, Olba dahil Dağlık Kilikia'nın, Suriye'den ayrılan Ovalık Kilikia ile birleştirilmesi⁵⁶,
- d- Vespasianus dönemiyle birlikte Dağlık Kilikia'da ciddi bir imar faaliyetinin başlatılmış olması⁵⁷,
- e- Kule mezar anlayışının Suriye'de M.Ö. 1. yy.'da ortaya çıkıp özellikle M.S. 1. yy.'ın ikinci yarısında popüler olması ve
- f- Piramit çatılı mezarla, triglif metop dizisi ve diğer bazı üst yapı elemanları açısından yakın benzerlik gösteren en önemli yapı durumundaki İsmaili'deki tapınağın Flaviuslar dönemine tarihlenmesi,

Olba'daki piramit çatılı kule mezarın da, Flaviuslar döneminde yada M.S. 1. yy içinde bu döneme yakın bir tarihte inşa edilmiş olabileceği yönünde ipucu vermektedir.

⁵⁶ Kilikia eyaletinin düzenlenmesiyle ilgili olarak bkz. Syme, 1939, s. 327; Ten Cate, 1961, s. 42; Mitford, 1980, 1246 vd.

⁵⁷ Flaviuslar döneminde Olba bölgesinde yapılmış olan köprü ve yol gibi hizmetler için bkz. Mitford, 1980, s. 1247; MacKay- MacKay, 1969, s. 132 vd.; Söğüt, 1999, s. 406 vd.; Sayar, 1992, s. 57 vd.

Bu metinde dikkat çekilmek istenen nokta, Olba bölgesi Hellenistik dönem mimarisi için hemen her yönüyle ünük olarak değeriendirilebilecek piramit çatılı mezara paralellik gösteren yapıların, Olba'da Roma döneminde karşımıza çıkıyor olmasıdır. Dorik elemanların Hellenistik dönem özelliklerine yakın olduğu iddia edilse bile, bu kriter görecelidir ve yapının Hellenistik döneme ait olduğunu savunmak için yeterli değildir. Piramit çatılı mezarın Hellenistik dönem için tek örnek olarak gösterilmesi, tarihlenenin sorgulanması gerektiğini düşündürür. Bu sebeple kesin kanıtlar ele geçene kadar, günümüze değin kabullenilmiş tarihlenenin yanında, yapının Roma Erken İmparatorluk döneminde inşa edilmiş olabileceği ihtimalinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- App. Mith. App. Mith. Appianus, Rhomaika - Mithridateios (Appian's Roman History, Trans. by, H.White I-IV,), Cambridge-London, 1912-1913 (The Loeb Classical Library)
- Badian, 1964 Badian, E., Studies in Greek and Roman History, Oxford
- Berns, 1999 Berns, C., "Der Hellenistische Grabturm von Olba", OLBA II, s. 111 vd.
- Börker, 1971 Börker, C., "Die Datierung des Zeus Temples von Olba-Diocaesarea in Kilikien", AA 86, 37 vd.
- Cic. Verres. Acc. Cicero, M.T., In Verrem: Die Reden gegen Verres. Hrsg und übers. von M. Fuhrmann. I-II. Düsseldorf-München-Zürich, 1995
- Cormack, 1989 Cormack, S., "A Mausoleum at Ariassos, Pisidia", AS XXXIX, s. 29 vd.
- Dornisch, 1992 Dornisch, K., Die griechischen Bogentore, Berlin, New York, Paris, Wien
- Durugönül, 1989 Durugönül, S., Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien, BAR Int. Ser. 511, Oxford, 1989
- Durugönül, 1998a Durugönül, S., Turme und Siedlungen im Rauhen Kilikien, Asia Minor Studien, Band 28, Bonn
- Durugönül, 1998b Durugönül, S., "Seleukosların Olba Territorium'undaki 'Akkulturation' Süreci Üzerine Düşünceler", OLBA I, s.69 vd.
- Durugönül, 1995 Durugönül, S., "Olba: Polis mi, Territorium mu?", Lykia II, s. 76.
- Durugönül, 2002 Durugönül, S., "Die kaiserzeitliche Baupolitik im Rauhen Kilikien am Beispiel zweier Tempelbauten, Bjb 53, 2002, s. 157 vd.
- Durukan, 1998a Durukan, M., "M.Ö. 301-188 Arasında Olba territoriumunda Yaşanan Siyasi Gelişmeler", OLBA I, s. 87 vd.
- Durukan, 1999 Durukan, M., "Hisarkale Garnizonu ve Bu Merkezde Polygonal Teknikte İnşa Edilmiş Mezarlar", OLBA II, s. 79 vd.
- Durukan, 2001 Durukan, M., "Eine Studie Zu Kultfiguren und Symbolen in Olba", Şurada: Kilikia, Mekanlar ve Yerel Güçler (Uluslararası Yuvarlak masa Toplantısı, İstanbul, 1999), Edt. Eric Jean, Ali M. Dinçol, Serra Durugönül, s. 327 vd.
- Er, 1991 Er Scarborough, Y., The Funerary Monuments of Cilicia Tracheia, (Ph. Thesis Cornell Univ.)
- Er, 1991a Er, Y., "Diversita e interazione culturale in Cilicia Tracheia. I monumenti funerari", Quaderni Storici 76 (Scambi e identità culturale la Cilicia), Aprile 1991, 105 vd.

- Gogräfe, 1995 Gogräfe, R., "Die Grabtürme von Sirrin (Osroene)", *Damaszener Mitteilungen* 8, 1995, 165 vd.
- Grimal, 1984 Grimal, P., *Der Hellenismus und der Aufstieg Roms. Die Mittelmeerwelt im Altertum II*, Frankfurt a.m. 1984
- Hannestad – Potts, 1990 Hannestad, L. – Potts, D., "Temple Architecture in the Seleucid Kingdom, Şurada: Religion and Religious Practise in the Seleucid Kingdom, SHCI (Studies in Hellenistic Civilization), Edt. by P. Bilde, Troels Engberg, P. Lise Hannestad and J. Zahle, Aarhus Univ.
- Heberdey – Wilhelm 1896 Heberdey, R. – Wilhelm, A., *Reisen in Kilikien*, Wien
- Hellenkemper – Hild, 1986 Hellenkemper, H. – Hild, F., *Neue Forschungen in Kilikien*, Wien
- Hellenkemper – Hild, 1990 Hellenkemper, H. – Hild, F., *Kilikien und Isaurien*, Wien
- Janos, 1990 Janos, F., *Monumental Tombs of the Hellenistic Age*, Toronto
- Jones 1971 Jones, A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford
- Keil – Wilhelm 1931 Keil, J. – Wilhelm, A., "Denkmaler aus dem Rauhen Kilikien", *MAMA III*, 1931
- Levick, 1967 Levick, B., *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford
- Machatschek, 1967 Machatschek, A., *Die Nekropolen und Grabmaler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien*, Wien
- MacKay, 1968 MacKay, T.S., *Olba in Rough Cilicia*, Bryn Mawr
- MacKay – MacKay, 1969 MacKay, Th. S. – MacKay, P.A., "Inscriptions from Rough Cilicia East of the Calycadnus, AS 19
- McDonald, 1967 McDonald, A.H., "The Treaty of Apamea", *JRS* 57, 1 vd.
- McGing, 1986 McGing, B.C., *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Leiden
- Mitford, 1980 Mitford, T.B., "Roman Rough Cilicia", *ANRW II*, 7, 2, Berlin-New York, s. 1230 vd.
- Ormerod, 1922 Ormerod, H.A., "The Campaigns of Servilius Isauricus Against the Pirates", *JRS XII*, s. 35 vd.
- Plut. Lucullus Plutarchos, *Bioi Paralleloi-Lucullus* (Plutarch's Lives, Trans. by, B.Perrin I-XI), London-New York, 1959, (Loeb)
- Plut. Pomp. Plutarchos, *Bioi Paralleloi-Pompeius* (Plutarch's Lives, Trans. by, B.Perrin I-XI), London-New York, 1959, (Loeb)
- Plut. Sulla Plutarchos, *Bioi Paralleloi-Sulla* (Plutarch's Lives, Trans. by, B.Perrin I-XI), London-New York, 1959, (Loeb)

- Rakob, 1979 Rakob, F., "Numidische Königsarchitektur in Nordafrika, Şurada: Die Numider, Edt. H. G. Horn- C. B. Ruger, Bonn, s. 119-173
- Roztovtzeff, 1953 Roztovtzeff, M., The Social and Economic History of the Hellenistic World, Oxford
- Rumscheid 1994 Rumscheid, F., Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus, Mainz
- Sayar, 1992 Sayar, M., 'Strassenbau in Kilikien Unter Den Flaviern Nach Einem Neugefundenen Meilenstein', EA 20, 1992, s. 57 vd.
- Sheffield, 1986 Sheffield, P.F., "The Province of Cilicia and Its Origins", Şurada: The Defence of the Roman and Byzantine East, Proceedings of a colloquium held at the University of Sheffield in April 1986, BAR International Series 297 (i), Edt. P. Freeman and D. Kennedy, s. 253 vd.
- Söğüt, 1993 Söğüt, B., "Kilikya Tracheia'da Bir Hellenistik Mezar Yapıtı", Selçuk Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Dergisi, 1992-93, sayı 7-8
- Söğüt, 1999 Söğüt, B., "Lamos'da Bulunan Bir Tapınak", OLBA II, s. 399 vd.
- Strabon Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası (Çev. Adnan Pekman), İstanbul, 1993
- Syme, 1939 Syme, R., "Observations on the Province of Cilicia", AS (Presented to William Hepburn Buckler), s. 299 vd.
- Ten Cate 1961 Ten Cate, H., The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period, Leiden
- Tırpan 1990 Tırpan, A., "Kilikia Tracheia'da Polygonal Taş Örgülü Duvarlar", XI. Türk Tarih Kongresi, 405 vd.
- Walbank 1969 Walbank, F.W, McDonald, A.H., "The Treaty of Apamea (188 B.C.): The Naval Clauses", JRS 59, 30 vd.
- Weber, 1967 Feld, O – Weber, H., "Tempel und Kirche über der Korykischen Grotte (Cennet Cehennem) in Kilikien", Ist.Mitt. 17, s. 254 vd.
- Will, 1949a Will, E., "La Tour Funeraire de Palmyre", Syria XXVI, Paris, 103 vd.
- Will, 1949b Will, E., "La Tour Funeraire de la Syrie et les Monuments Apparentes", Syria XXVI, Paris, 258 vd.
- Williams 1974 Williams, C., "The Corinthian temple of Zeus Olbios at Uzuncaburç: A Reconsederation of Date", AJA 78, 405 vd.
- Zoroğlu, 1994 Zoroğlu, L., Kelenderis I, Ankara, 1994

DAĞLIK KILIKIA BÖLGESİ MEZAR NIŞLERİ

(LEV. 41-49)

Bilal SÖĞÜT*

ABSTRACT

Tomb Niches in Rough Cilicia

The niches found in different places and in various size were hollow spaces considered as a door of the house of God. But all niches weren't cut or built for cult. There are niches both in and out of the tombs. They were important for tombs. We know that there were a lot of tombs without niches in Rough Cilicia. They were built or cut for cult, for putting a present for dead person or his bust in it, for an oil lamp to light the tomb, and for a pot of cremation. Furthermore, they had a symbolic meaning and they are used widely.

In the ancient times, it was very important to visit the tombs. The ceremonies were held annually near the entrance of the tombs. These niches, built or cut on the lateral walls of the first room, must have been used for different functions at the determined period.

Niche of rock cut tomb spread from the Urartian to the other ancient Anatolian Civilizations with rock cut tomb continued also in monumental tombs, tombs with dromos and hipoje tombs. We can say that the examples seen in Rough Cilicia are an Anatolian tradition and they are similar to those built or cut in Hellenistic and Roman Imperial Period. However, there are niches carrying regional characteristics. Even if they have been found in different forms and size, their functions and interpretation don't change.

The tomb was considered as the house of the dead and built with this aim. So, some other spaces were created within the tombs to give more details on the life of the dead, and his/her beliefs. One of them is niche. Although niches were simple and striking, their functions are important.

* Yrd. Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kınıklı Kampüsü TR-Denizli.

Dağlık Kilikia Bölgesi'nde cesetler inhumasyon ve kremasyon olarak yer altı ve yer üstündeki değişik mezarlara gömülmektedir. Bölgedeki mezarlar anıt, kaya, oygu ve örgü tekne biçiminde yapılmıştır. Hangi biçimde yapılırsa yapılsınlar, bu anıtlar; içine konulan kişinin evi gibi düşünülmüş ve buna göre düzenlenmiştir. Yalnız bazı mezarların içinde bulunan ve özellikle düzenlenmiş olduğu anlaşılan mekanlar ya da birimler arasında, belirgin olarak benzerlik ve farklılıklar vardır. Mezarların içinde ve dışında görülen önemli mekanlardan birisi, değişik şekillerde ve ölçülerde yapılmış olan nişlerdir. Nişlerin kullanıldıkları yerlere göre farklı işlevlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Bölgedeki mezar anıtlarında karşılaşılan nişler, mezarlara bağımlı olarak hem mezar odası dışında, hem de mezar odası içinde görülmektedir. Dış kısımda bulunanlar; ön odalı mezarların girişlerinde, kapısı direk mezar odasına açılan mezarların ise cephelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bunların dışında ölü kültü ya da seremonisi ile ilgili olan, ama yakınında mezar bulunmayan örnekler de vardır. Mezar odası içinde de aynı şekilde değişik ölçü ve biçimlerde nişler ile karşılaşılmaktadır.

1 Mezar Dışındaki Nişler

1.1 Naiskos Tipi

Dış kısımda görülen nişler farklı şekillerde yapılmışlardır. Bunlar arasında en çok görülenler mezar odası girişinin üzerinde veya yakınında bir naiskos şeklinde betimlenmiş olanlardır. Yalnız ölü kültü ile ilişkili olmasına rağmen, büyük ve içi kabartmalı olarak yapılanları bu grubun dışında tutuyoruz. Naiskos şeklinde olan nişlerin en güzel örnekleri ile Kanytelleis (Kanlıdivane), Korykos (Kızkalesi) ve Seleukeia (Silifke) mezarlarında karşılaşılmaktadır (Fig.1). Bu nişlerin her iki kenarında kaideli veya kaidesiz plasterler, üstte entablatur ve en üstte alınlık bulunmaktadır. Bu mimari detaylar bazılarında oldukça belirgin olmasına rağmen bazılarında genel olarak verilmişlerdir. Bazı naiskoslarda antalar arasındaki niş oldukça derin yapılırken, bazılarında daha yüzeysel ve mimari detaylar bir çizgi şeklindedir. Her iki durumda da nişlerin mezar için ifade ettiği anlam aynıdır ve aynı düşünceler için yapılmış olmalıdır. Şekil olarak bazı mezar stelleri ile büyük bir benzerlik göstermektedirler.

Dağlık Kilikia Bölgesi'nde Naiskos şeklinde betimlenmiş olan küçük nişlerde kabartma fazla görülmez. Yalnız Ura¹ ve Dalisandos'da olduğu gibi mezar steli biçimindeki kabartmalı örneklerin varlığı da bilinmektedir. Farklı bir uygulama olarak Kanytelleis'deki F6 no'lu mezarın girişi üzerinde bulunan nişin içinde ve alt bölümünde kitabe vardır² (Fig.2). F6 no'lu mezarın nişinin alınlığında ise, tepe akroterine doğru bakar şekilde yerleştirilmiş, dış orta kısmında bir tutamak şeklinde çıkıntısı olan bir hilal bulunmaktadır. Bölgedeki mezarlarda görülen hilal betimlemeleri alınlığın dışında mezar anıtlarının cephelerinde, farklı yerlerde görülmektedir. Kanytelleis'de N8 Nekropol'ünde, F4 no'lu mezarın girişi üzerinde bulunan kitabenin üst kısmında bir güneşin yanında aynı şekilde betimlenmiş olan bir hilal dikkati çekmektedir³. Bu hilal betimlemesi F6 no'lu mezarın kitabesinde belirtilen Selene ile ilişkili olabileceği⁴ gibi bölgesel bir sembol de olabilir. Bölgede aynı şekildeki hilal kabartması, Diokaisareia'da Eğri Kuyu Mevkisi'ndeki kaya mezarları⁵, Narlıkuyu Kasabası, Hacıhamzalar Mevkisi'ndeki kitabeli mezar kabartması⁶ alınlıklarında ve büst kabartmalı yuvarlak mezar altalarında⁷ görülmektedir. Dağlık Kilikia ve Isauria Bölgeleri'ndeki bu örnekler çoğaltılabilir⁸.

Bu tür nişler her zaman mezarın girişinin hemen yanına yerleştirilmemişlerdir. Buna bağlı olarak bazen mezar cephesinde, girişin biraz uzağında da olabilmektedir. Yalnız nişler mezar girişinden ne kadar uzak olursa olsun, mezar ile yakın ilişki içindedir. Kanytelleis'de N8 Nekropol'ünde, F4 ve F5 no'lu mezarların girişlerinin üst bölümünde, F6 no'lu mezara göre biraz uzakta duran nişler her iki yanında bulunan

¹ Keil-Wilhelm 1931, Taf.38.

² Machatschek 1967, Taf.11, Abb.30.

³ Machatschek 1967, Abb.28.

⁴ "...Bu larnaxın içinde de sadece Hekataios ve karısı Tatatos konulabilir. Eğer birisi bu kuralları çiğnerse, o tanrısızdır. O kişi, Zeus'a, Selene'ye ve Helios'a, her birinin tapınağına, (600) kutsal drahmi, ve ayrıca baş rahibe de 1000 drahmi ödemek zorundadır.". Kitabe için bkz. Heberdey-Wilhelm 1896, 60, no:134; Durukan 1998, 157.

⁵ Er 1991, 111, Fig.5; Scarborough 1991, 172, Fig.31. Bölgede görülen semboller için bkz. Bent 1890, 321-322.

⁶ Sayar 1998, 344.

⁷ Diler 2001, 68, Res.1, Çiz.1

⁸ Farklı bir örnek için bkz. Keil-Wilhelm 1931, 27.

kabartmalardan dolayı, mezar girişinden biraz uzaktaki bir alanda yapılmıştır. Bunlar aynı dönemde düşünülüp düzenlenmiş bölümlerdir. Ayrıca nişlerin tamamının alınlıklı olarak yapılmadığı da dikkati çekmektedir. Bunlarda esas olan, mana olduğu için şekilde bazı değişiklikler veya bazı bölümlerde eksiklikler ya da farklılıklar olabilmektedir. Her iki durumda da yapılış amacı ve düşünce aynıdır.

A. Diler tarafından Kaunos'da bulunan mezar nişleri, aynı şekilde doğal kayanın cephesine oyulmuştur. Yalnız Kaunos örneğinde bu nişlerde mermer kapakların varlığı, tartışma götürmeyecek şekilde açık olarak örneklerle tespit edilmiştir. Bilinen örneklere göre, Dağlık Kilikia Bölgesi'nde bu şekilde bir nişin varlığı bilinmemektedir. Yalnız bazı örneklere göre bu tip bir nişin bulunma ihtimali de uzak değildir. F6 no'lu mezarın nişi içinde bulunan kitabe bu nişin ağzının kapatılmamış olduğunu göstermektedir. Ayrıca bölgedeki bilinen nişlerin iç kısımlarında ve kenarlarında her hangi bir kapağın yerleştirilmiş olabileceğine dair bir belirti de bulunmamıştır.

Korykos mezarlarında görülen örneklerin bazıları, bunların mezarlara sonradan da ilave edilmiş olabileceğini de düşündürmektedir. Çünkü bunların bazıları mezar cephesinde farklı işlenmiş ve ayrı olarak durmaktadır. Diğer tüm bölümleri tam olan bir mezarda bu şekilde önemli ve kolay yapılacak detayların sonraya bırakılmış olması, daha da ötesinde yarım kalmış olması, bu nişlerin sonradan eklenmiş olabileceğini desteklemektedir. Korykos'da olduğu gibi kaya mezarlarının cephelerinde kabartma olarak betimlenen dikdörtgen altar ya da nişlerin önünde, mezar odası girişi zemininden başlayan basamaklar dikkati çekmektedir⁹ (Fig.3). Bu basamaklar fonksiyonel amaçlı bir öge değildir. Çünkü burada basamağın yapacağı bir işlev yoktur. Bunların yalnızca manasal bir anlamının olduğu anlaşılmaktadır. Bu basamaklar her iki betimleme için de, kült ile ilişkili olan bu bölümlerin önündeki yükselmeyi belirtmek için yapılmış olmalıdır.

⁹ Kaya mezarlarının cephelerinde küçük bir kabartma şeklinde sembolik olarak altınlar yaygın bir şekilde görülmektedir. Yalnız Olba'da kaya mezarının cephesinde normal ölçülere yakın büyük lükte yuvarlak bir altın kabartması da bulunmaktadır. Bkz. Keil-Wilhelm 1931, 86, Taf.37, Abb.112-113; Er 1991, 111, Fig.3.

1.2 Büst Kabartmalı Nişler

Bazı nişlerin üst kısmı kemerli ve düz biçiminde olup, içi kabartmalı olarak yapılmıştır. Korykos'da bu grup içine dahil edebileceğimiz güzel örnekler bulunmaktadır¹⁰. Üst kısmı kemerli olanlar oldukça gösterişli olmasına rağmen, düz olanlar oldukça sade işlenmiştir. Kemerli nişin çevresinde; altta alt yapı, her iki yanda iki sütun ve üstte yuvarlak bir kemer vardır. Ortada ise büst bulunmaktadır. Bu şekildeki betimleme, mezar stellerinde olduğu gibi mezar sahibini kutsal bir mekan olan tapınak içerisinde gösterme düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Dikdörtgen biçimli ve içinde iki büst şeklinde kabartma bulunan Korykos'daki niş, bu grup içerisindeki nadir örneklerden birisidir¹¹. Bu tip kabartmalı nişler bölgede az görülen örneklerdendir. Mezar cephelerinde, mezar odası girişlerinin her iki yanında görülen derin kabartmasız nişlerden bazıları mezar sahibi büstü için de yapılmış olabilir. Bu şekilde nişlerin varlığı bilinmekle birlikte Kilikia Bölgesi'nde nişe bağlı olmayan in situ büst tespit edilmemiştir. Kabartmalı niş örnekleri daha yaygındır ve bu örnekler bağımsız büstlerin de olabileceğini göstermektedir. Benzer şekilde kabartmalı nişlerden bu bölgeye yakın ve sıkı ilişkilerin olduğu Suriye Bölgesi'nde de bulunmaktadır¹². Özellikle Kuzey Ürdün'de Qweilbeh'de bulunan bir mezarın (Q16) cephesinde, Suriye kemerli cepheye sahip bir tapınak içinde ayakta betimlenen kabartma aynı düşüncelerle yapılmış örneklerden birisidir¹³. Buradaki düzenleme her şekliyle tam prostylos biçiminde bir tapınak olarak verilmiştir. Kabartma ise kült heykeli görünümündedir.

Aynı düşüncenin değişik bir uygulaması olarak, Direvli'de mezar girişinin her iki kenarındaki M.S. 1. yy'a ait büstler; sade ve daire içinde olmak üzere iki şekilde betimlenmiştir¹⁴. Y.E. Scarborough, mezar yazıtlarına göre bu büstlerin mezar sahibi kişilere ait olmadığı ve bunların dekoratif amaçlı olarak buraya yapıldıklarını belirtmektedir¹⁵. Buna göre mezar

¹⁰ Keil-Wilhelm 1931, 122, Taf.48, Abb.156.

¹¹ Keil-Wilhelm 1931, 122, Taf.48, Abb.157.

¹² Gebel Wastani'de bulunan toplu kabartmalı nişler için bkz. Griesheimer 1997, 170, Fig.5.

¹³ Barbet-Vibert-Guigue 1994, 197-198, Fig.41a-b.

¹⁴ Scarborough 1998, 81, Res.1-2, 4-8.

¹⁵ Scarborough 1998, 81.

ustaları mezarı yaptıktan sonra bu kabartmaların işlenmesinde mezar sahibine bağlı kalmamışlar ve ellerinde var olan ya da yapabildikleri bir şablonu uygulamışlardır. Yalnız mezarda yatan kişi ya da kişilerin büstünün mezarın cephesinde betimlenmesi daha çok yaygın bir durumdur. Çünkü bunlar önceden mezar stellerinden bilinen bir geleneğinin devamıdır. Bu gelenek daha sonra mezar anıtlarının cephelerine ya da girişlerinde bulunan nişin içine bir büstün konulması şeklinde devam etmiştir.

Mezar cephesinde yer alan büst kabartma ya da heykeller önce kaya ve anıt mezarlarda görülmüş, sonrasında da lahitlerde yapılmış olmalıdır. Lahit üzerinde görülen güzel bir örnek, Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde kitabe ve büst kabartmalarıyla birlikte bulunmaktadır. Hierapolis'deki lahdin tekne kısmının ön yüzünde ortada, mezar sahipleri olan karı-koca Hippolytos ve Flacilla'nın kabartma büstleri yapılmıştır¹⁶.

Mezar anıtları cephesinde ya da yakınında büst kabartmalarının yapılması sonraki dönemlerde, hem kaya mezarlarında hem de lahitlerde görülmeye devam etmiştir. Lahitlerde tekne kısmında ve daha yaygın olarak kapağın uzun kenarı üzerinde tek veya ikili, sadece büst ya da yatan figürler şeklinde yapılmıştır¹⁷. Gökburç ile Hançerli arasında kalan bölgede, yerli kayaya U planlı ve tonoz örtülü olarak oyulmuş bir mezarın kemerinin ortasına işlenen büst ve Narlıkuyu Kasabası, Hacıhamzalar Mahallesi'nde mezarın yanına dikilmiş olan ve niş içinde ayakta bir kadın ve erkeğin betimlendiği örnek aynı düşüncenin farklı uygulamalarındandır. Dağlık Kilikia Bölgesi'nde, mezarların yakınına dikilen sütunlar üzerindeki bloklara işlenen büst şeklindeki kabartmaları da aynı grup içinde değerlendirmek mümkündür¹⁸. Bu örneklerin tamamında düşünce aynıdır ve mezarda yatan kişi ya da kişilerin kabartmaları yapılmıştır. Sadece inşa edilen mezarların tiplerine göre kabartmanın seçildiği yerler farklıdır. Bu kabartmaların tamamında, tam olarak mezar sahibinin aynısının olması da gerekmez. Çünkü iyi betimleme yeteneği olan bir heykeltıraşı her zaman bulmak zordur. Bunun için burada önemli olan mezar sahibinin betimlenmiş olmasıdır. Dağlık Kilikia Bölgesi'nde mezar sahibi ile ilgili kabartma-

¹⁶ Yıldız-Şimşek 2000, 158-159, Res.1-5.

¹⁷ Kapağın uzun kenarındaki yatan figürlerden bir örnek Hisarkale'de yerleşimin güneyinde bulunan çokgen taşlı mezarların yakınında, oyu tekne lahit mezarın kapağında bulunmaktadır.

¹⁸ İn situ bir örnek için bkz. Keil-Wilhelm 1931, 30, Taf.14, Abb.46. Bu anıt daha sonra defineciler tarafından yıkılmıştır.

ların nişli ve nişsiz olarak değişik biçimlerde yapıldığı belirlenmiştir.

1.3 Mimari Cephe Düzenlemesi için Kullanılan Nişler

Bu nişlerin bazıları mezarın ön kısmına ilave edilen bölüm, bazıları ise mezarın dış görünüşünü tamamlayan mimari detaylar ile ilgilidir. Örneğin Elaiussa Sebaste (Ayaş)'da tapınağın bulunduğu tepenin doğu yamacındaki mezarın girişinin her iki üst kenarında bulunan ve üstten düz olarak inen nişler bunlardan birisidir¹⁹ (Fig.4). Çünkü bu nişler girişin her iki tarafına eşit olarak aynı büyüklükte özellikle yerleştirilmiştir. Bunlar mezarın ön kısmına yapılan bir ilave bölüm ile ilgili olmalıdır. Benzer şekilde kaya mezarı ön kısmına mimari bloklar ile cephe oluşturulmuş bir mezar, Narlıkuyu Kasabası, Solakköy Mevkisi'nde bulunmaktadır. Girişe göre orantılı yerleştirilmiş olmamakla birlikte farklı bir uygulama olarak Konya'nın Hadim İlçesi'nde Yelbeyi'nde bulunan kaya mezarının girişinin üzerine ve hemen üst kenarına yerleştirilmiş olan iki niş şeklindeki betimleme dikkat çekicidir²⁰. Bugün birisinin yarısından fazlası tahrip olmasına rağmen, hem tahrip olan hem de sağlam kalan örneğin işlevi kolayca anlaşılmaktadır. Burada kaya mezarı, mezar sahibi için bir ev gibi düzenlenmiştir. Buna bağlı olarak niş giriş seviyesi üzerinde, sövesi ve içindeki bölmeleri ile birlikte iki pencere olarak işlenmiştir (Fig.5).

1.4 Dikdörtgen Tek ve Toplu Nişler

Dikdörtgen nişler yalnız veya toplu olarak kaya mezarlarının cephelerinde ve oyu tekne lahit mezarların tekne ve kapak kısımlarında görülmektedir. Kaya mezarların cephelerinde, girişin yan ve üst kısımlarında en çok görülen nişler dörtgen olanlardır²¹. Bunlar tekli ve birden fazla olabilmektedir²². Nişlerin üst kısımları ise düz veya kemerli, derinliği ise her kenarda aynı veya kayanın yüzeyine bağlı olarak üstten aşağı doğru derinleşmek-

¹⁹ Machatschek 1967, N4, Taf.17.

²⁰ Mezar için bkz. Er 1991, 120, Fig.13.

²¹ Kuzey Suriye Bölgesi'nde kaya mezarları üzerine dikilmiş olan uzun steller üzerinde, içinde kabartmaların bulunduğu dikdörtgen nişler bulunmaktadır. Bu şekilde nişli Tiberius Kaludius Sösandros'un steli, mezarının üzerinde in situ olarak durmaktadır. Bkz. Griesheimer 1997, 190, Fig.29.

²² Korykos'da bulunan farklı düzenlemeler için bkz. Machatschek 1967, N1-2, Taf.19-20, Abb.24, 26, 27.

tedir. Adrassus'da kemerli büyük bir girişe sahip, içinde lahit bulunan arkasollü bir mezarın giriş kemeri üzerindeki iki niş, bu tip mezarlar arasındaki farklı uygulamalardandır²³. Bu tip nişlerin tamamı küçük ölçülerde ve kabartmasıdır.

Mezar cephesine birden fazla yapılan nişler, girişin her iki kenarına dağıtılmıştır (Fig.6). Bu nişlerin ölçüleri birbirlerinden farklıdır. Yalnız bunlar şekil ve ölçü olarak tek başlarına yapılanlar ile yakın benzerlikler göstermektedir. Ayrıca bu nişler, kabartma olarak yapılan altar ve naiskos betimlemeleri ile aynı mezar üzerinde bulunabilmektedir. Bazı niş ve altarlara birbirlerine yakın ve muhtemelen birlikte düzenlenmiştir. Özellikle Korykos kaya mezarlarında bulunan bir niş, altanın bir tamamlayıcısı gibi, altanın tam üzerine açılmıştır (Fig.7). Böylece altar üzerine konulacak bir nesne nişin içine konulmaktadır. Yalnız bu niş o kadar küçüktür ki içine büyük bir şey koymak imkansızdır. Ne kadar küçük olursa olsun, burada görülen altar ve niş arasındaki uyum, ikisi arasındaki kült ile ilgili ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Nişler mezarların cephelerine simgesel veya fonksiyonel belirli bir amaç için yapılmışlardır. Ancak tamamının ne için yapıldığı konusunda kesin bir şey söylemek oldukça zordur. Açık olan bir şey varsa o da bunların bir kısmı kullanılmayacak kadar yüksekte oldukları için sembolik bir anlamlarının olabileceğidir. Bu şekilde sembolik olarak yapılmış olan ve simgesel mihraplar olarak değerlendirilen değişik büyüklükte nişlerden, Yeniköy ve Bağın II Urartu mezarlarında da tespit edilmiştir²⁴. Bu ve diğer benzerlikler mezarlarda görülen bu geleneğin kökeninin belirlenmesi açısından önemlidir. Çünkü taşı dillendiren Urartulu ustaların mezarlarda yaptığı nişlerin, köklü bir kültüre sahip Dağlık Kilikia'lılar tarafından devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Yalnız Dağlık Kilikia'dakilerden yer seviyesine yakın olan ve kolay ulaşılabilenlerin bazıları, belirli zamanlarda yapılan mezar ziyaretlerinde kullanılmış olmalıdır.

Dörtgen küçük nişler oygu tekne lahit mezarların gövde ve kapak kısmında da görülmektedir. Bu örneklerin her ikisi birden Kumkuyu kasabası, Gabaçam Mevkisi'nde bulunmaktadır. Yerli kayaya oyulmuş bir

²³ Alföldi-Rosenbaum 1980, 79, Pl.13.2, no:103B.

²⁴ Çevik 2000, 53, Lev.50b.

oygu teknenin güney kenarı, 30 cm. yüksekliğinde, mezarın genişliği kadar U biçiminde ve nişe doğru basamaklı olarak kesilmiştir (Fig.8). U biçiminde kesilen kısmın orta bölümünde, zemin seviyesinde, üst bölümü yuvarlak bir niş vardır²⁵. Nişin olduğu alanda, üst kısmında bulunan, 55 cm. uzunluğundaki bir bölümün normal seviyeden 6 cm. yüksek yapılması; nişin mezarın inşa edildiği dönemde yapılmış olduğunu ve nişin özellikle vurgulanmak istendiğini göstermektedir (Fig.9). Aynı nekropol içerisinde, yukarıdaki mezarın yaklaşık 150 m. batısında, oygu tekne bir mezarın kapağının alınlık kısmında küçük bir niş bulunmaktadır (Fig.10). Aynı şekildeki nişlerden Narlıkuyu Kasabası, Sakızlıklı Harman Mevkii yakınındaki bir oygu tekne mezarın iki alınlığında da görülmektedir. Nişler alınlığın tam ortasında ve üst kısmı üçgen şekildedir. Bu iki farklı örnekten birincisi mezar ziyaretlerinde seremoniler için kullanılmış olabilecek büyüklüktedir. Ancak alınlıkta yer alan ikincisinin sembolik bir anlamı olmalıdır. Çünkü bu nişin yer seçimi çok iyi ve bilinçli olmasına rağmen, oldukça küçük ve simgesel olarak yapılmıştır.

Korykos, Elaiussa Sebaste ve Kanytelleis gibi büyük şehirlerin aksine, küçük bir yerleşim olan Gabaçam'da, değişik tipte mezarlar bulunmaktadır²⁶. Buradaki mezarlarda görülen farklılık, mezar nişlerinde de dikkati çekmektedir. Açık bir şekilde dikkatimizi çeken bu farklılıklar, bu yerleşimde olabilecek bir kültürden kaynaklanıyor olmalıdır. Bu kültür kybele olabilir. Çünkü nekropol alanının batısında bulunan ve batıdan doğuya doğru bir kayanın üzerine çıkan üç basamaklı anıt burada kybele kültürünün varlığını göstermektedir. Bir kayanın zirvesine veya bir kayanın ortasına çıkan, bir, üç veya daha fazla basamaktan oluşan anıtların Dağlık Kilikia Bölgesi'nde az da olsa varlığı bilinmektedir²⁷. Gabaçam anıtı, Olba Bölgesi'nde bilinen tek örnek olması açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Basamaklı anıtlar ve kaya yüzeyine açılan bazı nişlerin kybele ile ilişkili olduğu bilinmektedir²⁸. Gabaçam'daki basamaklı anıt ve mezarlar

²⁵ Niş; 17 cm. genişliğinde, 15 cm. yüksekliğinde ve 13 cm. derinliğindedir. Mezar tekne kısmı ise 186 cm. uzunluğunda, 74 cm. genişliğinde ve 46 cm. yüksekliğindedir.

²⁶ Nekropolde Hellenistik ve Roma dönemlerine ait; çokgen taş duvarlı, anıt, lahit ve oygu tekne mezarlar bulunmaktadır. Çokgen taş duvarlı mezar için bkz. Söğüt 2003, 45, Çiz.27, Res.54.

²⁷ Aynı bölgedeki Ermenek Domuz tepe anıtı için bkz. Bahar 1999, 15, Lev.43.

²⁸ Konya'nın Beyşehir ve Seydişehir ilçelerinde bulunan ve kybele ile ilişkili olduğu düşünülen anıtlar için bkz. Baldıran-Söğüt 2002, baskıda.

üzerindeki nişler arasında yakın bir ilişki olabilir. Bu yakınlığa bağlı olarak, Gabaçam'da mezarlar üzerinde bulunan nişlerin kült nişleri olup, kybele ile ilişkili olabileceğini düşünüyoruz. Ayrıca bu nişlerin bulunduğu mezarlar kybele rahiplerine de ait olabilir. Gabaçam'daki iki niş ve aşağıda bahsedilecek olan çanaklı niş aynı yerleşimin yakınında bulunmaktadır. Bunların her üçü de aynı amaca yönelik olarak kült amaçlı yapılmış olmalıdır. İşlevsel veya simgesel olarak yapılmış olması sonucu değiştirmez.

2 Mezarın Yakınındaki Nişler

Hisarkale'de, vadinin doğu kenarında, çokgen taş duvarlı mezarın²⁹ 5 m. güneydoğusundaki yerli kaya üzerinde bulunan ve ağız kenarı düzensiz, çanaklı niş, bölgede bilinen farklı örneklerden birisidir(Fig.11)³⁰. Nişin ağız kısmı çokgen taşlı mezara doğru bakmaktadır ve zemini arka kısma doğru derinleşmektedir. Nişin içindeki yağmur suyu birikintisi, nişin ne için kullanıldığının belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Bu çokgen taş duvarlı mezarın güneyinde, içinde nişli kayanında bulunduğu alanda küçük bir düzlük vardır. Bu bölüm, mezar ziyaretlerinde tören alanı olarak kullanılmış olmalıdır. Mezar girişinin bu yöne bakması ve küçük bir düzlüğün yanı sıra mezarın hemen önünde akıtma kanallı bir sunu çanağının bulunması, bu alanda tören yapıldığının açık göstergeleridir³¹.

Ura'da üzerine bir lahidin konulduğu yerli kayanın bir cephesi düz olarak kesilmiş ve bu yöne bir niş yerleştirilmiştir (Fig.12). Nişin olduğu bu cephenin niş için özellikle düzeltildiği anlaşılmaktadır. Bu örneğin de, mezar ziyaretlerinde kullanılmış olan kült nişlerinden olduğu anlaşılmaktadır.

Bu örneklerin dışında mezar yakınına dikilip mezar ziyaretlerinde kullanılan altarlarda yaygın olmamakla birlikte, mezarlardaki gibi nişler görülmektedir³². Bu gruba giren güzel bir örnek Kızkalesi Kasabası, Gömeç Kale yerleşimi yakınında bulunmaktadır (Fig.13). Bu niş, normal ölçülerden biraz daha büyüktür ve mezarların yakınına dikilmiş olan mezar

²⁹ Durukan 1999, 84, Fig.3, (3 no'lu mezar); Söğüt 2003, 44-45, Çiz.26, Res.53.

³⁰ Anemurium'da da A VII.9 no'lu anıt mezar ile ilişkili olduğu düşünülen doğal kayaya oyulmuş dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Bkz. Alföldi-Rosenbaum 1971, 66.

³¹ Söğüt 2003, 20, 45.

³² Dağlık Kilikia Bölgesi'nde kabartmalı ve kabartmasız değişik tipte mezar altarlara bulunmaktadır. Bu altarlardan büst kabartmalı örnekler için bkz. Diler 2000, 23-25; Diler 2001, 67-71.

altarı üzerindedir. Buna göre mezar altarının farklı bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kilikia örneğine benzeyen, fakat ölçü ve şekil olarak farklı olan nişlerden; Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ndeki³³ ve Lagina Hekate Kutsal Alanı'ndaki³⁴ altarlar üzerinde de görülmektedir. Roma'da benzer şekilde nişli atların varlığı bilinmektedir³⁵. Bulunan örnekler göre bu nişlerin kült amaçlı yapıldıkları anlaşılmaktadır. Bu tür nişlerde bulunan sunu çanaklarının, Lykaonia'daki Karahisar örneğinde olduğu gibi nişin hemen önünde ya da Phrygia Hierapolis'i örneğindeki gibi nişin içinde olması onun işlevini değiştirmez. Karahisar'daki sunu çanaklı nişin yakınında mezar yoktur. Yalnız bir kült alanı yakınında bulunan Karahisar nişinin kült ile ilişkili olduğu açıktır³⁶. Hierapolis Kuzey Nekropolünde 15 no'lu Tümülüs mezarının girişinin sol tarafında bulunan, üst kısmı yuvarlak, içi sunu çanaklı niş; mezarlarda görülen ölü kültü ile ilgili güzel örneklerden birisidir³⁷ (Fig.14). Bu niş mezar ziyaretlerinde, mezarın önünde yapılan törenlerde kullanılan, sıvı sunuların yapıldığı kült amaçlı bir niştir³⁸.

Bu tür nişlerin içinin çanaklı olup olmaması nişin işlevi için bir engel teşkil etmez. Burada esas olan nişin var olmasıdır. Niş içindeki sunu çanağı sadece sıvı sunuların yapılması ile ilgilidir. Daha önceden bilinen örnekler göre kült ile ilişkili olduğu bilinen nişlerin, Kilikia örneklerine göre, ölü kültü için de büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

3 Yakınında Mezar Olmayan Ölü Kültü ile İlgili Nişler

Bazı farklılıkları olmakla birlikte fonksiyon olarak ölü kültü ile ilgili

³³ Buradaki niş Müze bahçesinde bulunan kitabeli dörtgen bir atlar üzerindedir.

³⁴ Schober 1933, 13-14, Abb.2. Yeni yapılan çalışmalara göre Hekate Kutsal Alanı'ndaki nişli atların yalnız olmadığı anlaşılmaktadır.

³⁵ Roma'da Via Tiburtina yakınında Villa del Drago'da bulunan Atia Iucunda'nın atlarının bir cephesi, tapınak biçiminde nişli ve alınlıklı olarak yapılmıştır. Bkz. Kleiner 1987, 134-135, Pl.15.3.

³⁶ Baldıran-Söğüt 2002, Tab.3.

³⁷ Equini 1972, 127, Tav.27; Ronchetta 1987, 110; Şimşek 1997, 17, Res.9.

³⁸ Baldıran-Söğüt 2002, baskıda; Şimşek 2002, Res.4. Bazı sıvı sunular mezar odasının içinde de yapılmış olabilir. Çünkü Patara'da 43 numaralı mezarın içinde bulunan unguentariumların sıvı sunu işlevinde kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Bkz. İşkan-Çevik 1999, 164.

törenlerde kullanılmış olduğunu düşündüğümüz bu nişlerden Adamkayalar'da bulunmaktadır. Burada tören ile ilgili olan oturma kademelerinin hemen yanında bulunan ana kayadaki niş büyük bir ihtimalle naiskos vazifesi görmekteydi³⁹. Bilinen örneklerle göre bu nişlerin yakınında mezar yoktur. Nişlerin yanında her zaman mezarın bulunması gerekmez. Örneğin Adamkayalar'daki nişin yakınında bilinen mezar yoktur ama belli dönemlerde ziyaret edilen ve dini seremonilerin yapıldığı kabartmalar vardır. Daha önceki örneklerde olduğu gibi bunlarda da düşünce aynıdır ve yapılan tören ölü kültürüyle ilgilidir. Korykos'da kabartmanın yanında bulunan ve yanına ulaşılması mümkün olmayan küçük nişler; aynı başlık altında değerlendirilmesi gereken, simgesel nişlerdendir.

4 Mezarların Giriş ya da Ön Odalarında Bulunan Nişler

Mezarların giriş ya da ön odaları iki şekilde bulunmaktadır. Bunlardan birisi her iki kenarında antalar olan ve antalar arasında herhangi bir duvar bulunmayan pronaos biçimindeki giriş bölümleridir. Bunlar genellikle tapınak tipli mezarlarda görülmektedir. Diğerisi ise bir kapı ile ön odaya girilen ve oradan tekrar diğer kapı ya da kapılardan mezar odasına ulaşmayı sağlayan ön odalardır. Anıt mezarlarında mezar odasına girişi sağlayan ön odalarda, değişik sayı ve ölçülerde nişler vardır. Bu nişler dörtgen ve yarım yuvarlak biçimlidir.

Dağlık Kilikia Bölgesi'nde ön odası nişli mezar örnekleri yaygın olarak Anemurium, Antiocheia ad Cragum ve Iotape mezarlarında bulunmaktadır. Ön odalardaki nişlerin sayısı değişmektedir. Iotape'de III.10 no'lu mezardaki niş; girişin yanında ve yan duvarlarda, yarım yuvarlak biçimlidir⁴⁰. Antiocheia ad Cragum'da bulunan mezar anıtı yuvarlak planlıdır ve girişinde bir niş bulunmaktadır⁴¹. Anemurium mezarlarında görülen örnekler hem sayı hem farklılık bakımından diğer şehirlerde görülemeyecek kadar çoktur. E. Alföldi-Rosenbaum'un B I 16 no'lu mezardaki örneklerle göre girişteki nişlerin bezemelerine göre kült nişi olabileceklerini belirt-

³⁹ Pfuhl-Möbius 1979, 496, no:267, Res.104; Durukan 1998, 158.

⁴⁰ Rosenbaum-Huber-Onurkan 1967, 63-64, Fig.38-39.

⁴¹ Rosenbaum-Huber-Onurkan 1967, 50, Fig.33.

⁴² Alföldi-Rosenbaum 1971, 80.

mektedir⁴². Tamamı olmasa bile en azından mezar girişlerindeki nişler, büyük bir ihtimalle belli dönemlerdeki mezar ziyaretlerinde kullanılıyordu. İn situ bir örnek bilinmemekle birlikte, bu nişlerden bazılarında kandil de konulmuş olabilir. Örneğin, Cezayir'deki Kbour-er-Roumia'daki Numıdyalı tümülüs mezarındaki mezar odasının giriş koridorunu aydınlatacak kandillerin konulduğu 51 niş bulunmaktadır⁴³. Bunlara göre mezara girişte belli mekanların kandil ile aydınlatıldığı anlaşılmaktadır.

Anemurium'da A VI 28 no'lu mezarın girişinde dokuz niş vardır ve birisinde in situ olarak görüldüğü gibi, bu nişlerde üstteki kavisli bölümü alttan ayıran bir raf bulunmaktadır⁴⁴. Bu farklı uygulamalardan birisidir ve nişlerin rafli olarak da kullanılmış olduğunu göstermektedir.

5 Mezar Odasında Bulunan Nişler

Mezarlarda nişlerin en çok görüldüğü yerlerden birisi de mezar odalarıdır. Yalnız nişin olmadığı kaya ve anıt mezarlar da bulunmaktadır. Anıt mezarlardan mezar odası nişinin en çok bulunduğu örnekler Anemurium'da görülmektedir. Mezar odalarında bulunan nişlerin sayısı konusunda kesin rakam vermek zordur. Çünkü bu nişlerin sayısı mezar tipine göre değişmektedir.

5.1 Mezar Hediyesi ve Kremasyon Nişleri

Olba Bölgesi'nde, Hellenistik Dönem'e ait olan çokgen taş duvarlı mezarlardan sadece Hisarkale'deki 1 no'lu mezarda niş bulunmaktadır⁴⁵. Bu mezardaki nişlerden birisi girişin tam karşısındaki arka duvarda, diğer dördü ise yan duvarda ikişerli olarak karşılıklı durmaktadır (Fig.15). Her iki yan kenarda köşelerde bulunan iki niş karşılıklı olarak kline seviyesinde olmasına rağmen, diğer üçü mezarın üç yönündeki klinele yukarıya yerleştirilmiştir (Fig.16). Bunlara göre her kline için birer niş ayrılmıştır. Yalnız girişin karşısında bulunan klinenin her iki kenarında bulunan ve ölçüleri değişik olan nişlerin durumu farklıdır. Büyük bir ihtimalle bunlar, üzerinde buldukları kline ile ilişkili olarak kullanılmış olmalıdır.

⁴³ Fedak 1990, 139, Fig.195.

⁴⁴ Alföldi-Rosenbaum 1971, 64.

⁴⁵ Durukan 1998, Fig.7(1 no'lu mezar); Söğüt 2003, 15, 34-35, Çiz.1, Res.6.

Eğer bu mezarda inhüstasyon gömü yapıldıysa, mezarın üç yönünde bulunan klinelerin üzerine yatırılmış olmalıdır. O zaman nişlerin içerisine mezar hediyeleri konulmuş olabilir. Mezar hediyelerinin, klinelerin üzerinde yatan cesetlerin yanına konulduğu da bilinmektedir⁴⁶. Bu her dönemde görülebilecek bir uygulamadır⁴⁷. Eğer kremasyon gömü yapıldıysa nişin içine kremasyon kabı da konulmuş olabilir. Karia Bölgesi'nde Stratonikeia'da Akdağ Mevkisi'nde bulunan Hellenistik Dönem'e ait mezarlarda mermer ve pişmiş toprak kremasyon kapları klinelerin üzerine konulmuş olarak bulunmuştur. Yine aynı bölgede Muğla-Akyaka'da bulunan bir aile mezarında girişin tam karşı duvarında bir niş vardır⁴⁸. Mezarın üç yönünde seki şeklinde kline olmasına rağmen, gömünün birisi kremasyon olarak nişin içine konulmuştur. Patara'da 43 no'lu mezarda da aynı şekilde niş ve gömülerin yapıldığı belirlenmiştir⁴⁹. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bunlar mezarlardaki klinelerin üzerinde bulunan mezar nişlerinin, kremasyon gömü yeri olarak da kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

Kaya mezarları içinde de farklı şekil ve büyüklükte nişler bulunmaktadır. Seki şeklindeki klinelerin arka duvarlarında bulunanlar, Hisarkale çökgen taş duvarlı mezarda görülen örneklere benzediği için aynı şekilde değerlendirilebilir.

Iotape ve Anemurium anıt mezarlarında değişik nişler bulunmaktadır. Iotape'de, II.22 no'lu mezarın mezar odasında her iki yan duvarda karşılıklı ve III.9A no'lu mezarın giriş yönü hariç diğer üç yönünde birer tane yuvarlak niş vardır⁵⁰. Anemurium'da ise A VII 18 no'lu mezarda olduğu

⁴⁶ Mezarlarda klinelerin üzerine yatırılmış cesetler yanında mezar hediyeleri ile birlikte in situ olarak, Hierapolis Kuzey Nekropolü'nde H. Yıldız tarafından tespit edilmiştir.

⁴⁷ Asur mezarlarında da mezar odasındaki nişlerin içine ve cesedin yanına mezar hediyeleri konulmuştur. Bkz. Haller 1954, 112-113, 153-156, Abb.146, 174.

⁴⁸ Bu mezarın kazısı Muğla Müzesi Arkeologlarından Fütühat Küçükçoban başkanlığında bir ekip tarafından yapılmıştır. Burada kullandığım bilgiler F. Küçükçoban'dan alınmıştır. İlgi ve yardımları için çok teşekkür ederim.

⁴⁹ Patara'da oyu mezarların hiç birisinde kremasyon gömü bulunmamıştır. Buna göre bu kremasyon gömünün uzakta ölen bir aile ferdine ait olduğu düşünülmektedir. Mezar ve içindeki gömüler için bkz. İşkan-Çevik 1999, 163-165.

⁵⁰ Rosenbaum-Huber-Onurkan 1967, 59-60, 62, Fig.35, 37.

⁵¹ Alföldi-Rosenbaum 1971, 68, 88.

⁵² Alföldi-Rosenbaum 1971, 87.

gibi bazı nişin çevresini izleyen kırmızı bir çelenk ve bu çelenğin içine aldığı muhtemelen bitkisel bir desen dikkati çekmektedir⁵¹. B III 10 no'lu mezarda görülen nişin etrafı ise stüko kornişlidir⁵². Bu şekilde süslemelerle nişlerin sınırları belirlenmiş ve bunların önemi vurgulanmak istenmiş olmalıdır. Benzer şekilde kenarları boyalarla sınırlandırılmış nişlerden Geç Roma Dönemi'nde Phrighia'daki Laodikeia Nekropolü'nde bulunmuştur⁵³. Bu mezarda gerçek nişin yanı sıra sıva üzerine, boyalarla belirlenmiş içinde çiçekler bulunan niş de resmedilmiştir. Boyalarla belirlenen bu niş tamamen simgesel bir anlam ifade etmektedir. Bu örnekler, nişlerin fonksiyonelliğinin dışında, manasal anlamlar için de kullanıldığını doğrulamaktadır.

Isauria Bölgesi'nde Zengibar Kalesi'nde bulunan prostylos planlı mezar anıtının mezar odasında bulunan nişler, karşılıklı yapılmıştır ve iki yönde beşerden toplam on tanedir. Bu nişler kenarlarında plaster, köşelerde de akroterleri ile birlikte işlenmiştir⁵⁴. Bir mezarda on nişin de bir işlev için kullanılmış olması beklenemez. O zaman aynı tip nişler farklı işlevler için kullanılmış olabilir. Bir mezardaki birden fazla nişlerin hangi işlev için kullanıldıklarını her zaman kesin olarak belirlemek zordur. Bu şekildeki küçük nişler Kilikia Bölgesi'nde tapınakların naoslarında da bulunmaktadır⁵⁵. Özellikle tapınak tipi anıt mezarlarda olduğu gibi bu mezarlarda görülen küçük nişler tapınaklardan etkilenmiş olmalıdır.

Anemurium'daki nişlerin içinde değişik bezemeler bulunmaktadır. Bunlar gemi⁵⁶, kırmızı çelenk ve serpmeye çiçekler⁵⁷, üzümlü asma⁵⁸ ve tavus kuşu⁵⁹ betimlemeleridir. Anamur mezarlarında görülen M.S. 2-3 yy'a ait dekoratif unsurlar ve mezar odası düzenleme biçimlerinin yakın örnekleri

⁵³ Buradaki çalışmalar Denizli Müzesi Arkeologlarından S. Yılmaz tarafından yapılmıştır. Verdiği bilgiler için S. Yılmaz'a çok teşekkür ederim.

⁵⁴ Swoboda-Keil-Knoll 1935, 140, Abb.71.

⁵⁵ Benzer şekilde iki küçük niş, Nephelion Tykhe Tapınağı'nda naos yan duvarında yan yana durmaktadır. Tapınak ve niş için bkz. Söğüt 1998, 74-75, Çiz.17, Lev.31b.

⁵⁶ Alföldi-Rosenbaum 1971, 69 (no: A VII 28).

⁵⁷ Alföldi-Rosenbaum 1971, 47 (A II 26), 58 (no: A V 26), 73 (no: A VIII 22).

⁵⁸ Alföldi-Rosenbaum 1971, 59 (no: A VI 3).

⁵⁹ Alföldi-Rosenbaum 1971, 35-36 (no: A I 3), 86(no: B II 13), Lev.XXII.3-4.

⁶⁰ Hesberg 1992, 86, 231-232, Abb.40, 145.

⁶¹ Alföldi-Rosenbaum 1971, 15; Scarborough 1991, 255.

M.S. 1-2 yy'a ait Roma'daki mezarlarda görülmektedir⁶⁰. Büyük bir ihtimalle Anemurium örnekleri buradan etkilenmiş olmalıdır⁶¹. Dekoratif unsurlarla birlikte bu nişlerin de aynı mezarlardan etkilendiği açıktır. Roma'daki kullanımına bağlı olarak E. Alföldi-Rosenbaum mezar odasındaki nişlere urne kaplarının konulmuş olduğunu düşünmektedir⁶². Yalnız Kilikia genelinde görülenlerden farklı olan bu nişlerin hangisine urne kaplarının konulduğu ya da diğerlerinin işlevinin ne olduğu ile ilgili açık bir bilgi bulunmamaktadır. Eğer bu nişlerin birine urne kapları konulmuş olsa bile, diğerleri hediye ve kült amaçlı kullanılmış olmalıdır. Çünkü nişlerin içindeki çiçeklerin mezar odasının diğer bölümlerindekilere göre daha canlı ve büyük yapılması⁶³, nişin önemini göstermektedir. Ayrıca Roma'daki mezarlarda girişin karşısındaki küçüklü büyüklü nişlerin haricinde yan duvarda tapınak cephesi şeklinde düzenlenmiş nişler de vardır⁶⁴. Bu, bir mezarda birden fazla niş olmasına rağmen özellikle birisinin diğerlerinden farklı düzenlenebildiğini göstermektedir. Aynı uygulamanın, Anemurium mezarlarında görülmesi muhtemeldir.

Anemurium'da A II 11 no'lu ve A II 8 no'lu mezarlarda büyük nişler bulunmaktadır⁶⁵. A II 8 no'lu mezarda bulunan eksedra biçimindeki büyük nişin içine lahit veya bir kaç ostotheke biçiminde gömünün yapılmış olabileceğini söylemek mümkündür⁶⁶. Benzer biçimde, büyük nişlerin içine ostotheke konulması Tusculum'daki mezar anıtlarında da görülmektedir⁶⁷.

Anemurium'daki A VI 4 no'lu mezarın kuzey duvarında girişin batısındaki niş dışı doğru çıkıntı yapmaktadır⁶⁸. Bu Dağlık Kilikia'nın genelinde karşılaşılmayan farklı uygulamalardan birisidir.

5.2 Kandil Nişleri

Mezar odası içindeki bazı nişler ise kandil için yapılmıştır. Y.E.

⁶² Alföldi-Rosenbaum 1971, 14.

⁶³ Alföldi-Rosenbaum 1971, 58.

⁶⁴ Hesberg 1992, 228, Abb.145.

⁶⁵ Alföldi-Rosenbaum 1971, 39-40.

⁶⁶ Alföldi-Rosenbaum 1971, 39.

⁶⁷ Hesberg 1992, 88, Abb.46.

⁶⁸ Alföldi-Rosenbaum 1971, 60

⁶⁹ Scarborough 1991, 160.

Scarborough'un da belirttiği gibi Diokaisareia'da Şirinler'deki kaya mezarının içinde bulunan nişler kandil için yapılmıştır⁶⁹. Stratonikeia'da Akdağ Mevkisi'nde Str 96 AM 12 no'lu mezarda, mezar odasında girişin üzerinde küçük bir niş içerisinde kandil in situ olarak bulunmuştur. Aynı şekilde Hierapolis'de Güney Nekropolü'nde D2 (Kat.no:2) no'lu mezarın mezar odasında girişin üzerinde küçük bir niş ve nişin üst kısmında yanan kandilin yaptığı is tespit edilmiştir⁷⁰. Bu nişler mezarlardaki tek kandil nişlerinin genellikle mezar odası girişi üzerine yerleştirildiğini ve mezar odasında gömü işlemi ve töreni tamamlandıktan sonra kandil yakılarak çıkılıp kapağın kapatıldığını göstermektedir.

5.3 Kült Nişleri

Olba'daki korinth yarım-sütunlu kaya mezarında⁷¹ ve Şırşır Kalesi ya da Mengen Ören Kalesi'ndeki kaya mezarlarında⁷² diğerlerinden farklı olarak düzenlenmiş nişler bulunmaktadır. Olba'daki kaya mezarında bulunan niş, Y.E Scarborough tarafından naiskos olarak değerlendirilmiştir⁷³. Şırşır Kalesi'ndeki kaya mezarında bulunan niş, düzenlemesi ve kitabesi ile mezar odasındaki diğer nişlerden farklı yapılmıştır. Nişin her iki kenarında plasterler üstte arşitrav ve üçgen alınlık bulunmaktadır (Fig.17). Köşelerde ise köşe ve tepe akroteri vardır. Arşitravda Grekçe TYPANNOC INΔEOYC EΠOIH CEN (Tyrannos Indeous yaptı) yazılıdır⁷⁴. Bu nişin, yakınında bulunan ve A. Davesne tarafından hediyelerin konulduğu yer olarak düşünülen nişlerden⁷⁵ farklı olması bunun da kült için yapılmış olabileceğini göstermektedir. Çünkü anıt mezarların mezar odasında da bazı nişler diğerlerinden daha gösterişli yapılmış ya da süslenmiştir. Bu farklılığın özel bir amacı olduğu açıktır.

Genelde urne ve ölü armağanları için kullanılan nişler, Patara'da 42

⁶⁹ Scarborough 1991, 160.

⁷⁰ Şimşek 1997, 73-74, Res.242.

⁷¹ Keil-Wilhelm 1931, 85, Taf.37, Abb.112-113; Er 1991, 111, Fig.3.

⁷² Davesne 1996, 165, Fig.26-27.

⁷³ Scarborough 1991, 155.

⁷⁴ Kitabenin Türkçe çevrisi için Öğr. Gör. Esengül Akıncı'ya teşekkür ederim.

⁷⁵ Davesne 1996, 165. Bu yazıt S. Durugönül tarafından TYPANNOC INOEOYC E OIH CEN şeklinde verilmiştir. Bkz. Durugönül 1999, 331.

⁷⁶ İşkan-Çevik 1999, 162-163, Res.9-12.

no'lu mezarda benzerlerinden farklı bir şekilde ölü kültü için kullanılmış ve nişin içine kafatasları sıralanmıştır⁷⁶. Hatta bazı kafataslarının düzgün durması için küçük taşlarla desteklendiği de orijinal şekli ile tespit edilmiştir. Araştırmacıların da belirttikleri gibi bu Anadolu'nun binlerce yıllık bir geleneği olan kafatası kültürünün Lykia'da devam ettiğinin açık belgesidir⁷⁷. Bu aynı zamanda mezar nişlerinin, mezar odası zemininden farklı olarak kült amaçlı olarak değişik şekillerde kullanıldığını göstermektedir. Nişin böyle önemli bir işlev için kullanılmış olmasına rağmen, gayet sade bir şekilde yapılmış olması, özel amaçlara yönelik nişlerin de sade bir şekilde yapılabileceği ve her zaman farklı düzenlemeye gerek olmadığı sonucunu da ortaya koymaktadır.

Stratonikeia'da Akdağ Mevkisi'ndeki kaya mezarlarının bazılarında, mezar odası içinde yan duvarındaki nişlerin birisi diğerlerinden farklı ve siva ile gösterişli bir şekilde yapılmıştır. Bu mezar daha önce açılmış olduğu için nişin içinde her hangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Yalnız aynı nekropolde Str 96 AM 12 no'lu mezarın girişinin olduğu yönde, kline seviyesinden yukarıdaki bir niş içinde sırtında sadak taşıyan ve Myrina örneklerinde Apollon-Artemis ve Ephebos olarak nitelendirilen terrakotta figürün bulunmuştur⁷⁸. Bu da bu nekropoldeki bazı nişlerin kült amaçlı yapılmış olduğunu göstermektedir. Diğer nişlerden farklı olarak yapılmış bir düzenlemenin olmaması, kült nişi ile hediye nişi arasında şekilde bir ayırımın olmadığını ortaya koymaktadır. Urartu kaya mezarlarında da farklı büyüklükte ve şekilde kült nişleri yaygın olarak görülmektedir⁷⁹.

Evlere, içinde değişik heykel ve büstlerin bulunduğu, bazen tapınak cephesi şeklinde düzenlenmiş nişlerin varlığı bilinmektedir⁸⁰. Mezarlar ölen kişinin evi gibi düşünüldüğü için evde var olan bu önemli bölümün direk olarak mezar odasının içine de yerleştirilmiş olması doğaldır. Mezar odasında bulunan bazı nişler tapınak cephesi şeklinde düzenlenmiştir. Aynı zamanda, bunlar belirgin bir şekilde mezarlarda var olan diğer nişlerden

⁷⁷ İşkan-Çevik 1999, 163.

⁷⁸ Aynı nekropolde Str 97 M 42 no'lu mezarda bulunan, Apollon-Artemis ve Ephebos olarak nitelendirilen terrakotta figürünler için bkz. Boysal-Kadıoğlu 1999, 220, Res.7.

⁷⁹ Sangar mezarında, mezarın en önemli yerinde bulunan büyük ve derin nişin arkasındaki dikme-taş biçimindeki oyuntu bunun en açık belgeleridir. Bkz. Çevik 2000, 54.

⁸⁰ Deighton 1999, 18, Res.7. Bu mekanlar bazen evin dışında bahçede de görülmektedir (Deighton 1999, 18). Efes 6 ve 7 no'lu yamaç evlerinde de peristile bakan ve kült amaçlı kullanıldığı düşünülen nişler bulunmaktadır.

ayrılmıştır. Bu ayırım da bazı nişlerin kült için yapılmış olabileceğini göstermektedir. Aynı şekilde düzenlenmiş olsa bile mezarlardaki bazı nişler kült nişleri olmalıdır.

Sonuç

Nişler değişik yerlerde ve biçimlerde bulunabilen ve genelde tanrıya bir yönelimi ifade eden yerlerdir. Tamamı böyle olmadığı gibi, bunların sadece mezarlar ile ilgili bir düzenleme olduğu da söylenemez. Dağlık Kilikia Bölgesi'nde in situ buluntuların olmaması nedeniyle mezarlarda görülen nişlerin fonksiyonlarını kesin olarak söylemek zordur. Yalnız mezarlarda görülen farklı örnekler, nişlerin mezarın dışında ve mezar odasında farklı amaçlarla kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Bazı kentlerde farklı tiplerde nişsiz mezarların bulunduğu bilmektedir⁸¹.

Yaygın olmamakla birlikte bazı mezarlarda görülen ve girişlerinin dikdörtgen bir çerçeve içine yerleştirilmesi de, özde mezarın bir nişin arkasındaki derinliklerde durduğu anlamında yapılmış olmalıdır.

Günümüzde olduğu gibi antik dönemde de mezar ziyaretleri önemli bir işlevdi. Bu ziyaretlerde de mezarların yakınında bazı seremoniler yapılıyordu⁸². Mezarların dış kısmında ve ön odalarında bulunan nişler, belli dönemlerde yapılan mezar ziyaretlerinde farklı amaçlar için kullanılmış olmalıdır.

Nişler fonksiyonel veya sembolik bir amaç için yapılmış olabilir. Her iki tipte bazı nişler mezarlara sonradan, mezarın tekrar kullanımında da ilave edilebilmektedir. Mezar nişleri; kült amaçlı, ölü hediyesi ve adakları, ölen kişinin büstü, mezar odasını aydınlatmak için kandil ve kremasyon kapları için kullanılmış olmalıdır.

Mezar nişleri Urartu'dan tüm Anadolu geneline kaya mezarları ile birlikte yayılmıştır. Kaya mezarları ile benzerlikler ve etkileşimlerin olduğu anıt mezarlarda da gelenek devam etmiştir. Dağlık Kilikia Bölgesi'nde görülen

⁸¹ Kelenderis'de farklı tiplerde pek çok mezar bulunmaktadır. Mezar tiplerindeki zenginliğe rağmen L. Zoroğlu bunlarda nişin görülmediğini belirtmektedir (Zoroğlu 2000, 126).

⁸² Cenaze merasiminden sonra birinci, üçüncü ve on üçüncü günlerde, daha sonra da yıllık olarak mezar ziyaretleri yapılıyordu. Bu konuda bkz. Kurtz-Bordman 1971, 143 vd.

örnekler, köklü Anadolu geleneğinin bir devamı olarak Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait benzer uygulamalardır. Şekilde ve ölçüde bazı değişiklikler olsa bile özde ifade ettiği mana ve işlev fazla değişmemiştir. Mezarlar, mezar sahibinin evi gibi düşünülmüş ve ona göre düzenlenmiştir. Buna bağlı olarak mezarın içinde mezar sahibinin sosyal hayatı ve dini inançları ile ilgili belirli mekanlar yerleştirilmiştir. Bu mekanlardan biriside nişlerdir. Kullanım açısından gösterişli veya sade olması fazla önemli değildir. Önemli olan ona verilen işlevdir. Elde edilen verilere göre, bölgede ölü kültürünün çok önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- | | |
|-------------------------------|---|
| Alföldi-Rosenbaum 1971 | Alföldi-Rosenbaum, E., Anamur Nekropolü, The Nekropolis of Anemurium, Ankara, 1971. |
| Alföldi-Rosenbaum 1980 | Alföldi-Rosenbaum, E., The Nekropolis of Adrassus (Balabolu) in Rough Cilicia (Isauria), Wien, 1980. |
| Bahar 1999 | Bahar, H., Demir Çağında Konya ve Çevresi, Konya, 1999. |
| Baldıran – Söğüt 2002 | Baldıran, A. – Söğüt, B., “Kybele Monument in Lykaonia Region Beyşehir and Seydişehir Counties”, 2nd International Symposium on Pisidian Antioch, July, 02-04 2000 (Baskıda). |
| Barbet – Vibert – Guigue 1994 | Barbet, A. – Vibert – Guigue, C., Les Peintures des Nékropoles Romaines D’Abila et du Nord de la Jordanie, Beyrouth, 1994. |
| Bent 1890 | Bent, Th., “Cilician Symbols”, Classical Review 4, 1890, 321-322. |
| Boysal – Kadioğlu 1999 | Boysal, Y. – Kadioğlu, M., “1997 Yılı Stratonikeia Nekropol Çalışmaları”, XX. Kazı Sonuçları Toplantısı-II, 1999, 215-228. |
| Çevik 2000 | Çevik, N., Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri, Ankara, 2000. |
| Davesne 1996 | Davesne, A., “Une Prospection de I’ifea en Cilicie Trachee en 1988”, Anatolia Antiqua 4, 1996, 147-179. |
| Deighton 1999 | Deighton, H.J., Eski Roma Yaşantısında Bir Gün, (Çev.: H.K. Ersoy), İstanbul, 1999. |
| Diler 2000 | Diler, N.K., “Kilikia Çatıören’de Bir Gömüt Sunağı”, Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi 1, 2000, 23-25. |

- Diler 2001 Diler, N.K., “Silifke Müzesi’ndeki Büst Bezemeli Yuvarlak Sunaklar”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 2, 2002, 67-72.
- Durugönül 1999 Durugönül, S., “1997 Yılı İçel İli (Antik Dağlık Kilikya) Yüzey Araştırması”, XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I, 1999, 329-337.
- Durukan 1998 Durukan, M., “Olba Territoriumu’nun Hellenistik Dönem Ölü Kültü Üzerine Gözlemler”, *Olba I*, 1998, 153-160.
- Durukan 1999 Durukan, M., “Hisarkale Garnizonu ve Bu Merkezde Polygonal Teknikte İnşa Edilmiş Olan Mezarlar”, *Olba II*, 1999, 79-91.
- Equini 1972 Equini, E.S., *La Necropoli di Hierapolis di Frigia, Monumenti Antichi I.2*, 1972,
- Er 1991 Er, Y., “Diversità e Interazione Culturale in Cilicia Tracheia. I Monumenti Funerari”, *Quaderni Storici* 76, 1991, 105-140.
- Fedak 1990 Fedak, J., *Monumental Tombs of the Hellenistic Age*, Toronto, 1990.
- Griesheimer 1997 Griesheimer, M., “Cimetières et Tombeaux des Villages de la Syrie du Nord”, *Syria* 74, 1997, 165-211.
- Haller 1954 Haller, A., *Die Gräber und Gräfte von Assur*, Berlin, 1954.
- Hesberg 1992 Hesberg, H.v., *Römische Grabbauten*, Darmstadt, 1992.
- İşkan – Çevik 1999 İşkan, H. – Çevik, N., “III. Nekropol Kazıları”, XX. Kazı Sonuçları Toplantısı-II, 1999, 162-166.
- Keil – Wilhelm 1931 Keil, J. – Wilhelm, A., *Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien*, MAMA III, Manchester, 1931.
- Kleiner 1987 Kleiner, D.E.E., *Roman Imperial Funerary Altars with Portraits*, Roma, 1987.
- Kurtz – Boardman 1971 Kurtz, D.C. – Boardman, J., *Greek Burial Customs*, New York, 1971.
- Machatschek 1967 Machatschek, A., *Die Nekropolen und Grabmaeler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien*, Wien, 1967.
- Norman – Haeckl 1993 Norman, N.J. – Haeckl, A.E., “Yasmina Necropolis at Carthage 1992”, *Journal of Roman Archaeology* 6, 1993, 238-250.
- Pfuhl – Möbius 1979 Pfuhl, E. – Möbius, H., *Die Ostgriechischen Grabreliefs II*, Mainz am Rhein, 1979.
- Ronchetta 1987 Ronchetta, D.D., “Eski Mezarlıklar”, *Hierapolis di Frigia 1957-1987*, Fabbri, 1987.
- Rosenbaum – Huber – Onurkan 1967 Rosenbaum, E. – Huber, G. – Onurkan, S., *A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia*, Ankara, 1967.

- Sayar 1998 Sayar, M.H., “Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1996”, XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I, 1998, 331-360.
- Scarborough 1991 Scarborough, Y.E., The Funerary Monuments of Cilicia Tracheia, Cornell Üniversitesi, 1991 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- Scarborough 1998 Scarborough, Y.E., “Dağlık Kilikia Lamotis Mezarları”, Olba I, 1998, 77 vd.
- Schneider 1972 Schneider, E., “La Necropoli di Hierapolis di Frigia, Accademia Nazionale dei Lincei Monumenti Antichi, Serie Miscellanea -Volume I-2, Roma, 1972.
- Schober 1933 Schober, A., Der Fries des Hekateions von Lagina, Baden, 1933.
- Söğüt 2003 Söğüt, B., Dağlık Kilikia Bölgesindeki Çokgen Taş Duvarlı Mezarlar, 2003, (Baskıda).
- Swoboda – Keil – Knoll 1935 Swoboda, H. – Keil, J. – Knoll, F., Denkmäler aus Lykaonien Pamphylien und Isaurien, Wien, 1935.
- Şimşek 1997 Şimşek, C., Hierapolis Güney Nekropolü, Konya, 1997 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Şimşek 2002 Şimşek, C., “Regional Cultures in the Lycos Valley and Its Neighbourhood”, 2.nd International Symposium on Pisidian Antioch, July, 02-04 2000, (baskıda).
- Yıldız – Şimşek 2000 Yıldız, H. – Şimşek, C., “Laodikeia Ana Küme Girlandlı Lahidleri (A ve B)”, Archeologia e Storia 6, 2000, 99-165.
- Zoroğlu 1994 Zoroğlu, L., Kelenderis I. Kaynaklar, Kalıntılar, Buluntular, Ankara, 1994.
- Zoroğlu 2000 Zoroğlu, L., “Kelenderis Nekropolü”, Olba III, 2000, 115-133.

SOME CONSIDERATIONS ON ELAIUSSA'S NORTH-EASTERN NECROPOLIS

(LEV. 50-58)

E. Equini SCNHNEIDER*

ÖZET

Elaiussa'nın Kuzey-Doğu Nekropolü Üzerine Bazı Düşünceler

Bu makalede mezarların dağılımı ve konumları incelenerek, mezar sahipleri veya mezarların mimari özellikleri irdelenmektedir. Bu kapsamda farklı mezar tipleri ele alınarak Küçük Asya'nın diğer bölgeleriyle karşılaştırmalar yapılmaktadır. Elaiussa'nın Kuzey-Doğu Nekropolü'nün güneyinde iki yeni kaya mezarı bulunmuştur. Bunlardan, tiyatronun güney batısında bulunan mezar, buluntularından dolayı İ.Ö. 1. yy.'a tarihlenebilmektedir. Bu durum doğu plato eteklerinin çok sayıda tam ve kısmi kaya mezarı ile kaplı olduğunu bize göstermektedir. Daha sonraları yukardaki teraslar, taş işçiliğine sahip mezarlarla donatılmıştır ve bunlar tiyatronun arkasına doğru veya agora ile büyük hamam etrafına yapılmışlardır. Sonuç olarak Elaiussa'daki mezar tiplerinin çeşitliliğinin veya yayılımının ekonomik gelişim ile koşut olduğu ortaya çıkmaktadır. Nekropol'ün yeni mezarlar ile gelişimini tam olarak ne zaman sonlandırdığını ise kesin olarak söylemek mümkün olmamaktadır.

Some Considerations on Elaiussa's North-Eastern Necropolis

Elaiussa's north-eastern necropolis develops along the eastern edge of the plateau which defines the west-by-north-west shore of the northern gulf of the city and extends for a length of about 700m¹ (fig. 1).

* Prof. Dr. Eugenia Equini Schneider, Chiara Morselli, Dipartimento di Scienze Storiche, Archeologiche e Antropologiche dell'Antichità-Università degli Studi di Roma "La Sapienza". Piazzale A.Moro 5-I-00185

¹ On Elaiussa necropoleis see Machatschek 1967, *passim*.

The extensive plantations of lemon trees which occupy the whole of the eastern side of the plateau, which slopes down to the sea, disguise the original appearance of the cemetery, which must actually have been an imposing sight, especially in the south and central parts, where the more monumental tombs were dotted along the natural terraces created by the particularly uneven nature of the terrain.

From a spatial point of view, the necropolis does not appear as a unitary body, but as the juxtaposition of separate areas.

In the south part, the identification of two new rock-hewn tombs, during the 2001 excavation campaign –in one case the facade is embellished with moulded blocks and reliefs (fig. 2) and in the other the inside barrel vault is built with regular stones– seems to confirm the greater antiquity of this area in the cemetery's chronological and topographical development. These new data, added to that provided by the rock-hewn tombs already known or identified along the rocky hillside which marks off the ancient harbour basin to the west– in particular the chamber uncovered to the south-west of the theatre, whose burial findings can be dated within the 1st century AD, enables us to state with a degree of certainty that the slopes of the east plateau were initially occupied by rock-hewn and semi rock-hewn tombs. Later the terraces above were gradually exploited by funerary monuments in masonry, organized without predefined spatial boundaries and spreading behind the theatre and around the edges of the agora and the large baths. The location of the tombs in the areas closest to the monumental centre reveals the importance of the *proastion* in connection with the burials, i.e. the aristocratical sepulchral nature of the urban periphery in the Hellenistic style². It is therefore clear why, precisely in these sectors closer to the monumental centre, cases of superimposition of tombs are noted over time, as documented by the chamber tomb in masonry on the east side of the southern part, which is built directly over the rock-hewn tomb (fig. 3). An analogous situation is reproduced in the area to the west of the agora. This is an intentional choice of funerary space, which also underlines known criteria of visibility and perhaps of family continuity: indeed, in both cases, the superimposition does not seem to imply an

² Purcell 1987, pp.25-42.

alteration of the bottom structure, which was perhaps still used, and at any rate protected by the norms of sepulchral law.

In general, the south sector is characterized by a greater variety of architectural solutions, not mirrored in the other areas of the necropolis. Apart the rock-hewn tombs which stand out from the others hitherto discovered on this side of the plateau, the house-graves, while maintaining intact the architectural general criteria common to the type, exhibit peculiar structural solutions, in particular as regards the facades characterized by the presence of small arches framing the door, built in limestone alternating with bricks.

On the highest terrace of this same sector stands the only funerary temple with a colonnaded *pronaos* of the north-eastern necropolis, overlooking the bay beneath. This originally tetrastyle funerary temple, with a *cella* barrel vaulted, stands on a podium with an inner funerary chamber, and belongs to a well-established tradition of mausolea or temple-tombs in south-western Anatolia (fig. 4,6). There are numerous examples in Lycia, Pisidia and Pamphylia, and also, in Cilicia Tracheia itself, where a group of similar monuments stands to the south and south-west of Elaiussa, between the coast and the inland areas (Demircili-Imbriogon, Cambazli, Olba, Topaların Çesmesi, Karaböcülü, Mezgit Kalesi ³. This imposing tomb of Elaiussa essentially differs from most of these in its use of *caementitium* and *opus signinum* in the construction of the roof (a technique which recurs constantly in both temple and house-tombs), in its rear entrance (in fact there is no communication between the *pronaos* and the *cella*) and in the presence inside the *cella* and in the lower chamber in the podium of four small niches on the side walls. These niches however present different sizes and characteristics and suggest a different kind of use.⁴

³ Demircili-Imbriogon : Machatschek 1974, pp. 251-261, figg. 51-56, pl. 93-98b; Wegner 1974, pp.575-581; Hild-Hellenkemper 1990, p.275, fig.196; Cormak 1992, pp.18-25, figg. 12-14,17, pl. 3-7,10. Olba-Diocesarea: Keil,Wilhelm 1931,p.85,fig.110, pl..37, fig.109; Cambazli: Keil,Wilhelm 1931, pp. 34-36, figg. 54,56, pl. 17,53 e 18,57; Hild-Hellenkemper 1990, p.223, fig.149;Cormak 1992,p.25,fig.19). Topaların Çesmesi: Keil,Wilhelm 1931, pp.44-45 pl.14; Hild-Hellenkemper, p.450; Cormak 1992, pp. 26-27). Karaböcülü: Hellenkemper-Hild 1986, pp.52-54, figg. 41-43; Hild-Hellenkemper 1990, p.288; Türkmenuşagi (Mezgit Kalesi): Hellenkemper-Hild 1896, p.57, figg.51-53; Hild-Hekkenkemper 1990, p.350)

⁴ In the *cella* the niches are rectangular and 45 cm deep, barrel- vaulted and 90 cm deep in the lower chamber.

It is possible, even if not certain, that the upper *cella* was not used for burial, but only as a place of reverence, a room of display for the glorification of the deceased, and that the upper niches only had a cult significance⁵; on the contrary there is no doubt that the lower chamber must have contained *osteothecae* or wooden or terra-cotta sarcophagi. We cannot however exclude that the pronaos could include a sarcophagus, even if the space between the colonnade and the front wall is rather narrow and if the podium is apparently inaccessible and particularly high ⁶.

This kind of mausoleum is however extraneous to the local funerary tradition which prefers a different articulation of the facade and also of the inner space, which always contains funerary beds.

A chronology around the mid of the 2nd century AD seems corroborated by the sobriety and features of the architectural decoration, a date which supports the hypothesis of a more ancient development of the south sector of the cemetery.

The central nucleus of the necropolis exhibits a different appearance. In this sector, marked by the presence of large funerary precincts, the original structure cannot easily be distinguished from the alterations which were made subsequently, both in antiquity and in modern times. Indeed, the alterations recently caused by the use of these precincts for farming prevent us, in most cases, from understanding their original size, and the number of their entrances, and also from identifying the floor level and the evidence of any form of burials. The precincts are distributed along a broad projecting terrace, along which the ancient road must have run; some of the largest ones seem to have represented property lots dating

⁵ For niches of the same form and size, opened in the *cella* walls see in particular the tetrastyle funerary temple of Isauria and the second temple of Gölcük Ören.; Swoboda, Keil,Knoll 1935, pp. 112-119, figg.71-72; Cormak 1992, p.235, fig.24; with regard to their cultural function our niches must also be compared with examples in Antiochia ad Cragum, Selinus e Iotape (Rosenbaum 1971, in part. p.62, tomba III,9°, pl. XVIII,2). Concerning the idea, very familiar to the Greek East, of the funerary monument as a *mnemeion* see Lavagne 1985, pp.159-165; Fedak 1990, pp.37-46.

⁶ Fragments of a sarcophagus have been found in the pronaos of the only other colonnade funerary temple located on the south-west edge of Elaiussa: Machatschek 1967, p.97, pl.51, fig.67. This tomb is now in a very bad state of preservation, but originally the podium, lower than that of the temple-tomb of the north-eastern necropolis, was fitted with a stairway.

back to the site's original development, within which subsequent divisions may be identified, evidently due to the sale of parts of the larger suburban plots. Of the 27 monuments preserved here, 5 are funerary temples; originally, these tombs appear to have stood isolated: their different positions inside the enclosures seem due, as we have said, to a gradual division of the originally larger areas

Three of these tombs must have featured a simple but carefully executed architectural design. Their temple-like appearance is achieved by the masonry in *opus quadratum*, corner pilasters with Attic bases and Corinthian capitals, the tympanum roof and the stepped basement: the door into the *cella* opened in the middle of the front (fig. 5,7). This was a common type in the 2nd and 3rd centuries, albeit with a certain number of variations, in the regions of south-west Anatolia ⁷.

One peculiarity which seems –on the other hand– to have been typical of Elaiussa and its immediately surrounding area is represented by the other two funeral temples, of which the first is the best known and best preserved of the whole necropolis (fig. 8,9); here, as in the nearby tomb, which is smaller and less well-conserved, the east front is emphasized by a big arched aedicula, with no communication with the *cella*, which was entered from the other side. The walls of the aedicula stand on an jutting plinth, the projecting stones of which form a three-sided bench, the main function of which is to be sought in the context of the ceremonies in honour of the dead, in particular the funerary banquet, for the celebration of which external furnishings were often regarded as essential parts of the tomb and therefore built in ⁸. The same facade solution is adopted in a funerary temple which stands isolated in the valley to the north of the necropolis, in two tombs in the west necropolis and in the so-called grave of Aba in

⁷ One of the first examples of this type of temple tomb seems to be that of Opramoas at Rhodiapolis, in Lycia, dated, according to its inscription to AD 150 (Petersen, von Luschan 1889, pp.76-113, figg.53-56,63; on the funerary inscription see Kokkinia 2000, pp. 190-199). For further parallels see also the North funerary temple of Selge (Machatschek, Schwartz 1981, pp. 97-98, pl.21, fig.71); the five tombs of Balbura, particularly the East one, perhaps to ascribe to the late-antonine or severian age (Hallet, Coulton 1993, pp.41-68 figg.2-8, pl. II-IV); the tomb X of Xanthos (Coupel-Demargne 1976, 103-105); the mausoleum n. 8 of Ariassos (Cormack 1989, pp.29-40, figg.1-3, pl Ib, II-IV) and a temple-tomb of Hierapolis of Phrygia (Schneider Equini 1972, pp. 118-119, fig.7, pl. XXb).

⁸ On the ritual and the funerary banquet see Scheid 1984, pp.130-139.

Kanytelleis ⁹, and seems to be a unique combination of the funerary temple with *pronaos in antis*, without columns, and the tomb with an arcuated lintel facade¹⁰.

The original size of the sepulchral precinct and the architectural prestige of these tombs are a clear reflection of the wealth and eminence of their owners; the building is the exclusive product of a family universe and its monumental character is proof of financial resources. Even the introduction, certainly later, of more modest *tombs* always at marginal points in the precinct, does not in any way alter the temples pre-eminence and visibility.

Despite the fact that the basic and simplest form of the temple tombs can find comparisons in the surrounding areas, these buildings are difficult to date with a any precision: the architectural decoration is suggestive of the late Antonine-Severian period, which would also appear to be corroborated by the palaeographic characters of the inscription carved on the walls of the *pronaos* of the tomb in Kanytelleis ¹¹.

In the eastern part of the central sector, the shape of the terrain, which descends rapidly, prevents a regular organization and layout of the precincts, and their size appears more contained, on the basis of current evidence. There are looser relations between precincts and tombs, and this irregularity is also due to a changing forms of aggregation over time, which must also have led to alterations and re-adaptations in the structure of the enclosures in this sector too. Indeed, where it has been possible to establish a link between the tomb building and the precinct, it has often emerged that the masonry structures of the enclosure, or parts of it, are subsequent to the building of the grave, the walls of which are used to complete the plan of the precinct itself. The house graves of this sector even if they do not achieve the monumental nature and quality of the tombs of the west side, are nonetheless carefully executed in their overall design and details and suggest the privileged status of the owners of this sector.

⁹ Verzone 1957, p.65, fig.28; Machatschek 1967, pp.92-96, pl.43-47, figg. 64-65; pl. 50, fig.70;

¹⁰ Like the mausolea at Ariassos : Cormak, 1996, p.5, pl.I,a, p. 20, pl.IV,c.

¹¹ Strubbe 1997, p.264, n.390.

While the first sarcophagi are conserved on the north edge of the middle sector, the area in which they are really concentrated is the north sector of the cemetery, which extends for over 250m along the west side of the current road axis, which basically corresponds with the ancient one at this area.

The arrangement of the sarcophagi seems to follow certain constant rules, albeit with some variations on the theme: most often, they are arranged in groups, lined along the edge of the road or standing slightly back, with the front side usually facing east, even though there are several exceptions to this alignment, evidently deriving from the problems posed by the progressive occupation of the available space.

In fourteen cases it was possible to identify the presence of a common funerary enclosure, within which the sarcophagi appear to be arranged in groups of two or three and/or connected to a house tomb, the relation to which is rendered explicit by the position of the chest in the close vicinity of the sepulchral building, aligned with one of its walls.

All are executed in the local off-white, limestone, and almost all of them conform to types common to the whole of southern Anatolia and appear to remain virtually unchanged over time, with few variations. The chest is fairly tall and heavy. It is slightly polished on the front and sides, and usually left rough on the back. Its only decorative element is profiling, more or less elaborated, around the rim and the plinth. The heavy lid is gabled, generally with acroteria at the four angles.

In most cases, the sarcophagus is supported by a basement consisting of one or more rows of squared blocks or, in an easy and certainly cheaper solution, is positioned so as to utilize a rock outcrop.

On the basis of the funerary inscriptions, the chests were rarely monosomatic and, moreover, the existence of a an *hyposorion*, i.e. basement with a burial space inside, has been identified with certainty in 13 cases, while some doubts remain over the others, but it is fairly likely that the use of a funerary space within the base was practised on a large scale, as may be seen in the other necropoleis of south-east Asia Minor, in Phrygia Pamphilia, Pisidia and extensively in Lycia, where, as we know, the sarcophagus raised on an *hyposorion* podium is already the distinct form of burial in the 4th century BC. The lay-out, which is very simple compared

to the solutions adopted in other necropoleis in Asia Minor, consists of a bedrock floor, of sides completed artificially, or built completely of blocks, without any other evidence of burial form apart from a small rectangular cavity carved out of the rock, which served, as emerges from an investigation undertaken inside the *hyposorion* of one sarcophagus (fig. 10), as an ossuary, for the storage of the bones removed to make room for new burials.

Only six examples with decorated chests stand out from the sarcophagi general uniformity, along with four lids with *tegulae* and *imbrices* sculptured on the sloping sides and acroteria carved with half-palmettes.

All worked in local limestone, the garland sarcophagi follow models in marble imported into Cilicia by different workshops¹² (Ephesos, Aphrodisias and Dokimeion), and by the Attic workshops, probably via Antiochia or Tarsos. Two swags generally covers the front, one or no one the short sides. A sarcophagus with garlands and erotes, now in the Museum of Adana, derives from Attic models of importation¹³ (fig. 11). Two other sarcophagi in particular, with a bucranium in the middle and rams' heads at the corners, Medusa heads or rosettes above the swags, seem to derive from common Asia-Minor models¹⁴, and exhibit varying degrees of execution (fig. 12,13) (Only in one of them the back is carved, albeit summarily).

These sarcophagi with decorated chests may be dated between the middle of the 2nd century AD and the first years of the 3rd century. The

¹² Concerning the sites of main centres for microasiatic garland sarcophagi production see IŞIK 1998, pp.278-294 with all the previous bibliography on the subject and a careful review of the problems related to the location of the "Hauptgruppe"

¹³ The most pertinent comparison can be made with a marble sarcophagus at Antiochia 15948, with two garlands and a flying eros at the center of the front and an eagle with lions heads on the back. On lion motifs inside garlands, quite frequent on attic sarcophagi see Himmelmann 1970, p.8. pl.14-15 and, in general Schauenburg 1995, pp.99-101, pl. 58-60. The influence of Attic sarcophagi on copies executed locally is important in Cilicia (Himmelmann 1970, p.558 s., nt.3): further examples are a limestone sarcophagus with erotes of the Korykos necropolis (Machatschek 1967, p.40, fig. 18) to be compared in particular with Antiochia 8475 and with a sarcophagus at Olba (Koch 1972, p.242), with garlands held by a flying eros. On the same matter see also Giuliani 1962, p.50, 275-276 and Koch 1973, p. 221.

¹⁴ On the marble garland sarcophagi imported into Cilicia Tracheia from Asia Minor workshops, see Koch, Sichtermann 1982, pp. 550 ss. pl. 539-542 and Koch 1993, pp.-189-190).

models, copied faithfully as regards their basic design, appear to have been reinterpreted according to the iconographic and formal modes typical of outlying areas, as opposed to the larger centres of production of Asia Minor.

In addition to the sarcophagi, house-graves with or without enclosures, *chamosoria* sunk into the rock face and few chest-tombs are distributed in a linear progression in the north sector. This stretch, the furthest from the city and probably the last to have been occupied develops along the axis of the road, a characteristic shared with most Roman cemeteries (fig. 14).

The house-graves in this stretch are marked by the uniformity of their architectural design and size: generally quadrangular in plan, they are built without exception in *opus caementitium*, faced with irregular small blocks, without any distinguishing features on the outside, and always with a barrel vault on the inside¹⁵ (fig. 15).

The only elements of structural differentiation are the roofs: external barrel vaults, and flat or barely pitched roofs.

The funerary organization of the chamber is also characterized by the same repetitive pattern: beds around the three walls, at roughly middle height and resting on moulded corbels, an architectural peculiarity of Elaiussa and of the surrounding area.

In their homogeneity, these buildings, like the sarcophagi, appear to have been built for a fairly uniform middle class, of average economic resources, which identified with standard architectural solutions.

This is obviously not the case of the 35 *chamosoria*, which are also clustered in this area; carved out of the rocky outcrop and generally gable lidded, with or without acroteria (only in one case is the lid decorated with a large lion head –a very common motif, as we know, on the *chamosoria* in other necropoleis in Cilicia Tracheia, in Lycia or Isauria– these are arranged in no apparent order, but usually in groups, near the tombs and sarcophagi.

¹⁵ The typology of these house-tombs can be compared to those of Anemurium -type I (Alföldi-Rosenbaum 1971, pp.90-92,) with many funerary buildings of Antiochia ad Cragum, Selinus, Iotape e Syedra (Rosenbaum, Huber, Onurkan 1967, pp. 49-66) of Ariassos (Cormak 1996, pp.13- 15, fig.9-11, pl. IIIa,b) and of Iasos (Tomasello 1991, pp.133-227).

As for the sarcophagi, in most cases they were not used for single burials, and this is demonstrated both by a progressive and constant embrasure of the walls towards the bottom, and, sometimes, by the presence of a partition on the burial floor. The presence of a certain number of rectangular or quadrangular significantly smaller *chamosoria* (with a length less than 1 m.), usually carved in the same rock bed as the larger trenches, may be indicative in this sense. Also fairly common in other necropoleis (Korykos, Kanytelleis, Adrassus and Balboursa), and commonly thought to be children's graves, these small containers are probably, in many cases, to be identified as *osteothecae* belonging to the main *chamosorion*.

The *chamosoria*, together with the limited number of chest shaped tombs with rounded lids built in small blocks, with individual or multiple burials distributed in various areas of the north sector, were probably reserved for the humblest section of the population. However, for those closest to the richest tombs, the attraction towards the must be indicative of various ties with the family owning the sepulchral building.

In conclusion, the north-east necropolis of Elaiussa is remarkable in several respects: its state of preservation (that we are trying to improve, with many difficulties), for its size and for the peculiarity of some of its graves.

The general layout presents a kind of combination of the typically "Roman" road-side necropolis with the extensive "City of the Dead" more usual in Asia Minor. From the point of view of the building technique, the extensive use of *caementicium* is a sign of the city's openness to western influences. As for the chronology, there are few objective criteria of evaluation: inscriptions are rarely useful in defining the date of the tomb, due to the few data indicated and the limited reliability of palaeography as a criterion and also due to the practice of reusing the tomb itself, which is clearly demonstrated in various cases by the sarcophagi. A little more information can be derived from the position occupied by the tomb in the necropolis, for working out a relative chronology.

The sculpted and architectural decoration, limited to few sarcophagi and to the better preserved funerary temples, does not provide a precise chronological indication but proposes motifs extensively used in Cilicia and in all south-western Asia Minor within the 2nd and first half of the 3rd centuries AD.

It seems plausible to state that the development of the necropolis coincided with the progressive economic growth of the city, particularly during the full imperial age and to its expansion beyond the limits of the first urban plan ¹⁶.

It is difficult to define the time when the necropolis stopped extending itself with new tombs, even if sporadically, and when it stopped being used. Christian symbols (graffito crosses), epitaphs (certainly late), and changes in the arrangement of the burials inside some of the *tombs* (in one case the transformation of a precinct into a funerary chamber with benches, and in three cases the opening up of graves at floor level, with material datable to the 6th and 7th century AD) prove that the burial area was still being visited at least until this period even though there are not enough elements to define the extent.

¹⁶ see Elaiussa I, pp. 170-172.

Abbreviations and Bibliography

- Alföldi-Rosenbaum 1971 Alföldi-Rosenbaum, E, The necropolis of Anemurium, Ankara
- Cormak 1989 Cormak, S.H., "A Mausoleum at Ariassos, Pisidia", *Anatolian Studies* XXXIX, 31-40
- Cormak 1992 Cormak, S.H., *Non inter nota sepulcra. Roman Temple Tombs in South-West Asia Minor*, Yale Univ. PhD. diss.
- Cormak 1996 Cormak, S.H., "The Roman-Period Necropolis of Ariassos, Pisidia" *Anatolian Studies* XVI, 1-25
- Coupeul – Demargne 1976 Coupeul P. – Demargne P., "Un héraon romain à Xanthos de Lycie", *Mélanges d'histoire ancienne et d'archéologie offerts à Paul Collart*, Lausanne
- Elaiussa I Equini Schneider, E., *Elaiussa I. Campagne di scavo 1995-1997*, Roma
- Fedak 1990 Fedak, J., *Monumental Tombs of the Hellenistic Age*, Toronto
- Giuliano 1962 Giuliano, A., *Il commercio dei sarcofagi attici*, Roma
- Hallet – Coulton 1993 Hallet, C.H. – Coulton, J.J., "The East Tomb and the other Tomb buildings at Balbura", *Anatolian Studies* XLIII, 41-68
- Hellenkemper – Hild 1986 Hellenkemper, H. – Hild, Fr., *Neue Forschungen in Kilikien. Tabula Imperii Bizantini 4*, Österrreichische Akademie der Wissenschaften.-Philosophisch-Historische Klasse-Denkschriften, 186
- Hild – Hellenkemper 1990 Hild, Fr. – Hellenkemper, H., *Kilikien und Isaurien. Tabula Imperii Byzantini, 5*, Österrreichische Akademie der Wissenschaften.-Philosophisch-Historische Klasse-Denkschriften, 215
- Himmelman 1970 Himmelman, N., "Sarkophage in Antakia", *Akademie der Wissenschaften und der Literatur*, VIII, 3-24
- Işık 1998 Işık, F., "Zur Produktionsbeginn und Ende der kleinasiatischen Girlandensarcophage der Hauptgruppe", *Actes des Symposiums-125 Jahre Sarcophag-Corpus-(Marburg 1985)*, Mainz am Rhein, 278-294
- Keil – Wilhelm 1931 Keil, J. – Wilhelm, A., *Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien*, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, III, Manchester
- Koch 1972 Koch, G., *Göttinger Gelehrte Anzeigen* (rec.), 224, 240-248
- Koch 1973 Koch, G., *Gnomon* LXV (rec.), 220-222
- Koch 1993 Koch, G., *Sarkophage der römischen Kaiserzeit*, Darmstadt
- Koch – Sichtermann 1982 Koch, G. – Sichtermann H., *Römische Sarkophage*, München

- Kokinnia 2000 Kokinnia, Ch., Die Opraomas-Inschrift von Rhodiapolis, Bonn
- Lavagne 1987 Lavagne, H., "Le tombeau, mémoire du mort", La mort, les morts et l'au-delà dans le monde romaine, Actes du Colloque de Caen 1985 (1987)
- Machatschek 1967 Machatschek, A., Die Nekropolen und Grabmäler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien, Wien 1967
- Machatschek 1974 Machatschek, A., "Die Grabtempel von D osene im Rauhen Kilikien", Mansel'e Armağan, I, Ankara, 251-261
- Machatschek – Schwartz 1981 Machatschek, A. – Schwartz M., Bauforschungen in Selge, Tituli Asiae Minoris Nr 9,  sterreichische Akademie der Wissenschaften.-Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften, 152
- Petersen – von Luschan 1889 Petersen, E. – von Luschan F., Reisen in Lykien, Milyas und Kibyrtis, Wien
- Purcell 1987 Purcell, N., "Tomb and Suburb", Von Hesberg H., Zanker P., Römische Gr aberstrassen. Selbstdarstellung -Status-Standard, Colloquium in München, 26-42
- Rosenbaum – Huber – Onurkan 1967 Rosenbaum, E. – Huber, G. – Onurkan, S., A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia, Preliminary Report, Ankara
- Schauenburg 1995 Schauenburg, K., Die stadtr omischen Erosen-Sarcophage. Die antiken Sarkophagreliefs 5,2, Berlin
- Scheid 1984 Scheid, J., "Contraria facere: renversements et déplacements dans les rites fun raires", Annali dell'Istituto Orientale di Napoli. Archeologia e Storia antica VI, 117-140
- Schneider Equini 1972 Schneider Equini E., La necropoli di Hierapolis di Frigia, Roma
- Strubbe 1997 Strubbe, J., APAI EPI TYMBIOI, Imprecations against desecrators in the grave in the Greek epitaphs of Asia Minor. A Catalogue, Bonn
- Tomasello 1991 Tomasello, F., L'acquedotto romano e la necropoli presso l'istmo, Roma
- Verzone 1957 Verzone, P., "Citt  ellenistiche e romane dell'Asia Minore", Palladio n.s. 7, 9-78
- Wegner 1974 Wegner, M., "Kunstgeschichtliche Beurteilung der Grabtempel von Olba-Diokaisareia" Mansel'e Armağan, I, Ankara 575-583

LEVHALAR

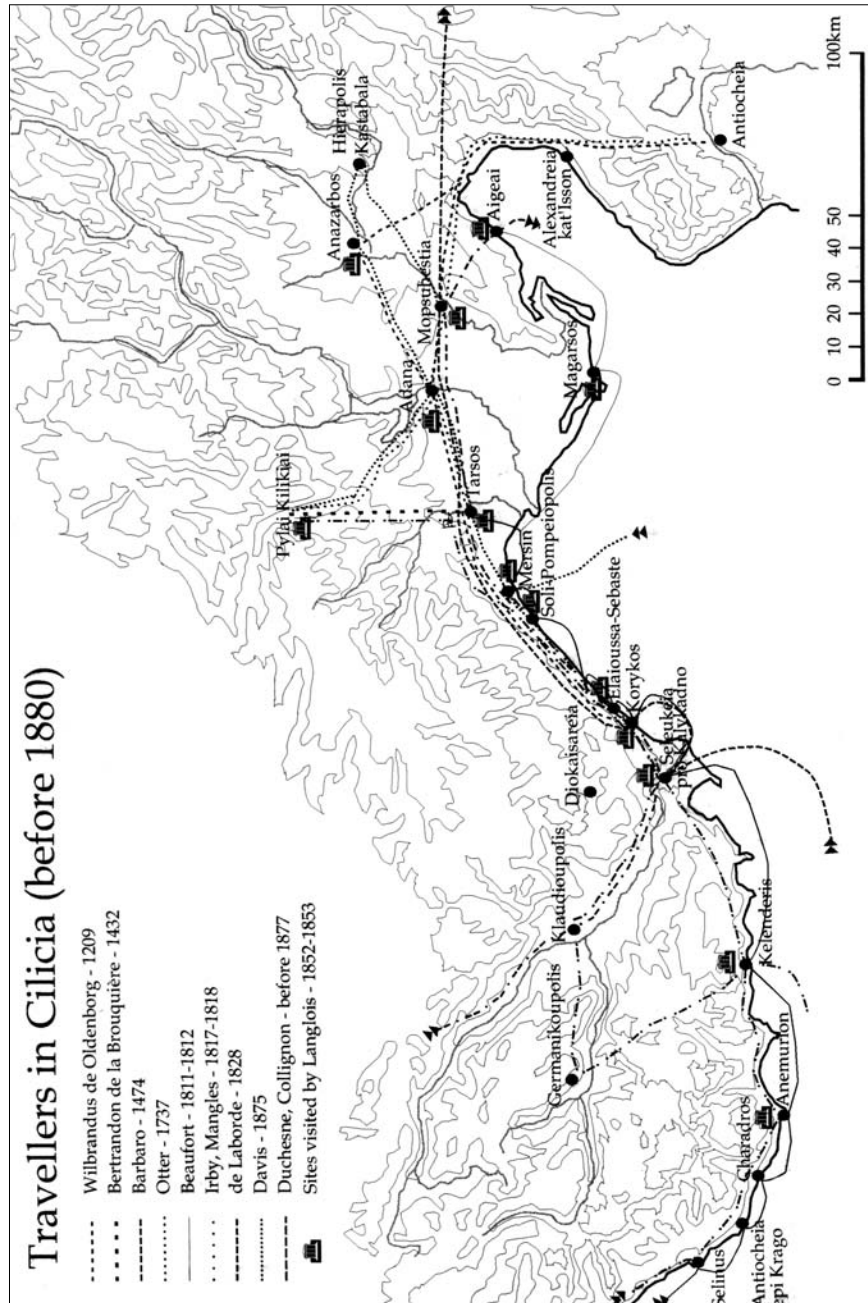


Fig. 1 Travellers' itineraries in Cilicia before 1880

LEVHA 2

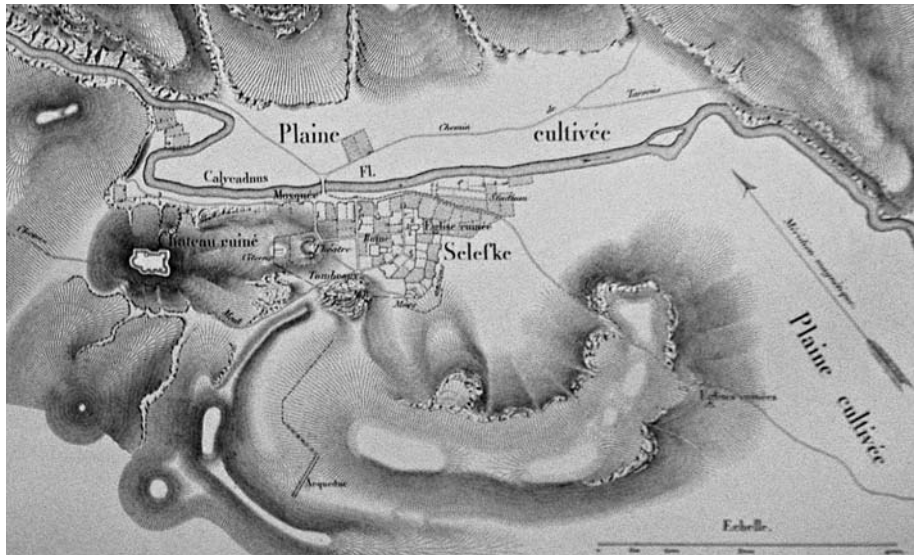


Fig. 2 Plan of Seleukeia (de Laborde 1838, p. 128, pl. LXXI)



Fig. 3 Byzantine church in Seleukeia (Trémaux 1863, pl. 5)

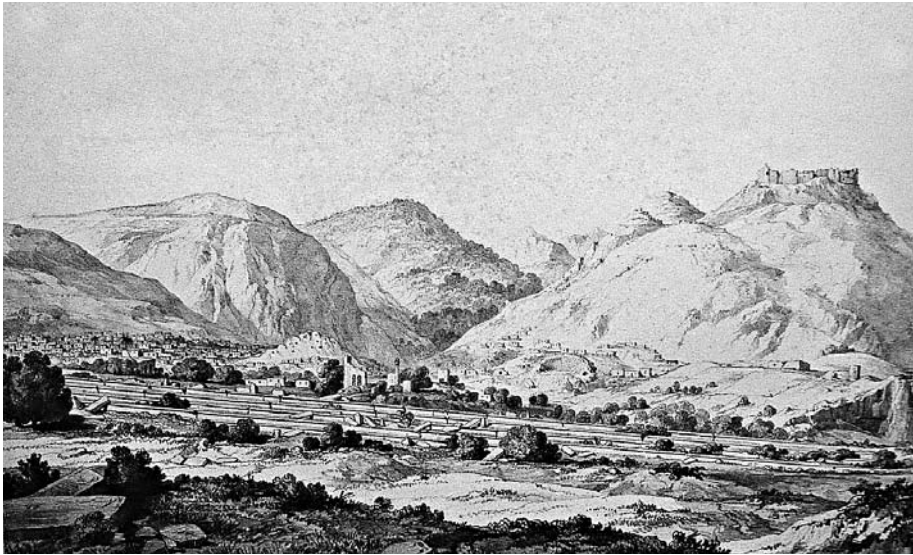


Fig. 4 The so-called stadium in Seleukeia (de Laborde 1838, p. 130, pl. LXXII)

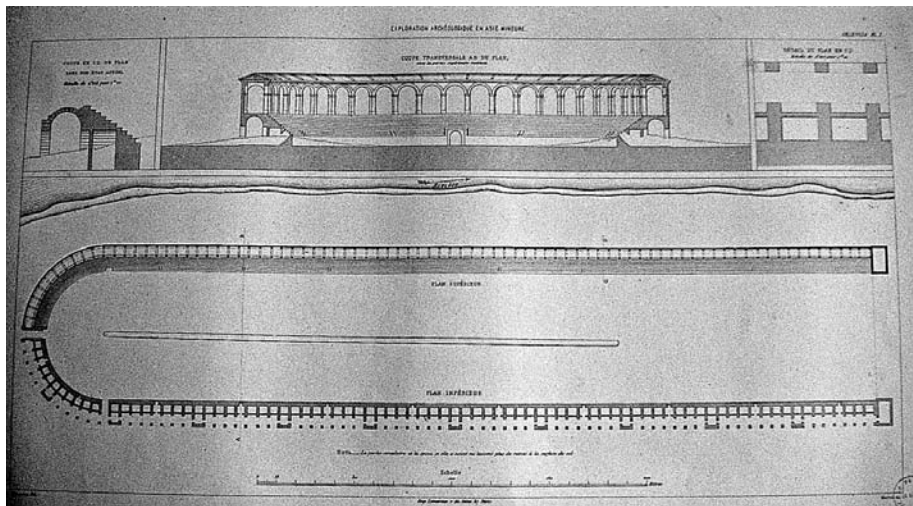


Fig. 5 Plan and section of the so-called stadium in Seleukeia (Trémaux 1863, pl. 1)

LEVHA 4



Fig. 6 The Demir Kapı in Tarsos (Trémaux 1863, pl. 2)



Fig. 7 The Demir Kapı in Tarsos (Davis 1879, p. 37)

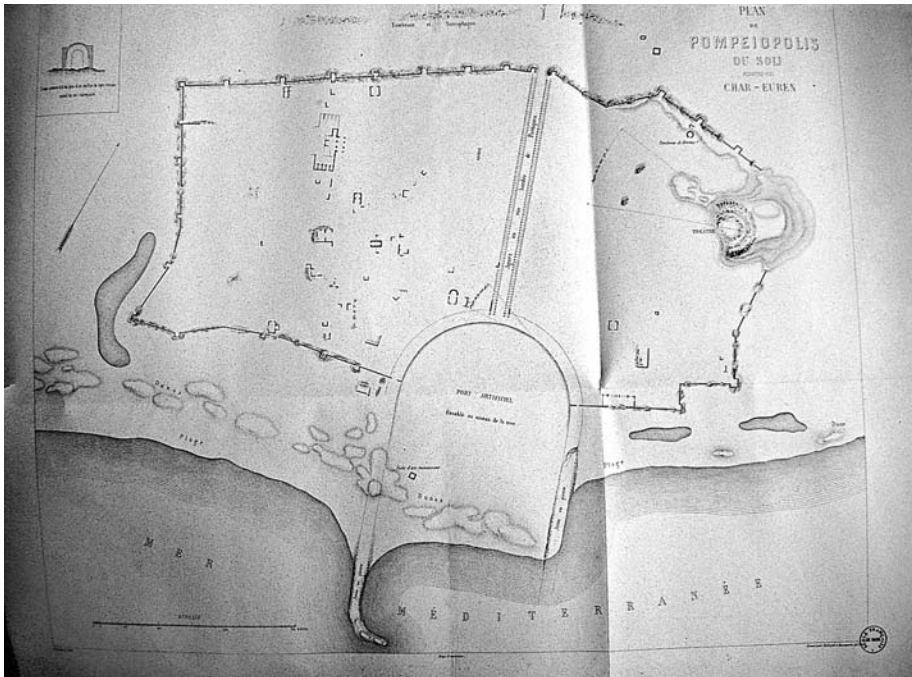


Fig. 8 Plan of Soloi-Pompeiopolis (Trémaux 1863, pl. 1)

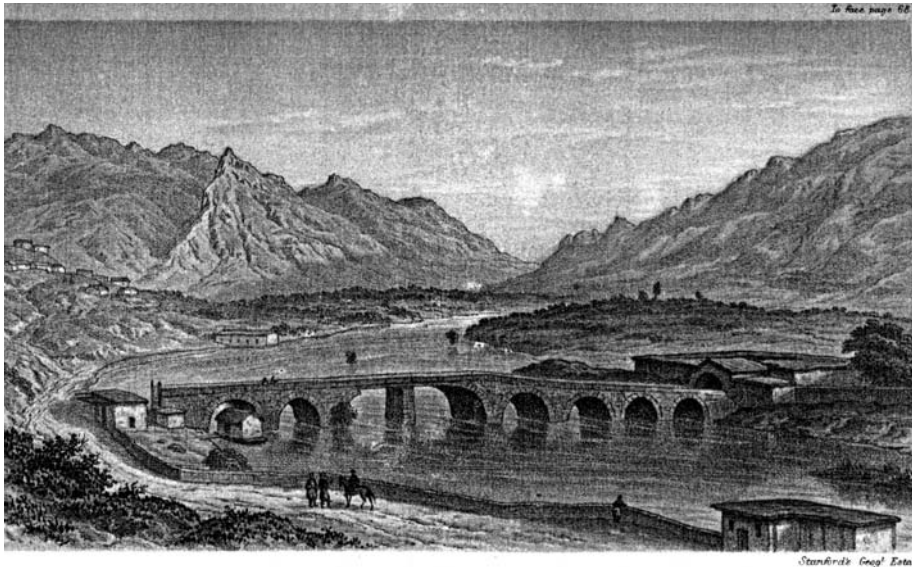


Fig. 9 The Roman bridge in Mopsuestia (Davis 1879, p. 68)

LEVHA 6

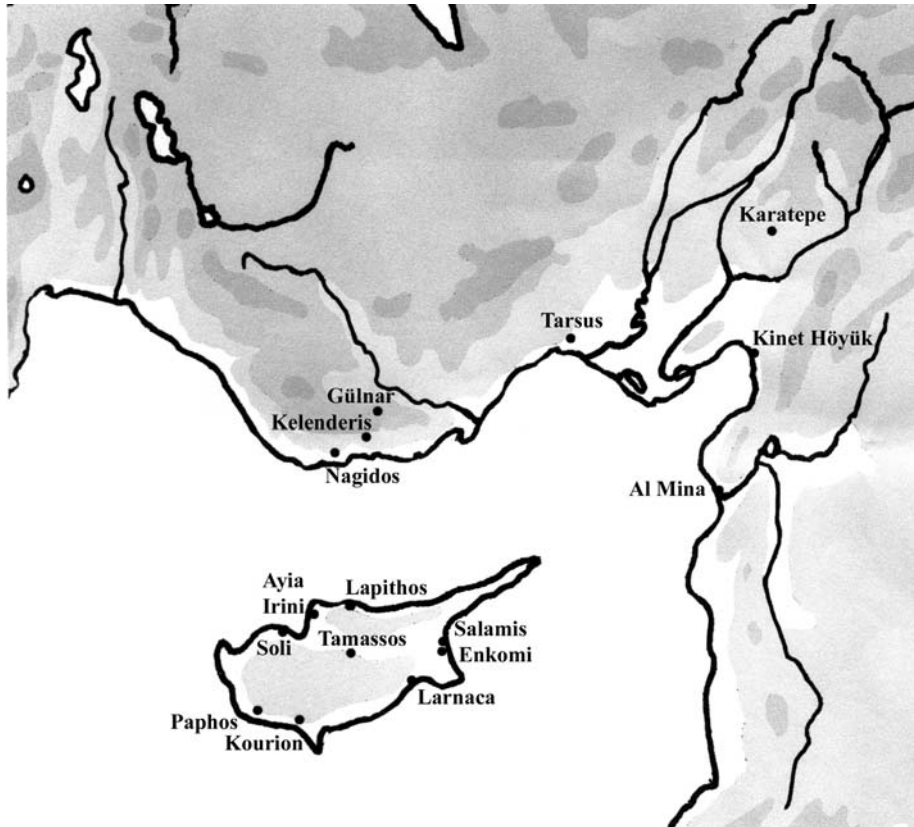


Fig. 1 Map of the Eastern Mediterranean (drawing J. Françoise).

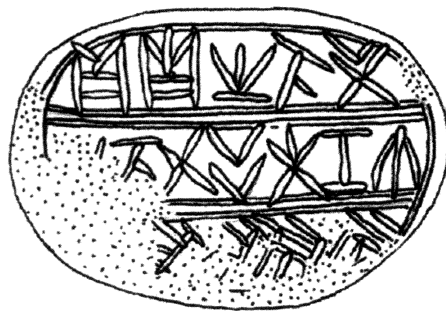


Fig. 2 Seal with a Cypro-Syllabic inscription (after Egetmeyer, M., in *Anatolie. Dossiers d'archéologie* 276, sept. 2002).



Fig. 3 Terracotta figurine from Delos (photo EFA, Ph. Collet).

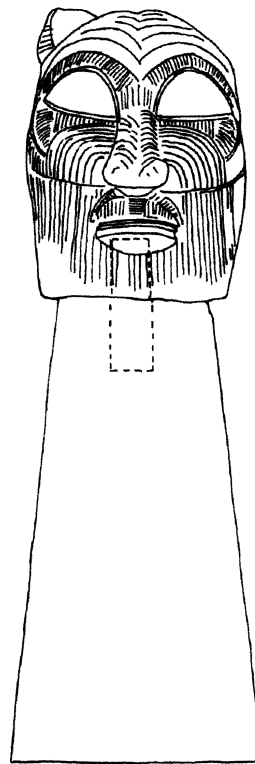


Fig. 4 Bes from Palekastro (after Hermary 1989, 593).

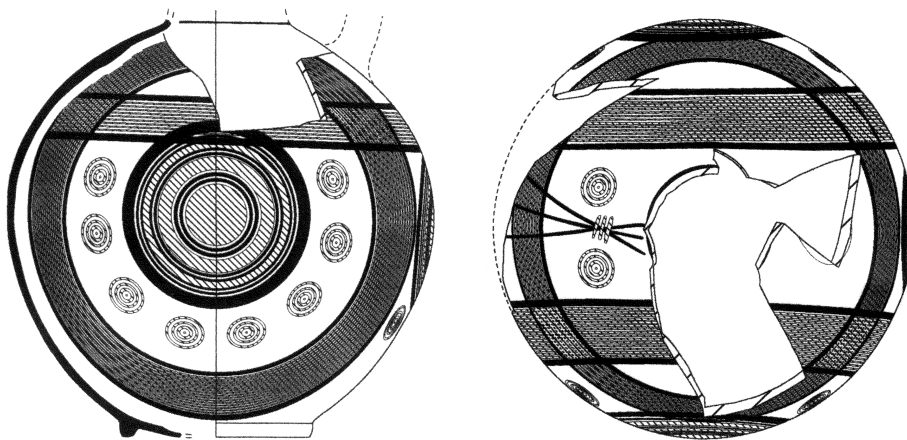


Fig. 5 Bichrome V jug from Amathus, Cyprus (drawing J. Humbert).

LEVHA 8



Fig. 1 Statue in Adana Museum
(Inv.Nr. 2.1.83)



Fig. 2-3 Statue in Adana Museum
(Inv.Nr. 3.1.83)



Fig. 4-5 Statue in
Adana Museum
(Inv.Nr. 3.1.83)



Fig. 6
Statue in
Adana Museum
(Inv.Nr.4.1.83)

LEVHA 10



Fig. 7 Statue at the garden of Gazimağusa (Northern Cyprus) Museum

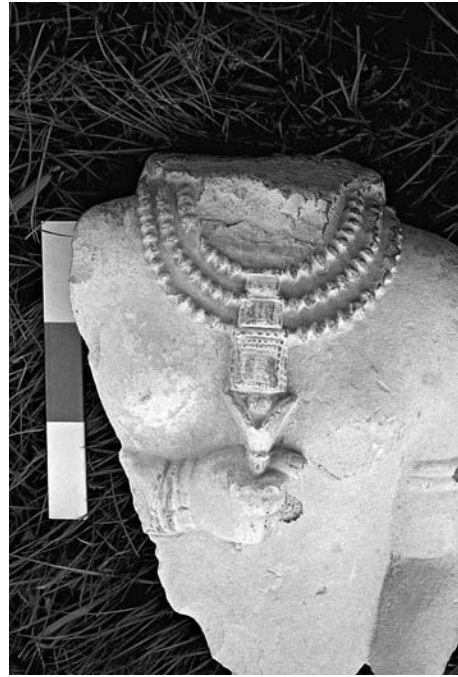


Fig. 8-9 Statue in Adana Museum (Inv. Nr. 5.1.83)





Fig. 10-11 Statue at the courtyard of the museum of St. Barnabas (Northern Cyprus) (Inv.Nr. 81.5.E1)



Fig. 12 Statue in Adana Museum (Inv. Nr. 1.1.83)

LEVHA 12



Fig. 13-15 Statue in
Adana Museum
(Inv. Nr. 1.1.83)



Fig. 16 Statue in Adana Museum
(Inv. Nr. 1.1.83)



Fig. 17 Statue in the Yenierenköy
Highschool (Northern Cyprus)



Fig. 18 Statue in Adana Museum
(Inv. Nr. 6.1.83)

LEVHA 14



Fig. 19 Statue in Adana Museum
(Inv. Nr. 7.1.83)



Fig. 20 Statue in Adana Museum
(Inv. Nr. 8.1.83)



Fig. 21 First Statue in
Yerenköy/Vikla
(Northern Cyprus)

LEVHA 15



Fig. 22
First Statue in
Yerenköy/Vikla
(Northern Cyprus)



Fig. 23
First Statue in
Yerenköy/Vikla
(Northern Cyprus)



Fig. 24
First Statue in
Yerenköy/Vikla
(Northern Cyprus)

LEVHA 16



Fig. 25 Second Statue in Yerenköy/Vikla (Northern Cyprus)



Fig. 26 Second Statue in Yerenköy/Vikla (Northern Cyprus)



Fig. 27 Second Statue in Yerenköy/Vikla (Northern Cyprus)



Fig. 1 A coin of Nagidos found in the site, bearing an amphora in the middle and dating to the 5th c. BC.

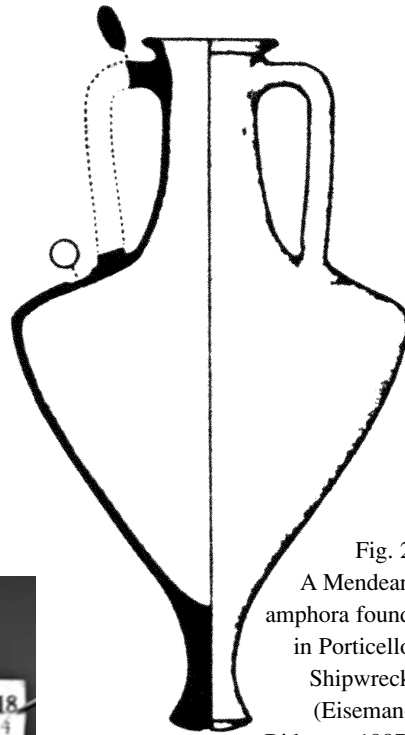


Fig. 2 A Mendeian amphora found in Porticello Shipwreck (Eiseman-Ridgway 1987, 39, fig. 4.2, C1) Scale 1:10



Fig. 3 A stamp of Pistos group found in Nagidos.



Fig. 4 A stamp found in Nagidos bearing a pomegranate and a Nu.

LEVHA 18

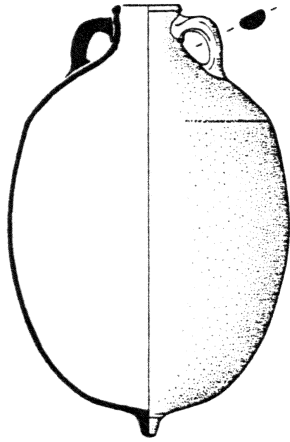


Fig. 5 A Pamphylian amphora in the Greco-Roman Museum in Alexandria (Empereur 1999, p. 396, fig 5, Inv. Alex 22.989) Scale 1:10

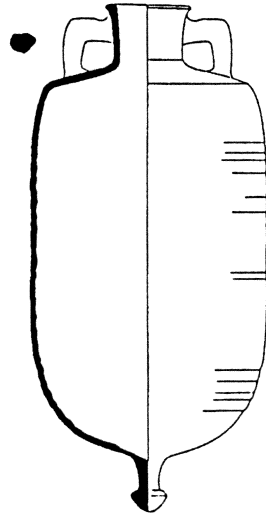


Fig. 6 An Agora G 199 type amphora found in Israel (Zemer 1977, p. 54, no. 41) Scale 1 :10

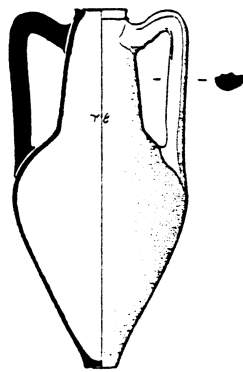


Fig. 7 A Pompei V amphora in the Greco-Roman Museum in Alexandria (Empereur 1999, p. 397, fig 10, Inv. Alex 23.007) Scale 1:10

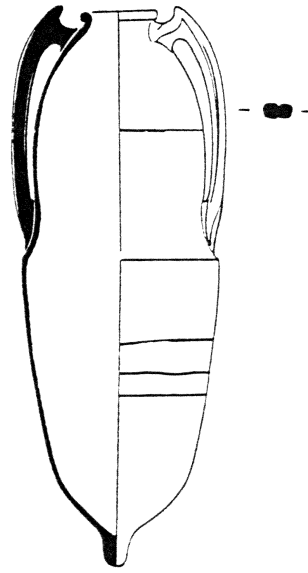


Fig. 8 An Agora M 54 amphora in the Museum of İcel (Şenol-Kerem 2000, Lev. 17, Fig. 15, 94.7.1) Scale 1:10

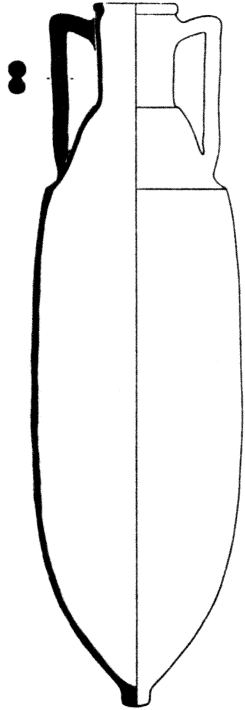


Fig. 9 An oriental Dr 2-4 amphora found in Lyon (Desbat-Picon 1986, p. 643, fig. 5.4) Scale 1:10

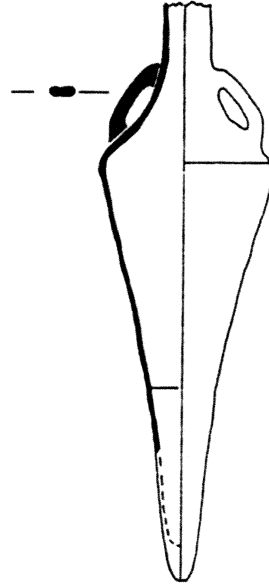


Fig. 10 A Zemer 40 amphora in the Museum of İçel (Şenol-Kerem 2000, lev. 17, fig. 16, 94.1.12) Scale 1:10

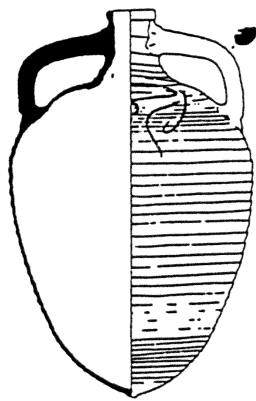


Fig. 11 A LR 1A amphora found in Kellia (Pieri 1998, Fig. 2) Scale 1:10

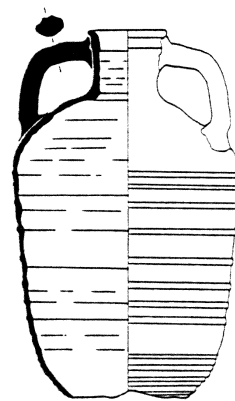


Fig. 12 A LR 1B amphora in the Museum of Marmaris (Şenol 2002b, p. 87, fig. 30, 39.10.91) Scale 1:10

LEVHA 20



Fig.1 Bowl Fragments from Olba



Fig.2 Ribbed Bowl Fragment from Olba



Fig.3 Goblet Bases from Olba

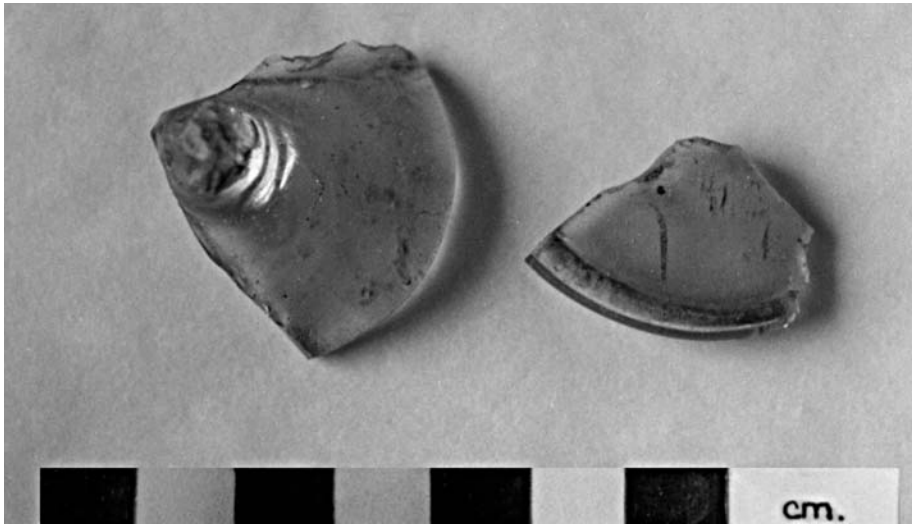


Fig.4 Goblet Bases from Olba

LEVHA 22

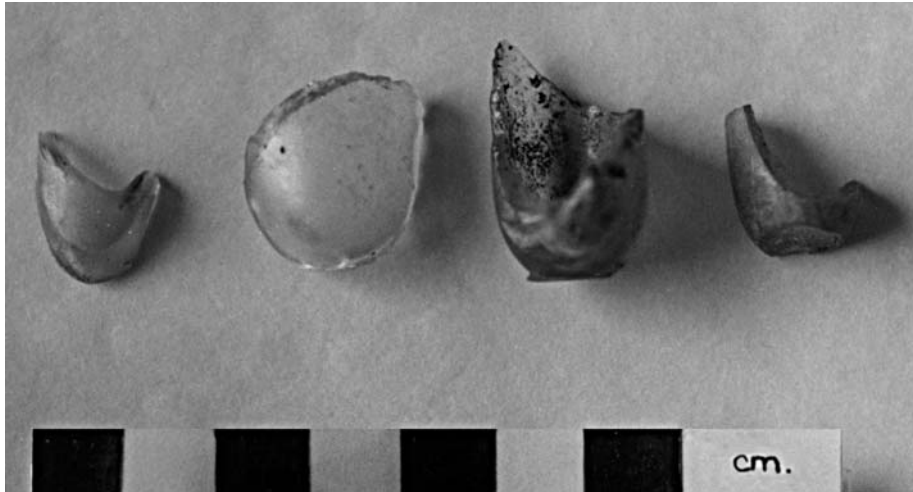


Fig. 5 Lamp Stems from Olba



Fig. 6 Lamp Handle from Olba



Fig. 7 Vessel Fragments with thread decoration from Olba

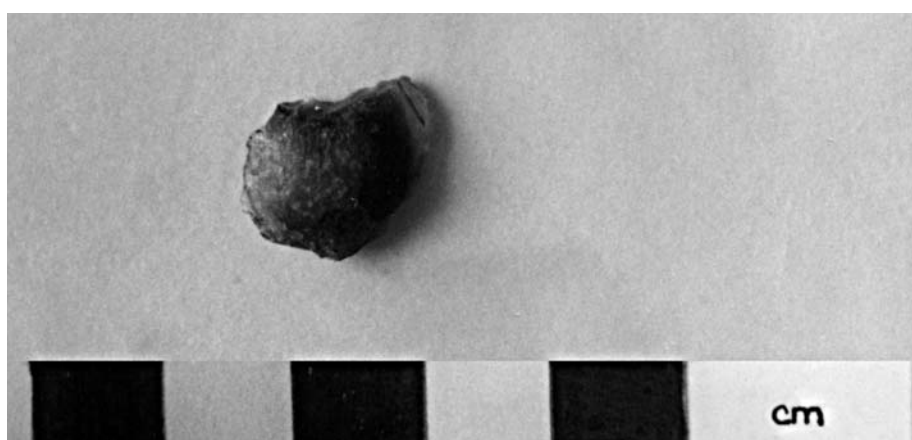


Fig.8 Vessel Fragment with blue-dot decoration from Olba

LEVHA 24



Fig. 9 Window Glass Fragments from Olba

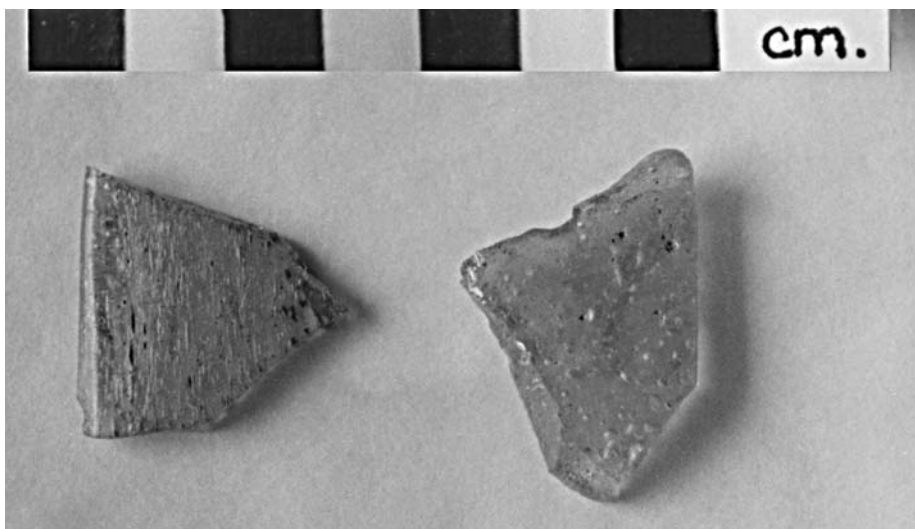


Fig. 10 Window Glass Fragments from Olba

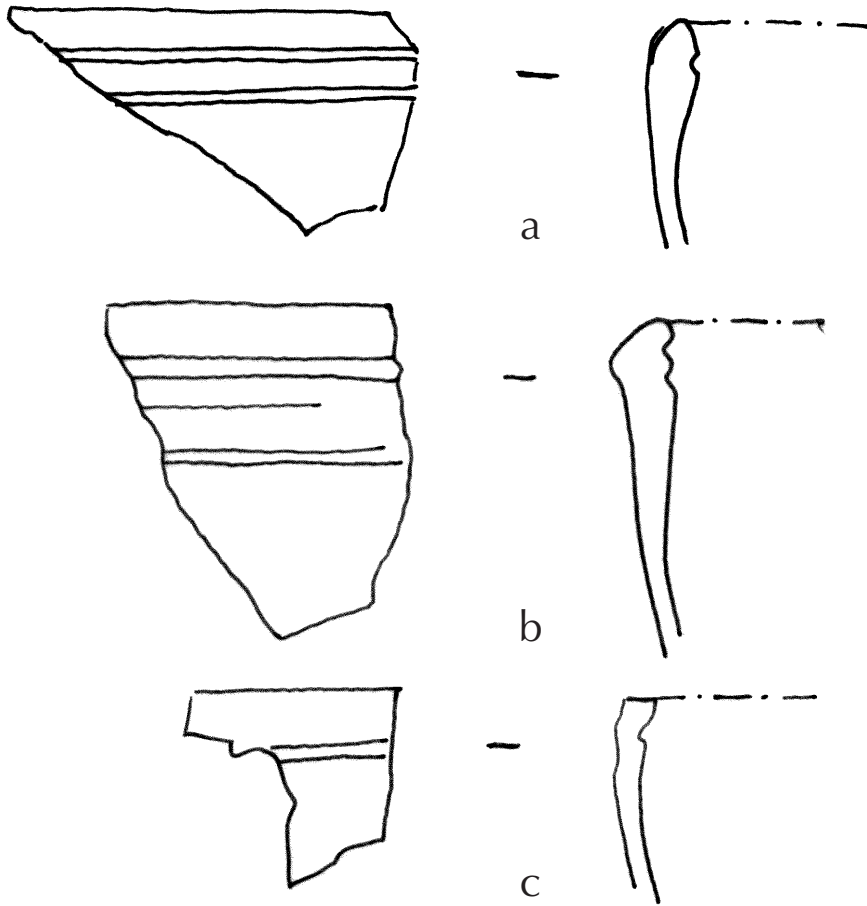


Fig.11 a-c Grooved Bowl Fragments from Olba

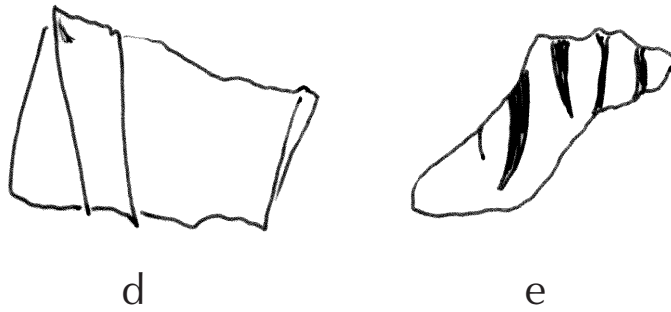


Fig.11 d-e Ribbed Bowl Fragments from Olba

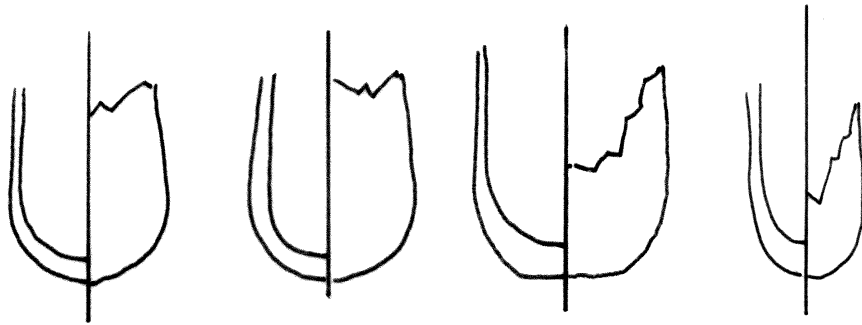


Fig.12 a-d Lamp Stems from Olba



Fig.12 e-h Goblet Bases from Olba

Fig.12 i
Goblet Stem
from Olba

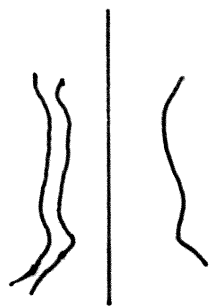


Fig.12 j
Lamp Handle
from Olba

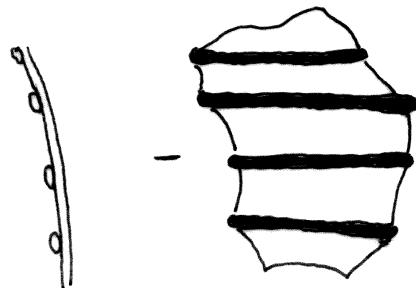
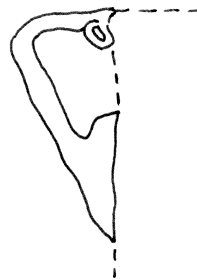


Fig.12 k Vessel Fragment with snake-thread decoration from Olba



Fig. 1 a



Fig. 1 b



Fig. 2 a



Fig. 2 b

LEVHA 28



Fig. 3 a



Fig. 3 b



Fig. 4 a



Fig. 4 b



Fig. 5 a



Fig. 5 b



Fig. 6 a



Fig. 6 b

LEVHA 30



Fig. 7 a



Fig. 7 b



Fig. 8 a



Fig. 8 b



Fig. 9 a



Fig. 9 b



Fig. 1 AR (stater)
Datames/Tarkumuwa, Tarsos



Fig. 2 AR (stater)
Mazaïos, Tarsos



Fig. 3 AR (stater)
Mazaïos, Tarsos



Fig. 4 AR (tetradrachm)
Alexander, Tarsos





Fig. 5 AE Tarsos



Fig. 6 AE Tarsos



Fig. 7 AE Tarsos



Fig. 8 AR (tetradrachm) Tarsos





Fig. 9 AR (drachm) Antiochos VII



Fig. 10 AR (tetradrachm) Demetrios I



Fig. 11 AR (tetradrachm) Antiochos VII



Fig. 12 AE Mallos



LEVHA 34



Fig. 13 AE Hierapolis-Kastabala



Fig. 14 AE Hierapolis-Kastabala



Fig. 15 AE Rhosos



Fig. 16 AR (tetradrachm) Antiochos XII





Abb. 1 Ziegler 1988, 1394



Abb. 2 SNG BN 2388



Abb. 3 Bloesch, Taf. 2,15



Abb. 4 Deutsche Privatsammlung



Abb. 5 Bloesch, Taf. 1,7



Abb. 6 Hecht 34, 21



Abb. 7 Ziegler 1988, 1401



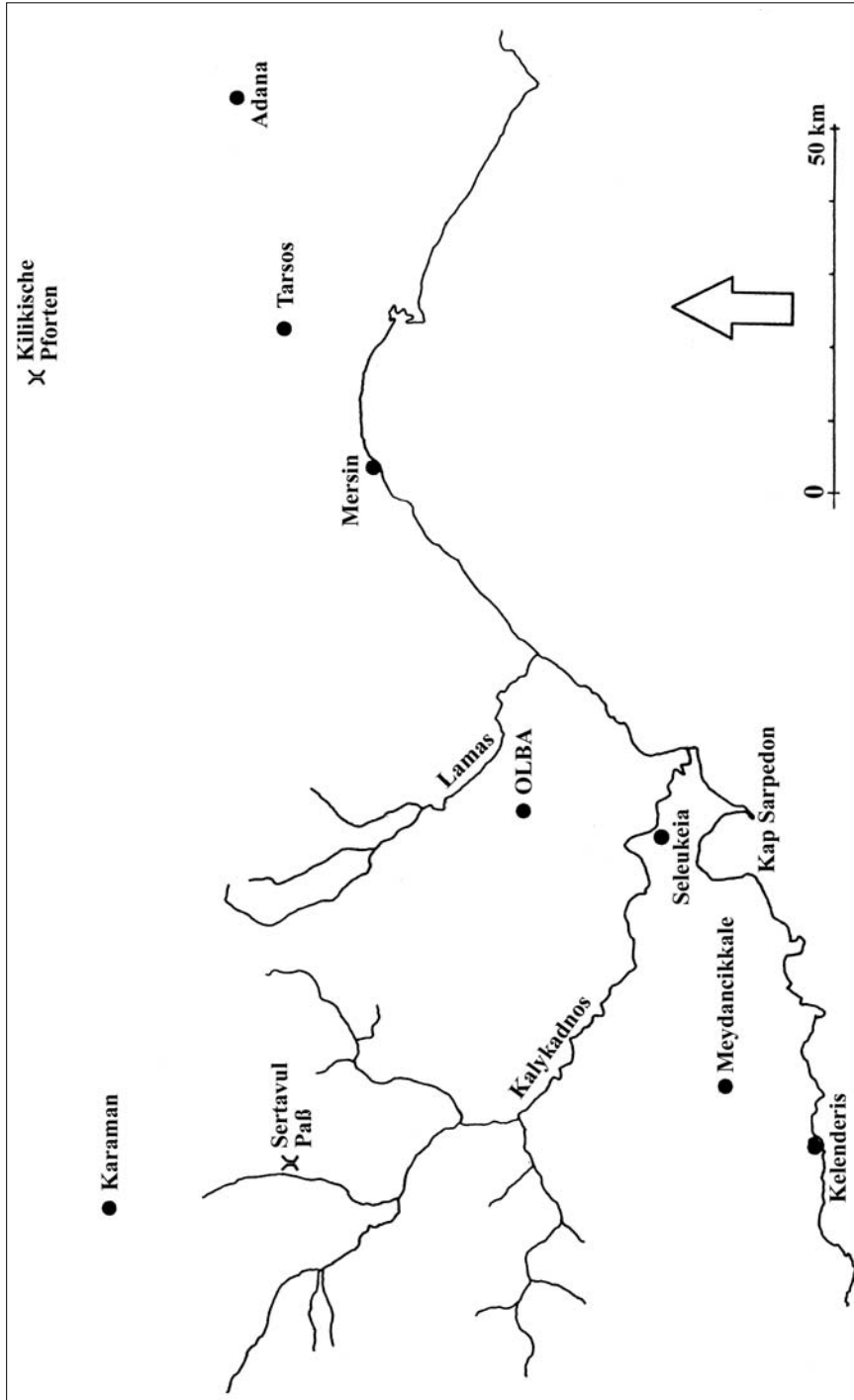


Fig. 1 Kilikia da, Olba Bölgesinin konumu gösteren harita



Fig. 2 Diocæsarea, Piramit çatılı kule mezar

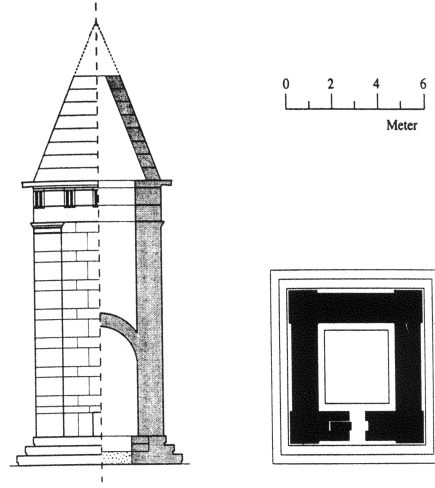


Fig. 3 Diocæsarea'daki piramit çatılı kule mezarın mekan içinde bulunan tonozu (Berns, 1999'dan alıntı)



Fig. 4 Kelenderis, piramit çatılı mezar (Dört ayak, M.S. 2. yy)



Fig. 5 Olba bölgesinde bulunan piramit çatılı diğer örnek: Öterkale mezarı (M.S. 1. yy)



Fig. 6 Diocæsarea Nekropolünde bulunan konik çatı formuna sahip kaya mezarı (M.S. 1 yada 2. yy.)



Fig. 7 Olba bölgesinde bulunan Bizans dönemine ait kule örneği, Gökburç

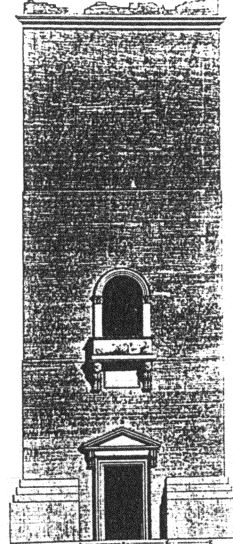
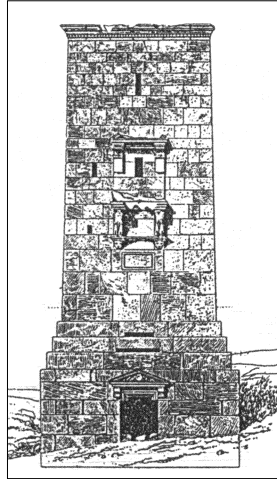


Fig. 8 Suriye'deki Roma dönemine ait kule mezarlar (Böhme-Schottroff, Palmyrenische Grabreliefs'den alıntı)

LEVHA 39



Fig. 9
Olba bölgesinde,
İsmailli'de
bulunan Roma
dönemi tapınağı



Fig. 10
İsmailli'deki tapı-
nağın Dor düzeninde
yapılmış sütun
başlıkları



Fig. 11
İsmailli'deki
tapınağın triglif
metop dizisi

LEVHA 40



Fig. 12 Kanytellis,
üç sütunlu mezar
(M.S. 1 yada 2. yy.)



Fig. 13 Korykos,
üç sütunlu mezar
(M.S. 1 yada 2. yy.)



Fig. 14 İsmaili'deki tapı-
nakta bulunan mut-
tuluslar



Fig 1 Kanytelleis,
kaya mezarı gir-
işi ve niş.

Fig 2 Kanytelleis,
mezar nişi
detayı.



LEVHA 42



Fig 3 Korykos, kaya mezarı, yarım kalmış niş ve girişin her iki kenarındaki basamaklar.



Fig 4 Elaiussa Sebasta, kaya mezarı ve nişler.



Fig 5 Hadim, Yelbeyi kaya mezarı cephesi.



Fig 6 Korykos, kaya mezarı ve cephesindeki nişler.

LEVHA 44

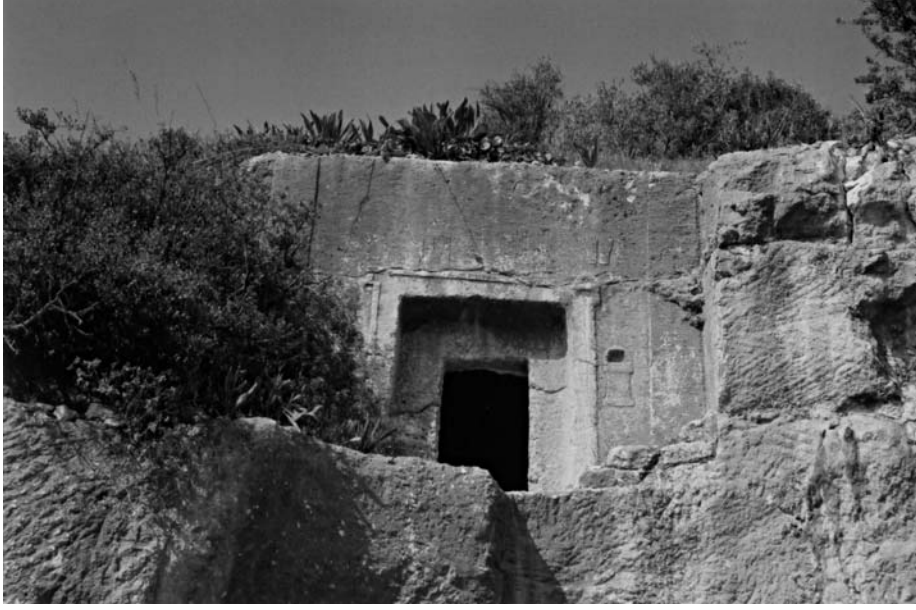


Fig 7 Korykos, kaya mezarı cephesindeki altar ve niş.



Fig 8 Gabaçam, oymu tekne mezar ve önündeki nişli alan.



Fig 9 Gabaçam, oygu tekne mezarın niş detayı.



Fig 10 Gabaçam, oygu tekne mezar kapağındaki niş.

LEVHA 46



Fig 11 Hisarkale, mezarın önünde, tören alanında bulunan niş.



Fig 12 Ura, lahit mezar ve yanında bulunan niş.



Fig 13 Gömeç Kale,
mezar altarı ve
üzerindeki niş.



Fig 14 Hierapolis kuzey
nekropolünde, tümülüs
mezardaki sunu çanaklı niş.

LEVHA 48

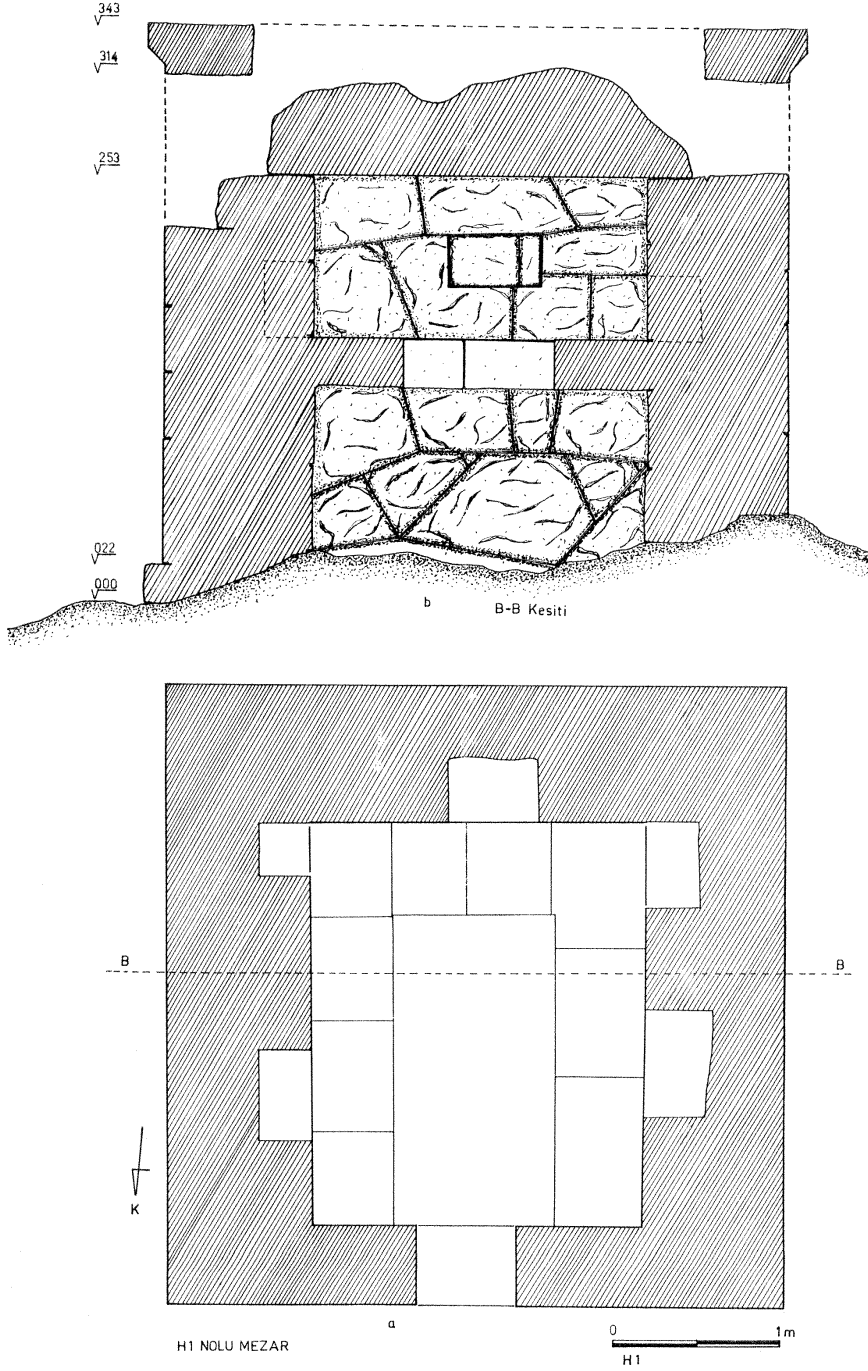


Fig 15 Hisarkale, çokgen taş duvarlı mezarın; a-planı, b-kesiti.



Fig 16 Hisarkale, çokgen taş duvarlı mezarın nişleri.



Fig 17 Şırşır Kale, kaya mezarı içinde bulunan niş.

LEVHA 50

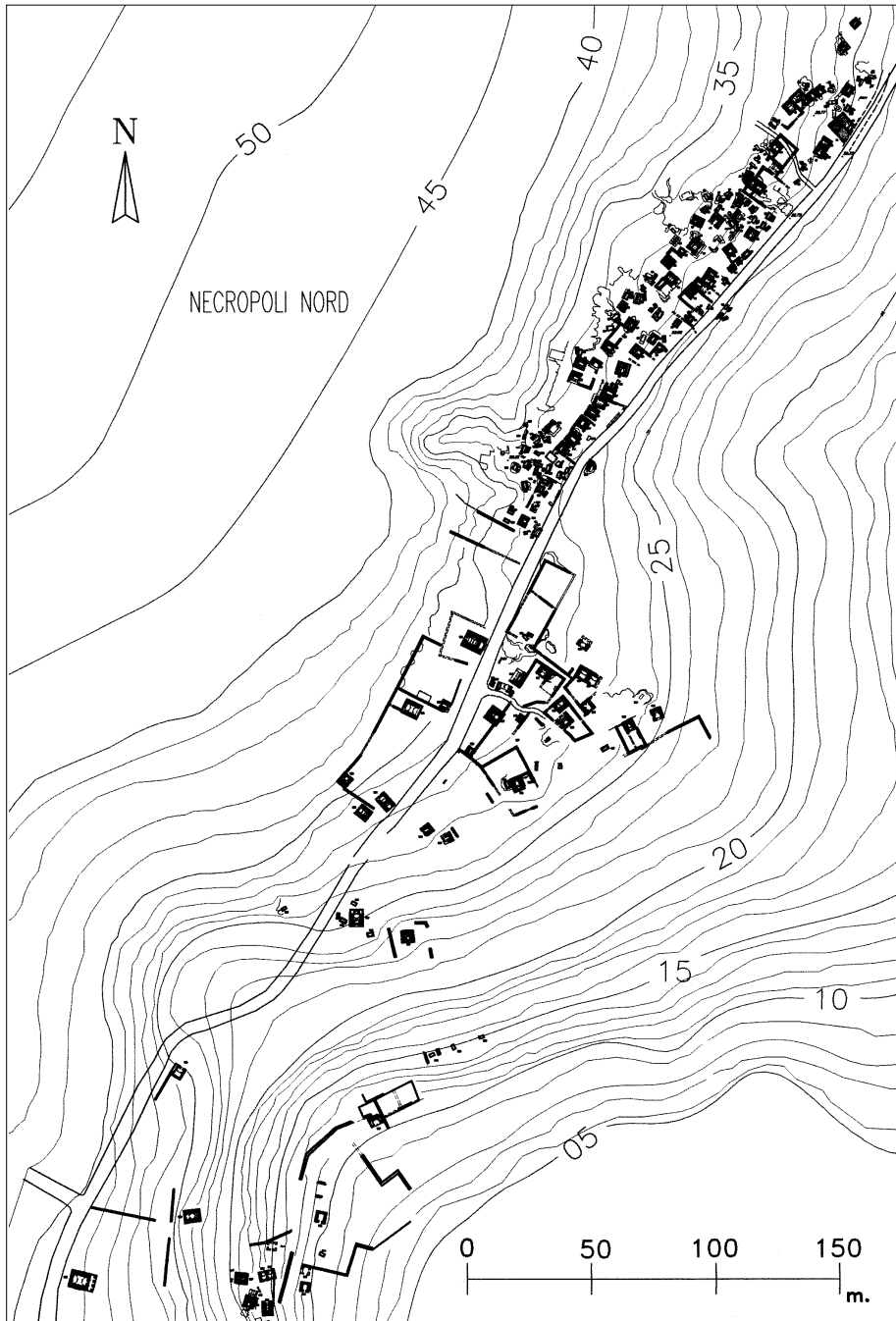


Fig. 1 North-eastern necropolis, general plan



Fig. 2 Rock-cut tomb with façade built in blocks and sculpted reliefs

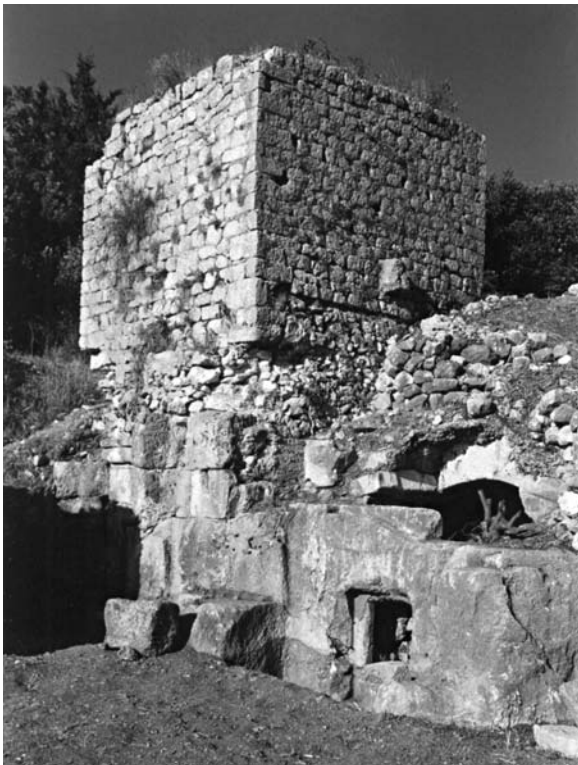


Fig. 3 Southern sector: rock-cut tombs with superimposed house-tomb in masonry

LEVHA 52



Fig. 4 Tetrastyle temple- tomb: view of the façade



Fig. 5 Temple-tomb 54, with precinct

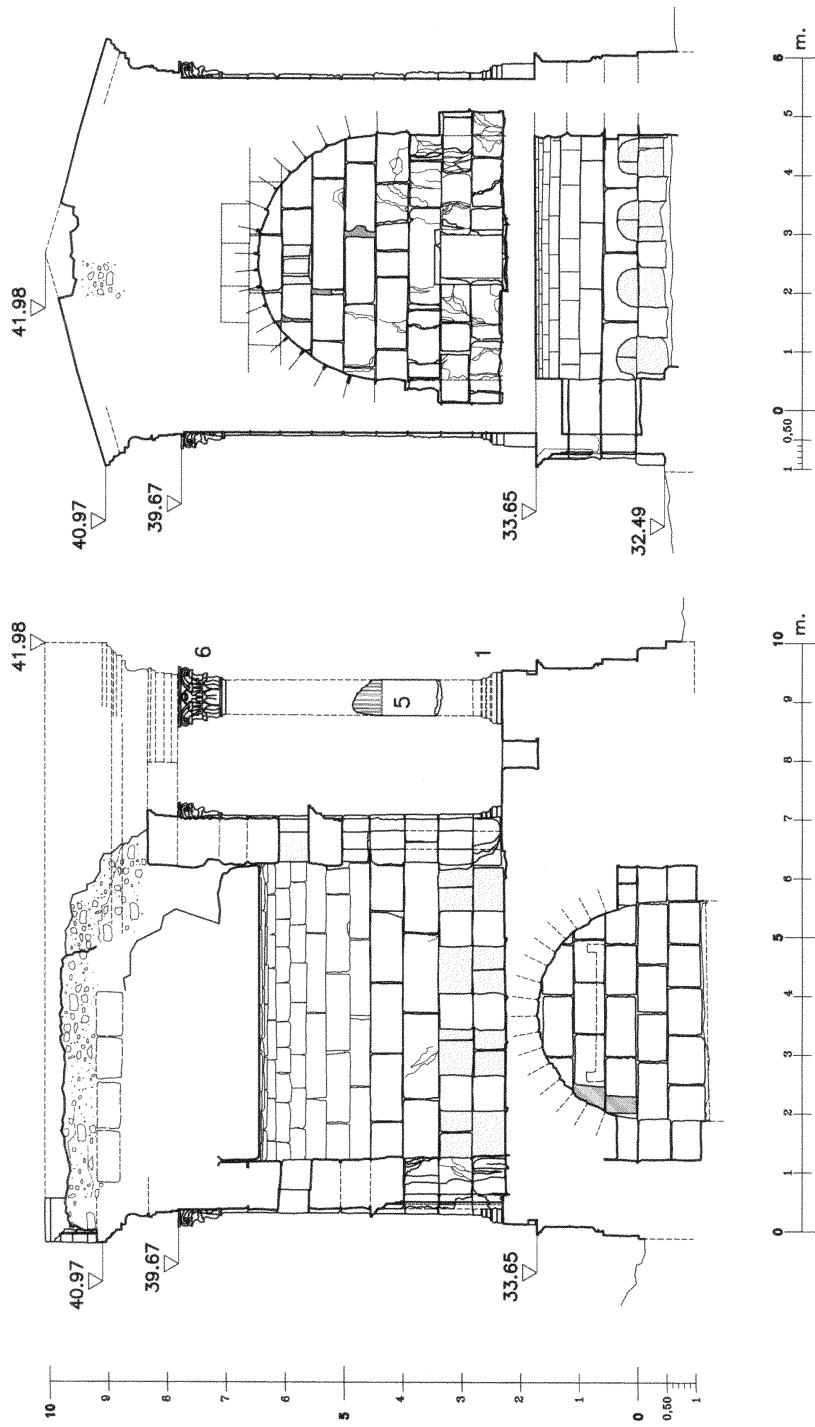


Fig. 6 Tetrastyle temple-tomb: sections

LEVHA 54

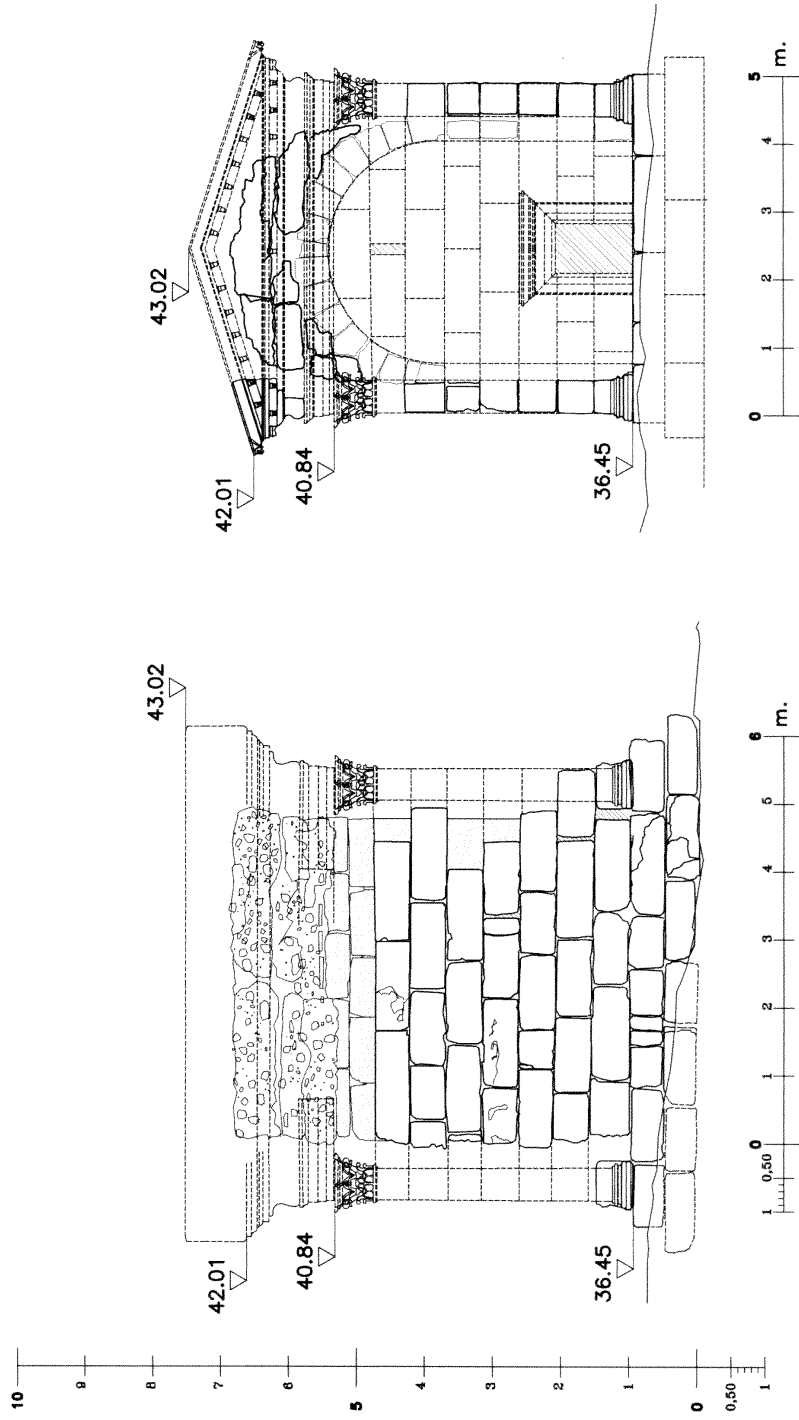


Fig. 7 Temple-tomb 54: elevation and section

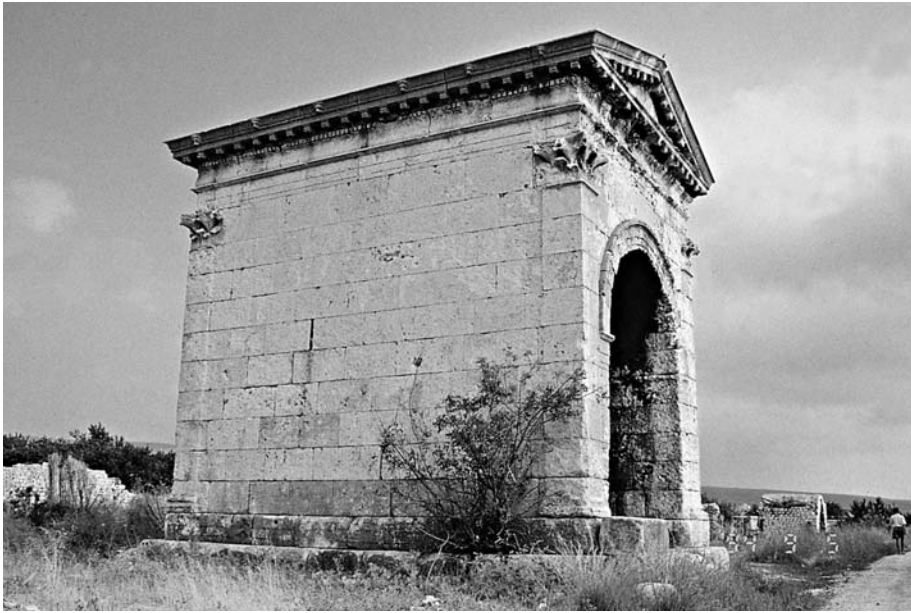


Fig. 8 Funerary temple with aedicula

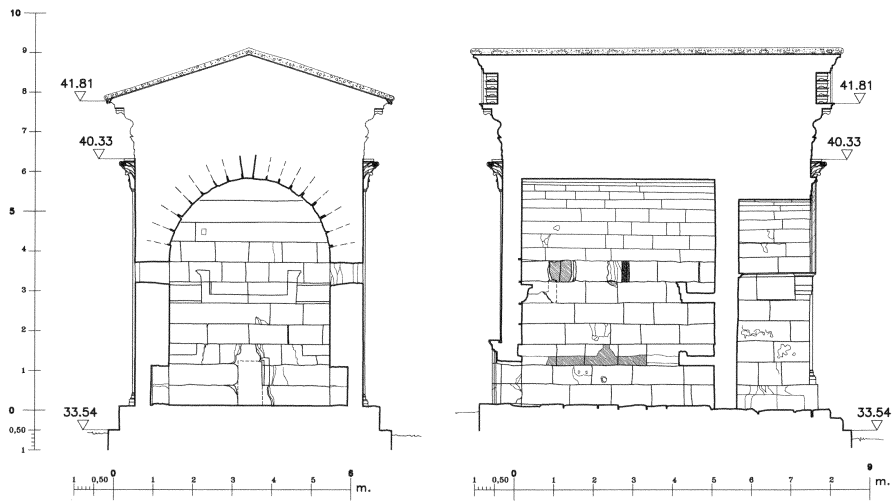


Fig. 9 Funerary temple with aedicula: sections

LEVHA 56



Fig. 10 Sarcophagus with
hyposorion

Fig. 11
Garland sarcophagus
with eagle and erotes
(Adana Museum)



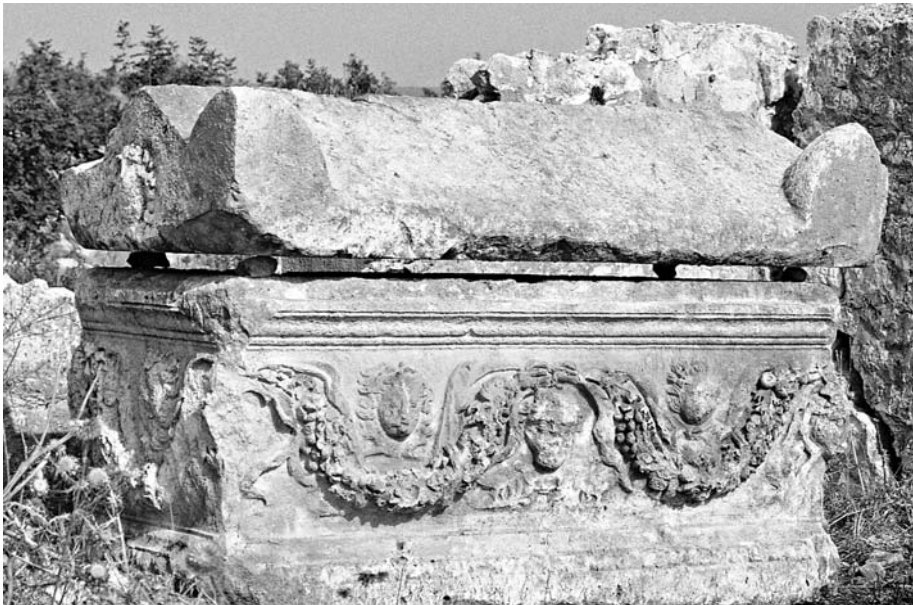


Fig. 12-13 Garland sarcophagi with bucrania, rams' heads, rosettes and Medusa heads above the swags

LEVHA 58



Fig.15 Samples of house-graves of the northern sector

Fig.14
Aerial view of the necropolis northern sector

